STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 06446

BAGEGENISHN

Haim Goldenstein

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

חיים גאָלדענשטיין

באגעגענישן... באגעגענישן...

הילע: א' פּאָך

חיים גאָלדענשטיין

באַגעגענישן...
באַגעגענישן...

ראָמאַן

פאַרלאַג קריטעריאָן, בוקאַרעשט.

ערשטער טייל

אליין פריקרע...

1. א מאָרנע באַגעגעניש

דאָס צווייטע באַגעגעניש האָט ער נישט באַדאַרפט, ס'האָט אים נישט געפעלט. אין אַלגעמיין האָט אים די לעצטע צייט צוגעפירט באַגעגענישן אומגעלומפערטע, אַזעלכע וואָס פאַרפירן אין משונה קאָמפּליצירטע לאַבירינטן. צוליב איינעם אַזאַ באַגעגעניש האָט ער פאַרלאָזט דאָס שפּיטאָל, כאָטש דער דאָקטער איז באַשטאַנען ער זאָל נאָך בלייבן אַ פּאָר טעג ווייל „מיטן האַרץ שפּילט מען זיך נישט". דער דאָקטער האָט נישט געהאַט פון וואַנען צו וויסן אַז דאָס שפּיטאָל־צימער איז נאָך ווייניקער צוגעפּאַסט צו זיין האַרץ־קראַנקייט ווי זיך הייבן די טרעפּ ביז דעם פינפטן שטאָק. דער דאָקטער האָט דאָס נישט געקאָנט וויסן ווייל אייגנטלעך איז נישט געווען שולדיק די פּאַלאַטע נאָר דער שכן מיט וועלכן ער האָט זיך דאָרט געטראָפן.

ווען ער איז אַריינגעקומען אין דער פּאַלאַטע האָט דער שכן געוואַרט אויף אים. זיך דערוווסט אַז סע קומט אַ נייער פּאַציענט האָט ער געוואָלט וויסן מיט וועמען ער וועט מוזן פאַרברענגען די פּאָר וואָכן וואָס סע וועט אים אויסקומען בלייבן אין שפּיטאָל. געווען איז ער אַ מענטש פון ערשטן איינדרוק און זיין אינסטינקט האָט אים נישט אָפּגענאַרט. נאָך אַכצן יאָר תפיסה אין פאַרשידענע געפענקענישן מיט די פאַרשידנסטע פון ערגער אויף ערגערע רעזשימען שאַפט זיך אַן אינכטינקט צו דערקענען אַ מענטשן פון ערשטן בליק — אַן אינסטינקט וואָס נאַרט געוויינטלעך נישט אָפּ.

יאָנעל איז אַריינגעקומען, פאַרשטאַנען אַז דאָס פרייע בעט מיינט אים. אין דער פּאַלאַטע זענען געשטאַנען נישט מער ווי צוויי און דאָס צווייטע איז געווען פאַרנומען, איז ער צוגעגאַנגען אויפגעהויבן אַ ווינקל דעק, געזען אַז

די לײלעכער זענען זױבער האָט ער אױסגעלײגט דאָס קלײנטשעקע לעדערנע טשאַמאַדאַנטשיקל מיט גאָלד-שלעסעלעך, אין װעלכן ער האָט צוגעגרײט זײף, ראַזיר-צײג, א האַנטוך אױף נישט צו באַדאַרפֿן, דרײ ביכלעך װײל טוען מוז מען עפּעס, א גאַנצן טאָג דרימלען קאָן מען נישט כאָטש דרימלען װאָלט זיך געװאָלט אפֿילו א חודש אָן איבעררײס אַזאַ מידקײט האָט זיך באַזעצט אין גוף און אױף דער נשמה. זיצנדיק אױפֿן בעט האָט ער געלאָזט בלאָנדזשען דעם בליק איבער די װענט, איבער דער סטעליע, א טראַכט געטאָן: „אַן אַלטע געבײדע, גוטע אַרבעט, שײנע גלאַטע שטוקאַטור, רײן אױסגעאַרבעטע פענצטער און טירן". האָט ער װידער געפֿירט דעם בליק איבער די װענט און װען זײן בליק האָט אַראָפּגענידערט צום ניװאָ פֿון די בעטן האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אױפֿן שכן װאָס איז געלעגן מיט פֿאַרמאַכטע אױגן. „פֿאַרמאַכטע אױגן און אָנגעשטרענגטע שטריכן", האָט ער באַמערקט. „אײנער װאָס װאַכט אין שלאָף. אפֿשר שלאָפֿט ער נישט", איז אים אײנגעפֿאַלן, „זיכער שלאָפֿט ער נישט, כ'בין אַרײנגעקומען מיט א רעש און ער האָט נישט רעאַגירט", האָט ער זיך דערמאַנט, „זעט אױס צו זײן אַן אױסגעמוטשעטער, אפֿשר די קראַנקײט".

דער שכן האָט געפֿאָרשט יאָנעלן מיט קױם, קײם געשפּאַלטענע אױגנלעפּלעך. לױטן גאַנג, לױט דעם װי ער האָט אױפֿגעהױבן די דעק, זיך צוגעזעצט און באַקוקט דאָס צימער, די װענט, האָט ער בײ זיך פֿעסטגעשטעלט: „א געזעסענער — געזעסן איז ער בײ די פֿריערדיקע, די באַציאונג צום צימער שטאַמט פֿון דאָרט, בײ אונדז זעט עס נישט אױס אַזױ". באַמערקט די מידקײט װאָס האָט זיך אָנגעזאַמלט אין די קישעלעך װאָס אונטער די אױגן, דעם נישט רעגעלמעסיק-רעגעלמעסיקן אָטעם און געצױגן א נײ פּאַסיקל: „האַרץ קראַנק". א תנועה האָט געצױגן די אױפֿמערקזאַמקײט, א באַװעגונג פֿון רעכטס אױף לינקס — א נישט אָפֿטע בײ אין טליתים געהילטע ייִדן, גיכער בײ קאַטױלישע גלחים אָדער בײם נײעם סאָרט מיטעלע און העכערע פֿונקציאָנערן — און א נײער צוגאָב צום בילד װאָס ער האָט צוזאַמענגעשטעלט מיט קױם פֿאַרמאַכטע אױגן: „אַלטע שטאַטן אין דער באַװעגונג". ער האָט לאַנגזאַם געעפֿנט די אױגן, ס'האָט זיך אים געװאָלט הערן דאָס קול זײערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט, זיך נישט געאײליט איבערגעקוקט גלײך זײ װאָלטן זיך טאַפּן.

— יאָנעל רופֿט מען מיך ... אױב סע געשעט אומגעריכט זאָלסטו װיסן א נאָמען ...

דעם שכנס ענטפֿער האָט אױף זיך געלאָזט װאַרטן, נאָר דער בליק האָט אַנטפּלעקט שיכטן פֿון דער טיף צו דער אײבערפֿלאַך: פֿאַרביסנקײט, פֿאַר-

שטענדעניש, רעוואָלט, גלייכגילט, אָנמאכט, הילפלאָזיקייט, רשעות, אלץ וואָס דאָס לעבן פארמאָגט האָט געכוואליעט שיכטנווייז אין זיין בליק.

— אנגעל פון אנגעל, יאָנעל פון וואָס?

יאָנעל האָט געענטפערט מיט געלעכטער. ער האָט געלאכט ווייל אין זיין פאל איז די פראגע געווען מאָדנע. ער האָט נישט אָנגעהערט צו די וואָס האָבן געביטן דעם נאָמען אין דער עפּאָכע פון בייטן נעמען. אין דער עפּאָכע איז ער אריין א פארטיק געביטענער. פון יאנקעלע איז געוואָרן יאָנעל מיט א סך יאָרן פריער ווען ער איז אלט געווען אין גאנצן זעקס אָדער זיבן יאָר. אייגנטלעך האָבן אים די שוועסטער און ברידער קיינמאָל נישט גערופן יאנקעלע, נאָר אזוי ווי ס'האָט זיך געפירט אין מאָלדעווישע שטעט און שטעטלעך — יאנקושאָר. דער קלענסטער אין א שטוב מיט פופצן געבוירענע און צען לעבעדיקע איז קיין פלאץ נישט געווען פאר פארציעניש, פאר צופיל פעסטען. אים האָט מען עס געשענקט ווייל אים איז געלונגען צו פארשליסן דער מאמעס טראכט און בלייבן אויף אן אמת דער מעזיניק.

געבוירן איז ער אין לאָבארד — א שטאָט פון איינפאָר—הייזער. אהין פלעגן זיך צוזאמענפאָרן סוחרים און פריצים גוט-באזיצער אין דער צייט פון שניט. פון דאָ פלעג אוועק אין ווייטע לענדער תבואה, לאָגלען האָניק, פעסער וויין, זעק מיט נים און אנדערע געטרוקנטע פרוכטן. דאָ האָט זיך באזעצט זיין טאטע ווען דאָס נײַנצענטע יאָרהונדערט האָט געהאלטן ביים אָפּווארפן די לעצטע בלעטער. חתונה געהאט זיך געלאָזט וואקסן לאנגע שפּיצעכיקע צוויי בערד, געוואָרן א בכבודיקער מעקלער און געהייסן דעם וייב קינדלען. אזוי ווי אלץ איז ביי אים געווען פארשריבן האָט ער ער אויך געפירט א ספּעציעלע בוכהאלטעריע פון די קינדער — סע זאָל נישט געשען אז צוויי זאָלן באקומען דעם זעלבן נאָמען. די שטוב האָט ער געפירט א יידישע — שבת איז געווען שבת און יום טוב יום-טוב. אויף זיך פארנעמען מיט די קינדער האָט קיין צייט נישט געקלעקט. אויב די ערשטע צוויי האָבן נאָך פארזוכט פון חדר און געגאנגען אויפן טאטנס וועג, איז עס נישט אזוי געווען מיט די איבעריקע. יעדער פאר זיך און אלע מיט משונהדיקע וועגן. אזוי ביז ס'איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט-מלחמה. דער קלענסטער איז אלט געווען קוים צוויי יאָר. די סאמעטאָכע איז געווען גרעסער ווי מ'האָט געמיינט און דערצו א לאנגע. א טייל פון די קינדער זענען זיך צע-פלויגן אזש ביז טיף אין ראסיי. געבליבן זענען נאָר די נעמען אין טאטנס בוכ-האלטעריע און אין יאנקעלעס זיכרון, נעמען מיט וועלכע ער איז געוואקסן ביז זעקס זיבן יאָר ווען דער עולם האָט זיך ווידער אָנגעהויבן זאמלען איז דער אלטער היים און די נעמען האָבן באקומען פנימער.

צווישן די צוריקגעקומענע איז געווען אויך לאקס, דער דריט־געבוירענער. דאָ איז געשען אזעלכעס וואָס געשעט נישט אָפט — מיט זיין אָנקומען האָט לאקס איבערגענומען די בכורה. אָפּגעגעבן א קאַלטן שלום עליכם די עלטערע ברידער, ווארעם געהאַלדזט די מוטער, א פרעג געטאָן דעם טאַטן נאָך דעם וואָס זיך פארעווע געוויטעט: „נו, און די געשעפטן“? אויסגעזען האָט ער האלב סאָלדאט האלב ציוויליסט: כראָמעווע שטיוול מיט א גלאנץ, כאקי גאַליפּע־הויזן, א רעקל מיט לאצן, העמדער קאָלירטע און שטענדיק א קראוואט. געוויגן דאָס יינגווארג און ווען זיין בליק האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם זעקס אָדער זיבן יאָריקן יאנקושאָר, וועגן וועלכנס עקזיסטענץ ער האָט כמעט אינגאנצן פארגעסן א פרעג געטון: „ווער איז דער, יאָנעל?“

און דאָס איז געבליבן זיין נאָמען.

פאר יאָנעלן איז לאקס פון יענע טעג געבליבן אין דער געשיכטע פון זיין משפחה ווי א סאָרט פּיאָטר וועליקי אין דער רוסישער: ער האָט ברייט צעעפנט די פענצטער, ארויסגעוואָרפן פון שטוב דאָס שטעטל און אריינגעבראכט א נייע לופט — אן אַלוועלטלעכע אזא וואָס ווייסט נישט פון גרענצן. דאָס איבעריקע איז הוילע נעפּל. ער איז געווען צו קליין אַלץ צו פארשטיין און צו גרוים סע זאָל נישט בלייבן איינגעקריצט ערגעץ אין די פאלדן פון א פּאָר געהירן־קרייזן, זיך פון צייט צו צייט באווייזן אויף דער אייבערפלאך און אים אוועקשטעלן א געפלעפטן אנטקעגן עפּעס וואָס איז לויט אים דאכט זיך אמאָל געשען אויף דער וואָר. אין אזעלכע מאָמענטן פלעגט ער זיך פרעגן: „פון ווו קומט דאָס צו מיר? וועגן דעם האָב איך קיינמאָל נישט געוווסט. זאָל עס זיין א חלום אָדער אן אין דער ווירקלעכקייט איבערגעלעבטס?“ אזוי איז געשען אז זייענדיק אין א קאָנצענטראציע־לאגער — א האָמאָ לאגערענסים ווי מע וואָלט געדארפט באַצייכענען א גאָר גרויסן טייל מענטשן פון צוואנציקסטן יאָרהונדערט — האָט ער באגעגנט א שמאָל אָפּגעברענט מענטשעלע מיטן נאָמען טינקלמאַן. אויסגעזען האָט דער טינקלמאַן א זייטיקער. אים האָט מען נישט געקאָנט הערן אין א קרייז ארויסזאָגן א השערה וועגן גאנג פון דער מלחמה — דער צווייטער פארשטייט זיך; שפּאצירט האָט ער שטענדיק אליין. קוקנדיק אויף זיינע שווארצע אויגן, עטוואָס צו גרויסע נאָזלעכער און בולטע באקן־ביינער פלעג יאָנעל אינסטינקטיוו זוכן דעם האָרב, ווייל זיי פלעגן אים דערמאנען אין זיינעם א לערער מיט פינקט אזעלכע באקן־ביינער און נאָזלעכער, לאנגע ביינערדיקע פינגער און מיט א שרעקלעך שווערן פּאטש. אזא איז ער געבליבן אין זיין זיכרון, א שווערער — דער פּאטש.

אין א טאָג איז אים אויסגעקומען שטיין אויפן אפּעל־פּלאַץ לעבן טינקלמאַ־נען. אומגעריכט איז דערגאַנגען צו זיין אויער א שעפּטשע און ער האָט דערפילט אז דער שעפּטשע מיינט דווקא אים. זיך איינהערנדיק האָט ער אויסגעשיילט ווער־טער: „ביסט זייער ענלעך מיט מיינער א נאָענטער באַקאַנטער. ראָדיקא רופט מען זי...‟

... האַלבטונקל פאַרגנבעט זיך אין אַלע צימערן. דער קלאָר־אָבסקור איז געדיכטער אין יענעם ווינקל וואו ראָדיקא — די עלטסטע שוועסטער, א קליינינקע, שוואַרצינקע מיט בלויע אויגן און א באַוועגלעך נעזעלע — זיצט אויף אן אָרעם טשעמאַדאַנטשיקל און וואַרט אויף א ווונק זי זאָל אַרויס פון שטוב ווייל ס׳איז צייט. דער טאַטע איז אין צווייטן צימער אויך אין האַלבטונקל. א צייט איז ער געשטאַנען אין מזרח־צפון ווינקל אָנגעשפּאַרט מיט איין האַנט אין א וואַנט און מיט דער צווייטער אין דער צווייטער און ס׳איז נישט געווען קלאָר צי איז זיין כוונה געווען א שטופּ טאָן ביידע ווענט אַזויווי שמשון הגבור די זיילן פון פּאַלאַץ און די שטוב זאָל צוזאַמענפאַלן איבער דער גאַנצער משפחה און סע זאָל נעמען אַן עק, צי איז עס פּשוט דערפאַר ווייל ער ווייסט אַז מ׳איז פאַרקראָכן אויף א וועג אָן אויסוועג, אַז זיין הערשן איבער דעם הויזגעזינד איז נישט מער אַלמעכטיק; אַנדערע כוחות האָבן זיך אַריינגעמישט, כוחות פרעמדע כאָטש אייגן בלוט און פלייש. אַצינד זיצט ער און דרייט צווישן נישט געוואַ־שענע פינגער איינע פון די צוויי בערד. די אַנדערע הענגט ווי נישט זיינע, גלייך ווי זי וואָלט געהערט אין דער גאַנצער געשיכטע נישט צו זיין צד, נאָר גאָר צו ראָדיקאַס צד. ער דרייט די באָרד און וויפל ער זאָל נישט ציען, פאַר־דרייען און אויפדרייען קאָן ער זיך פון איר נישט דערוויסן וואָס ס׳איז דער שכל, וואָס פאַר א זין ס׳האָט זיך לאָזן אין דער וועלט אויף אַזאַ משונהדיקן אופן. א גאַנץ לאַנד שטייט פאַר איר אָפן און זי לאָזט זיך קיין אויסלאַנד, זימוז קיין אויסלאַנד און דערצו מיט גנבענען די גרענעץ, ווייל אַהין וואוהין זי לאָזט זיך איז די גרענעץ א פאַרשפּאַרטע. ער ווייסט עס באַשייד כאָטש פאַר אים דאַרף עס זיין א סוד, פאַר אים האָבן זיי צוגעגרייט אַן אַנדערן וואַריאַנט, אַז זי פאָרט מכלומרשט דאָ נישט ווייט אין א גרעסערער שטאָט וווּ א מיידל אין אירע יאָרן קאָן זיך גרינגער דערשלאָגן צו אַ תכלית. פאַר זיי, פאַר די קינדער, וואָלט ער גע־דאַרפט מאַכן דעם אָנשטעל אַז ער איז גאָר צופרידן מיט דער נסיעה, אַז ס׳איז פאַר אים כמעט א גליק וואָס ס׳איז אַזוי, קאָן ער דאָס אָבער נישט. סע קומט אים אויס אַזמע ווי ער זאָל פון אים ער זאָל שפּילן א מאָדנע שפּיל וואָס פּאַסט א מענטשן אין זיינע יאָרן און מיט זיין פּאַרנעם ווי א חזיר אויערינגלעך. ער זאָל אָפּנאַרן, טאָקע זיי די קינדער, אַז ער לאָזט זיך אָפּנאַרן. דרייט ער די האַלבע באָרד, די

ליגקע, און סע וויל זיך אים זיי אלע אָפּפאָרן מיט א רוח אין אייער טאַטנס טאַטן אריין, נאָר באַשליסן זיך דערויף קאָן ער נישט ווייל אזוי וועט זיך דערוויסן אויך זי, דאָס ווייב זיינס — און זי איז א שוואַכע.

די מאַמע זיצט נישט ווייט פון ראַדיקאַן, א טויט־שמייכל אויף די ליפּן ווייל דאָס האַרץ טריפט בלוט. זי טראַכט נישט צו גנבענען א גרענעץ, זי טראַכט פשוט אז אוועקפאָרן פון נעכן איר הייסט זיך ווידער אוועקרייסן פון דער נעסט און דאָס יאכל מיט קאַשע פון ווייצענע גרויפּן וועט זי דאַרפן צעגיסן אין מיט איין טעלער ווייניקער. טריפן טרערן פון איר האַרץ און דעם אָנשטעל מאַכט זי אז ס׳איז גוט אזוי, אז מסתמא איז פון גאָט באַשערט ראַדיקאַ זאָל אליין פאָרן זוכן איר זיווג, ווייל וואָס אנדערש הייסט א תכלית אויב נישט חתונה האָבן מיט א פיינעם יונגנמאַן? אפשר איז עס טאַקע אזוי. זינט די מלחמה זענען אין שטעטל געבליבן ווייניק בחורים! א חתן, א לייטישער איז געוואָרן מיט גאָלד גלייך און ביי זיי געפינט זיך נישט אזויפיל גאָלד וויפל סע ווייגט אפילו דער קלענסטער און אויסגעמאָגערטסטער בחור.

ווען אין שטוב ווערט ליכטיק, ווען דער האַלבטונקל פאַרשווינדט; קלינגען ווידער טינקלמאַנס ווערטער: „ביכט ענלעך אויף מיינער א באַקאַנטער, ראַדיקאַ האָט מען זי גערופן ...“

— יאַנעל פון יאַנעל, נאָר אויב סע געפעלט דיר בעסער אנדערש קאָן עס אויך זיין יאַנעל פון יאַנקושאַר ...

אויך דער שכן האָט געלאַכט.

פון אָנהייב לאַכן, איז איינגעפאַלן אנגעלן, קאָן זיין א סימן פון פאַרפּוג־דעוועטער איידעלער פשטות וואָס האָט זיך נישט געלאָזט פאַרפירן פון מיטעלע און העכערע פונקציעס — א זעלטענע דערשיינונג. און ס׳האָט אויסגעזען אז מע וועט קאָנען פאַרברענגען צוזאַמען, איבערקומען די טעג אָדער וואָכן וואָס מע מוז בלייבן אין דעם שפּיטאָל־צימער איינער לעבן צווייטן און אָטעמען די זעלבע לופט.

נאָך אכצן יאָר תפיסה האָט די וועלט אויסגעזען אנגעלן ביז גאָר מאָדנע. שווער געווען צו פאַרשטיין דעם דאָקטער, די קראַנקן־שוועסטער, דאָס מיידל וואָס קומט יעדן אינדערפרי אויפראַמען. מאָדנע האָט אים אויסגעזען וואָס זיי באַציִען זיך צו אים אזוי ווי גאָרנישט זאָל נישט געווען געשען, גלייך ווי ביז צוריק מיט א פּאָר טעג האָט מען אים נישט געלאָזט אויסגיין פון הונגער, נישט געטריבן מיט בייטשן, נישט געלאָזט אָן וואַסער נאָך פאַרשטינקענעם געזאַל־צענעם הערינג. די מאָדנעקייט האָט אָנגעהאַלטן יעדן אינדערפרי א פּאָר שעה

ביז ער פלעג זיך איבערצייגן אז ער איז נישט אין תפיסה, אז ער געפינט זיך אין א ווירקלעך שפיטאל מיט אמתע דאָקטוירים און קראנקן־שוועכטער וועלכע טראכטן דערצו אז מע דארף אים היילן פון אלע קראנקייטן וואָס ער האָט אָנגעזאמלט אין די אכצן יאָר און אז פאר די דאָקטוירים איז ער גאָר א „פענאָמען" זיי פרוּוון דערגיין דעם סוד פון זיין קאָנסטיטוציע, פון זיין אינערלעכן און אויסערלעכן בוי וואָס האָט זיך ארויסגעוויזן כמעט א הערקולאנישער ווייל אנדערש איז נישט צום פארשטיין ווי אזוי ער האָט אויסגעהאלטן; געוווּנדערט האָט זיי דער קוואל פון ווידערשטאנד, די פעיקייט זיך צוצופאסן וואָס הויערט אין אזא קליין נישטיק קערפערל. אנגעל איז געווען פון יענע וואָס ליגן וויניק פלייש אויף מיטלוווקסיקעביינער, א שמאָלער פון אויבן ביז אראָפּ. שמעלער פון אַלעמען די נאָז. האָט מען זיך צוגעקוקט, האָט מען זיך נישט געקאָנט אָפּוווּנדערן ווי אזוי אזא פּאָר גרויסע, קלוגע, מיט א ים ווייטיק פארפלייצטע אויגן פאסן זיך צום פון סאמע שפיצן געפורעמטן פנים. אנגעלס אויגן האָבן געהאט אין זיך עפעס פון יענער שלאנג וואָס כישופט און נעמט אָפּ דעם ווילן נאָר מיטן בליק. א שטענדיקע באוועגונג פון וואסערן וואָס נידערן פון דער אייבערפלאך אין טיפענישן און פארקערט, וואָלקן־שאָטנס שלינגען איין איינער דעם צווייטן און יעדער איז א קאנווע געשעענישן פארגליווערטע און אויפגעלעבטע פון א וואָרט אָדער א תנועה.

לאנגע שעהען איז יאָנעל געבליבן לעבן אנגעלס בעט. סתירהדיקע געפילן האָבן אים געצויגן צו דעם מענטשן וואָס איז אָפּגעזעסן אזויפיל יאָרן אן אומשולדיקער. דערצו זענען זיינע דערציילונגען אזעלכע אויסטערלישע — ס'איז קוים צום גלייבן אז אזעלעכס קאָן געשען. נישט פארשטענדלעך איז פאר אים געווען דער לינעארער אופן פון דערציילן, נישט ווי איינער וואָס האָט דאָס אלעס איבערגעלעבט, נייערט ווי א בלינדער וואָס שילדערט זיינע פאָרשטעלונגען אן אומבאטייליקטער אָדער ווי א קעמל־טרייבער וואָס זעצט איבער אין ווערטער דעם פייזאזש וואָס ווילקט זיך אָפּ אויף זיין איינזאמען וועג.

פון יאָנעלן האָט זיך אנגעל דערוווּסט אז ער האָט באמת פארנומען פארשיידענע מיטעלע און העכערע פונקציעס. אויפן פשוטסטן אופן, ווי אן איבערהויפט נישט וויכטיקע זאך, האָט ער דערציילט אז א צייט האָט ער געארבעט אין א ספעציעלער אָפּטיילונג. איינע אזא ספעציעלע אָפּטיילונג האָט זיך אָפּגעגעבן מיט אנגעלן פאר און בעת זיין זיין אין תפיסה. דאָס האָט ער צום ערשטן מאָל באגעגנט איינעם פון אזא סאָרט אָפּטיילונג זינט ער איז פריי און דערצו אין באדינגונגען ווען די שווערד הענגט איבערן קאָפּ, ווען אין קערפער האָט זיך באזעצט א קרענק וואָס שטעלט יעדע מינוט פאר א חשבון הנפש. אים האָט

זיך געוואָלט וויסן וואָס טראַכט אַזאַ איינער אין אַזעלכע אומשטאַנדן צו אַלעם וואָס געשעט, ווי אַזוי רעאַגירט ער דערויף איבערהויפּט ווען ער ווייסט אַז ער האָט זיין חלק אין כאַוועז יענע חברה וואָס פירן אויס נאַכט-אַנקעטעס, מאַטערט די פאַר שולדיק באַשטימטע ביז זיי איבערצייגן זיך אין זייער אויסגעטראַכטער שולד. דערפאַר האָט ער אָנגעהויבן דערציילן און אויך דערפאַר האָט ער אויסגעקליבן אָט דעם כמעט מאָנטאָנעם אופן.

אַנגעל האָט דערציילט אַ טאָג און נאָך אַ טאָג. צוערשט האָט אים געוווּנדערט יאָנעלס שטוינען. אים האָט זיך געדאַכט אַז ער פאַלשעוועט, אַז דאָס וואָס ער האָט געלערנט אין יענע ספּעציעלע אָפּטיילונגען איז נאָך נישט אויסגעוועפּט, אַז דאָס ווייסט ער זיך אַזוי צו באַהערשן קיינעם זאָל נישט איינפאַלן אַז ער איז געווען אַ מיטהעלפער; נאָך מער, זיין שטוינען דאַרף אָפּלייקענען דאָס פון אים, אַנגעלן, און פון טויזנטער אַנדערע איבערגעלעבטע. ס'איז גאָר קיינמאָל נישט געשען. פון צייט צו צייט האָט ער אַריינגעוואָרפן אַ נאָמען וועלכער האָט געמוזט זיין באַקאַנט יאָנעלן. דעמלט האָט עס אים נאָך מער געוווּנדערט ווייל ס'האָט אויסגעזען אַז יאָנעלס שטוינען איז אויפריכטיק, אַז דאָס געשעענע איז ווייט פון אים. און אַנגעל האָט ווייטער דערציילט, מאָנאָטאָן אויסגעהאַנגען איינעם לעבן צווייטן אַ זאַמלונג גיהינום בילדער אויף וועלכע דער אַמאָל האָט אויסגעזען אַ האַלבער גן-עדן. יאָנעלן ווידער, זענען אַנגעלס דערציילונגען צוערשט געווען זאַבאַוונע, ווייל אויך אַ קראַנקע פאַנטאַזיע קאָן זיין אַ צייטפאַרטרייב, נאָך דעם איז אים געוואָרן מיטלייד מיט דעם מענטשן וואָס איז באַהערשט פון אַזאַ שרעקלעכער מאַנקאָליע, אָבער ווען ער האָט אָנגערופן באַקאַנטע נעמען האָט עס אַרויסגערופן גאָר אַנדערע פראַגעס. וואָס קאָנען האָבן אַזעלכע געשעענישן מיט די מענטשן וועלכע זאָלן זיך האָבן אין דעם באַטייליקט. וואָס וויל ער דערמיט זאָגן? און ווער איז ער אַ משוגענער אָדער גאָר אַן אונטערגעשטעלטער? די פראַגע איז אָפּגעפאַלן ווייל יאָנעל האָט באַמערקט אַז אַנגעל האָט גלייך ווי פאַרלוירן דעם אינטערעס פאַר זיינע רעאַקציעס, אַז ער דערציילט מער נישט אים, נאָר זיך אַליין, גלייך ער וואָלט אַצינד אַנטדעקט ווי אַזוי דאָס געשעענע קלינגט אין פּשוטע ווערטער און וווּנדערט זיך וואָס סע זענען פאַראַן ווערטער מיט וועלכע מע קאָן דאָס אַלעס איבערדערציילן.

און אַנגעל האָט דערציילט:

אין יענעם אינדערפרי איז געשטאַנען לעבן פּריטש אַ וועכטער. ווען כ'האָב אים דערזען האָב איך געוווּסט אַז דאָס מיינט ער מיך און מיט וואָס דאָס וועט זיך אויסלאָזן. ס'איז נישט געווען דאָס ערשטע מאָל און איך בין נישט געווען דער ערשטער. מיט אַ טאָג פריער בין איך גערופן געוואָרן צום דירעקטאָר אויף אַ

שמועס. דער שמועס איז דורכגעגאַנגען גלאַט, מע וואָלט געקאָנט זאָגן פֿריינד־לעך. ער האָט געוואָלט וויסן צי בין איך ענדלעך איבערצייגט אַז דאָס האָב איך געשאָסן אַ מלאך. געבליבן איז ער ביי זיינעם, איך ביי מיינעם; ער האָט מיך אָפּגעפֿירט ביז צו דער טיר מיט אַ שמייכל: צוויי מענטשן — צוויי מיינונ־גען.

אַצינד שטייט דער וועכטער נעבן פּריטש. דאָס מאָל איז עס מיין ריי. דאָס מאָל וועט מען מיך האַלטן ביז כ׳וועל נישט מער קאָנען האַלטן אין מיר און נאָך דעם וועט מען מיך צווינגען דאָס אויפֿעסן. נישט דאָס ערשטע מאָל צווינגט מען אין דער תּפֿיסה ווו די וועכטער זענען נישט קיין עס־עס, וויל די עס־עס האָט מען שוין זינט לאַנג באַזיגט, ווו די וועכטער לערנען וועגן קלאַסן־מאָראַל צווינגט מען עסן די אייגענע צואה. איך האָב נישט, נישט דעם כּבֿוד און נישט דאָס אומגליק, צו זיין דער ערשטער וואָס באַנייט אַן אָריגינעלן מעטאָד פֿון פּאַרווייַלן די אַדמיניסטראַציע — ווי מע פֿלעג זאָגן אַמאָל. אַצינד זאָגט מען מער נישט דירעקטאָר נאָר קאָמענדאַנט, נישט אַדמיניסטראַציע נאָר אָפּטיי־לונג און די פּאַרווייַלעכצן זענען אוים אַזוי. אַזאַ ספּעקטאַקל האָב איך שוין גע־זען עטלעכע מאָל. די ערשטע צייט איז עס געווען באמת שרעקלעך, אָבער מיט דער צייט ... אַ גלח איז געווען דער ערשטער, אים איז איינגעפֿאַלן אַז דאָס מענטשלעכע געשטאַלט איז ווערט סע זאָל אויסהאַלטן אויך אַזאַ עקזאַמען מיט אַביסעלע ווערדע. ער האָט זיך דערטראַכט. אפֿשר אויך דערפֿאַר אָדער מער דערפֿאַר וויל ער האָט נישט געוואָלט די אויפֿזעערס און איבערהויפּט דער קאָ־מענדאַנט אָדער דירעקטאָר זאָל זיך אַזוי פּאַרווייַלן. האָט ער אָנפּאַרטרויט זיין סוד די איבעריקע. אַ טייל האָט אים אפֿילו באַצאָלט מיט אַ פֿינגערהוט טאַבאַק־פּאָרעך. ס׳איז ווערט געווען וויל אויב מ׳האָט באַהערשט די טעכניק האָט מען בשעת מעשה געקאָנט קוקן צום דירעקטאָר און נישט שטענדיק האָט ער אויב־געהאַלטן דעם בליק, וויל ... נישט שטענדיק קאָן מען שיסן ...

די טעכניק איז געווען די פּשוטסטע וואָס מע קאָן זיך פֿאָרשטעלן. די זעל־בע מעשה ווי מיט קאָלומבוסעס איי. ס׳איז אָבער קיינעם נישט איינגעפֿאַלן. זיך געפֿינען אין אַ לאַגע ווען מע צווינגט צום אומגעהייערסטן, דאַכט זיך, וואָס אַ מענטשנס עקסטרעם־סאַדישע קראַנקע פֿאַנטאַזיע קאָן זיך פֿאָרשטעלן, נעמט אָפּ דעם געדאַנק. די שרעק איז אַזוי גרויס, דאָס לעבן הענגט, דאַכט זיך, אויף אַזאַ דין פֿעדעמל אַז אפֿילו דער געדאַנק ווערט פֿאַרפֿרוירן. דער גלח האָט דאָס אויסגעהאַלטן, דאָס הייסט ער האָט באַוויזן אַ טראַכט טאָן און געפֿונען: מע דאַרף נישט מער ווי איינהאַלטן דעם אָטעם, נישט לאָזן דאָס געשטאַנק זאָל

אריין אין דער נאָז. דאָס איבעריקע איז ווי מע זאָל קינסטלעך ארייַנפּומפּן דאָס עסן אין ווישט.

מיך האָט מען געצוווּנגען צו אָט דער „אָפּעראַציע״, האָט ווייטער דערציילט אנגעל, א טאָג נאָך דעם שמועס מיטן קאָמענדאַנט און איך האָב געקאָנט זען מיט פאַרגעניגן — אויב ס׳איז זיך פאָרצושטעלן אז בעת מע צווינגט שלינגען די אייגענע צואה איז נאָך דאָ פּלאַץ פאַר פאַרגעניגן — ווי ער, דער קאָמענדאַנט מאַקסים — אַזוי האָט מען אים גערופן — איז מיך מקנא. אים פאַרדריסט וואָס ער וואָלט דאָס נישט געקאָנט... פאַרדראָסן האָט אים אויף מיר — מיר זענען דאָך געווען אַלטע באַקאַנטע... נאָך פון די אַמאָליקע תפיסות...

יאָנעלן איז געלונגען איבערצוצייגן דעם דאָקטער אז אין דער היים וועט ער זיך פילן בעסער און האָט געפועלט מע זאָל אים ארויסגעבן די קליידער.

— אין מיין וווינונג איז שטילער, די אַטמאָספער א היימישערע...

ער האָט געפילט אז ער מוז איבערטראַכטן זיין לעבנס-לויף און דאָס וואָס גיכער... די צייט האַלט נישט מיט אים...

2. אַ דאָקטער אויף קעסט

יאָנעלס ווינונג געפינט זיך אויף אַ פערטן שטאָק אויף דער גאַס שטירביי-וואָדע. געווען אַמאָל אַ פריצישע גאַס. מיט הייף, מיט איינשטאָקיגע געביידעס, מיט גערטנער. היינט געפינען זיך אויף דער גאַס אויך פילשטאָקיגע הייזער. דער ליפט איז טויט. אָן אָפטע דערשיינונג אין דער צייט פון די געשעענישן. אַמאָל פלעג מען ליפטן אימפאָרטירן. נאָך דער גרויסער איבערקערעניש האָט מען דאָס מער נישט געטאָן. אייגענע הייב-מאַשינען מאַכט מען אין לאַנד זינט ווייניקע יאָרן, זינט יענער צייט ווען מע האָט זיך געכאַפּט אַז מע וואָלט געדאַרפט אָפּגעבן מער אַכט די מענטשן, שאַנעווען זייערע פיס. אַ צייט האָט מען געמיינט אַז דאָס איז גוט פאַרן האַרץ. די דאָקטוירים האָבן זיך באַטראַכט און אויסגעפונען אַז ס'איז בעסער זיך הייבן די טרעפ מיט די אייגענע פיס אַפילו פאַר האַרץ-קראַנקע.

אָנגעקומען פון שפּיטאָל איז ער אַ רגע שטיין געבליבן ביים אַרייַנגאַנג. זיך געליובעוועט מיט די געבליבענע אָסאָבניאַקעס, מיט די אַלטעביימער. זיינע בליקן האָבן פאַרכאַפּט די בונטע האַרבסט פאַרבן אין וועלכע ס'האָבן זיך געבאָדן די רייכע ביימער-קרוינען. ס'איז אים געוואָרן לייכטער. די שיינקייט האָט באַרואיקט. געשענקט עפּעס פון איר אייביקייט, און די מתנה איז אויפגענומען געוואָרן מיט אַ שטיל פאַרגעניגן. ער האָט זיך געלאָזט מיט לאַנגעזאַמע שריט צום ליפט, אַ קוועטש געטאָן די קנאָפּקע, פעסטגעשטעלט אַז דער הייב-מאַשין געפינט זיך אין אַ נייער רעוויזיע. ס'האָט אים נישט געאַרט. נישטאָ וואָס זיך צו איילן. מע קאָן זיך פּאַמעלעך אויפהייבן מיט די טרעפ. אָנגעקומען צו דער טרעפ און זיך אָנגעשאַפּרט אין דער פאַרענטשע. אַ קורצער אָטעם, אַ שטאָך. ער האָט אויפגעהויבן דעם בליק, געוואָלט מעסטן די כוחות מיט די טרעפ וואָס וואַרטן אויף אים. פון דער ערשטער פּלאַטפאָרמע האָט אַראָפּגעקוקט ריטאַ.

„שוין ווידער'', האָט ער א טראכט געטאָן און א מילדע מידקייט האָט זיך פאַמעלעך געגאָסן אין קערפּער. דאָס מאָל האָט זי אים נישט אויפגערעגט, ווי געוויינטלעך, מיט איר אומגעבעטן באַווייזן זיך. זי האָט זיך אויף גיך אַראָפּגעלאָזט די טרעפּ, שטיין געבליבן לעבן אים און קיין וואָרט נישט אַרויסגערעדט. זי האָט געוווסט אַז ער קאָן נישט שלום מאַכן מיטן געדאַנק אַז ער וואָלט אַמאָל געדאַרפט אָנקומען צו עמעצנס הילף. יאָנעל האָט נישט געפּרוווט גיין ווייטער. ריטאַ האָט דאָס צוגעשריבן זיין צושטאַנד. געוואַרט מיט געדולד. נישט דאָס איז געווען די סבה פון זיין שטיין בלייבן. איילנדיק אַראָפּ די טרעפּ האָט ריטאַ אַ וואַרף געטאָן דעם קאָפּ אויף צוריק. אַ טבע אַזאַ ווען זי איילט זיך, געבליבן פון יענע צייטן ווען זי האָט געטראָגן קורצע האָר, פון דעמלט ווען די האָר זענען נאָך געווען פרישע, זאַפטיקע און ווייך-ביינעוודיקע. אַצינד זענען זיי דראָלדיקע, אָבער די באַוועגונג מיטן קאָפּ איז געבליבן און האָט דערמאָנט יאָנעלן דאָס יונגע מיידעלע...

אַלט געווען איז ער איינגאַנצן אַ יאָר פערצן ווען ס'איז באַשטימט געוואָרן אַז זיין פּלאַץ איז אין דער הויפּטשטאָט. לאָבאַרד האָט געהאַט איין און איינציקן ציין-דאָקטער — געגנוג פאַרן שטעטל וווּ נאָר ווייניקע האָבן זיך פאַרנומען מיט זייערע ציין. די מערהייט איינוווינער האָבן נישט געוואָלט וויסן פון קיין ציין-דאָקטער. טוט ווי אַ צאָן לייגט מען וואַרעמס, טוט ער שטאַרקער ווי קרעכצט מען, מיט דער צייט לאָזט דער ווייטיק נאָך. ציין זענען דערצו זיי זאָלן זיך קרישלען, פוילן און אַרויספאַלן. אין ערגסטן פאַל גייט מען צום פריזירער, שלעפּט ער אַרויס דעם פוילן צאָן און נעמט זיך איבער אַז ער איז אַ דאָקטער. אַ ציין-דאָקטער איז פאַר פיינשמעקער, ליידיקגייער אָדער אויפגעקומענע גבירים.

גערופן האָט מען דעם ציין-דאָקטער מאָסקו, כאָטש געהייסן האָט ער מאָסקאָוויטש און געווען איז ער אַ דאָקטער אַ טעכניקער. אַן אַלטער בחור. אַ געדיכטער קאָפּ האָר — זאַלץ און פעפער. דער פעפער האָט אָנגעהויבן פאַרשווינדן און ער איז נאָך אַלץ אַ בחור. אַ צייט האָט מען אים גערעדט שידוכים ביז די שדכנים האָבן מוותר געווען: נישטאָ מיט וועמען און פון וועמען צו רעדן. ס'האָט אויסגעזען אַז דאָס פאַמיליע לעבן איז אים דערווידער. דערין האָבן אפשר געהאַט זייער חלק די שטעטלישע מיידלעך — אַזוי יונגע און נאָך מער עלטערע — וואָס ווי נאָר זיי דערזעען אַ בחור פון וועלכן מע קאָן האָפן ער זאָל ווערן אַ חתן באַשענקען זיי אים מיט לאַקריץ-זיסע קעלבערנע בליקן. זיך יעדן טאָג אומקערן פון קאַבינעט אין אַ הויז ווו סע וואַרט אויף דיר די זעלבע מויד, נעמט דיך אויף מיט די זעלבע ווערטער און גרייט זיך צו גיין מיט דיר אין דעם זעלבן בעט האָט אים באמת אויסגעזען שרעקלעך נודנע און אומגעלומפּערט. אַזוי האָט ער

באקומען דעם נאָמען, דער ווילדער. אזוי איז עס געבליבן ביז היינט צו טאָג און נישט נאָר אין קליינע שטעטלעך אָדער דערפער נאָר אויך אין גאָר גרויסע שטעט: וויל מען לעבן אביסעלע אנדערש ווי די מערהייט, וויל מען לעבן אזוי ווי סע וויל זיך איז מען א ווילדער. אנדערע רופן דאָס — ווילד-וווקס.

מאָסקו האָט פארבראכט זיין צייט אין קאבינעט. גע זאָגט האָט מען ער וואַרט אויף פּאציענטן און אונטערגעשמייכלט; געזאָגט האָט מען ער האָט נישט אויף א טאָג איבערצוקומען און ווידער געשמייכלט מיט שאָדנפרייד; געזאָגט האָט מען ער זיצט און פארדרימלט די שעהען און געלאכט מיט א דראָבנע-ביטול-געלעכטערל. (פאראן מענטשן וואָס צאָלן פאר אזא געלעכטערל מיט קלינגענדיקע פּעטש). אין דער ווירקלעכקייט איז זיין טאָג געווען איינגעטיילט אין פּינקטלעכע צייט-אָפּשניטן פון וועלכע ער פלעג זעלטן אָפּווייכן, נאָר דעמלט ווען ס'איז אונטערגעקומען א דרינגלעכער פאל. יעדן אינדערפרי גרייט ער אליין זיין שווארצע קאווע. ס'איז א באזונדערער אופן פון צוגרייטן א טערקישע קאווע אויף א קליין-קליין פייערל. ער טרינקט גלאָסן — א זופּ קאווע און א צי פון ציגייער, דער איינציקער ציגייער וואָס ער רויכערט יעדן טאָג. נאָך דעם געהערט ער די פּאציענטן און די ביכער. לייענען לייענט ער אלטע ביכער, ביז דאנטע. אן אויסנאַם איז שעקספּיר. וואָס שפּעטער, האַלט ער, איז נישט קיין מוז. מיטאָג עסט ער ביי מאדאם פייגען, יאָנעלס מוטער. ווי אזוי דאָס איז געשען איז שווער צו זאָגן. צו מאָל דערמאנט מען זיך אז סע האָט אים געפעלן איינע פון יאָנעלס שוועסטער. אפשר די מיטעלע, אפשר די קלענסטע. ביידע שיינע, ביידע קלוגע, ביידע ענלעך איינע מיט דער אנדערער, אָבער דאָך פארשידענע: איינע א קויל-שווארצע, די צווייטע א ליכטיק פּנים און טונקל רויטע האָר. ביידע זענען מער נישט אין שטעטל און ער איז נאָך אלץ דער מאדאם פייגעס קונה. כאָטש ס'איז נישט קיין איינפאָר-הויז און אויך נישט קיין רעסטאָראן איז מאָסקו געבליבן אויף קעסט. נאָך מיטאָג קאָן מען הערן פון זיין קאבינעט מוזיק. שיינע מוזיק. ציילטונגען קויפט ער נישט. אזוי האָט זיך אָפּגעוויקלט זיין לעבנס-שטייגער ביז... ער האָט אָנגעהויבן קויפן א צייטונג.

געשען איז עס ווען קומענדיק אין א טאָג צום מיטאָג האָט ער געפונען יאָנעלס מוטער א פארוויינטע. קומען פלעג ער אין יענע שעהען ווען די שטובמענטשן האָבן שוין לאנג אָפּגעגעסן און געגאנגען זיך אויסרוען, אזוי ווי סע פירט זיך אין אלע שטעטלעך פון קאנט. ווייל דער קאנט טראָגט א טיפן טערקישן שטעמפּל. ביז נישט לאנג האָט מען דאָ נאָך געטראָגן טערקישע קאפטאנעס און קאָלפּעקעס, גערויכערט ליולקע-ציביקעס, געטרונקען אין זאמד געקאָכטע שווארצע קאווע פון ערדענע טעפּעלעך; דער האנדל איז געגאנגען איבער אָדער קיין „סטאמ-

בול". דאָרט האָט מען אויך אָפּגעקויפט דאָס כסא־המלכות, דעם טראָן און צוזאַמען מיטן רעכט צו הערשן איבערן לאַנד אויך די פּריוועלעגיע איינצופירן מנהגים. קונים וואָס זאָלן נישט שאַנעווען געלט האָבן זיך געפונען. פאַרן טראָן האָט מען געצאָלט שווערע פּותיקות און קיינמאָל דערצו נישט דערלייגט. פון יענע צייטן איז אויך געבליבן דער מנהג יעדן טאָג נאָך מיטאָג צושלאָגן דעם לאָדן פון טיר, זיך צוריקציען אין די הינטערשטע צימערן וווהין ס׳ע דערגייט נישט דער רעש פון גאַס און די היץ פון טאָג, פון וועלכע מ׳האָט באַצייטנס אַרויס־געטריבן די פליגן און זיך צוליגן דרימלען זאָל זיין כאָטש נישט מער ווי אַ שעה. אין אָט דער שעה קומט מאַסקו כדי אויסצומיידן זיך באַגעגענען מיטן באַלעבאָס פון שטוב ווי אויך מיט זיינע צוויי זין — די עלטערע — ווייל ער ווייסט אַז זיין אָנוועזנקייט און די קעסט ביי מאַדאַם פייגען פאַרשאַפן זיי קיין פאַרגעניגן. אויך ביי זיי איז ער אַ ווילדער. דער איינציקער וואָס דרייט זיך אין עס־צימער בשעת ער עסט מיטאָג איז יאָנעל.

ווען ער האָט געזען מאַדאַם פייגען אַ פאַרוויינטע האָט ער זיך געוואָלט אַנטשולדיקן און מוותר זיין אויף דעם מיטאָג. זי האָט אים געמאַכט אַ צייכן מיט דער האַנט ער זאָל בלייבן און יאָנעל האָט אויסגעפּראַלט זייער וויכטיק:

— איר האָט געלייענט די צייטונג? די באָמבע האָט געלייגט לאַקס!...

דער פּלאַס פון עקספּלאָזיע האָט אַ שומער געטאָן אין צימער, מאַסקו איז אַנידערגעפאַלן אויפן בענקל כמעט אַ דערהרגעטער. מאַדאַם פייגע האָט אים דערלאַנגט די צייטונג. אויף דער ערשטער זייט מיט גרויסע אותיות: „געכאַפּט דעם אַטענטאַטלער!"

מאַסקו האָט אָנגעהויבן קויפן די צייטונג. געלייענט האָט ער נישט מער ווי די באַריכטן פון פּראָצעס. לאַקסן האָט ער נישט געקענט און צום פאַרשטיין דאָס וואָס געשעט, די האַלטונג פון באַשולדיקטן, האָט אים געפעלט דאָס געשטאַלט פון אַטענטאַטלער. אַז ער קאָן נישט סאַמעווען מיט זיינע עלטערע ברידער איז אים געווען קלאָר אָן אַ פאַרוואָס. אפשר דערפאַר ווייל די טאַט איז אים אויסגע־קומען ווילד פרעמד פון פרומע יידן. זיכער דערפאַר ווייל פרעמד איז אים לגמרי געווען די געשיכטע פון פאָלק צו וועלכן ער האָט נישט ווייסנדיק אָנגעהערט. אַנדערש וואָלט ער געווען געוווסט אַז זיינע אורזיידעס זענען געווען אפשר די ערשטע אַטענטאַטלער איז דער וועלט־געשיכטע. אים האָט זיך געוואָלט אַראָפּ־לייענען לאַקס שטריכן פון יאָנעלס פּנים. אַזוי האָט ער אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַ תכלית פאַר דעם יינגעלע, אים געוואָלט צו זיך אין קאַבינעט לערנען ציין־טעכניק. אים האָט אַמוזירט און איינצייטיק שאַקירט דעם יינגעלס באַנעמונג. ביי צען — עלף יאָר האָט ער מאָדנע געטראָגן מיט אַ באַזונדערער ווערדע דעם

עול פון געשיכטע-שאַפער. קליין געוואַקסן האָט ער אויסגעזען גלייך ווי ער ציט זיך אין דער הייך מע זאָל זען און וויסן אז דאָ גייט לאַקס ברודער און אז ער איז אימשטאַנד בייצושטיין די פאַרשידענע באַציונגען צו אים פון אַלע שונאים און אַלע פריינד. די וואָס האָבן סימפּאַטיזירט מיט לאַקסן זענען געווען זיינע פריינד און די וועלכע האָבן אים פאַרשאָלטן, זיינע בלוטיקע שונאים און ער זייערע.

אין א פרימאָרגן איז ער געקומען אין קאַבינעט מיט דער צייטונג און אָנגעוויזן מאַסקון די שורות וואָס ער זאָל לייענען. אויסגעזען האָט ער ווי איינער וואָס האָט געווינען א שווערע שלאַכט. אין די שוואַרצע אייגעלעך האָט געברענט א מאָדנע פייערל, די נאָז-פליגעלעך האָבן זיך באַוועגט נערוועז. זיין בליק האָט זיך אָפּגעשטעלט ווען אויף מאַסקון, ווען אויף דער צייטונג, גלייך ער וואָלט וועלן טרעפן די ווירקונג פון יעדן אות. אין דער צייטונג האָט מאַסקו געלייענט: אויף דער פראַגע פון ריכטער פון וואָס פאַרא מאַטעריאַל דער באַשולדיקטער האָט געמאַכט די באָמבע, האָט לאַקס געענטפערט: „די באָמבע, הער ריכטער, איז געמאַכט געוואָרן מיט די טרערן פון די וואָס זענען געבליבן אַלמנות און יתומים ווען איר האָט צעשאָסן די אויפשטענדלערישע פּויערים אין 1907, מיט זייער בלוט און מיטן שווייס פון מיליאָנען אויסגעמאַטערטע, אויסגעמוטשעטע און אויסגעהונגערטע אַרבעטס-מענטשן. אָט מיט וואָס כ'האָב געמאַכט די באָמבע!" מאַסקו האָט געלייענט די ווי אים האָט זיך געדאַכט באָמבאַסטישע ווערטער און א סקעפּטיקער ווי ער איז געווען האָט אים געמוטשעט א געדאַנק — ווי פרעמד די מענטשן קאָנען בלייבן פון זייער אייגענער געשיכטע! לוינט זיך מקריב זיין דאָס לעבן וועגן אויסשרייען אַזעלכע ווערטער? האָט ער געוואָלט פרעגן און באַצייטנס זיך געכאַפּט אז דאָס וואָלט געקאָנט בלוטיק באַליידיקן דאָס יינגעלע. שפּעטער איז אים איינגעפאַלן: אפשר וואָלט, אָן אַזעלכע ווי לאַקס, די געשיכטע קיין געשיכטע נישט געווען..

פון יאָנעלן איז געוואָרן א ציין טעכניקער — לויט מאַסקוס מיינונג א גוטער. ער האָט אויף זיין אופן ליב באַקומען דאָס קליינוווקסיקע יינגעלע, מיט אים פאַרבראַכט גאַנצע טעג מוותר זייענדיק צומאָל אויף זיינע ביכער און אויך אויף זיין מוזיק. ס'האָט אים זייער פאַראינטערעסירט דעם קינדס געדאַנקענגאַנג. מאַסקו האָט געהאַלטן אז נאָך דער מלחמה און נאָך דעם גרויסן איבערקערעניש וואָס איז פאָרגעקומען אין גרויס ראַסיי האָט זיך פאַרשפּרעט א ניי חולאת. דעם חולאת האָט ער א נאָמען געגעבן פּאָליטיסיטע ווייל זייער א סך האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט פּאָליטיק און דערצו געווען זיכער אז זיי ווייסן באמת וואָס אויף דער וועלט געשעט, נאָך מער, זיי מיינען אז זיי ווייסן וואָס סע וועט און

מוז געשען ווייטער. ער האָט געהאַלטן אַז ס׳איז אַ חולאת פאַר דערוואַקסענע, צוגעגעבן אַז סע קאָן אויך אָנשטעקן יונגערע, אָבער קינדער!? דאָס איז אים אויסגעקומען נישט צום איבערטראָגן. דער פּראָצעס האָט דאָס ייִנגעלע — שוין אַזוי אַן אַלטער — נאָך מער מאַטוריזירט. ווען מ׳האָט לאַקסן פאַרמשפּט אויף צענדליקער יאָרן שווערער תּפיסה אין אומדערטרעגלעכע באַדינגונגען האָט עס יאָנעל אויפגענומען גלייך ווי מע וואָלט געווען אַרויסגעטראָגן דעם פּסק־דין קעגן אים און ער האָט דאָס באַגעגנט מיט אַ שרעקלעכער פאַרביסנקייט. אומגליקלעך איז געווען זיין מוטער נישט נאָר ווייל דער גורל פון זון, פון שפּיגל אין דער משפּחה, איז געווען אירער, נאָר אויך ווייל די באַציִונג פון שטעטל איז געוואָרן פיינטלעך. נאָענטע פריינד האָבן אויסגעמיטן — געוואָרן געוועזענע; אַנדערע ווידער האָבן אָפן אַרויסגעוויזן זייער אומצופרידעקייט מיט דעם וואָס „אָט דער לאַקס״ איז געטראָגן און געבוירן געוואָרן אין זייער שטעטל; מיט דעם וואָס ער האָט אָנגעיאָגט אַ כוואַליע שרעק און שנאה „ווייל אַ ייִד האָט דאָס נישט געדאַרפט טאָן, אַ ייִד האָט זיך אין אַזעלכע זאַכן נישט וואָס צו מישן, די פּויערימס בלוט און שוויים זענען נישט זיין זאַך״. לאַקס משפּחה האָט זיך ווייניק באַוויזן אויף דער גאַס, די פּרנסה האָט געליטן, געוואָרן דערשלאָגן. די קאָמפּליצירטע לאַגע איז נישט דערגאַנגען צום ייִנגעלס מוחל. מאָסקו האָט געטראַכט אַז סע וואָלט זיין אַ יושר ער זאָל שענקען מער אויפמערקזאַמקייט זיין יונגן פריינד; ער האָט געהאַלטן אַז סע וואָלט זיין גלייך אים אָפּרייסן פון דער אַטמאָספער און איז געווען זיכער אַז איבערצייגן זיין מוטער זי זאָל געבן די הסכּמה וועט נישט זיין שווער. זיין געדאַנק איז געווען אַז יאָנעלן דאַרף מען שיקן אין דער הויפּטשטאָט, דאָרט ווו סע געפינען זיך זיינע שוועסטער. ניין, ער האָט נישט דערוואַרט דאָרט זאָל פון אים אויסוואַקסן אַ פאַרזענלעכקייט אויפן פּאָליטישן געביט — דאָס איז אים אַמווייניקסטן אָנגעגאַנגען. אים האָט זיך געדאַכט אַז ס׳איז דער פּאַסיקסטער מאָמענט אַרויסצורייסן דאָס ייִנגל פון שטעטל. דערצו האָט אויך ביַיגעטראָגן זיין איבערצייגונג אַז נישט אומעטום איז די נודנעקייט די זעלבע און אויב מע מוז שוין יאָ אָפּנודיען דאָס בידנע לעבן איז בעסער אַן אַנדער נודנעקייט ווי די לאָבאַרדער, ווו אַפילו די פּליאָטקעס זענען קליינשטעטלדיק, ווו די פּראָווינץ שפּרייט איר פּוסטעקייט איבער אַלע גאַסן און האָט נישט אַפילו דעם חן פון אַ חוצפּהדיק צעבאַלעוועט גאַסן־מיידל; אַלץ איז ווייכפּליישיק אומרירעוודיק, דושנע, שבת־נאָך־סעודהדיק פאַרשלאָפן אַז סע קוועטשט און דריקט און ליימט אַלע איברים.

פרייטיק צו מיטאָג האָט ער פאַרפירט דעם שמועס מיט מאַדאַם פייגען. ס׳איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס ער האָט זיך צו איר געווענדט מיט „מאַדאַם״,

און ס'איז אים אויסגעקומען קאָמיש. אַזוי האָט זי גערופן איערער, ווייל אַזוי האָט מען גערופן אַלע ווייבער פון שטעטל. אָבער ווען ער האָט אַרויסגערעדט דאָס וואָרט „מאַדאַם" איז ער געבליבן אַ רגע אין פאַרלעגנהייט, דער אויסדרוק האָט זיך עפּעס נישט געקלעפּט צו דער רויקער, באַשיידענער און ווייט נישט נאַרישער פרוי. ער האָט זיך געהערט זאָגן:

— אַלע טעמים האָט דאָס ראָסעלע, מאַדאַם פייגע. מיט אייער ראָסל איז יעדער פרייטיק אַ יום-טוב.

אין מאַדאַם פייגעס וואָכן-מעניו איז פרייטיק געווען פאַרגעזען מיט אַ ראָסל געקאָכט לויט דעם יידישן שטייגער: פעט רינדער פלייש, באַראַבולים, קנאָבל, אַ געדיכטער איינברען און אַלס צולאָג געזייערטע עטוואָס רויטלעכע טאָמאַטן אָדער קליינע אוגערקעלעך. מאַדאַם פייגע האָט ליב געהאַט מע זאָל לויבן איר עסן, אָבער געענטפערט האָט זי:

— איר טרייבט איבער, הער מאָסקאָוויטש, און זיך רויטלענדיק צוגעגעבן, דאָס מאָל איז עס באמת באַטעמט...

— אייער מעזיניק, האָט ער איר איבערגעשלאָגן די רייד, ווייל ס'האָט זיך אים נישט געוואָלט אָפּווייכן פון סוביעקט צו וועלכן ער האָט זיך געגרייט און אויסהערן אַ לעקציע וועגן ראָסעלעך, אייער מעזיניק איז אַ גוטער ציין-טעכניקער און עבירה ער זאָל נישט אויסנוצן די געלעגנהייט און פאָרן זיך ספּעציאַליזירן.

— זיך וואָס?!

— ווערן אַ גוטער בעל-מלאכה, ער האָט דערצו אַלע מעגלעכקייטן.

— אָבער פאַרוואָס פאָרן, און וואוהין פאָרן?

— ביי מיר האָט ער מער נישט וואָס צו לערנען. אין בוקאַרעשט וואָלט ער זיך גאָר גיך אַרויפגעאַרבעט.

— ביי זיינע יאָרן?

— אַ קלוג און געזעצט יינגעלע קאָן זיך ביי זיינע יאָרן לאָזן אין דער וועלט, האָט זי פאַרזיכערט מאָסקו.

— אין יענעם גיהיגום?!

— פרוי פייגע, איר זאָלט אַזוי רעדן...

מאַדאַם פייגע האָט געזוכט אין מאָסקוס אויגן אַ שפּור פון חוזק. דייטשמעריש איז נישט געווען זיין סטרי. נישט געפינענדיק האָט זי אַ פיר געטאָן די פינגער איבער די ליפּן און צוגעדעקט אַ גוטמוטיקן שמייכל.

שווער צו זאָגן אַז איבערצייגט האָט זי מאָסקו, גיכער די אַלגעמיינע לאַגע. זי איז געוואָרן אַזאַ אַז מע האָט געדאַרפט ראַטעווען און מער פון אַלע דעם מעזיניק.

... די הויפטשטאָט. די מעטראָפאָלע.

געוועזן אין יענע צייטן א מיינונג אז די גרויס-שטאָט, די מעטראָפאָלע באַגענגט נישט, זי שלינגט איין, ווארפט דעם ניי אָנגעקומענעם צווישן שרעקלעכע רעדער, קוועטשט פון אים אויס אלע זאפטן און שליידערט אים אויף אן אומגעהייערער קופע מיסט. פאר יאָנעלן האָט געעפנט אירע טויערן א גאָר אנדערע כאָרט שטאָט — א שטאָט פון קליינע שטעטלעך.

געווינט האָט ער אויף דודעשט, נישט ווייט פון יענעם פלאַץ ווו די גאס געמט ארום אין אירע אָרעמס צוזאמען מיט אנדערע צוויי — וואקארעשט און טראיאן — דעם באריכטן שטיין-צײלעם. אזוי האָט מען גערופן דעם קווארטאל פון די צווייטראנגיקע גאסנמיידלעך מיט אלעם וואָס געהערט דערצו: פראָקסענעטן, מעסער-שטעכער, קרעטשמעס, שיכורים קאָרטן-שפילער, ווילע-יינגען, ליידיקגייער, געלט-פעלשער און דראָבנע פיש-לעך — קעשענע גנבים, שלעגער, סקאנדאל-לשם-סקאנדאל-מאכערס, בעטלער, זינגער, דראָט-גייער, פינגערהוט און בארבוט שפילער. ווי נאָר מע איז ארויס פון די געסלעך האָט אָנגעהויבן א נייע וועלט, אן אנדערע און צווישן די צוויי א מויער אָדער א נישט געשריבענער אָפמאך אז ווי נאָר מע טרעט אריבער דעם טראָטואר מוז מען זיך צופאסן צו אן אנדער שטייגער. אויף דער זייט האָבן געלעבט אָרעמע בעלי-מלאכות דאָס רוב יידן. דער קווארטאל האָט געהייסן דער יידישער. כאָטש אָדער ווייל א סאָרט געטאָ האָט אהער געשטראָמט אויך א נישט-יידישער עולם — דאָס זענען געווען די „לינקע“. די זעלבע וועלכע האָבן ארויסגעוויזן סימפאטיע און רעספעקט פאר מענטשן ווי לאקס. לאקס איז דאָ געוואָרן א מין סימבאָל פון פריי אָטעמען, פון זיך נישט לאָזן טרעטן, פון פעיקייט זיך מקריב צו זיין אויפן מזבח פון ... מיט איין וואָרט וואָלט מען געקאָנט זאָגן פרייהייט כאָטש אָדער אויך ווייל דער באגריף איז נישט אינגאנצן קלאָר, שווער צו זאָגן וואָס אזוינס ער דארף באטייטן.

אהער האָט יאָנעל געבראכט ריטאן.

ריטא — א יונג ווינציק-וויסנדיק מיידעלע וואָס אנטדעקט יעדע מינוט די וועלט. ביי יעדער אנטדעקונג טוט זי א ווארף מיטן קעפעלע אויף ארונטער. דעמלט באווייזן זיך געדיכטע, איינע פון דער צווייטער עטוואָס צו ווייטע ברעמען, לאנגע וויעס און זייער פארוואונדערטע קארע אויגן. זי איז געווען אן אָפטער גאסט ביים ציין-דאָקטער אין וועמענס קאבינעט יאָנעל האָט געארבעט — דעם דאָקטערס א ווייטער פריינט. נישט איינמאָל האָט זי יאָנעל באמערקט אין קאבינעט ווען ער פלעג ברענגען פראָטעזעס, אָבער זי האָט אים נישט געשענקט קיין שום אויפמערקזאמקייט. זי איז געווען פארנומען מיט באטראכטן אָפענע

מיילער און געקנייטשטע פנימער. דאָס האָט זי מער פארווילט איידער דאָס קליינ־ ווקסיקע יינגעלע מיט זיין שווערלעבן ערנסט.

די צייטונגען זענען אין יענער צייט געווען איבערפולט מיט באריכטן וועגן לאקסן. זינט א לאנגער צייט אין תפיסה, אָן שום אויסזיכטן צו פארבעסערן זיין לאגע, האָט ער באשטימט אז דאָס איינציקע מיטל אויסצואיבן א דרוק אויף דער אדמיניסטראציע קאָן זיין נאָר א הונגער־שטרייק. נאָר אויף אזא אופן וועט ער דערמאנען די עפנטלעכע מיינונג אז ער לעבט און נייטיקט זיך אין איר הילף. דער הונגער־שטרייק האָט אָנגעהאלטן כמעט א חודש. נאָך לאנג שווייגעניש האָט זיך פלוצעם עפּעס א ריר געטאָן — די עפנטלעכקייט האָט זיך אויפגעכאפּט פון שלאָף און אָנגעהויבן רעאגירן. פון די ידיעות וואָס זענען צו אים דערגאנ־ גען האָט זיך לאקסן געדאכט אז זיין מלחמה איז געווינען, אז זיין נצחון קאָן זיין גרעסער ווי ער האָט זיך פון אָנהויב גערעכנט. דעמלט איז דער אדמיניסטרא־ ציע איינגעפאלן א סטראטאגעם — נאָכגעבנדיק אלע זיינע פאָדערונגען האָט לאקס אויפגעגעבן דעם הונגער־שטרייק און... נאָך צוויי טעג האָט מען אים געפונען אין צעלע א טויטן.

אזא געשעעניש האָט געווירקט אויך אויף אזעלכע מענטשן ווי דער ציין־ דאָקטער, מענטשן וועלכע האָבן פאר פּאָליטיק קיינמאָל קיין שום אינטערעס נישט ארויסגעוויזן אָבער פארבייגיין גלייכגילטיק לעבן א מאָרד האָבן זיי נישט געקאָנט. דער דאָקטער האָט קאָמענטירט די געשעעניש מיט איינעם פון זיינע פאציענטן אין דער אָנוועזנקייט פון ריטאן. יאָנעל איז אריינגעקומען מיט דער פּראָטעזע בלייכער און מיט א מער שטארן בליק ווי געוויינטלעך.

— דאָס איז זיין ברודער, האָט געזאָגט דער דאָקטער ווען יאָנעל האָט פאר־ לאָזט דעם קאבינעט און ביידע האָבן אויפגעציטערט — דער פאציענט מיט פארדראָס וואָס ער האָט אים נישט נענטער באטראכט און ריטא ווייל זי האָט אים ביז איצט נישט אנטדעקט.

אזוי האָט ריטא פארבראכט א לאנגע צייט אין יידישן קווארטאל זיך כמעט קיין חשבון נישט אָפּגעבנדיק אז דער קווארטאל איז א יידישער. פאר איר איז עס געווען אן אָרעמער, און ליב געהאט האָט זי נאָר יאָנעלן.

— קום, דו דארפסט זיך צולייגן, דו מוזסט זיך אויסרוען, האָט ריטא גע־ שעפּטשעט. יאָנעל האָט זי דאָס מאָל געפאָלגט און נאָך לאנגע יאָרן נישט גע־ פילט אז זי איז אים איבעריק. ער האָט געזען דעם אמאָליקן ווארף מיטן קאָפּ אויף ארונטער און אן אומבאשטימטע בענקשאפט האָט אים געפירט מיט לאנג־ זאמע טריט טרעפּ־ארויף.

3. געטריי

ארויף די טרעפּ, זענען זיי געשטאַנען אַ צייט בײַ דער טיר. יאַנעלן איז געווען שווער אַרויסצונעמען די שליסלען פֿון דער קעשענע. ריטאַ האָט נישט געוואָגט אים העלפֿן, ער זאָל זיך נישט אויפֿרעגן. אים פֿעלט איצט נישט אפֿילו די קלענסטע אויפֿרעגונג. זי האָט געקוקט אויף אים ווי ער שטייט אַן עטוואָס גע־בויגענער, דער בליק האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף זײַן קאַרטאָפֿל־נאָז און ס׳האָט זיך איר געדאַכט אַז די נאָז האָט זיך גאָרנישט געעלטערט, אַפֿילו נישט מיט אַ טאָג, נאָך אַלץ אַזוי פֿליישיק ווי פֿון אָנהייב.

די נאָז־לעפֿלעך האָבן זיך אַ לייכטן ריר געטאָן — אַזוי געשעט ווען ער שמייכלט. ער האָט געמיינט אַז זי נעמט נישט די שליסלען ווײַל ס׳איז נישט שײַן צו קריכן אין פֿרעמדע קעשענעס. דאָס האָט אים דערמאָנט אַז ריטאַ איז אויפֿגעכאָוועט געוואָרן אין אַ פּאַנסיאָן — אין באַרימטסטן פֿון דער הויפּט־שטאָט.

לערנען אין פּאַנסיאָן האָט געהייסן אַז מע געהערט צו אַ געוויסן געזעלשאַפֿטלעכן שיכט, אַז די עלטערן ווילן דווקא די טאָכטער זאָל בלײַבן אין אָדער אַרײַבערשפּאַנען די שוועל צו די אייבערשטע שיכטן. אין אַזעלכע אַנשטאַלטן, געוויינטלעך פּריוואַטע, האָבן געלערנט אויך טעכטער פֿון פֿאַמיליעס וואָס האָבן געהאַלטן בײַם אַרויסטרעטן פֿון די העכערע קרײַזן ווײַל זייער לאַגע, זייער עקאָנאָמישע באַזע האָט זיך אָנגעהויבן שאָקלען. אין אַזעלכע פֿאַלן האָבן די עלטערן געטאָן אַלץ וואָס זיי האָבן געקאָנט ווײַטער צו האַלטן דאָס טעכטערל אין „פּאַנסיאָן“, אויס־פֿאַרקויפֿנדיק בשתיקה פֿון שטוב, ווײַל זי, די טאָכטער, האָט געגעבן האָפֿע־נונג צו ווערן יענער שטריק וואָס זאָל זיי אַרויסציִען פֿון גרוב. אויף אַ שײַן מיידל וואָס האָט געענדיקט דעם פּאַנסיאָן האָט זיך שטענדיק געפֿונען אַ בעלן און

אויפגעקומענער אָדער אַן אַלטער פריץ אַן אַלמן. דערפאַר, ווייזט אויס, האָט דער סאָרט פאַנסיאָנען געגעבן אַ גרויסן פּראָצענט מיידלעך וואָס האָבן זיך גע־נומען דאָס לעבן. און אפשר איז עס אַ טעות, אפשר האָט דאָס אַזוי אויסגעזען ווייל וועגן אַזעלכע האָט מען גערעדט, אַנדערע זענען אומגעקומען אין אַנאָני־מאַט אַזוי ווי זיי האָבן אין אים געלעבט. בדרך כלל איז אויפגעכאַוועט ווערן אין אַזאַ אַנשטאַלט געווען אַ חשובע זאַך און אויך אַ האַלבער נדן.

ריטאַס פאָטער, אַן אָפיציר פון העכערן ראַנג, האָט זי געהאַלטן אין פאַנסיאָן ווייל ער האָט אָנגעהערט צום שיכט וואָס מע קאָן אָנרופן „העכערער", דאָס הייסט מענטשן וואָס האָבן אָנגעזאַמלט אין משך פון דורות אַ שיין פאַרמעגן — איין אָדער צוויי גיטער — און פאַרנעמען אויך אַ שטעלע וואָס פאָדערט אָדער צווינגט מע זאָל זיי אָפגעבן כבוד. געווען איז ביי אים ריטאַ אַ בת־יחידה און ער האָט איר אַלץ נאָכגעגעבן זיך אײַנגאַנצן פאַרלאָזנדיק אויף דער שול און אויף איר שכל־הישר. געהאַלטן האָט ער זי פאַר אַ קלוגער — און זי איז געווען; געהאַלטן האָט ער זי פאַר אַ שיינער — ווי אַ יעדע טאָכטער אין די אויגן פון איר פאָטער. די מוטער אירע איז געשטאָרבן זייער יונג, ריטאַ האָט וועגן איר ווייניק געוווּסט און די שטיף־מאַמע איז געווען אַ פרוי וואָס האָט פאַרשטאַנען אַז דאָס בעסטע איז מיט דעם מאַנס טאָכטער צו זיין אַ חברטע.

ריטאַס גענג אין יידישן קוואַרטאַל זענען אַ לאַנגע צייט געבליבן פאַר איר פאָטער אַ סוד. זי האָט פאַרשטאַנען אַז קיין גרויס פאַרגעניגן וועט זי אים דער־מיט נישט פאַרשאַפן, אַזוי איז איר אויך אויסגעקומען לייכטער אויסצובאַהאַלטן פון יאַנעלן איר אָפּשטאַם — אַן אָפּשטאַם וואָס האָט נישט געפּאַסט צו זיין סביבה. אָפט פלעגט זי אַריינקומען צו יאַנעלס שוועסטער — דער מיטלסטער, די מיט אַ ווייסער הויט און טונקל־רויטלעכע האָר. אויך איר מאַן איז געווען אַ דאָקטער, אָבער נישט ווי ריטאַס פריינט דער ציין־דאָקטער ביי וועלכן ס'האָבן זיך באַ־האַנדלט נאָך פאַרמעגלעכע, ווו דער פאַציענט האָט געמוזט האָבן אַ געוויסן ייחוס־בריוו, אָדער ווי ריטאַ פלעג זאָגן — פעדיגרי. דאָ איז געווען אַן אָפענע שטוב מיט כל המינים געסט. כאָטש דער הויפּטשטריך איז נישט געווען דווקא אַ יידישער האָט דאָ געהערשט דער פּרינציפּ: כל דיכפין. אַגב מוז מען צוגעבן אַז אויב די שונאים פון די לינקע האָבן זיי צוגעטשעפּעט אַלס אַטריבוט דאָס וואָרט „ייד", האָבן זיי אין דעם זיך נישט זייער טועה געווען. צו יענער צייט איז עס אַזוי געווען: וויבאַלד אַ „לינקער" מיט אַ געוויסער עקאָנאָמישער סיטואַציע, איז די שטוב געווען אַן אָפענע, אַ כל־דיכפינדיקע. קומען פלעגן די געסט געוויינטלעך אין די שעהען ווען דער מיטאָג איז געווען נאָענט. אויף

די מיטאָגן זענען אוועק דעם דאָקטערס כמעט אַלע פאַרדינסטן. ריטא האָט ליב געהאַט פאַרברענגען מיט מאַרגאַן — דאָס איז געווען יאָנגעלס שוועסטערס נאָמען. אייניקע האָבן זי גערופן מארגאָ, אַנדערע ווידער אונדזער פּרינצעסן. ווען ריטא האָט צייט געהאַט — און צייט האָט זי זיך געמאַכט ווען זי האָט געוואָלט — פלעג זי קומען פרי. ס׳האָט איר זייער געפעלן ווי אַזוי מאַרגאָ גרייט דעם מיטאָג. פון מארק פלעג זי קומען באַגלייט פון אַ טרעגער מיט צוויי פולע קוישן אין וועלכע ס׳האָט זיך געפונען פלייש, כלערליי גרינוואַרג, ברויט, צומאָל אויך פרוכטן. אַריינגעקומען, באַצאָלט דעם טרעגער, צומאָל אים אָנגעהאָדעוועט, פלעג זי זיך גלייך נעמען צו דער אַרבעט. אָוועקשטעלן אַ גרויסן טאָפּ, בראָקן, שניידן, ווידער בראָקן און אין דער זעלבער צייט דערציילן. מיט ריטאן האָט זי זיך פאַרחברט און האָט ליב געהאַט איר דערציילן כלערליי אוואַנטורעס, נישט איין מאָל אַביסעלע איבערגעטריבענע — סע זאָל זיין אינטערעסאַנטער. און זיי פלעגן ביידע לאַכן ווייל אַלע מאַרגאָס אוואַנטורעס האָבן אין זיך געהאַט עפּעס קאָמישעס, עפּעס אַזעלעכס וואָס האָט געצווונגען צום לאַכן, כאָטש אָפטמאָל איז דאָס געשעענע געווען ווייט פון זיין קאָמיש. מארגא דערציילט:

— כ׳גיי אויף קאַלעא וויקטאַריעי, גיי פאַרביי די פּרעפעקטור אין דער ריכטונג פון פּאַלאַץ, פון קיניגלעכן, קלערט זי אויף און ביידע לאַכן ווייל ווען מע זאָגט „פּאַלאַץ" מיינט מען נאָר דעם קיניגלעכן, ביי די איבעריקע מוז מען צוגעבן דעם נאָמען פון באַזיצער, פון פּרינץ וועלכן ער געהערט קיין חילוק נישט צי ער באַוווינט אים אָדער נישט. פאַרשטייט זיך אַז קעפּ דרייען זיך סע וווּנדערט מיך וויאַזוי זיי ברעכן נישט אַ ביין. מע קוקט. פאַרוואָס זאָל מען נישט קוקן? אַז ס׳איז דאָ אויף וואָס קוקט מען. און דערווייל איז דאָ אויף וואָס. און ביידע לאַכן, לאַכן. ווען זיי זאָלן זען מיין באַשערטן וואָלטן זיי אַלע געפּלאַצט פאַר פאַרדראָס — אַזאַ נעבעכל, און האָט אַזאַ מזל! און ווידער לאַכט מען. ווען כ׳קום אָן אין דער הייך פון קאַפּשאַ, צום קאַפּע-הויז, האָסטעך געהערט דערפון, און פון דער באַמערקונג האַלט זיך ריטא ביי די זייטן ווייל געוווּנג צו זאָגן קאַפּשאַ אַז אַפילו אַ קינד זאָל וויסן. דאָס איז דער בוקאַרעשטער „מאַקסים", דאָ באַגעגענען זיך הויכע פּאָליטיקער, זשורנאַליסטן, פּאָעטן, מאָלער, הומאָריסטן און אויך די רייכע באָהעמע. דאָ איז כמעט קיין חילוק צו וועלכער נאַציאָנאַליטעט מע געהערט. אויב ס׳איז עפּעס דאָ אין קאָפּ און אויב מ׳האָט אַ רעפּליק איז דאָ שטענדיק פאַראַן פּלאַץ. דאָ ווערן צוזאַמענגעשטעלט און צעלאָזט קאַבינעטן נאָך איידער דער קיניג אויספּייעט זיך אַ ריר טאָן. זאָלסטו געווען זען ווי זיי זענען צוגעפאַלן צו די פענצטער, אַ געשטופּעניש גלייך מע וואָלט נאָר וואָס אויס-

געלאָדן פרישן קאַוויאַר. פּלוצעם באַווייזט זיך דער פּאָליציי־שעף, דעו זעלבער וואָס גיט זיך אָפּ מיט די קאָמוניסטן. ער גייט, ווי דער שטייגער איז, באַגלייט פון צוויי אַגענטן. ער באַמערקט מיך, ווי אַזוי זאָל ער מיך נישט באַמערקן, און קומט גלייך צו מיר. ניין, אויב דו מיינסט ער וואַרט איך זאָל אים באַגריסן, האָסטו אַ טעות. דאָס טוט ער מיט אַנדערע, מיטן „אָבפאַל" ווי ער רופט זיי; איך בין אַ דאַמע, צו מיר מוז זיך באַציִען איידל אַפילו דער פּאָליציי־שעף. מאַרגאַ רייסט אַ רגע איבער דאָס בראָקן, גיט אַ וואָרף דעם קאָפּ אויף אַרונטער און נעמט אָן אַ פּאָזע וועלכע דאַרף באַווייזן וואָס פאַראַ סאָרט דאַמע זי איז, און זיי לאַכן.

דאָס מאָל מער ריטאַ ווייל דער שטעל דערמאַנט זי אַ סצענע פון דער אָפּער „קאַרמען" און די דאָרטיקע דאַמע איז נישט קיין גרויסע צנועה און מאַרגאַ געפעלט איר נאָך מער ווייל אַפילו אין דער פּאָזע זעט זי אויס ווי אַ פּו־ינצעסן וואָס מעג זיך אַלעם דערלויבן און זי וואָלט זי וועלן אַרומנעמען און קושן. ער ציט דעם הוט — ריטאַ ווייסט ווי דער עולם וואָס קומט אַהער מאַכט חוזק פון קאַפּעליושן און האַלדז־בענדלעך און טראַכט „ווען זיי זאָלן זען מיין טאַטן" — זאָגט „בונאַ זיאָוואַ דאָאַמנע„ און זיך ווענדנדיק צו די צוויי באַגלייטערס: אַזאַ פּראַכטפולע דאַמע, די גאַנצע שטאָט קאָנען זיי האָבן ביי זייערע פיס, און זיי, זיי גיבן זיך אָפּ מיט קאָמוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע! מע קאָן שטאַרבן פאַר געלעכטער. אַפּראָפּאָ, וואָס האָט איר אין טאַש, דאָאַמנע?

— וואָס קאָן האָבן אַזאַ דאַמע ווי איך? קאָמוניסטישע פלוגבלעטלעך. און שענק אים אַן איראָנישן בליק וואָס קאָן לײמען אַפילו אַ פּאָליציי־שעף. איינער פון די אַגענטן מיט וועלכן כ׳האָב געהאַט צרות, טוט זיך תיכף אַ וואָרף, גלייך ווי מע וואָלט אים געוועזן אַריינשטעכן אַ נאָדל אין הינטן, ווייל ביי מיר אַרויסרייסן דעם טאַש.

— שטיי, זיי רויק, באַפעלט קורץ דער פּאָליציי־שעף און מאַכט אַ ביטוי־גרימאַסע, ווילסט אונדז קאָמפּראָמיטירן פאַר דעם גאַנצן עולם פון קאַפּשאַ. אַלע צייטונגען וועלן מאָרגן זיין פול און די גאַנצע שטאָט וועט פון אונדז לאַכן, מיט אַלע וואַסערן וועט מען זיך נישט קאָנען אָפּוואַשן, מיר האָבן דעם פּאָרטייל וואָס מיר קאָנען שטיין מיט דער שענסטער דאַמע וואָס געפינט זיך איצט אויף קאַלעאַ וויקטאָריעי און דו ווילסט אָנהייבן מיט זוכן אין זייער טאַש. דאָאַמנאַ מאַרגאַ וויצלט זיך און דו ביסט גרייט זיך לאָזן אונטערפירן, בלייבן דער נאַר. דער דאָאַמנעס טאַש איז ליידיק.

— שטעל דיר פאָר, ריטאַ, אַז איך האָב טאַקע געהאַט פלוגבלעטלעך.

— אוי, איך פאַל חלשות! ריטאַ ווערט בלייך פאַר שרעק און מאַרגאַ לאַכט. וויאַזוי קאָנסטו לאַכן?

— אז סע געלינגט, לאכט מען, ערגער איז ווען סע געלינגט נישט. דעמלט קאָן אויסקומען צו וויינען אָדער פאלן חלשות ווי דו.

אָט אזוי בראָקט אָן מארגא א פולן גרויסן טאָפּ.

— מע קאָן נישט וויסן וויפל הונגעריקע וועלף סע וועלן זיך באווייזן, קאָמענטירט זי. ווארטסט אויף יאָנעלן... ווער ווייסט ווו ער טרייבט זיך ארום אונדזער געשיכטע מאכער. מארגא זאָגט עס מיט א חוזק-שמייכל און ענדיקט מיט א קרעכץ. ווי נאָר סע קומט צו געשיכטע דערמאָנט זי זיך אין לאקסן. סע זענען נישט מער ווי עטלעכע יאָר זינט ער איז אומגעקומען. מיט זיין אטנטאט און נאָך מער מיט זיין טויט האָט ער גלייך ווי איינגעשפּאנט די גאנצע פאמיליע אין יאָך פון דער געשיכטע און אלע טראָגן זיי דעם יאָך באוווסטזיניק, שטענדיק באוווסטזיניק; אפילו ווען זי דערציילט אזעלכע קאָמישע אוואנטורעס ווי די פריערדיקע שימערט א געדאנק: „דאָס וואָלט געדארפט פארצייכנט ווערן — אזוי לעבט און טוט לאקס א שוועסטער‟.

... יאָנעל האָט ארויסגענומען די שליסלען, געעפנט די טיר און לאנגזאם, אביסל צו פאמעלעך אריבערגעטרעטן די שוועל צו דער וווינונג. אין האלב-טונקל פון פאָדער-צימערל, האָט ריטא נישט באמערקט זיין שמייכל — אן עטוואָס שפּילערישער. ער האָט זיך געפילט א סך בעסער אָבער נישט געוואָלט ריטא זאָל דאָס באמערקן. אים האָט זיך געוואָלט פארלענגערן איר פארזאָרגן אים. ריטא האט אראָפּגעווארפן דאָס לייכטע אייבערמענטעלע און א גערוך פון סאָסנע האָט אָנגעפולט דאָס צימערל.

„צו שארף‟, האָט זיך יאָנעל א קרום געטאָן. „זינט איך קען זי האָט זי ליב דעם סאָסנע גערוך. פאר איר אָפּשטאם א גראָבלעכער געשמאק‟. זי האָט ליב געהאט דעם ריח ווייל סע שמעקט מיט בארג-וועלדער און איר גרויסע שוואכקייט זענען געווען די בערג. דאָס ערשטע מאָל האָט זי איבערגערעדט יאָנעלן ער זאָל גיין מיט איר אין די בערג קיין סינאיא. דער נאָמען פון אָרטשאפט האָט נישט געקאָנט נישט ווירקן. דאָס אָרט האָט געשמט מיט דער שיינקייט פון פּייסאזש און מיט דער סעלעקטער געזעלשאפט וואָס פלעג אהין קומען. דער קיניג פון לאנד האָט דאָרט געהאט זיין שענסטן פאלאץ. די באן האָט געפירט ביז טיף אין די קארפּאטן איינשפּאָרנדיק גיין צו פוס קילאָמעטערס ביז צום אָנהייב קלעטערן. ריטא האָט זיך לאנג געשלאָגן מיט דער דעה ביז זי האָט זיך אָנגענומען מיט מוט אים פאָרצושלאָגן דעם אויספלוג. זי האָבן נישט געשראָקן די בערג, נאָר די געזעלשאפט וואָס מע באגעגנט דאָרט. דאָס וואָס יאָנעל וועט פון זיי חוזק מאכן האָט זי נישט גע ארט, זי האָט מורא געהאט אז דאָס וועט א-

דויסווייזן איר נאָענטע באַציונג, איר פאַרבינדונג מיט דעם געזעלשאַפט-שיכט קעגן וועלכן סע זענען אויסגעשטרעקט אַלע שפּיזן פון יאַנעלס עולם. גרויס איז גע־וועזן איר איבעראַשונג ווען זי האָט פעסטגעשטעלט אַז אויף איר באַגלייטער ווירקט נישט אַזוי די שיינקייט פון דער נאַטור ווי דער אינטערעס דווקא פאַר דעם געקעסטלטן און געשטרייפטן סעלעקטן עולם וואָס פאַרברענגט דאָ. יאַנעלן האָט פאַראינטערעסירט זייער ווילטאָג און זייער באַנעמען „ביי זיך אין דער היים‘‘. מע וואָלט געקאָנט זאָגן אַז ס׳איז אים אפילו געפעלן. זיי האָבן אַרויפגעקלעטערט ביז צום „פאַרבענקטן שפּיץ‘‘ פון וואַנען מע קוקט אַראָפּ אין אַ פּילפאַרביקן טאָל ווייל די ביימער זענען פאַרשיידענע און אַזויווי ס׳איז געווען האַרבסט האָבן זיך די פאַרבן אויסגעטיילט און אויסגעמישט ביז העט ווייט; העל-געל האָט זיך פאַרלוירן אין טונקל-רויט, קופּער האָט זיך צוזאַמענגעשמאָלצן מיט זילבער כוואַליענדיק אין טויזנטער ניואַנסן. פון דער אַנדערער זייט האָט דאָמינירט מיט זיין מאַסיוו־קייט דער „מענטש-שפּיץ‘‘ און אַביסעלע ווייטער זענען גע־שטאַנען אַביסעלע אויף אַ זייט געבויגענע באַהוטלטע פון שטיין געבווירענע צוויי פּויערטעס וועלכע מ׳האָט גערופן די ‘‘באָבעצעס‘‘. ריטאַ האָט גערעדט און גערעדט, געפּרוווט אויסדריקן איר התלהבות, איר אויפגערודערטקייט פון דער נאַטור ווענעמס שפּיל ס׳איז אַזאַ פייערלעכער, אַזאַ לייכטער און איינצייטיק שווערער. יאַנעל האָט זי אויסגעהערט אָבער זיין אויפמערקזאַמקייט איז גע־ווען געווענדעט די אַנדערע קלעטערער. אים האָט אינטערעסירט ווער איז דער און ווער איז יענער. ביי אַ באַקאַנטן נאָמען פון דער פּאָליטישער אָדער פינאַנ־ציעלער וועלט האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, לאַנג נאָכגעקוקט גלייך ער וואָלט וועלן פאַרגעדענקען ווי אַזוי זיי באַוועגן זיך, צי זיי גייען, רעדן און לאַכן ווי אַלע אַנדערע.

צוערשט האָט עס ריטאַן אַמוזירט, אָבער גאָר גיך האָט זי פאַרלוירן דעם אינטערעס פאַר אַ שפּיל אין וועלכן זי בלייבט אָן אַ פּאַרטנער. ס׳האָט זי אַנגעהויבן נודיען און פאַרדריסן. פאַרדראָסן האָט זי דאָס וואָס יאַנעל האָט זיך אַזוי פאַר־לוירן, פּלוצעם אַרויסגעוויזן אַזאַ אומגעלומפּערטן אינטערעס פאַר דער „פּראָ־טיפּענדאַדע‘‘ ווי עפּעס אַ פּראָווינציעלע מויד וואָס קומט צום ערשטן מאָל אין שטאָט און די מומע פירט זי אויף אַ באַל.

— וואָס מיינסטו, איך קען אָט די אַלע קלעטערער? האָט זי אַ בריזגע גע־טאָן.

— קענסט נישט, זאָג נישט, האָט יאַנעל געענטפערט נישט פאַרשטייענ־דיק איר רוגז, ער האָט געקוקט אויף דעם עולם און דער שונא וועגן וועלכן ער האָט שטענדיק גערעדט ווי אַן אַלץ-ווייסער האָט אויסגעזען מאָדנע. דאָרט אויף

פארזאמלונגען און שמועסן האָט מען גערעדט וועגן א קאָלעקטיוון קלאסן-פיינד אין אבסטראקטן, אָן באזונדערע שטריכן — א סאָרט כמארע. דאָ אָבער זענען עס מענטשן וואָס פארוועטן זיך מיט די בערג און דערצו מענטשן מיט א „געקליבענער" דערציאונג, מאניערירטע. אָבער דאָס איז געווען דעמלט ... אצינד האָט אים ריטאס פארפום נישט דערמאָנט יענע מאָדנע קלעטערער, וועלכע האָבן פאר דער צייט פארלוירן א גרויסן טייל פון זייער מאָדנעקייט. דער סאָסנע גערוך האָט א ווארף געטאָן אין קליינעם האלבטונקעלן פאָדער-צימערל דווקא דעם פייסאזש. אויסגעוואקסן זענען בערג-שפיצן, נאקעטע סקאלעס, שפיציקע פעלדזן, טיפע אָפּהאנגען, שמאָלע סטעזשקעלעך ווו ס'איז גענוג א פאלשער טריט און ...

... געבליבן זענען זיי דריי. אייגנטלעך זענען זיי געבליבן פיר. געגאנגען איז מען א צענדליק, אָדער גאָר א טוץ. לויט אלע חשבונות האָבן זיי געדארפט זיין א טוץ. איינער איז אנטלאָפן. דאָס וואנדערן אין די בערג האָט אים צוגעגעסן, ער האָט נישט מער אויסגעהאלטן די ווילדער שאָטנס, ער איז אפשר אויסגעמוטשעט געוואָרן אויף אזוי ווייט אז ס'האָט אים מער נישט אינטערעסירט וואָס מע וועט וועגן אים זאָגן. אלץ איז אים געוואָרן גלייכגילטיק אפילו דער קינס-צייכן — דעזערטיר, האָט אים שוין אויך נישט געארט, אבי ליגן אויף א פלאץ, אבי מער נישט אויסאָטעמען די לונגען, אבי מער נישט אויסגיין פון דאָרטש, אבי די אויגן זאָלן מער נישט קריכן פון קאָפּ. איז ער געבליבן ערגעץ ארונטער און פארפאלן. ווער ווייסט, אפשר איז ער אויסגעגאנגען פון הונגער, געליגן ביז דאָס נישטלעבן איז געוואָרן א פארלענגערונג פון לעבן, אויסגעגאנגען מיט אָפענע אויגן און זיי זענען געבליבן אָפענע אויך ווען די וואָראָנעס האָבן זיי אויסגעפּיקט; איינעם האָט געטראָפן א קויל און צייט אים אומצוקערן, אזוי ווי סע פירט זיך, דער ערד, כפלען א רגע דאָס גרויסע שטילקייט מיט שווייגן, איז נישט געווען. קוים צייט געהאט א נישטער טאָן אין די קעשענעס, די זשאנדארן זאָלן זיך נישט נוקם זיין, אויב זיי דערוויסן זיך דעם נאָמען, אין זייניקע, ס'איז אפילו געווען א סברא אז מע וואָלט אים געדארפט צעקאליעטשען דאָס פנים, מע זאָל נישט דערקענען די שטריכן, אָבער קיינער האָט דאָס נישט געוואגט. איז מען געגאנגען ווייטער און פון צען זענען געבליבן פיר, מ'האָט זיך צעטיילט נישט ווילנדיק. זעקס זענען אוועק אין איין ריכטונג און פיר אין אן אנדערער אָבער לאנג זענען זיי נישט געבליבן פיר ווייל איינער איז ווידער פארשוואונדן. מ'האָט נישט געהערט קיין שאָס, נישט קיין געשריי, נישט מער ווי בלייבנדיק דער לעצטער אין דער ריי, האָט מען פלוצעם זיינע טריט מער

נישט געהערט, די טרוקענע צווייגן האָבן זיך מער נישט געבראָכן אונטער זיינע טריט און די באַרירטע צווייגלעך האָבן אין זייער צוריקלויף זיין פּנים מער נישט באַנגענט. איז מען אַ רגע געשטאַנען מיט דער פראַגע: וואָס איז צו טאָן? אָבער נאָר אַ רגע, ווייל דאָס פּלאַץ האָט געברענט. איז איינעם איינגעפאַלן: ער איז אַוועק צוריק, ער איז געגאַנגען אים דאָך צעקאַליעטשען דאָס פּנים און איינער פון די דריי האָט געוואָלט ברעכן, נאָר וואָס צום אויסברעכן האָט ער נישט געהאַט, נישט מער ווי אַ געדיכט שפּייעכץ אַזאַ. איז וווהין זאָל מען גיין ווייטער? דעמלט האָט זיך יאָנעל דערמאַנט אין זיינע אויספלוגן אין די בערג און ער האָט געזאָגט: קומט, איך וועל אייך פירן, און די אַנדערע צוויי האָבן זיך אונטערגעגעבן זיין ווילן ווייל זיי האָבן שוין קיין ווילן נישט געהאַט. דאָס הייסט נישט פּינקטלעך אַזוי, איינער האָט יאָ געהאַט איז אים אָבער די געגנט געווען אינגאַנצן פרעמד אַזוי אַז ער האָט געשטעלט זיינע טריט צו יאָנעלס פאַרפירונג — אָט, איך האָב פּיס, בין נאָך איבער זיי באַלעבאָס, קאָן זיי באַפעלן צו גיין אָבער וווהין ווייס איך נישט, אויב דו ווייסט שטייען זיי צו דיין פאַרפיגונג. נישט אַזוי דער דריטער. ער האָט באמת קיין ווילן נישט געהאַט. כּוח יאָ, ווייל אַזאַ איז געווען זיין קאָנסטי־טוציע — אַ גבורהשע, אָבער וואָס העלפט פיזישער כּוח אַליין. אים האָט געפעלט דער עיקר אין אַזאַ לאַגע, דער פּסיכישער כּוח — דער וואָס העלפט וועלן אַרויס־קריכן און לעבן, דער וואָס זאָגט זיך אָפּ פון ליגן ביז די קראָען וועלן אויספּיקן די אויגן. אָט דער כּוח האָט אים געפעלט, אָבער זיך אונטערגעבן האָט ער נאָך געהאַט כּוח. אָדער אפשר ווייל דער אַנדערער האָט אים געפעלט איז אים געבליבן נישט מער ווי אונטערגעבן זיך.

— פירן וועל איך אייך קיין סינאַיא, האָט דעמלט געזאָגט יאָנעל. דאָס אָרט איז מיר באַקאַנט ווי מיינע פינעף פינגער. ער האָט געוואָלט גיין אַהין ווייל אים האָט זיך געוואָלט וויסן אַז מ'איז ערגעץ. דאָ אין מיטן וואַלד איז מען געווען אינערגעץ, פרעמד דיביימער, פרעמד די בערג וואָס באַהאַלטן זיך הינטער זיי און שוין דערפאַר דער פיינד אַן איבעראַליקער. דאָרט וועט מען וויסן ווו ס'איז אַ וואַנט אין וועלכער מע קאָן זיך אָנשפּאַרן, האָבן כאָטש איין זייט אַ פאַרזיכער־טע, מיט די איבעריקע דריי וועט מען זען ... ער געדענקט אַז דאָרט זענען אויך פאַראַן היילן, קאָן מען זיך אויסבאַהאַלטן אַ טאָג, צוויי צי גאָר מער, ביז סע ווערט שטיל ביז די זשאַנדאַרן וועלן אָפּציען, ביז די נאַכט וועט אַנדערש הילן ווייל זי וועט בלייבן נאָר זייערע. אַזוי האָט געטראַכט יאָנעל, אַזוי האָט אויך געלייענט זיינע געדאַנקען דער צווייטער. דער דריטער האָט נישט געטראַכט און נישט געלייענט, ער האָט מער נישט געוווּסט אַז סע זענען פאַראַן געדאַנקען.

האָט מען זיך געלאָזט אין דרייען קיין סינאיא, דאָס הייסט נישט קיין סי־נאיא גופא, נישט אויף די גאסן מיט רייכע ווילעס, דאָרט איז זיכער נישט קיין פלאַץ פאר זיי, נאָר אין די סינאיא־בערג.

טאקטיקער און סטראטעג פון מארש איז געווען יאָנעל. זיין האנט־זייגער האָט פארמאָגט א קאָמפּאס מיט א פאָספאָר־ווייזערל. קיין קארטע האָט ער נישט געהאט און אויך נישט קיין באקאנטן רעפּער, קיין צייכן וואָס זאָל העלפן פעסטש־טעלן א פּינקטלעכע ריכטונג; גיין מוז מען, האָט ער באשטימט, אויף מזרח און דאָס נישט אָן א פארוואָס, אין מזרח האָבן זיך געפונען די פראָנט־ליניעס און אויף דער אנדערער זייט פון די ליניעס די איינציקע וואָס קאָנען העלפן. דאָס איז געווען דער סטראטעגישער ציל, דער טאקטישער, דער נאָענטער האָט אָבער דער־וויל געמוזט בלייבן סינאיא, אָדער ריכטיקער דער „מענטש־שפּיץ" ווייל דאָרט צווישן יענע סקאלעס וועט זיי קיינער נישט יאָגן, וועט מען זיך קאָנען אויסרוען און אפשר פארשאפן עפּעס פּראָוויאנט. כדי אָנצוהאלטן די ריכטונג איז ער אָפטמאָל שטיין געבליבן און בשעת ער האָט געקוקט אויפן ציטער פון קאָמפּאס־ווייזערל געפילט דעם היסטאָרישן עול וואָס ליגט אויף זיינע פּלייצעס ארויסצו־פירן אויף א וועג זיין אָפּטיילונג און געדאכט האָט זיך אים אז אזוי און נאָר אזוי האָט אויך געמוזט אויסזען דער „האָפענונגס־ריטער", פּרעסטעס, אין זיין מארש וואָס איז געוואָרן א לעגענדע. ווי שטענדיק האָבן אים די היסטאָרישע פארגלייכן געגעבן מוט און געדראָדלט זיין ווילן. געגאנגען איז מען מידע, גע־זוכט האָבן זיי דעם וועג אזוי אז די נאטור ארום האָבן זיי נישט באמערקט. אפילו דער צווייטער וועלכער האָט זיך געקויפט דעם נאָמען „דער נאטור — באוווּנ־דערער" דעמלט ווען די אָפּטיילונג האָט נאָך געציילט דעם פולן עפעקטיוו פון צען אָדער א טוץ; געקויפט האָט ער זיך דעם נאָמען ווייל אפילו אין די געפער־לעכסטע מאָמענטן, ווען דאָס לעבן האָט אָפּגעהאנגען פון א גיכערן שפּאַן האָט ער געקאָנט שטיין און באטראכטן דעם פייסאזש מינוטן לאנג ווייל ווער ווייסט ווען מע וועט נאָך זען אזעלכעס — זאָל עס זיך גוט אָפּשפּיגלען אין די אויגן; פארצייכנט ווערן אויף שפּעטער און אפשר אויף נאָך שפּעטער, ווייל ווער ווייסט ... אין א עת צרה קומט ער ארוים ווי בוימל אויפן וואסער דער נאָכשפּעטערדיקער שפּעטער. מע גלייבט יאָ צי מע גלייבט נישט, ער קומט אויפן געדאנק און בלייבט דאָרט א צוגעקלעפּטער, וויל נישט אָפּלאָזן. דאָס כל־זמן מע זיצט און מע רוט א רגע. אצינד אָבער האָט קיינער פון זיי די נאטור־שיינקייט נישט באמערקט ווייל דער מארש האָט אויסגעזען צו זיין צו אן אָנציליקן ציל. פּלוצעם האָט אויסגע־וואקסן דער „פארבענקטער־שפּיץ" און יאָנעלן איז קלאָר געוואָרן די ווייטערדיקע אָפּוויקלונג פון זייער מארש.

זיי האָבן געקלעטערט מיט די לעצטע כוחות אויפֿן „מענטש-שפּיץ“, צי גאָר אויף אַנדערע פּעלדזן, ווייל דעם „מענטש-שפּיץ“ דערקענט מען נאָר פֿון ווייטנס נאָר פֿון גאָר ווייט כוואַליעט זיך אויס פֿון באַרג-שפּיץ אַ גרויסער שטערן אַ פּראָמינענטע נאָז און אַ מויל מיט סענסואַלע ליפּן, אָבער ווען מע קלעטערט אויפֿן באַרג זעט מען נישט מער ווי אַ טייל פֿון סקאַלע אַזוי אַז זאָגן מיט דער גאַנצער זיכערקייט אַז זיי זענען אָנגעקומען צום „מענטש-שפּיץ“ קאָן מען נישט. ס׳איז אַפֿילו נישט מיגלעך. גיכער זענען זיי געווען אויפֿן צווייטן ווערסאַנט, ערגעץ אויפֿן קאַראַימאַן ווו די אָפּהאַנגען זענען אָפּטערע, אַנדערש איז נישט צו פֿאַרשטיין וויאַזוי זיי האָבן זיך פּלוצעם געפֿונען אויף אַ נאַקעטן פּעלדז פֿון וואַנען מ׳האָט געזען העט ווייט, די זון האָט געברענט און געדאַכט האָט זיך אַז ווער סע קוקט פֿון טאָל זעט צום אַלעם ערשטן זיי דריי געקרייציקטע אויפֿן נאַקעטן שטיין — אַ סימן, מע שיסט. געשאָסן האָט מען נישט ווייט. נישט מער ווי מיט צוויי אָדער דריי באַרג-שפּיצן רעכטס אָדער לינקס — דאָס ווידער קויל האָט זיך געקייקלט אין אַלע ריכטונגען — ווו ס׳איז אַ פּאָליגאָן פֿאַר רעקרוטן; פֿאַר ניי-איינגערופֿענע וועלכע מע מוז צוגרייטן אויף גיך פֿאַרן פֿראָנט, אָבער דאָס האָבן זיי נישט געוווסט. כאָטש די קוילן האָבן געהאַט אַ גאָר אַנדער טראַיעקט האָט יעדער קויל דורכגעלעכערט זייער קערפּער דורך און דורך און צו קיין טויט-שאָס איז עס נישט געקומען. מיטן צופֿאַלן פֿון דער נאַכט האָט זיך יאָנעל געכאַפּט אַז זיי געפֿינען זיך לעבן אַ סטעזשקעלע וואָס מוז פֿירן גלייך קיין סינאַיאַ און אַז דאָרט, צווישן יענע ווילעס איז נישט מיגלעך ער זאָל זיך נישט נאָכפֿרעגן וועגן דעם און יענעם, מע זאָל נישט מוזן ליגן דאָ ווי בר-מננס, ווי אַזעלכע וואָס האָבן מותר געווען פּונקט אַצינד ווען דער אויסגאַנג פֿון דער מלחמה איז קלאָר, ווען דער נצחון איז נאָענט און ווען אַ יעדערער מוז ברענגען זיין ביישטייער, זיין חלק, ליגן זיי דריי אויף דעם פֿאַרשאָלטענעם באַרג ביים ראַנד פֿון דער געשיכטעם שליאַך. דערויף האָט דער דריטער געזאָגט: לאָז דאָ דעם רעוואָלווער, טאָמער קומסטו נישט ביז מאָרגן מוז איך מיך שיסן, דער צווייטער האָט נאָך מער געעפֿנט די אויגן שוין אַזוי איבערגרויסע מחמת מידקייט און אָפּגעמאָגערטקייט, זיך פֿרעגנדיק: „קאָן דאָס זיין אַ צוגאַנג?“ געזאָגט האָט ער דערוייל גאָרנישט, ווייל וואָס איז צו רעדן. אוודאי איז דאָס וואָס יאָנעל וויל טאָן שלדיק, אָבער איז דען אַלץ וואָס שלדיק אויך ריכטיק? קלאָר איז אַז מע דאַרף עפּעס טאָן, הייסט עס אַז גיין דאַרף ער; אים לאָזן גיין אַליין איז נישט זייער בסדר און לאָזן דעם ערשטן אַליין קאָן מען אויך נישט. אים מיטנעמען איז אוממיגלעך ווייל זיין אויסזע מיט די צעריסענע הויזן און צעפּליקטן מונדיר וועלן פֿון אָנהייב אָן ברענגען נאָר צרות; מאַכן פֿון זיך צוויי איז נאָך

ביז איצט נישט געהערט געוואָרן, האָט ער מיט טיפן ערנסט געזאָגט — אויף א קול אָדער אפשר נאָר אין געדאנק: מיין הארץ גייט מיט דיר, און מיט ווערטער וואָס זענען יאָנעלן לאנגע יאָרן געבליבן אין געהער: מיר וועלן אויף דיר ווארטן דאָ. אלץ הענגט איצט אָפּ פון דיר. געקושט ביים געזעגענען האָבן זיי זיך נישט. זיי זענען נישט געוועזן פון די קושערס. ווען מ׳איז געווען א טוץ צי נאָר צען פלעגט זיך א גרויסע טייל יאָ קושן. קושן פלעגן זיי זיך ווען א טייל האָט זיך געלאָזט אין אן אקציע. געקושט האָבן זיי זיך ביים אוועקגיין ווייל דאָס ברענגט מזל און ביים צוריקקומען ווייל דער קוש ביים אוועקגיין האָט געבראכט מזל. זיי דריי אָבער זענען נישט געוועזן פון די וואָס האָבן זיך געקושט. יאָנעל — ווייל געשיכטע ווערט נישט געשריבן און אויך נישט געמאכט מיט קושן זיך, פארקערט; דער צווייטער — ווייל ס׳האָט אים אויסגעזען מעלאָדראמאטיש און כאָטש אויף דער בינע האָבן אים די מעלאָדראמעס נישט געשטערט ער האָט געוווסט אז דאָס פובליקום פון יידישן טעאטער ווי די צושויער פון אומעטים, האָט ליב די לאקריץ-מעשיות, אָבער דאָ ווו אלעם האָט אין זיך די טראגיק פון מענטשלעכן גורל איז עס אויסגעקומען נישט אויפן פלאץ, סע קאָן נאָר פארשוועכן, אָדער אין בעסטן פאל טוט עס מינערן, זינקען דעם ניוואָ-דער דריטער ווידער האָט זיך נישט געקושט ווייל ... קושן א מאנצביל האָט אים געשראָקן.

צוריקגעקומען איז יאָנעל נישט אויף מאָרגן נאָר אויף איבערמאָרגן. געפונען האָט ער זיי האלב-טויטע פון הונגער און דאָרטש. אָבער אפשר נישט אזוי פון הונגער ווי פון צוויי מאָל פיר און צוואנציק שעה אויסזיכטלאָזיקייט, יעדע פון זיי געכפּלט מיט פיר און צוואנציק ווארינאנטן פון אויסלעזונג און פארראט. סוף כל סוף האָט זיין פארשפּעטיקן פארפונדעוועט אין זיי נישט מער ווי איין געדאנק וואָס האָט זיך געדרייט אין קאלייִדאָסקאָפּישע פארבן אויפן לויטערן פאסטעל-הימל: ער איז ארייִנגעפאלן. אונדז איז געבליבן איינס פון צוויי: אָדער מיר גייען אוים פאר הונגער, אָדער מ׳ע קומט אונדז נעמען. די ערשטע מיגלעכקייט האָבן אונטערגעשטראָכן אין הייכן שוועבנדיקע אָדלערס. די צווייטע דער לאנגער פייף פון אן אין טאָל וואנדערנדיקן לאָקאָמאָטיוו.

ווען זיי האָבן אים דערזען האָבן זיי זיך קוים געפרייט און זיך געשעמט מיטן צווייטן ווארינאנט.

יאָנעל האָט געמאָלדן קורץ: דאָ האָט איר עפּעס צום אונטערלייענען דאָס הארץ, צום שטילן דעם הונגער. כאָפּט אייך נישט צו סע זאָל נישט פארשאטן. די באמערקונג האָט געהערט צו זיין ציין-טעכניק — ער האָט געהאלטן אז ער איז א שטיק דאָקטער. דער וועג, האָט ער ווייטער געמאָלדן, איז לייכט. אראָפּגיין וועט אונדז קאָסטן נישט מער ווי א האלבע שעה. פאָריקע נאכט האָט מען אונטערגעשריבן דעם וואָפנשטילשטאנד ...

זייער גאנג איז געוואָרן לייכטער. איבערגעכאַפּט האָבן זיי גייענדיק. מיט א פּאָר הונדערט מעטער נידעריקער האָט אָנגעהויבן דער וואלד מיט א שארפן סאָסנע ריח...

די אלע עקסקורסיעס, די אמאָליקע מיט ריטאַן און די לעצטע, מיט דעם צווייטן און ערשטן, וואָס האָט געדארפט בלייבן אַן אין דער געשיכטע פארשריי-בענע, האָבן זיך אָפּגעוויקלט פאר אים בשעת ער האָט געלאָזט אין פאָדער-צימערל די שיך אָנגעטאָן די שטעק-שיך און געעפנט די טיר אין צימער אריין.

— דו וואָלטסט זיך געדארפט צולייגן, האָט געעצהט ריטא, דו ביסט מיד.

— טראכטסט כ'בין קראנק. האָט געענטפערט יאָנעל זיך זעצנדיק אויף א באקוועמען שטול, און ביסט גערעכט. אצינד איז מיר בעסער. זיץ מיט מיר א רגע, נאָך דעם וועל איך מיך צולייגן.

— דיר אפשר צוגרייטן דאָס בעט?

— ניין, מע דארף נישט. כ'וועל אליין. געטריי ווי דו ריטא, איז קיינער...

ריטאַן האָט זיך געדאכט אז איר נאָמען האָט ער אויסגעשריגן ווי אמאָל, פון איין בארג צום צווייטן...

4. אַ מאָדנע פּאַרטנער

„געטריי ווי דו איז קיינער“, האָט ריטאַ איבערגעחזרט יאָנעלס ווערטער. זי איז לאַנג נישט געבליבן. געזען אַז ער פילט זיך בעסער האָט זי באַשלאָסן גיין, אים לאָזן אַליין מיט זיך. זי האָט געוווּסט אַז יעדע אָנוועזנקייט שטערט אים. בעסער לאָזן אים מיט זיין לאַנגזאַם טראַכטן. אין אַזעלכע מאָמענטן טראַכט ער ווי ער באַוועגט זיך — פּאַוואָליענקע. אַצינד אַראָפּגייענדיק די טרעפּ האָט זי איבערגעחזרט זיינע ווערטער, אָפּשאַצנדיק זיי מיט אַ ביטערלעכן שמייכל. „אַז ער איז אַ ציניקער, קאָן מען נישט זאָגן“. זי האָט אַ פּיר געטאָן דעם געדאַנק צוויי מאָל איבער די ליפּן, און באַשלאָסן: „ניין, אַ ציניקער קאָן מען בשום אופן נישט זאָגן, ער איז פּשוט אַזאַ ווי ער איז. מע וואָלט געקאָנט זאָגן אַ שטענדיק אויפריכטיקער. פון זיין מויל הערט מען קיינמאָל נישט כ׳וועל דיר זאָגן אויפריכטיק. ס׳איז אים פרעמד און דערווידער. ווי באַלד מע מוז דאָס זאָגן הייסט עס אַז די אויפריכטיקייט איז נישט קיין שלמותדיקע, עפּעס פעלט איר און מיטן אונטערשטרייכן פרווּט מען פאַרבאַהאַלטן דעם „עפּעס“.

אַרום פון טרעפּן-הויז האָט די זון אַ שלאָג געטאָן אין פּנים און פאַרבלענדעט די אויגן. זי האָט געמוזט אַ רגע שטיין אויף דער טיר. די גאַס האָט געברויזט פון מאַשינען, דער אַספאַלט אַן אויפגעווייכטער. די לופט האָט וויברירט ווי אַ דורכזיכטיק רויכל. אַזוי געשעט אין די מדבריות. דאָרט זעט עס אויס עלעהיי אַן אומענדלעכער טייך. אַ לויטערער, אַזוי לויטער אַז מע זעט דעם דנאָ. אַזוי זעט אויס אונדזער הויפּט-שטאָט אין צייט פון קאַניקול. טראַכטנדיק צום וועג וואָס זי דאַרף איצט אַדורכמאַכן ביז זי וועט אָנקומען אין איר בוידעם-צימערל איז זי באַפאַלן אַ מידקייט. ביים אַראָפּגיין די טרעפּ האָט זיך איר געוואָלט זיין יונג, ס׳האָט זיך איר געבענקט נאָך דעם אַמאָל. זי האָט אפילו אַ טראַכט געטאָן אַז אויף דער גאַס וואַרט אויף איר אַן אַוואַנטורע. כאָטש אַ פרוי איבער די פּו-

פּציק זעט זי נאָך אויס יונג און קאָקעט. נישט איין מאָל געשעט סע זאָל זי עמעצער פאַרהאַלטן מיט א מכלומרשטן אויסרייד: ער זוכט א גאַס, ער ווייסט נישט ווו מע פאַרקויפט קראַוואַטן, אָדער ער פרעגט דירעקט, אַזיווי ס׳איז איצט אין דער מאָדע: „אַליינעניו, אַליינעניו?‘‘ זי לאָזט זיך איין אין שפּיל, סע אַמוזירט זי, שאַפט ביי איר א גוטע שטימונג; ס׳איז אָנגענעם צו פילן אַז מע קאָן נאָך געפעלן א מאַן. אַצינד ווען די רויע ליכט האָט פאַרבלענדעט די אויגן. ווען די היץ ברענט און אויפן אָרט די שטאָט זאָל ברענען מיט א העל פייער רויכערט זי נאָר ווי א קופּע מיסט, איז איר אַלץ איבעריק. „אַז פאַרברענט זאָלן זיי ווערן מיט זייער שאַרן זיך‘‘.

„א געטרייע ווי דו איז קיינער‘‘. ער האָט דאָס געזאָגט פון גאַנצן האַרצן. זי קאָן ער נישט אָפּנאַרן, ער פּרוּווט אפילו נישט. „מיט מיר איז ער ערלעך‘‘. זי האָט געלאַכט. „ערלעך!? וואָס דאַרף דאָס הייסן‘‘? זי ווייסט קוים וואָס געווען און וואָס געבליבן. וואָס געבליבן ווייסט זי זייער גוט, זי פילט עס יעדן טאָג. זי טראָגט איר יאָך מיט ווערדע, אָבער ער קוועטשט, דריקט, צעקוועטשט. הייַנט אינדערפרי קוקנדיק אין שפּיגל האָט זי ווידער פעסטגעשטעלט וואָס פאַרא טיפע שפּורן ער לאָזט, דער יאָך. פון אַלעמען איז געבליבן נישט מער ווי דאָס בוידעם-שטיבל און עפּעס צום פאַרקויפן. דאָס צו פאַרקויפן איז פון אַמאָל ווען איר טאַטע איז געווען פּאָקלאָווניק און זי דעם פּאָלקאָווניקס טאָכטער, א פאַרזעסענע מויד. אויסגעזען האָט עס אַז סע אַרט זי נישט, סע פעלט איר נישט, אָבער צומאָל פלעג אויך דאָס דריקן אפשר ווייל ווען מ׳איז אינגאַנצן אַליין איז די איינזאַמקייט א קלאָרערע און איינציייטיק א שווערערע ווי יענע וואָס מע לעבט איבער לעבן עמעצן וועלכער שטערט זי, די איינזאַמקייט, מיט פראַגעס, מיט אויפמערקזאַמקייט, מיט דעליקאַטער זאָרג. אויך איר טאַטן האָט נישט געשטערט איר פאַרזיצן. אָנגעהויבן האָט עס מיט זיין פלוצעמדיקער איינגעשפּאַרטקייט אין א פראַגע וואָס האָט געדאַרפט אָנגיין נאָר זי. קיינמאָל האָט ער זיך נישט געמישט אין איר לעבן, אָבער דאָס מאָל האָט ער אפילו נישט געוואָלט הערן, אַזא שפּאַן קאָן ער נישט און וועט נישט צולאָזן. אייגנטלעך איז נישט געווען די רייד פון קיין שום שפּאַן, זי האָט אים געשראָקן מיט א פאַנטאָם, מיט א זייפן-בלאָז. אָנגעהויבן האָט עס נאָך דעם וואָס יאָנעל האָט זי באַזוכט ביי איר אין דער היים. זי האָט אים געוואָלט באַקענען מיט איר פאָטער, אויך ער האָט דאָס געוואָלט, נישט ווייל ער איז ריטאָס פאָטער. ער האָט נישט געהערט צו דעם סאָרט מענטשן וועלכע שליסן איין אין קרייז פון זייערע אינטימע באַציונגען, טאַטע-מאַמע, אָדער אַנדערע פאַמיליע מיטגלידער. אַלס אַזעלכע האָבן זיי אים נישט אינטערעסירט. זיך באַקענען מיט איר פאָטער האָט ער געוואָלט נאָר צוליב באַפרידיקן א נייגעריקייט. אים האָט זיך געוואָלט זען ווי־אַזוי זעט אויס א פּאָלקאָווניק אין זיין אינטים

לעבן, ביי זיך אין שטוב, דאָרט וווּ ער קאָן נישט באַפעלן, פאַרטיילן אָרדערס און ריטאַ האָט אים געגעבן די געלעגנהייט. איינגעלאַדן האָט זי אים צו אַן אָוונט־מאָל. געקוקט פון דער זייט. מיט יאַנעלן האָט זי זיך געחברט זינט מער ווי דריי יאָר און צייט געהאַט צו קענען זיינע שוואַכקייטן וועלכע האָבן זי אַמוזירט. אין יאַנעלס סביבה האָט זי געהאַט די געלעגנהייט צו באַגעגענען יונגע לייט מיט זייער פאַרשיידענע כאַראַקטערן. באַזונדערס האָבן איר געפעלן די סאַמע „אויסגעהאַלטענע" די „פּרינציפּיעלע" וועלכע טרעטן נישט אָפּ אַ האָר פון זייערע איבערצייגונגען און פּרינציפּן. און פּרינציפּן האָבן זיי פאַר יעדער געלעגנהייט, אַפילו בעתן טרינקען אַ גלאָז טיי. שטענדיק זענען זיי נאָר זיי, דאָס הייסט אַנדערש פון אַלע אַנדערע. פיר און צוואַנציק שעה אין מעת לעת שטייען זיי און רשות פון דער רעוואָלוציע, פון דער געשיכטע. וווּנדערן פלעג זי צומאָל זייער געפיל פאַר היעראַרכיע. אַ העכער שטייענדיקער האָט זיך געקאָנט אַסך דערלויבן און קיינער זאָל נישט וואַגן עפּעס פרעגן; פאַרקערט, טאָמער האָט עמעצער געוואַגט איז מען אים באַפאַלן מיט פאַרטיק צוגעגרייטע עפּיטעטן אַז אָפּוואַשן זיך האָט אויסגעזען אוממיגלעך. זיך פאַרטראַכטן דעריבער האָט זי אַפילו נישט געפּרוווט ווייל זי האָט זיך נישט אימפּליצירט אין זייערע אַקטיוויטעטן. זי איז נישט מער ווי אַ צושויער. ביז גאָר האָט זי אַמוזירט יאַנעלס צוגאַנג. ער איז נישט געווען אינגאַנצן אַזוי. די „געשיכטע" דאָס איז געווען ער — זיין בלוט און פלייש. נישט ער האָט איר געדינט, ער איז געווען די געשיכטע גופא. אפשר דערפאַר האָט ער זיך דערלויבט מער ווי אַנדערע. דאָס האָט אים צומאָל געקאָסט אָבער ער איז געבליבן קאָנסעקווענט מיט זיין אופן, דאָס האָט געהערט צו זיין אָנשויאונג. זיך מישן אין זיין פּריוואַט לעבן האָט ער געהאַלטן פאַר נישט דערלאָזבאַר; ער האָט געוווּסט אַז פאַראַן אַזעלכע וואָס קוקן קרום אויף זיין חברען זיך מיט ריטאַן; ער האָט אַ פּאָר מאָל געהאַט צו ענטפערן אויף פראַגעס, ער האָט זיך אָבער נישט געלאָזט שפּייען איך דער קאַשע. פאַר טרעטן די דיסציפּלין פלעגט מען איזאָלירן, דאָס הייסט אויסמיידן. אין זיין פאַל האָט מען זיך צוריקגעהאַלטן אפשר צוליב דער פאַמיליע — ווידער לאַקס.

צו יענער צייט איז נאָך יאַנעל געווען איבערצייגט אַז ווייבאַלד די מאַכט און די פאָרמען פון אויסאיבן זי וועט געשטעלט ווערן אויף אַנדערע יסודות וועט זי באמת קאָנען אויסגעאיבט ווערן פון אַ יעדער דינסט־מויד. אַזוי אַז זיין נייגעריקייט איז נישט געווען דער פאָלקאָווניק אַלס "מאַכט־האָבער", אים האָט פּשוט אינטערעסירט זייער לעבנס־שטייגער. ווען ריטאַ האָט אים אָנגעזאָגט אַז אין אַ וואָך אַרום וועלן זיי צום אָוונט־מאָל זיין ביי איר, דאָס הייסט ביי איר פאָטער אין שטוב און אין זיין אָנוועזנקייט, האָט ער זיך תיכף אָנגע־

הויבן גרייטן צום געשעעניש. אויפן צווייטן טאָג איז ער זי געקומען אָפּנעמען פון דער שניידערקע טראָגנדיק א שפּאָגלנייעם קאפּעליוש. „ווי איך האָב דעמלט געקאָנט לאכן און וויאזוי ער האָט זיך געקאָנט ברוגזן‟, דערמאָנט זיך ריטא. געקומען צום אָוונטמאָל איז ער מיט בלומען. ריטא האָט קוים איינגעהאלטן א געלעכטער, זי האָט אים נישט געוואָלט פארשטערן דעם יום-טוב. שוין ביים אַריינגיין אין פּאָדערצימער האָט ער ארויסגעוויזן זיין באוווּנדערונג פאר דער פּריצישער אויסשטאטונג, פארן מעבל פון סאלאָן, פאר די קאנדעלאברן, דאָס עסצימער מיטן לאנגן טיש און בענקלעך כטיל — ווי ער האָט זיך שפּעטער דערוווּסט — קיפּענדאל, די גאבארדינען, די פירהאנגען. מיטן פּאָלקאָווניק איז דער שמועס געווען א „פּאָליטישער‟. ריטאן האָט איבערראשט יאָנעלס צוריקגעהאלטנקייט. ס'איז נישט געווען קיין שפּור פון פערזענלעכע אָנגריפן קעגן איר פּאָטער. ער האָט נישט מער ווי גאנץ באשיידן און ענטפערנדיק אויף פראגעס אויסגעלייגט זיין מיין וועגן אומפארמיידלעכן גאנג פון דער געשיכטע. נישט פון גרעבער און באגראָבענע — ווי מע פלעג רעדן אויף די פארזאמלונגען — איז דאָ געווען די רייד, נאָר פון אן אָביעקטיווער איבערראנדערשונג וואָס געשעט אויסער די מענטשן, אלנפאלס אויסער די וואָס געפינען זיך ביים טיש.

ווען איר פּאָטער האָט זיך אָנגעהויבן אינטערעסירן מיט אירע דערגרייכונגען אויף דעם אוניווערסיטעט האָט עס זי שאָקירט. וואָס האָט געקאָנט געשען ער זאָל פארלאָזן די אים אזוי פּאסיקע „נאָנשאלאנס‟, זיין פּריצישן האלבפוילענץ. ער האָט געפונען צייט זי איינצושליסן אין זיין טעגלעכן פּראָגראַם — א קאווע ביי קאפּשאן, א מיטאָג אין לוקסוס-רעסטאָראן אטענע, א רייט פּאַרטיע אין די שכנותדיקע וועלדער. זי האָט ליב געהאט פארברענגען מיט איר פּאָטער און שטיפמאמע. דער שמועס איז שטענדיק געווען א לייכטער, א שווימיקער, וועגן אלעם און וועגן גאָרנישט. כאָטש א גרויסע טייל פון זייער צייט האָבן זיי פארשווענדעט אויף מאָנדענע פארברענגענגעכצן און פארפּליכטונגען זענען זיי געווען פּינקטלעך אינפאָרמירט מיט דעם וואָס עס געשעט אין דער טעאטער-וועלט, אין די ליטערארישע קרייזן, אין דער כטודענטן סביבה. צומאָל האָט זיך געדאכט אז זיי ווייסן צופיל.

— מיר שטערן דיר נישט? מיר רויבן נישט אוועק דיין צייט, האָט ער זי געפרעגט בשעת א שפּאציר אין וואלד רייטנדיק זי א טונקל-רויט פערד און ער א שווארצן אָגער.

— ווען סע זאָל מיר שטערן וואָלט איך געזאָגט. פארוואָס מיינסטו?

— כ'האָב געהאט דעם איינדרוק אז דיין צייט איז א פארקנסטע, האָט ער געפּרווּט איראָניזירן.

ריטא האט נישט פארשטאנען דעם ווונק.

— פארקנכט צו וועמען?

— צו וועמען און צו וואס...

— דאס פארשטיי איך שוין לגמרי נישט.

— אויב ס׳איז שווער צו פארשטיין איז א סימן איך נאר מיך אפּ, אז ס׳איז א טעות. ריטא איז צוגעשטאנען ער זאל איר קלאר מאכן וועגן וואס ער רעדט, אבער ער האט לייכט באריחט מיט די שפּארן דעם פערדס ריפּן און איז אוועק אין א גאלאפּ מיט וועלכן ס׳האבן אים מקנא געווען א סך רייטער.

דירעקט האט ער געשטעלט די פראגע נאך עטלעכע טעג און נישט בעת א רייטפּארטיע, נאר אין דער היים, ווו נישט ער און נישט זי קאנען פּטור ווערן מיט לייכט באריחן דעם פערדס ריפּן.

— וואס האסטו בדעה מיט אים?

— מיט וועמען, האט זיך געוווּנדערט ריטא ווייל אויף אזא שמועס מיט איר טאטן האט זי זיך נישט גערעכנט. ער האט זי קיינמאל נישט געפרעגט וווהין זי גייט, ווי אזוי זי פארברענגט איר צייט, צי דאט זי א פריינד, און דא גאר פּלוצעם אזא פראגע. און דאס געשעט אין א מאמענט ווען אירע באציונגען מיט יאנעלן געפינען זיך אין א קילבלעכער זאנע; מע באגעגנט זיך זעלטענער און ווען שוין יא איז די אטמאספער אן אנגעלאדענע. זיי האבן זיך דערפון קיין פּראבלעמען נישט געמאכט ווייל זיי זענען ביידע געווען זיכער אז ס׳איז א שטימונגס פראגע; סע וועט אפשר אנהאלטן א וואך, אפשר צוויי, נאך דעם וועט מען זיך ווידער באגעגענען, זיך ווידער געפינען... ריטאן האט עס אין א געוויסער מאס אמוזירט, זי איז געווען זיכער מיט אירע געפילן און איבערצייגט אז אויך יאנעלס צו איר זענען אזעלכע וואס גארנישט איז אימשטאנד זיי צעטרייסלען. דאס הייסט נישט אז זי האט אמאל געטראכט אז צווישן זיי קאן עס קומען צו חתונה האבן, אזויווי סע פירט זיך אין איר וועלט. דער געדאנק פון חתונה איז איר געווען לגמרי פרעמד, ער האט זיך נישט ארייננגעפּאסט אין איר אופן פארשטיין, באנעמען אירע באציונגען מיט א פריינד. מיט א חבר חברט מען זיך און אויב די פארבינדונג איז אזא וואס קאן נישט אויפגעלעזט ווערן, צו וואס דארף מען די חתונה. ס׳האט אויסגעזען א ווילדקייט אנצוהענגען א קייט אויף א פריי צוזאמענלעבן אן מאטעריעלע פארפליכטונגען, אן א מוז צו קומען יעדן טאג אין דעם זעלבן צימער. מע קומט ווייל מע וויל, ווייל דארט ווארט אויף דיר דער וועלכן דו באגערסט און נישט ווייל עמעצער צווינגט עס דיר אויף מיט א פינגערל. באטש אזוי האט זי געענטפערט:

— וואָס איך האָב בדעה? חתונה האָבן. דער ענטפער האָט נישט געהאַט אין זיך קיין שום להכעיס. ער האָט געקלונגען ווי דער סאַמע נאַטירלעכסטער, ווייל אַזאַ איז די באַציִונג, א גוטמוטיק אינפאָרמאַטיווע. פרעגסט מיך, ענטפער איך דיר לאַיאַל און הינטערגעדאַנקען, אַזויווי סע פירט זיך צווישן אונדז פון שטענדיק.

— דאָס קאָן נישט געמאָלט זיין! האָט כמעט אויסגעשריגן דער פּאָלקאָווניק און זיך כאַפּנדיק אַז ער האַלט זיך נישט אין די הענט, אַז דער טאָן איז נישט, דער געהעריקער האָט ער זיך תיכף אַנטשולדיקט. זייַ מיר מוחל, ריטאַ. פאַרשטייכסט די לאַגע איז אַזאַ אומגעלומפּערטע אַז ס'האָט מיך אַרויסגעבראַכט פון די כלים. וואָס דיר קאָן איינפאַלן!... זי האָט געפרוווט עפּעס זאָגן, האָט ער איר אַרויפגעלייגט א פינגער אויפן מויל: שאַ, נישט איצט. לאָז אויף אַן אַנדער מאָל...

צו קיין אַנדער מאָל איז עס נישט געקומען.

די קילע זאָגע האָט צו פיל אָנגעהאַלטן. נאָך דעם איז יאַנעל פאַרשוווּנדן און זי איז געבליבן געטריי אירע געפילן סתם אַזוי. ס'איז געוואָרן א געוווינהייט צו וואַרטן אויף יאַנעלן, ווייל אַנדערש קאָן נישט זיין, ער מוז זיך אין א טאָג באַווייזן מיט זיין באַקאַנטן שמייכל, מיט זיין ברונז-פלייסיקער נאָז, גלייך זיי וואָלטן זיך נעכטן געוועזן צעטיילט אָדער גאָר גלייך זיי באַגעגענען זיך צום ערשטן מאָל.

„געטריי ווי דו איז קיינער", האָט ער געזאָגט. „אויב ס'איז נישט ציניש וואָסזשע דען איז עס?" האָט זי זיך געפרעגט. „כ'האָב געטראַכט ער איז פשוט ערלעך... וואָס הייסט ערלעך? מיט וועמען ערלעך?" זי האָט זיך דערמאָנט די יאָרן תיכף נאָך דער מלחמה. ער האָט זיך אומגעקערט אָבער צו איר איז ער נישט געקומען אפילו נישט פרעגן ווי אַזוי זי לעבט נאָך דעם איבערקערעניש. ער האָט געוווּסט וועגן אַלעם וואָס ס'איז געשען מיט איר פאָטער דעם פּאָלקאָווניק, פון די בילבולים וואָס מ'האָט אויף אים אויסגעטראַכט און נישט גערירט מיט קיין פינגער; ער האָט געוווּסט אַז מ'האָט ביי זיי צוגענומען די שטוב מיט אַלעם וואָס ס'האָט זיך דאָרט געפונען, ווייל אַנדערע איז געפעלן געוואָרן אי די שטוב אי דאָס מעבל, אַנדערע וועלכע האָבן געדאַרפט א פּאַרטיקן געשמאַק און דער פּאָלקאָווניק איז געווען באַקאַנט מיט זיין סובטילן געשמאַק. זאָל זי נישט געווען ראַטעווען וואָס ס'האָט זיך געלאָזט, זאָל זי נישט געווען ממש אַרויסרייסן א טייל פון די זאַכן, וואָלט זי געווען אויסגעגאַנגען פאַר הונגער. זי האָט זיך דערמאָנט נאָך א מאָל אין דעם אַלעם און זיך צום ווער ווייסט וויפלטן מאָל געפרעגט פאַרוואָס זי פילט נישט צו אים קיין שנאה. „אַן אמת, פאַרוואָס?" האָט זי זיך געהערט רעדן מיט זיך אַליין, זיך אַרומגעקוקט צי קיינער פון די פאַרבייגייער האָט זי נישט געהערט. זיך איבערצייגנדיק אַז קיינער גיט

איר נישט אָפּ קיין שום אויפמערקזאמקייט האָט זי א לאך געטאָן און זיך גע-
כאפּט אז אויך לאכן מיט זיך אויף דער גאס קאָן אויפמערקזאם מאכן אומגע-
בעטענע. „צוויי מאָל א שונא", האָט זי זיך דערמאנט. דאָס ערשטע מאָל ווען
ס'האָט אָנגעהויבן די מלחמה. „און דאָס צוליב אים". פארפאלן געוואָרן איז
ער א סך פריער, סע זענען פארביי געגוג יאָרן זי זאָל צייט האָבן צו ווערן די
פארזעסענע מויד, אָבער די דעמלטיקע מאכט-האָבער האָבן אין אים ניט
געוואָלט פארגעסן און זי איז געוואָרן א נאציאָנאלער שונא. „דעמלט א נאציאָ-
נאלער און נאָך דעם א קלאסן-שונא". דעמלט האָט מען זי פון איר פאָכטן אויף
דעם אוניווערסיטעט נישט ארויסגעווארפן. „דער טאטע, דער פאָלקאָווניק".
נאָך דער מלחמה האָט מען זי יאָ אָפּגעזאָגט: „א טאטע, א פאָלקאָווניק!" און
זי האָט געמוזט לעבן. האָט זי געוואַשן טרעפּ אין אלטע בלאָקן, צומאָל אויך
וועש ביי די נייע בעלי-בתים, ביי אזעלכע ווי ער.

ווען מ'האָט אים, יאָנעלן, ארעסטירט, האָט מען זיך ווידער דערמאנט אין
איר. מ'האָט זי גערופן אָפּליינן עדות. זיינע חברים האָבן געדארפט א גבית-עדות
דווקא פון איר — ס'איז דאָך נישט מיגלעך זי זאָל נישט זאָגן וואָס נאָרמע וועט
וועלן נאָך דעם וואָס ער האָט זיך מיט איר אזוי אויפגעפירט. אייגנטלעך האָט זי
קיין סך נישט געדארפט זאָגן, אלץ איז געווען צוגעגרייט, פארטיק פאָרמולירט,
זי האָט נישט מער ווי געדארפט לייגן די חתימה. דער פאקט אליין וואָס סע קאָן
וועגן אים עדות זאָגן א קלאסן-שונא. וואָס איר חתימה וועט פיגורירן אין דאָ-
סאר איז דאָך געגוג פאר א באשולדיקונגס אקט. „צי ווייסט ער דאָס?" זיי האָבן
וועגן דעם קיינמאָל נישט גערעדט. ער האָט קיינמאָל נישט געפרעגט און זי האָט
נישט דערציילט, נישט וועגן דעם אז מ'האָט זי גערופן און אויך נישט פון דעם
וואָס ס'איז איר אויסגעקומען אויסצושטיין, די כטראשונקעס, די אומענדלעכע
אנקעטעס, גאנצע שעהען מיט נישט מער ווי איין פראגע. ניין, לאנג האָט עס נישט
געדויערט. „ס'איז געווען ווייזט אוים צו שפּעט". ס'האָט לאנג נישט געדויערט
ווייל מ'האָט באפרייט אויך איר פאָטער.

„נאָך דעם האָב איך אים אויפגעזוכט. צוליב וואָס? ביי זיך האָב איך ווייזט
אוים מיט אים חתונה געהאט נאָך דעמלט ווען כ'האָב געזאָגט מיין טאטן אז
כ'וועל דאָס טאָן, אין יענעם מאָמענט איז די חתונה, ווייזט אוים, צושטאנד
געקומען. א מאָדנע חתונה". מיט דעם געדאנק האָט זי געעפנט די טיר פון
איר בוידעם-צימערל. שמאָל קוים זיך ארייננצושלייכן, א היץ דערשטיקט צו
ווערן. געווען איז עס אמאָל א צימער פאר דער דינערשאפט. היינט וווינט זי
דאָ. נאָך א טאָג ארבעט קומט זי אהער זיך אויסרוען. דעם גאנצן טאָג פארברענגט
זי ביים שרייב-מאשין איבערצוזעצן פון און שרייבן אין דריי שפּראכן. קיין צי-
מער קאָן זי נישט באקומען. „איך באצאָל דעם נייעם קלאס, דעם אמתן באלע-

באָס, פאר דעם וואָס כ׳האָב אין די יונגע יאָרן געלערנט אין לוקסוס אויף זיין חשבון״. אזוי זאָגט יאָנעל אויך אצינד. „א מאָדנע ערלעכקייט. און דאָך איז ער ערלעך. אָדער איך משוגע!״ אצינד האָט זי געקאָנט לאכן אויף א קול. אין צימערל איז געווען ריין, אויפגערוימט. זי האָט צוגעטראכט ספּעציעל אויכגע־האנגענע שאפקעלעך און קעסטעלעך כדי די פיר איילן זאָלן דאָך אויסזען ווי א צימערל פאר א מענטשן און נישט קיין שטייג. „האלטן האָט מען אונדז גע־דארפט אין שטייגן ווי ווילדע חיות״.

ריטא איז געגאנגען זען צי איז קיינער נישט אין דעם פון אכט בוידעם צימערלעך געמיינזאמען באָד-צימער, דאָס געפינענדיק פריי האָט זי זיך געאיילט נעמען א דוש.

זי איז צוריקגעקומען אין איר שטייג-צימערל אָן אָפּגעפרישטע, זיך אויס געצויגן אויפן שמאָלן בעטל, א פיר געטאָן די לאנגע פינגער איבער די בריסטן און היפטן, פעסטגעשטעלט אז די מוסקלען האָבן נאָך אין זיך עפּעס פון איר מיידלישער קראפט, און א צופרידענער שמייכל האָט זיך געשפרייט אויף איר פּנים.

„אזא היץ, אפילו מענער האָבן נישט דעם כוח צו באמערקן א שיינע לי־ביע ווען זיי שלעפן זיך איבער די גאסן״. זי האָט א לאַך געטאָן, דער עכאָ פון לאַך איז געבליבן אין צימערל און זי האָט זיך מיט אים א צייט געשפּילט.

„מיין איינציקער פּארטנער״, איז איר געקומען אויפן רעיון און זי האָט זיך געשפּיגלט אין זיינע בלויע אויגן, געצערטלט זיין קינדיש גלאַט פּנים.

5. קאָמפּליצירט... שרעקלעך קאָמפּליצירט

נאָך דעם וואָס ריטאַ האָט פאַרלאָזט דאָס צימער האָבן יאָנעלן נאָך אַ לאַנגע צייט געקלונגען אין די אויערן זיינע לעצטע ווערטער, לאַנגזאַם פאַרלירנדיק זייער ערשטן פונאויבנאויפיקן זין. „אייגנטלעך וועמען געטריי“, האָט ער זיך געפרעגט און די געטריישאַפט וועגן וועלכער ער האָט גערעדט אַזוי האָפערדיק איז זיך ווי צעפלאָסן, געוואָרן אינגאַנצן אַן אַבסטראַקטע. „זיך אַליין ווייזט אויס, אירע אייגענע דעראַינערונגען“. דאָס אומרעכט איז געווען צו אויף דער האַנט אַז מע זאָל קאָנען אַוועקמאַכן. „פאַרוואָס נישט אונדזערע? פּרוּיען, זאָגט מען, זענען קאָנסערוואַטיווער. און מענער? פאַראַן אויך מענער“. איצט האָט ער געפילט אַ סאָרט קנאה צו יענע פון וועלכע ער פלעג חוזק מאַכן איבער זייער סטאַבילקייט. אַמאָל האָט עס אים אויסגעזען נאַריש, אָפּגעשטאַנען, פּראָווינציעל. ער האָט אַפילו „אויסגעאַרבעט“ אַ טעאָריע אין שייכות מיט דער כּטאַביל־קייט אַלס אַ פרעמדע דערשיינונג פאַרן מענלעכן מין. „אייגנטלעך וואָלט זי געהאַט גענוג מאָטיוון מיך פיינט צו האָבן אָדער לכל הפּחות מיך פאַראַכטן. ס׳איז דאָך נישט מיגלעך זי זאָל קיינמאָל נישט טראַכטן צו דעם אופן וויאַזוי איך האָב מיך באַצויגן צו איר טאַטן און מאַקע צו איר גופא אין די שווערע צייטן פון אָנהייב ... פון אונדזער אָנהייב און זייער סוף“. אים איז איינגעפאַלן אַז ווען ער זאָל געווען אָפּגעבן מער צייט און אויפמערקזאַמקייט דער אַנטוויקלונג פון זייערע באַציונגען וואָלט ער שוין לאַנג געווען אַנטדעקט דעם פאָדעם שנאה אין איר געטריי זיין אים, איז אים אָבער געווען ליבערשט וועגן דעם נישט צו טראַכטן, ס׳איז געווען לייכטער און באַקוועמער.

„באַקוועמער אויך איר?“ האָט ער זיך געפרעגט. „זי ווייסט נישט ווי שווער ס׳איז געווען ...“ ער האָט געפּרוּווט אויך איצט זיך אַליין אָפּנאַרן און תיכף דערפילט די פאַלקשייט פון געדאַנק און פון די אַרגומענטן וואָס ווערן געוויינטלעך אָנגעווענדט. ס׳איז אַ סאָרט באַדינגונגס־רעפלעקס פון אַלע יענע וואָס צוויי־

פלען אין די רעזולטאטן און קיינמאָל אין זייער אייגענעם צוגאנג, אין זייער שטעלונג און פּראקטיק וואָס האָט געפירט — קיין חילוק צי מער אָדער ווייני־קער אימפּליצירט — צו רעזולטאטן אין וועלכע מע צווייפלט. אָבער זיך לגמרי אָפּטרייסלען... זוכן א מקלט אין צוויי ווערטער ווי „פּערזאָנען־קולט" וואָס דארפן אַלץ אָפּווארפן אויף אַן אומבאשטימטן ארויף ווען אין דער ווירקלעכ־קייטן איז ער געליגן און ליגט אין זיי — אין די קליינע און קלענערע „פּערזאָ־נעלעך" וואָס האָבן זיך מחיהדיק געהילט אין קולט פון זייער אומבארירלעכקייט, פון זייער אומבאגרענעצט באוואָפנט זיין מיט אַלצווייסעריי צוליב וועלכן זיי האָבן געדארפט און זיך געשאפן א גרויסן אַלצווייסער, אזוי ווי די גלחים א גאָט. די קרענק איז געווען אַן אַלגעמיינע און בלייבט כל זמן די קירך איז א קירך, דער טעמפּל א טעמפּל און דער מעטשעט א מעטשעט — אויף נישט צו רעדן ווי נאָר וועגן די וואָס זענען נענטער. וועגן דעם האָט ער אצינד נישט געטראכט, נישט ווייל דער געדאנק איז אים געווען פרעמד, נאָר אים האָט זיך געדאכט אז אהער, צו זיין אייגענעם פאַל, פּאסט ער נישט, דאָ גייט עס נישט מער ווי אין פּערזענלעכע באציונגען און דערצו סענטימענטאלע צווישן צוויי מענטשן, בא ציונגען וועלכע האָבן קיין שום פארבינדונג מיט דער סאָציאַלער זייט.

„זי מיינט איך ווייס נישט אז זי האָט געמוזט אָפּלייגן עדות", איז אים נעקומען אויפן רעיון און ער האָט זיך נישט געכאפּט אויף וויפל דאָס איז סותר זיין פריערדיקן געדאנק. „כ'ווייס אפילו פאר וועמען. מ'האָט געזוכט דעם שורש און יענער וואָס האָט זי גערופן איז געווען א מומחה אין געפינען וואָרצלען". די וואָרצלען האָט ער געזוכט אין אמאָל ווייל דאָס האָט געדארפט אויפקלערן דעם היינט. די מאמע לעבט שוין לאנג נישט, די שוועסטער זענען נישט געווען דאָ, האָט מען געפונען זי. „זי האָט קיינמאָל נישט דערמאנט וועגן דעם דאָס גע־הערט צו איר שטאם — ריטעריש..."

ער איז ווידער אומגערעכט געווען צו איר. ברוגז פאר זוכן דעם שורש אין זיין פאַל האָט ער אים געזוכט אין איר פאַל. איז אָבער שווער צו האָבן טענות צו א קראנקן מענטשן וואָס דארף רו ווי די לופט ווייל דער דאָקטער זאָגט — מיטן הארץ איז זיך נישט צו שפּילן, וועלן מיר אים נישט טרייבערן, וועלן מיר אים לאָזן פארענטפערן מיט לייכטע און צומאָל לייכטזיניקע געדאנקען דאָס וואָס איז נישט צו פארענטפערן. די פראגע באשטייט דאָך נישט אין זיי־ערע אזוי צו זאָגן אינטימע באציונגען צו וועלכע ער רעדוצירט זיי, נייערט צו דעם ברייטן פארנעם פון מענטשלעכע באציונגען.

„אפשר האָב איך געדארפט עפּעס טאָן כאָטש אויף זי צו פארזיכערן מיט א וווינונג מיט א מענטשלעך צימער. דאָס וואָלט זי געווען אָנגענומען דער נסיון וואָלט געווען צו גרויס זי זאָל אים ביישטיין. ס'איז דאָך פּשוט א רח..."

אפילו אין געדאנק האָט ער זיך נישט דערוועגט ענדיקן דאָס וואָרט. זי וואָלט זיך געפילט באַליידיקט ביז גאָר און וואָלט געווען געדעכט. זי געהערט צו דעם סאָרט מענטשן וואָס פארטראָגן נישט קיין רחמנות, וועלכע מיטלייד עקלט. פון קיינעם אויך נישט פון אים, אפשר פון אים אמווייניקסטן און מיט א פארוואָס, און אויך נישט פון איר גופא. זי געהערט דעם סאָרט מענטשן וואָס האָבן מיט זיך נישט קיין מיטלייד ווייל דאָס הייסט זיך לאָזן פאלן ביזן אָפּגרונט אין די אייגענע אויגן, שלום מאכן מיטן געדאנק אז מ'איז אימשטאנד אזוי צו פאלן. דאָס איז א ספּעציעלער סאָרט מענטשן אזא וואָס ווייסט נישט פון קלאנגען, קלאסן, שיכטן און גרופּירונגען. מע געפינט זיי אומעטום, אפשר אין א גרעסערער מאָס אין אירס גלייכן. אויפן פארוואָס וועלן אפשר פּרווון ענטפערן סאָציפּסיכאָלאָגן, אָבער דער פאקט בלייבט און איז אים, יאָנעלן, אפשר מער באקאנט ווי אנדערע. א צייט לאנג איז ער געווען איבערצייגט אז דאָס מיט דער סופּערוווערדיקער האלטונג פון די פראנצויזישע אדל-לייט בעת דעם צערעכענען זיך מיט זיי פון דער רעוואָלוציע איז אן אויכטראכטעניש, די פאנטאזיע פון שרייבער, א לעגענדע געשאפן פון זייער נאָכוווקס. ער האָט אָבער געהאט די געלעגנהייט זיך צו איבערצייגן אז ס'איז נישט אזוי, אז צווישן די „געוועזענע", צווישן די „סי דעוואן" האָבן זיך אויך דאָ געפונען און נישט ווייניקע וועלכע האָבן זיך באצויגן מיט אבסאָלוטער פאראכטונג צום טויט און נאָך מער צו זייערע שליחים. אפשר זענען די שליחים געווען דער גורם פון אָט דער טיפער פאראכטונג. דאָס איינציקע וואָס האָט זיי פארדראָסן איז געווען וואָס די קויל וועט אָפּגעשאָסן, אָדער דאָס שטריקל געצויגן, פון נישט געוואשענע הענט... נישט פון זייער גלייכן.. יאָ, געווען אזעלכע...

ביי דעם געדאנק האָט ער פארגעסן ריטאן. געפילט א מאָדנע מידקייט און באשטימט זיך צולייגן. די מידקייט האָט אָנגעוואָרפן א שרעק. זי איז געווען אן אַלטע באקאנטע. דאָס ערשטע מאָל האָט ער זי געפילט ביי די פראנצויזן מיט זייער פירדרייאיקן סינדראָם. ביי די דייטשן איז עס געווען דריי רייען אין פירעק, ביי די פראנצויזן פיר רייען אין דער טיף. אזוי איז געשען ווען ער איז געקומען צו זיי אין פלען כאָטש אין קיין מלחמה מיט זיי איז ער נישט געווען. דאָס געהערט צום אבסורד פון די מאָדערנע צייטן — מע מוז נישט זיין מיט עמעצן אין מלחמה אז מע זאָל זיך פלוצעם געפינען אלס זיין קריגס-געפאנגענער. אפשר איז דאָס געשען אויך אמאָל. זענען דען אלע די וואָס יפתח איז איבערגעפאלן, געראַבעט און גענומען אין געפאנגענשאפט געווען מיט אים אין מלחמה? שווער צו וויסן וויאזוי ער האָט זיי באהאנדלט — אלעס וויסן קאָן מען נישט — אָבער אז ער האָט זיי גענומען אין געפאנגענשאפט איז זיכער — זיי האָבן געהערט צום רויב.

אזוי אז ס'איז נישט קיין מוז סע זאָל זיין א מאָדערנער אויפטו, אָבער דאָס לייקנט נישט אָפּ דעם פּירדייאיקן סינדראָם וואָס האָט אים אויפגעגעסן די נערוון.

דריי מאָל א טאָג האָט מען זיך געמוזט אזוי אויסשטעלן. איין מאָל האָט ער שטייענדיק אין דער ריי דערפילט א ווייטיק אין נאקן, א ווייטיק וואָס האָט אומרח־מנותדיק געקוועטשט, א משא וואָס האָט זיך אָנגעזעצט אויפן נאקן און געדריקט גלייך ווי די לייטער וואָס פירט אין הימל האָט דאָ געפונען איר אָנשפּאר און די צוויי צווישן וועלכע ער איז געשטאנען האָבן אים באצייטנס אונטערגעכאפּט אונטער די אָרעמס און אים געהאלטן כמעט א שטייענדיקן ביז מ'האָט באַפוילן: רייסט די רייען און די רייען האָבן זיך געריסן, זייער שטראָם האָט אים דערטראָגן אין באראק און דאָרט האָט ער זיך אויפגעכאפּט ערשט נאָך דעם וואָס ער האָט געזונקען א לאנגע צייט אין אָנדנאָיקן גרוב וואָס רופט זיך שאול־תחתיה פון וואנען ס'האָט אים שווינדל־שנעל ארויפגעצויגן און א שליידער געטאָן אויפן פּריטש צוגעדעקט מיט דער זעלבער דעק מיט וועלכער ער הילט זיין קערפּער צומאָל אויך איצט. אציגד ליגט זי אויף זיינע פיס, אן אלטע אָפּגעריבענע שי־טערע דעק פון וועלכער ער קאָן זיך נישט טיילן. דעמלט איז עס געשען צום ערשטן מאָל. ווען ער האָט זיך אויפגעכאפּט איז געזעסן לעבן אים דער דאָקטער. ער האָט געוואָלט וויסן פּינקטלעך וויאזוי ער האָט דערפילט די מידקייט און וואָס וייסט ער אז ס'איז מיט אים געשען נאָך דעם. אָבער צופיל האָט ער פון אים נישט געקאָנט ארויסבאקומען ווייל אויפן אָרט פון אן ענטפער זענען גע־קומען ווי אן אָבסעסיע יאָנעלס פראגעס ער האָט נאָר געוואָלט וויסן וויאזוי ער איז אוועק פון אפּעל און זיך אויפגעכאפּט פון קאָשמאר אויפן פּריטש; ווו איז ער געווען און פארוואָס פעלט אים א צייט וועלכע איז אהינגעקומען ער קאָן נישט וויסן ווהין און וואָס האָט דאָס צו טאָן מיטן קאָפּווייטיק וואָס מוטשעט ווי קיינמאָל נישט. דער דאָקטער האָט פעסטגעשטעלט אז דאָס קאָן נאָר זיין א פאָרם פון עפּילעפּסיע — א קראנקייט וואָס ווארפט אָן א שרעק און זעלטן ווער סע רופט זי ביים נאָמען גלייך זי וואָלט האָבן אָדער ברענגען מיט זיך אזוינס וואָס שטאמט פון שווארצע כוחות אין וועלכע מע גלייבט נישט נאָר פאר וועלכע ס'איז בעסער זיך צו היטן, מיט זיי נישט האָבן צו טאָן; דערפאר זאָגט מען „דאָס אנדערע חולאת", אָדער די „קרענק פון הייליקע" און נאָך אזעלכע צונעמענישן וואָס דארפן באווייזן אז אין דער קראנקייט ליגט דאָך עפּעס א סוד צו וועלכן דאָקטוירים וועלן נישט דערגיין, ווייל ס'איז אויף יענער זייט און אהין וועלן זיי זיך קיינמאָל נישט דערשלאָגן...

א צווייט מאָל איז עס געשען אין מארק. ער איז געפאָרן, מיט זיין מאשין, איינקויפן גרינס, אויפס, פליייש און אלץ וואָס א מענטש דארף האָבן כדי צו

באפרידיקן די עלעמענטארסטע באדערפענישן וועלכע הייבן געוויינטלעך אָן מיט עסן. רעסטאָראנען האָט ער נישט ליב, אים איז ליבערשט אליין צוגרייטן און דאָס נישט נאָר דערפאר ווייל ער ליידט פון א געוויסער קארגשאפט נאָר גיכער צוליב זיין שוואכקייט צו קעכלען. ס'איז ביי אים אן אלטע שוואכקייט אָבער דאָס הייסט נישט אז ער טויג דערצו. ער מיינט אז יאָ, כאָטש ניין און ניינציק מאָל פון הונדערט געלינגט אים נישט. שולדיק איז פארשטענדלעך יעדעס מאָל עפּעס אנדערש: איין מאָל דאָס פלייש אן אנדער מאָל די רייז צי די מייערן צי די פּעטרעשקע אָדער גאָר דער קריפּ; די קארטאָפל צו יונג, די גרויפּן צו גרוים, דער רייז צו אלט און שטענדיק ברענגט ער אלס ראיה, אלס דעם שטארקסטן ארגומענט אויף צו באווייזן זיין געניטקייט אין קולינארער קונסט דאָס איינציקע מאָל פון הונדערט ווען ס'איז אים געלונגען אָפּקאָכן הארטע ... אייער, אזעלכע וואָס וואָלטן נישט פארשעמט דעם טיש אפילו פון אזא באקאנטן פיינשמעקער ווי העריאָ ... איז ער געפאָרן מיטן אויטאָ איינקויפן.

... א שווערע שטילקייט אין דער וווינונג. ס'איז ווייזט אוים שפּעט. דעם זון הערט מען נישט, מסתמא שוין אוועק אויפן אוניווערסיטעט, אָדער ער איז די נאכט נישט געווען דאָ. יאָנעל לאָזט זיך פּאמעלעך אראָפּ פון בעט, גייט ווי געוויינטלעך צום שפּיגל, זען וואָס די נאכט האָט מיט זיך אָנגעבראכט — ארום די אויגן גרויסע שווארצע רינגען, דאָס הייכט שלעכט געשלאָפן. „ווער ווייסט מיט וואָס פארא לאקעטקעלעך זיך אָנגעשטאָפּט נעכטן אין אָוונט, האָבן זיי געמוטשעט", פּרוווט ער זיך נעמען אויף דער העצקע און פילט אז סע העצקעט זיך נישט, אז עפּעס איז נישט בסדר. ער לאָזט זיך אין קיך צוגרייטן א קאווע און דאָ בלייבט ער שטיין א געפּלעפטער: די קיך איז פול טשערעפּעס און טשערעפּלעך. ווער האָט געקאָנט צעברעכן דאָס גאנצע געפּעס? גנבים, נישט אנדערש ווי גנבים! דער זון זאָל געווען פארברענגען מיט זיינע חברים און זיי האָבן צו פיל געטרונקען. ס'איז נישט זייער טבע. אפשר ווייל ס'איז נישט אין זייער טבע האָבן זיי איבערגעכאפּט די מאָס, זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון וואָס זיי טוען. סע קאָן נישט זיין. נעכטן איז ער דאָ נישט געווען, אצינד איז ער אויך נישטאָ. ער זאָל געווען קומען שפּעט, וואָלט איך געווען געהערט. ניין! ס'איז אויסגעשלאָסן. אָדער ... ווער קאָן וויסן? שוין ווידער? נישט מיגלעך. ס'איז נישט מער די צייט. אצינד טוט מען עס נישט. און אפשר... ניין, זיי לאָזן נישט אזעלכע גראָבע שפּורן. סיידן ... סיידן מע וויל אָנווארפן א שרעק. ניין, דערביי האלט עס נישט. כ'וואָלט געווען דערשמעקט ... ער איז אריין אין צימער, ארוים אויפן באלקאָן, אראָפּגעקוקט אויף דער גאס און דאָ איז די געשיכטע געוואָרן נאָך קאָמפּליצירטער — נישטאָ דער מאשין. גנבים, זיכער גנבים. ער

האָט אָנגעקלונגען אין דער מיליץ, געמאָלדן אַז מ׳איז אים איבערגעפאַלן, אָנגעמאַכט שאָדן און אַוועקגעפירט דעם אויטאָ. געגעבן דעם נומער און אַלע איבעריקע איינצלהייטן אַזוי ווי ער האָט זיי זיך פאָרגעשטעלט. ס׳איז פאַרביי נישט מער ווי האַלבע שעה און מ׳האָט אים צוויסן געטאָן אַז זיין מאַשין שטייט אין מאַרק, אַז די שליסלען זענען אין באָרד; דער אויטאָ איז גאַנץ כּסדר זעט נישט אויס עמעצער זאָל זיך געווען אַרום אים פאָרען אויסער דער בעל-הבית. די גאַנצע מעלדונג האָט געקלונגען ווי אַן אומגעהייערער גלאָק, ער האָט זיך דערזען אויפן מאַרק איינקויפנדיק און ... און ווייטער גאָרנישט, אַ הויל, ביז היינט אינדערפרי ווען ער איז אַראָפּ פון בעט. ווער האָט אים געבראַכט אַהיים? ווען האָט מען אים געבראַכט? ער איז ווייזט אויס געקומען אַליין אָבער אויף וועלכן וועג געדענקט ער נישט. ער איז ווייזט אויס געגאַנגען מיטן כּוח פון אינערציע אויף באַקאַנטע וועגן; פון מאַשין האָט ער פּשוט פאַרגעסן. ער איז ווידער אַריין אין קיך, געוואָלט זען וואָס פאַרא שאָדן ער האָט אָנגעטאָן ווי אַזוי איז עס געשען, אפשר וועט ער זיך דאָך עפּעס דערמאַנען. אין אויער האָט געקלונגען אַ פּלאַצן פון טעלער, דאָס האָט ער ווייזט אויס זיי צעבראָכן. ווען, פאַרוואָס? ער קאָן זיך נישט דערמאַנען. צעבראָכן זענען נישט מער ווי דריי טעלער; אויפן פאַרלאָשענעם גאַז שטייט אַ קליין טאַוועלע. אפשר האָט ער צוגע-גרייט אייער? ניין, נישטאָ קיין סימן פון אייער-שאָלעכץ. ער האָט געפילט אַז דאָס זוכן מאַכט אים גערוועז, אַז סע באַפאַלט אים אַ שווערע בלייערנע מידקייט האָט ער זיך צוגעלייגט אויפן בעט, אַ צי געטאָן איבער זיך די זעלבע אָפּגעריבענע דעק און לאַנג געזוכט די פאַרלוירענע צייט, ווייל אויב ער געפינט זי נישט וועט אים דער הויל איינשלינגען ...

דאָס דריטע מאָל זעט אים אויס צו זיין דאָס ערגסטע, כאָטש געדויערט האָט עס נישט מער ווי אַ פּאָר מינוט האָט עס אויסגעזען יאָרן. אַז ס׳האָט גע-דויערט נישט מער ווי אַ פּאָר מינוט ווייסט ער באַשייד ווייל געשען איז עס אין אויטאָבוס. און ער ווייסט פּינקטלעך די שטרעקע, צווישן וועלכע סטאַנציעס. אויפגערעגט האָט אים אַן אינטערוועניץ וועגן זון. שטענדיק איז אים אויסגע-פאַלן שווער צו קומען מיט בקשות. געגאַנגען איז עס נישט מער ווי אין באַזיי-טיקן אָדער אויכמיידן פאַרשפּעטיקונגען וואָס ווערן פּראָוואָצירט פון דער ביראָ-קראַטיע. אָנקומען אין אַזאַ פאַל מוז מען פאַרשטייט זיך צו אַ פאַרביסענעם ביראָקראַט וועלכער האַלט אַ לעקציע ווייניקסטנס אַ האַלבע שעה וועגן דער פאַר-שאָלטענער ביראָקראַטיע וואָס טאָרמאָזירט אַלעם וואָס רירט זיך קוים און וועגן דעם אַז מע מוז טאָן אַלץ זי צו ליקווידירן און דערנאָך בלייבט עס ביי דעם וואָס געווען. אָבער ווייל מ׳איז געקומען מיט אַ בקשה מוז מען צושאָקלען מיטן קאָפּ,

באַוויזן אַלץ וואָס ער זאָגט, אָננעמען אַלע פּלאַטשיקייטן פאַר הויכער פילאָ־סאָפיע און אַוועקגיין מיט אַ געפיל פון שפלות און אַ שטאַרקן קאָפּ־ווייטיק. אַזוי איז עס געשען. אַוועקגעגאַנגען ביז דער נאָענטסטער זעברא, איבער־קרייצט דעם וועג, גענומען דעם אויטאָבוס, געווען אין אַפריקאַנישע זאַמדן, אין שפּאַנישע בערג, געפלויגן איבער דער טאַיגאַ, געזען דריי און דרייסיק טויזנט לאַסן און לאָסיכעס יאָגן איבער דער ווייסער טונדרא, זיך פאַרטשעפּעט אין שפּיץ פון עומר־מאָסקייע, געזוכט דעם אַלעקסאַנדריער טורעם, און... מאַריץ האָט געפרעגט: יאָנעל וואָס זעסטו אויס אַזוי מיד׳?

צו אָט די דריי פאַלן האָט ער געטראַכט נישט מער ווי אַ רגע און אַרויפגע־צויגן אַביסעלע העכער איבער די פיס די אָפּגעריבענע דעק. „זינט ווען טראָג איך מיך מיט איר אַרום? סע וואָלט צייט זיין אַרויסוואַרפן אויפן מיסט״. אַרויס־וואַרפן וועט ער נישט האָבן דעם כוח, די דעק וועט בלייבן דאָ אויפן בעט ביז זיין לעצטן אָטעם.

...מ׳האָט געקלונגען ביי דער טיר. לאַנג געקלונגען. יאָנעל האָט נישט גע־ענטפערט. די שטימונג איז נישט געווען אַזאַ אויפצונעמען נישט געבעטענע געסט. נאָך אַ צייט האָט געקלונגען דער טעלעפאָן. ער האָט סוף כל סוף אויפ־געהויבן דאָס טרייבל. אַ מבול זידלערייען און באַליידיקונגען פון סאַמע דנאָ האָבן אים דערפרייט ביז גאָר. דער זעלבער וואָס האָט געקלונגען ביי דער טיר האָט אָנגערופן טעלעפאָניש. אויף אים האָט ער זיך נישט געריכט. דער גאַסט איז ביי אים שטענדיק געווען אַ יום־טוב. מ׳האָט פאַרבראַכט צוזאַמען בעל־כרחא אַ סך־הכל פון זיבן יאָר וויפל פרעהם מאָגערע קי, איז דער בעל־כרחא געווען פרייוויליק און די מאָגערע קי פעטע. ער וואָלט געזאָגט אַז זיין פריינד האָט גע־כפלט זיין לעבנס־אינהאַלט איז אים דאָס וואָרט געכפלט אומבאַקאַנט, אינגאַנצן פרעמד. אפשר ווען ער זאָל וויסן וואָס פאַרא ראָלע דאָס שפּילט ביי אייניקע גאָר, גאָר איידעלע, זייער סובטילע פּאָעטן וואָלט ער אים פאַרגעוואָרפן וואָס מ׳האָט נישט פאַרבראַכט כאָטש אַ חודש דאָס אויפצוקלערן ווייל אַזוי האָט ער אים פאַראַרעמט.

נאָך דעם וואָס יענער האָט געענדיקט מיט דער תוכחה איז זיין ענטפער געווען נישט מער ווי: קום! ער איז פאַמעלעך אַראָפּ פון בעט געעפנט די טיר און ווידער געגאַנגען צום בעט זיך אויסציען — דער שמועס קאָן זיין נאָר אַ לאַנגער. דער גאַסט איז אַ באַרעדעוודיקער און ער, יאָנעל, אַן אים שטענדיק גרייטער צוהערער. באַגעגענט האָבן זיי זיך דאָס ערשטע מאָל אויף אַ בלאָטיקן וועג — געטריבענע אין אַ מאַרש פון אַן אָנצאָל קילאָמעטערס. געגאַנגען איז מען אַ צייט שווייגנדיקע ווייל רעדן האָט מען געמעגט, קיינער האָט נישט פאַר־

באַטן. געקוקט האָט מען איינער צום צווייטן זייטיק. ווען ס׳איז געווען צו קוקן. אָבער ווייל יאָרן זענען נישט מער ווי פאַרווישטע סימנים און אָנגעצייכנט זע־נען נאָר יענע וואָס זענען מיילשטיינער, איז כדאי דאָ צו דערמאָנען דאָס יאָר. געשען איז עס אין 1936 אָדער 1937. מייל־שטיינער זענען ביידע, דאָס ערשטע פאַר דער אַלגעמיינער געשיכטע פון דער צווישן מלחמות צייט דאָס צווייטע נאָר פאַר זיי אויב ס׳איז באמת געשען אין צווייטן. דאָס אפשר אויך דערפאַר ווייל פאַר יאַנעלן איז עס דער מאָמענט אין וועלכן זייענדיק ווייטער איינער וואָס טראָגט די וועלט־געשיכטע אין זיך, אין ער שוין דעמלט נישט געווען דער זעלבער. דאָס באַגעגעניש מיט דעם נייעם פריינד האָט געשוואַכט און געשטאַרקט אָט די שטעלונג זיינע. געשוואַכט ווייל זיין איך — עקזיסטענץ האָט באַקומען די בונט־קייט פון אַלעם וואָס איז צייטווייליק און פאַריבערגייענדיק און געשטאַרקט ווייל אויך די אייביקייט איז נישט איינפאַרביק ווען דער בליק צו איר איז נישט פאַר טונקלט פון פאַרגעשריבענער באַגרענעצטקייט.

— מיך רופט מען אַרקע. קומען קום איך פון שטעפּאַנעשט.

— יאַנעל פון לאַבאַרד.

— הייסט עס אַ האַלבער גוי.

— פאַרוואָס אַ האַלבער?

— ווייל די צווייטע העלפט איז אַ יידישע.

— כ׳וואָלט נישט געזאָגט. דאָס ביסל וואָס געווען איז געבליבן אַרונטער, אַזוי ווייט אַז כ׳האָב עס פאַרגעסן.

— זאָלסטו נישט געווען פאַרגעסן וואָלסטו געווען אַ גאַנצער ייד.

— מיר דאַכט אַז כ׳האָב נישט געהאַט וואָס צו פאַרגעסן אַזוי ווייניק ווייס איך דערפון.

— האָסט אַ טעות. ווייסן ווייסטו גאָרנישט. דער האַלבער וואָס אין דיר איז מסוגל צו פאַרשטיין. מער דאַרף מען נישט. ווען וועסט פאַרשטיין מעגסטו זיך אָפּזאָגן — וועסט כאָטש ווייסן פון וואָס.

אַזוי האָט יאַנעל אין די צייטיקע יאָרן באַקומען אַ טאַטן, זיך באַרייכערט מיט אַ קאָנקרעטער מאַמען, אַזוי האָט די צווייענדיקע באָרד באַקומען אַ זין — געווען אַ צעריסענער מענטש. אים צו איבערצייגן וויאַזוי אַ מענטש קאָן זיין צעריסן האָט ער מיט אים געקנעלט אַ זעקס שורהדיק משל „קלינגט דער זייגער דריי‟. לאַנג האָט געדויערט דאָס קנעלן ווייל מ׳האָט געדאַרפט אויסטייטשן יעדעם וואָרט באַזונדער; צוערשט דעם פשוטן אויסערלעכן באַטייט און ערשט נאָך דעם, דעם אינערלעכן, דעם מיט דער נשמה פאַרבונדענעם. „זיצט ביי זיך

אין צימערל'', האָט ער אָנגעהויבן טייטשו פאַרקערט, וואָס הייסט א צימערל, וויפל דאַרף מען ביז פון צימער ווערט א צימערל, סע זאָל זיך צוזאמענגיסן ווערן איינם מיט דעם וואָס זיצט אין דעם, ער זאָל פילן דאָס צימערל אין זיך כדי ער זאָל קאָנען זאָגן „ביי זיך'', ערשט ווען מע דערגרייכט צו אָט דער מדרגה קאָן אָנהייבן א פאַרפרעמדונג, דאָס געפיל פון זיין און נישט־זיין אין דער זעלבער צייט, דאָס געפיל פון צעבראָכנקייט און גאַנצקייט און די גאַנצקייט א דרייפאַכע ... די מאַמע האָט גאָר געהאַט נישט נאָר הענט נאָר א היכל צווישן די הוילן פון אירע הענט ווען זי האָט מיט זיי באַדעקט די אויגן צום ליכט־בענטשן האָט גערוט א הייליקייט אזא וואָס רופט זיך שכינה, און וועלכן מע מוז נישט גלייבן אָבער דאָס צונעמען ביי דער מאַמען טאָר מען נישט. מענטשן זוכן מושלען ביים ברעג ים, לייגן זיי צום אויער ווילן הערן עפּעס פון דעם וואָס בלייבט נאָך דעם וואָס דער מושל איז מער נישטאָ און דו האָסט געהאַט לעבן דיר די טייערסטע הענט אין דער וועלט. ווייל דער מאַמעס גלעט געפינסטו נישט ביי קיין שום פרוי, ס'איז נישט דאָס זעלבע, ס'איז נישט ליידנשאַפט, ס'איז נישט פייער, ס'איז עפּעס וואָס האָט כמעט קיין נאָמען ווייל סע דאַרף אים נישט, דערפאַר אליין דאַרף מען זיין באַהיט און נישט פאַראָרעמען די הענט, זיך נישט דערוועגן מכחיש זיין, לייקענען די הייליקייט וואָס באַזעצט זיך אין זיי פּרייטיק צו נאַכט אזוי אז אלע זאָלן זי זען, ווייל געפינען געפינט זי זיך דאָרט, די הייליקייט, אלע טעג פון דער גאַנצער וואָך, ווען זיי גיבן א גלעט, ווען זיי טראָגן אונטער א גלאָז מילך, ווען זיי געבן א לאַקעטקעלע אָדער אן אויסגעדאַרט שטיקל ברויט וואָס זיי האָבן באַהאַלטן פון זייער הונגער כדי סע זאָל בלייבן צו שטילן דיינעם.

ארקע האָט אזוי לאַנג גערינן די נשמות אויף שטיקער ביז ער האָט זיך אין א טאָג דערלויבט באַרירן אויך לאַקס נשמה און יאָנעל האָט נישט רעאַגירט ווייל ארקע האָט זיך געקאָנט דערלויבן אלעס. מיט דער צייט האָט יאָנעל זיך מער נישט געקאָנט אָפּטיילן פון דעם „וועלט־אויכטייטשער'' ווי ער פלעג אים רופן כאָטש איינשטימיק מיט אים איז ער אינגאַנצן נישט געווען. צומאָל פלעג ער זיך מתוודה זיין אז די וועלט אזוי געזען איז אפשר אינטערעסאַנטער אָבער זי פאַרלירט פון איר עפיציענץ. זיין ארגומענט איז נישט געווען זיינער, נייערט א ציטאַט: פאַראַן מוזיק וואָס איז געפערלעך פאַר א רעוואָלוציאָנער צוליב איר שיינקייט. געמיינט האָט מען ווייזט אויס דערמיט אז זי צערייכט, זי צעוואַרפט דעם ווילן און דעם גייסט, רייסט אים אָפּ פון די הויפּט רינגען, צעקייטלט אויפן אָרט פון שטאַרקן די קייט. אויף אָט דעם ארגומענט פלעג ארקע ענטפערן מיט א פראַגע: זאָג, איך פאַל ארויס פון דער ריי? אויף דעם האָט מען נישט געקאָנט

ענטפערן ווי נאָר מיט א פעסטן, ניין! ווייל ארקע איז שטענדיק געווען דאָרט ווו ס'האָט זיך געניטיקט איינער ווי ער — דאָס לעבן אָפּצוגעבן.

אזוי האָט זיך יאַנעל באקענט מיט עפּעס פון דער געשיכטע פון זיין פאָלק און אויב ער האָט זיך טראַץ דעם נאָך אלץ נישט דערקלערט אלס ייד, האָט ער דאָס נישט געלייקנט. ער איז און איז נישט ווייל ס'איז נישט וויכטיק. ער איז א „וועלט-בירגער" לאחר המעשה, ווייל דער באגריף האָט לאנג פארלוירן יעדן באטייט, פארקערט ער האָט באקומען עפּעס אזעלכעס וואָס האָט געשמעקט מיט יידישקייט און האָט זי אָנגעהאנגען, די יידישקייט אפילו ווען מ'האָט זי נישט געוואָלט. אָבער דאָס איז פאר ארקען געווען גענוג. ער גופא איז געווען פון די וואָס האָט נישט געפּראַלט מיט זיין יידישקייט. אויך ער האָט זיך דערלויבט צו זיין א „וועלט-בירגער" וויסנדיק אז ער לעבט אין א וועלט וואָס וויל דעם סאָרט בירגער נישט אָנערקענען ווייל אין בעסטן פאל פעלט ער איר נישט און אין ערגסטן שטערט ער איר.

— האָסט פארשלאָסן די טיר? האָט געפרעגט יאַנעל ווען ארקע האָט זיך באוויזן.

— פארשלאָסן, פארוואָס ענטפערסטו נישט?

— כ'בין נישטאָ אינדערהיים.

— פארוואָסזשע האָסטו יאָ געענטפערט?

— כ'האָב געוווסט אז דו ביסט עס.

— און ווען כ'האָב געקלאָפּט אין דער טיר?

— האָב איך נישט געוווסט. אגב, פון וואנען, האָסטו געוווסט?

— באנעגנט ריטאַן.

— אהא!

— וואָס איז עס פאר אן אהא?

— טרייבער מיך נישט. בעסער זינג.

— וואָס זאָל איך דיר זינגען?

— וואָס דו ווילסט, אלע דיינע לידער זענען איצט פאר מיר א רפואה.

ארקע האָט אוועקגעדרייט דעם בליק. שוין ביים אריינקומען האָט ער געזען אז יאַנעל איז ווייט פון זיין בקו. אָבער אויב ער רעדט וועגן רפואות איז א סימן אז ס'איז ערגער ווי סע זעט אויס; פאַרראטן זיין באזאָרגטקייט האָט ער נישט געוואָלט און דערפאר אויסגעמיטן א באגעגעניש פון זייערע בליקן וואָס האָבן צווישן זיך קיין סודות נישט געהאלטן. ארקע האָט געטראכט וווהין אים פירן ער זאָל שעפּן אביסל כוח, לאנג געטראכט, אפשר צו לאנג.

— נו, האָט אים געאײלט יאָנעל.

— אהיים װילסטו?

— פאַרװאָס ניש? סע קאָן דערװאַרעמען.

צו הילף איז דאָס מאָל געקומען יעקב, אפשר אויך װײל דאָס ליד איז גע-טראָגן פון אַן אײדל זיי נאָענט געשטאַלט. און אַרקע האָט געשעפּטשעט:

שניי דערציילט אַ מעשה,
די אויגן מיר פאַרקלעפּט.
עס האָט אַמאָל אַ יידל
פּונקט ביים שליאַך געלעבט...

אַזוי האָבן זיי גערייטן אויפן רוקן פון לייכטן פערד איבער הײמישער מאָל-דעװישער געגנט ביז:

קאַלך-װײס װערט דאָס יידל
קוקט און גלייבט זיך ניש:
יאָ, עס איז דער נוצרי —
װי ער איז אַ ייד...

. . . .

„אַ גוט שבת! זאָגט ער,
שטעקט אַריין דעם קאָפּ
און די שטים פאַרחלומט
קלינגט מיט יעדן טראָפּ.

— בלייב דאָ, האָט אים שטיל איבערגעשלאָגן יאָנעל.

— װאָס איז געשען?

— װייטער קומט גלעד און היינט װיל איך ניש דעם „גאַרניט איז געשען נאָך“.

— פאַרװאָס?

— איבער דעם „נאָך“... מיאוס דער טאָג אויך אַזוי... קאָמפּליצירט, שרעקלעך קאָמפּליצירט און צו קיין סך-הכל קומט עס ניש.

זייערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט און געבליבן אײנער אין צװייטנס גאַנצע זיבן יאָר...

6. און וואָס פריער?

זייערע בליקן האָבן איבערגעכלעטערט זיבן יאָר.

— און וואָס פריער? געפרעגט האָט ארקע, איבעררייסנדיק דעם לאנגיאָריקן שמועס.

— קומט אוים אז וואָס ווייטער ווייסטו ... מע קאָן זאָגן א גליקלעכער מענטש. כאָטש טײַלווייז ... אָט איך, ווייס נישט וואָס פריער און אויך נישט וואָס ווייטער. אפשר וואָלט דער פריער אויפגעקלערט דעם ווייטער.

— מיר דאכט אז דאָס וואָס פעלט דיר אצינד אמווייניקסטן איז פילאָסאָפירן. מײַן פראגע איז געווען גלאט אזוי. מײַן פאָרטייל באשטייט אפשר אין דעם וואָס איך קאָן מיך אויסלאָדן מיט א פרעמד ליד.

— ניין, ארקע-לעבן ...

ארקע איז געוואָרן אויפמערקזאם. ביז איצט, נאָך אזויפיל יאָרן באגעגענען זיך כמעט יעדע וואָך — דער געדאנק האָט זיך קיינמאָל נישט באפרייט מער ווי א מעת-לעת פון צווייטנס אָנוועזנקייט אויף גאָטס-וועלטל — ביז איצט האָט ער אים קיינמאָל נישט געזאָגט „ארקע-לעבן‟: דאָס איז נישט נאָר דער אויסדרוק פון א טיפער נאָענטקייט, נאָר אויך פון א גרויסער נויט, פון אן אומבאהערשבארן באדארף. ארויפקומענדיק האָט ער געטראכט בלייבן נישט מער ווי א פאָר מינוט, זען וואָס ער טוט, מיט וואָס מע קאָן זײַן באהילפיק און אים לאָזן זיך אויסרוען, איבעררעדן ער זאָל דאָך נעמען פון יענע פילן וואָס האָבן אים צוגעגעסן און אײַנשלאָפן אויף א פאָר שעה, אפשר ביז מאָרגן. אצינד אָבער האָט ער געביטן זײַן מיינונג. דער אויספיר איז געווען אז נישט שלאָפן וועט אים העלפן, נאָר טראכטן אויף א קול, שווייגן אויף א קול, וויינען (אויב סע ווײַנט זיך אים) בלחש נישט אײַנשלינגען אלע טרערן, אייניקע פון זיי ארויסשטאמלען באגלייטן מיט רירן די ליפן סע זאָל ווערן פארשטענדלעכער, פון-הארץ-אראָפּ-רעדנדיקער, שעלטן, חרטה האָבן, חשבונען, חיבורן און סילוקן אויף א קול.

— ניין, ארקע-לעבן, כ'וויל נישט אָפּקומען מיט א ווערטל. פארשטייסט, די וועלט קומט אָפּ מיט א שפּריכוואָרט — דריי ווערטער און וועלכע מ'האָט ארויג-געשטאָפּט דעם עקספּערימענט פון ווער ווייסט וויפל דורות. מע זאָגט: ער זעט נישט דעם וואלד איבער די ביימער, מע זאָגט אויך פארקערט: ער זעט נישט די ביימער מחמת דעם וואלד, ביידע זענען אמת, אָבער זיך פארטראכטן דעריבער האָב איך ווייזט אוים קיין צייט נישט געהאט, אָדער זיך נישט גענומען. זאָל מיך עמעצער פרעגן אין וואָס באשטייט דיין לעבן אָדער פון וואָס באשטייט דיין לעבן, וואָס וואָלט איך געקאָנט ענטפערן? אָט אצינד פרעג איך מיך אליין און סע קומט מיר פאָר אז כ'האָב זיך נישט אין וואָס אָנצוכאפּן. סע גייט מיר נישט אין אויסדרוקן אין ווערטער. אין געדאנק, אין געפיל גייט עס. פארשטייסט וואָס כ'וויל זאָגן? כ'וואָלט געוואָלט פילן א גאנצקייט, כ'זאָל קאָנען זאָגן: כ'זיץ פעסט אויף מיין בענקל, ס'האָט פיר פיסלעך, כ'זיץ דערויף און פיל מיך זיכער, אָדער ניצנדיק דיינס א וואָרט — דערהויבן. אזעלכעס האָב איך דאָ נישט לאנג געהערט פון מיינעם א פריינד. ער איז צופרידן מיט זיך, זיין איבערצייגונג איז אז אביסעלע חרטה קאָן אלץ פארגלעטן. ניין, נישט חרטה, ער רופט דאָס תשובה. כ'מוז אָנערקענען אז כ'האָב דעם זין פון וואָרט קיינמאָל נישט אינגאנצן פאר-שטאנען. כ'האָב דערצו דווקא יאָ געטראכט ווייל ס'איז מיר אויסגעקומען מאָדנע; סע ליגט נישט אזוי פיל אין דער חרטה, אין דעם וואָס דאָס אָפּגעטועגע רייסט פון דיר שטיקער, וואָס די קרבנות פון דיין טועכץ לאָזן דיך נישט רוען, סע זעט מיר אוים אז סע ליגט מער אין איבערבעטן זיך מיט איינעם וואָס האָט נישט געליטן, און געווינען פארגעבונג פון איינעם וועלכער קאָן דיר מוחל זיין און וועט דיר מוחל זיין ווייל ער איז א שותף צו דיין זינד, ווייל ער האָט דאָס גע-קאָנט אויסמיידן; וועסט אפשר פארשטיין מיין, ווי דו זאָגסט, גוישן קוק, אָבער אזוי זע איך דאָס. פאסטן, נעמען אויף זיך כלערליי שטראָפן ווי שווייגן, זיך שלאָגן מלקות כדי צו געווינען פאר א שותף גאָט אליין, אָדער אפשר אים איבער-צייגן אז די שולד איז גאָר זיינע ... ניין, ביי מיר איז גאָרנישט פעסט. נישט מיינע זינד מוטשען מיך, זיי זענען צום איבערטראָגן. אָט ריטא ... אויך דאָס האָט זינדיקע זייטן. אָבער איך מיין אינגאנצן, אלעם און דאָס אלעם איז עפּעס א מראקע. אָט פלאקערט אויף א פייערל אָט פארלעשט עס זיך, אָט איז דער וואלד פארפלייצט מיט זונען-שטראלן, אָט ליגט ער אין נעפּל ...

— רוען דארפסטו, אויסרוען.

— לאָז אָפּ מיטן רוען. מיט דעם בין איך אָפּגעקומען ריטאן ... אָפּגעקו-מען ... אָט דאָס איז אויך מראקעדיק. פארוואָס אָפּקומען. זי האָט געלייגט ביי מיינע פיס, ממש ביי מיינע פיס, איר גאנץ לעבן. אלץ מקריב געווען אָט דעם

געשטאַלט ...ס'איז נישט צום פאַרשטיין ווי ווייניק כ'האָב געקאָנט שעצן מענטשן, טאַטן, דערשיינונגען, דו אַרקע, מוזסט וויסן — איך בין אַ שרעקלעכער עם-הארץ ...

— אַט האָסטו דיר אַ נייעס! אזויפיל צייט האָטו געדאַרפט דאָס צו אַנט-דעקן? אַרקע האָט געוואָלט פאַרלייכטערן זיין פּלוצעמדיקע ווידוי מיט אַן איראָניע.

— ווידער ניין. ס'איז אויף דער האַנט. ס'איז מער ווי פּראָסט אַן עם-הארץ. דו האָסט געפרעגט: און וואָס פריער? דאָס האָט מיך אַ שליידער געטאָן ביז לאָ-באַרד דאָרט איז דאָך דער סאַמע „פריער". נו, וואָס מיינסטו האָב איך פון דאָרט מיטגעבראַכט? אַן „אינזיכיסט", אָבער נישט ווי יענע וועגן וועלכע דו האָסט מיט מיר געקנעלט, וועלכע האָבן געהאַט אויף זייער אופן אַ גאַנצקייט, נאָר ע-פּעס אַ קריפּל. אין זיך האָב איך געטראָגן די געשיכטע; די גאַנצע וועלט-גע-שיכטע האָט אָנגעהויבן און זיך אויסגעלאָזט מיט אַ בידנער שלעכט באַלמע-לאָכעטער באַמבע. באַהיט זאָל איך זיין פון מינערן דעם זיכרון פון מיין ברו-דער. דאָס קאָן איך נישט. אין דעם זין בין איך געבליבן אַן אויפריכטיקער, פרומער, געטרייער פּריסטער לעבן טעמפּל פון מיין גאָט. און דאָך ... ווען ס'איז מיר געקומען אויפן געדאַנק לאָבאַרד, זענען זיי — כ'ווייס נישט פאַרוואָס — אַרופגעקומען פון זיכרון פינצטערנישן צוויי — ווי געוויינטלעך לאַקס און אַ קליין שיינגעצל.

געווען איז עס סוף ווינטער. ס'האָט שוין אָנגעהויבן בלאָזן אַ פּרילינג — ווינטל, אָבער דער שניי איז נאָך געלעגן אויף די דעכער און אויף די גאַסן. אויף די דעכער אַ פינקלדיק — בלוילעכער און אויף די גאַסן אַ גרוילעכער, פאַר-גרויט פון שליטנס און פאַסטעלעס. אַ פולע לבנה, אַ שרעקלעך קאַלטע מיט אומרו אַנוואַרפנדיקע פלעקן.

— מע פלעגט זאָגן משה רבינו אָדער יהושע בן נון.

— דאָס פלעגט איר זאָגן..איך האָב דערפון נישט געוווּסט. אָט אפילו אַזאַ פּשוטע קינדערישע פאַנטאַזיע איז מיר נישט געווען באַשערט, איך בין ווייזט אוים שוין דעמאָלט געווען „באַפרייט" פון אַזעלכע אַבערגלויבענישן, אָבער נישט פון פּורים-יום-טוב. אַרקע האָט געוואָלט זאָגן „פּורים איז קיין יום-טוב און קדחת קיין קרענק", אָבער באַצייטנס מוותר געווען, דאָס וואָלט יאָנעלן געווען באַליי-דיקט און מיט רעכט. אַ ווילד פרעמדער האָט געקאָנט זען אַז אים ברענט און בראָט און ער פּרוווט זיך אַרויסרייסן פון אַ קאָשמאַר.

מיר זענען געגאנגען איבער די גאסן פארשטעלטע, דאָס הייסט מאסקירטע, אָבער אָן מאסקעס אויפן פּנים. דאָס איז דעמלט געווען פארבאָטן. די פּאָליציי האָט פארבאָטן טראָגן מאסקעס אויף דער גאס ווייל דאָס וואָלט געגעבן די מעגלעכקייט גנבים און כוליגאנעם זיך פריי באוועגן. וואָס פארא גנבים און וואָס פארא כוליגאנעם אין לאָבארד ווייס איך נישט. כ'דערמאן מיך נישט מע זאָל געווען רעדן צו יענער צייט אין „גרוים-לאָבארד" וועגן מאָרד און רויב. דו קענסט נישט לאָבארד, דיר איז די געגנט נישט באקאנט. א שטעטל פארלוירן אין כטעפּ. נאקעטע פעלדער, און כדי די נאקעטקייט זאָל זיין בולטער צעוואָרפענע ווייט איינער פון צווייטןביימער. זומער דאכט זיך אז די פלאכקייט און די צוגעפּלעטשקייט פון לאנד קומט פון דער היץ וואָס דריקט מיט טויזנטער טאָנען אָנגעהיצטער, שרפהדיקער לופט וועלכע קוועטשט און דערקוועטשט אלעם. ווינטער איז די זעלבע פלאך פון איין האָריזאָנט צום צווייטן א ווייסע און איבער דער ווייסקייט בלאָזן ווינטן — א וואָי פון טויזנטער טשאטעם וועלף. זיך לאָזן אין וועג אפילו ביטאָג, נאָר נאָך מער ביינאכט, האָט מען זיך נישט געלאָזט. דאָס האָבן זיך דערלויבט נאָר פּריצים מיט יאגד-ביקסן, שליטנס און גוטע פערד צו פארברענגען אָדער פויערים מיט קליאטשעס זוכן עפּעס פארן מויל, סוחרים האָבן דאָס נישט געטאָן.

איבער די גאסן זענען מיר געגאנגען גרופּעסווייז, דריי-פיר קינדער, און אונדזערע קאָסטיומען זענען באשטאנען פון פויערישע קאָזשוכן, מאנטלען און קוטשמעס איבערגעקערטע אויף דער לינקער זייט, פארקערט אָנגעטאָנע שיך, דער מאמעס אן אלטער פּאריק אָדער איינגעהילט דאָס פּנים מיט א שאלעכל. אָנגעקלאפּט אין א טיר האָט מען תיכף ברייט געעפנט. ווי דו שטעלסט דיר פאָר איז מען צו קבצנים נישט געגאנגען, סיידן עפּעס א קרוב וועלכן מ'האָט נישט געקאָנט אויסמיידן מע זאָל אים נישט באליידיקן. געגאנגען איז מען נאָך שלח-מנות — האָמענטאשן, באקלאווא, פלאָדן און צומאָל א באניקל. וואָס פארא קינד זאָגט זיך אָפּ פון אזא פארברענגעכץ? בין איך מיטגעגאנגען. מיר זענען אָנגעקומען צו אנטשל דעם אָקסן-סוחר. באקאנט אין שטאָט אלס א ייד א גביר און א קינדער ליבהאָבער. ביי אים האָט מען געוווסט איז די מתנה א שיינע, מע גיט עסן און דערצו א פולע זשמעניע זיסקייטן. ביי אים גייט עס נישט מיט: היינט איז פּורים מאָרגן איז אויס, גיט מיר א האָמענטאש און ווארפט מיך ארויס. ביי אים מוז מען צוערשט ענטפערן אויף פארשידענע פראגעס, מע מוז זינגען א לידל, צומאָל גיין א טענצל, און אנטשל קוועלט אָן. נישט נאָר ער אליין, נאָר דער גאנצער עולם וואָס געפינט זיך ביי אים מוז אָנקוועלן פון די „קינדערלאך". פּורים זע-

נען ביי אים שטענדיק געווען א סך געסט. די שטוב איז געווען פארפלייצט מיט ליכט. גרויסע לאָמפּן מיט אין אלערליי קאָלירן פינקלדיקע גלעזער, רעגנבויגנס אָן א שיעור. אפשר ווייל געווען א קינד, נאָר מיר זענען געבליבן פאר די אויגן שיינע, שיינע־פרויען פון א מעשהלע ארויסגעגנבעטע, באהאָנגענע מיט צירונג פון קאָפּ ביז פיס. ווער ווייסט וויפל גלאָז ס׳איז געווען דערין נאָר מיר האָט זיך אויסגעדאכט אז אויף זיי האָט געהאנגען נאָר גאָלד און זילבער און דימענטן און אלע האָבן זיך אזוי הארציק געפרייט אז ס׳איז זיי נישט געווען צום דערקענען, די ווייבער פון תבואה־הענדלער, פעדערן־אויפקויפערס, וואָל־זאמלער, אָקסן־סוחרים וועלכע וועלן מאָרגן אריבערשרייען פון איין זייט גאס אויף דער צווייטער: „מאדאם צירל, אָדער יענטע, אָדער חנה, א גלאָז פאפשויע מעל קאָנט איר מיר באָרגן?״ אָבער אין דער פורים־נאכט זענען אלע געווען עכטע פרינצעסינס.

מיר, די קינדער, האָבן אין יענער נאכט באקומען אפילו צו א קעלישקל וווישניק — ווי גרויסע. פּלוצעם א בריזג און א גרויסע שויב האָט זיך א וואלגער געטאָן אין פּיצפּיצלעך און אין מיטן צימער א שטיין. אלע זענען געבליבן ווי געליימט אפשר אן אייביקייט. כ׳ווייס נישט וויפל ס׳האָט געדויערט נאָר איינער פון די אָנוועזנדע איז אריינגעקומען האלטנדיק ביים אויער א שייגעצל אין מיינע יאָרן.

ער האָט געוואָרפן דעם שטיין. אנטשל דער אָקסן־סוחר האָט אויף אים לאנג געקוקט, געפרעגט צי ער האָט שוועסטערלעך, ברידערלעך, אים געגעבן א טאָר־בעלע מיט זיסקייטן און געהייסן גיין אהיים.

— א פארביסענער, האָט ער געזאָגט, נאָך זיין אוועקגיין. מסתמא וועט ער ווערן א קוזיסט...

אצינד, ווען דו האָסט געזאָגט „און פריער״, זענען זיי ביידע אויסגעוואקסן, לאקס מיט דער פארלוירענער האנט ביי א פריערדיקן אטנטאט און דאָס שייגעצל מיטן שטיין. אין אנטשל דעם אָקסן־סוחרס שטוב האָט אפשר דער בריזג פון שויב אָפּגעקלונגען מיט דעם זעלבן עכאָ ווי לאקס באָמבע אין פּאָדוואָל.

„אזא פארגלייכן געשעעניש איז א מדרגה צו וועלכער מע גרייכט נאָר אין מאָמענטן פון חשבון־הנפש״, איז איינגעפאלן ארקען. געזאָגט האָט ער:

— דאָס פּאסט נישט פאר א האָמאָ־פּאָליטיקוס, יאָנעל! דו ביסט דאָך שטענ־דיק געווען מער א פּאָליטישער מענטש איידער א פּאָעט.

— נישט דאָ ארקע־לעבן איז דאָס פּלאץ פאר איראָניע און דערצו פּלאטשיקע־ניין. שטעל דיר פאָר אז אזא עם־הארץ ווי כ׳בין איז מיר דאָך עפּעס געבליבן פון

געהערט און געזעענעם. סע וואָלט אפשר בעסער געוועזן סע זאָל נישט בלייבן. פֿאַר געלערנטע איז עס פּשוטער, זיי געפֿינען א פּרעצעדענט, אָן ארגומענט, א פֿארגלייך אין דער געשיכטע און גייען ווייטער. כאָטש ... כ׳האָב געקענט א פֿי־לאָסאָף; געקענט האָב איך אים נאָך איידער ער איז געוואָרן א פֿילאָסאָף. מיר זענען געוועזן כמעט חברים. א שמאָלער אזא. ווען כ׳דערמאָן מיך דעם איםפּעט מיט וועלכן ער האָט פֿארטיילט די פֿלוגבלעטלעך. דו געדענקסט דאָך, דיר זע־נען באקאנט יענע זומער נעכט און נאָך מער ווינטער נעכט ווען מע פֿלעג גיין איבער פּוסטע גאסן און וואַרפֿן די פּאַפּירלעך אין פֿארשלאָסענע הייף. אוי, ווי מיר האָבן דעמלט פֿיינט געהאט הינט! ... שטעל דיר פֿאָר אז אויך דאָס האָט זי געטאָן, ריטא, צוליב מיר. ניין, זי איז נישט געוועזן אויף אזוי ווייט באפֿליגלט פֿון „אידעאַל“ אז זי זאָל מקריב זיין א פּראָסטיקע ווינטער־נאכט ווען מע קאָן זיצן לעבן פֿייערל פֿון קאמין מיט א גוט בוך אין האנט, אָדער גאָר לייענען די סודות פֿון ברענענדיקע הערצער, מיט שוועבן דורך ווינט און פֿייער געלייטערטע מחשבות אין אומבאקאנטע אָדער נאָר אזוי באקאנטע וועלטן. דאָס האָט זי געטאָן צוליב מיר, געוואָלט האָבן נאָך עפּעס געמיינזאמס מיט איר „אַפּאָלאָ“ — און נארציס האָט זיך געלאָזט דינען — האָט זי מקריב געוועזן אזא נאכט. דער שנייִ איז געליגן לעבן די הייף אין גרויסע קופּעס וועלכע מ׳האָט גע־דאַרפֿט אויסמיידן נישט וויסנדיק וואָס אָדער ווער סע וואַרט אויף דער אנדערער זייט. זי, אָן אויסגעפּוצטע ווי שטענדיק, מיט איר שטראַמען גאנג ווי סע פּאַסט פֿאַר א מיידל וואָס האָט געלערנט אין א פּאַנסיאָן ווו אויסער די געוויינטלעכע דיסציפּלינען האָט מען אויך דורכגעמאַכט קורסן וויאזוי זיך אויפֿצופֿירן אין געזעלשאַפֿט און אויף דער גאַס, וויאזוי א מענטש פֿון זייער סביבה מוז גיין אז מע זאָל וויסן, אז ער אליין זאָל וויסן, וווהין ער געהערט. מיר האָבן זיך צעטיילט ביים אָנהייב פֿון צוויי פּאַראַלעלע גאסן און באַשטימט זיך באַגעגענען ביים אנ־דערען עק ריינע, אָן שום קאָמפּראָמיטירנדיקע מאַטעריאַלן. איך וואַרט פֿינעף מינוט, צען, מער וואַרטן טאָר מען נישט, מע דאַרף עוקר זיין, אזא איז דאָס געזעץ פֿון קאָנספּיראַציע. אויך די טעאָריע דאַרף איך דיר נישט אויסלייגן, דו ווייסט זי, דו קענסט זי, האָסט מיט איר געלעבט כאָטש נישט שטענדיק איינ־שטימיק.

— פֿון וואַנען נעמסטו דאָס? ארקען האָט דאָס זייער געוווּנדערט. דו האָסט עס מיר קיינמאָל נישט געזאָגט, האָט ער פֿאָרגעוואָרפֿן מיט געלעכטער.

— ס׳האָט זיך נישט געוואָלט אמפּערן. יעדער דיספּוט איבער אזא פֿראַגע פֿלעג דאָך פֿירן צו איבעררייסן האָב איך נישט געוואָלט. און שפּעטער ... שפּעטער האָט מען דאָך וועגן דעם סיי ווי נישט געדאַרפֿט רעדן

ווייל ווענט האָבן אויערן און צו מאָל ווי דיינע — תלמודיסטישע, דאָס הייסט פיל געפערלעכערע. איך אָבער בין נישט געווען נישטאיינשטימיק און אויך נישט איינשטימיק, כ'האָב פשוט נישט געטראַכט דעריבער... שטיי איך אַזוי צען מינוט און באַשטים דווקא נישט אוועקגיין, נאָר זיך לאָזן פון צווייטן עק אויפן געסל וואָס צוגעטיילט ריטאַן, זען פון ווייטנס וואָס דאָרט געשעט. פון הינטער א קופע שניי איז אויפגעשפרונגען א חברה־מאַן מיט א מעסער אין האַנט און מיט א מיאוסן שמייכל צישנדיק ווי א שלאַנג: „אַצינד ביכטו מיינע, שיינע! אַנו לייג זיך אַוועק, אויפן שניי האָט עס א באַזונדערן טעם, וועסט זיך איבער־ציינגן". שרייען טאָר מען נישט, הייבט מען אָן שרייען וועקט מען די איינוווינער, ווייל ווי דו ווייסט איז מען געגאַנגען זענען אויף אַזעלכע אקציעס שפּעט אין דער נאַכט ווען אַגענטן און פּאָליציסטן זענען מיד, זוכן ערגעץ א ווינקעלע וווּ מע קאָן כאַפּן א דרימל, אין די הייזער כראָפּעט מען, דער שלאָף איז זיס, אַלטע לייט דרייען זיך נאָך נישט פון איין זייט אויף דער צווייטער. שרייען הייסט אויפוועקן אָט די אַלע שלעפערס, זיי אַרויסברענגען פון שטוב, די פלוגבלעטלעך ליגן פרישענקע אין הויף און וויפל פון זיי זענען גרייט דיר העלפן אָדער גאָר פאַר־קערט. ריטאַ איז געשטאַנען א שטומע, נישט געוווסט וואָס אָנצוהייבן. ער האָט דערהערט מיינע טריט און איז אַנטלאָפן.

— און ריטאַ? זי האָט געחלשט?

— האָסט א טעות. זי האָט געשפּאַנט לעבן מיר מיט איר פּריציזשן גאַנג. האָסט זיכער באַמערקט איר גאַנג — אַן איידעלער. זי איז דער דריטער אָדער דער פערטער דור, צייט געהאַט באַקומען עפּעס פון ספּעציפיש אַדלדיקן. ס'איז נאָך פריש, נישט פאַרוועלקט ווי ביי די יאַרהונדערטער אַלטע פאַמיליעס ביי וועלכע דאָס „בלויע" בלוט איז גרינלעך־פאַרפוילט. אַזאַ איז דאָס לאַנד, יונג און געזונט. זיי זענען נאָך נאָענט פון קוואַל, דערפאַר אפשר זענען זיי טראַציקע, אָבער שוין צייט געהאַט צוזעקן דעם פויערישן אָפּשטאַם מיט א שיכט איידל־געפּאַטשקעטקייט וואָס איז נאָך נישט פאַרפאָרן אין לעבערלעכן סנאָביסם. א פּאָר מינוט זענען מיר געגאַנגען שווייגנדיקע. „אָט, א לייזאַק!" האָב איך א וואַרף געטאָן, און זי רויק גלייך ווי ס'איז גאָרנישט געשען: „פאַרוואָס א לייזאַק? דאָס איז זיין לעבן, אַזוי פירט ער זיך, א וועלט איבערקערן וויל ער נישט. זאָל ער וועלן וואָלט ער דאָס נישט געטאָן מיט פלוגבלעטלעך. אָבער אים געפעלט עס אַזוי, אפשר נאָר אַזוי. איבערקערן די וועלט ווילסטו און דערצו צוליב אים פון זיינעט וועגן. האָסט כאָטש אויסגענוצט דעם מאָמענט אים א פרעג טאָן צי איז ער איינטשימיק?" יאָנעל האָט זיך אויפגעהויבן און געבליבן אויפן בעט זיצנדיק. פאַרמאַכט דאָס מויל איינגעאָטעמט נאָר מיט דער נאָז. דאָס האָט גע־

זאָגט ריטאַ האָט ער ווייטער געטראַכט אויף אַ קול. נישט מער, ווייל מער איז זי נישט אָנגעגאַנגען. ס'איז נישט איר זאַך, ס'איז מיינע.

נאָך דעם, אַ לאַנגע צייט נאָך דעם, האָב איך מיך נישט איין מאָל פאַרטראַכט דעריבער, געזוכט אַן ענטפער. אַ לאַנגע צייט האָב איך געמיינט אַז דער ענטפער ליגט ביי דער אינטעליגענץ, ביי ביכער שרייבער פון היינט און אַמאָל. דאָ האָב איך דערפילט וואָס פאַר אַן עם־הארץ איך בין. נישט פאַרשטאַנען. זייער ענטפער איז מיר געבליבן פרעמד, פול סתירות, פאַר מיין תפיסה אַ צו קאָמפּליצירטער. איבערהויפּט ווען זיי ווערן באַוווּסטזיניק פון זייער ווערט. דאָס הייכט פון דעם ווי זיי שאַצן זייער ווערט. וועסט אפשר נישט גלייבן, דאָס איז געווען מיינער אַ סוד וועגן וועלכן כ'האָב קיינמאָל מיט קיינעם נישט גערעדט, נישט געהאַט דעם מוט זיך מיט עמעצן טיילן. ווען האָב איך געקאָנט זאָגן אַז מיך האָט פאַראינטערעסירט קבלה. מע וואָלט געווען געלאַכט פון מיר און מיט רעכט. פון דער גאַנצער געשיכטע בין איך אַרויס מיט אַ ציטאַט. דער וועלכן מע שרייבט צו דעם זוהר זאָל געווען זאָגן: אויב אויף דער וועלט זענען פאַראַן נישט מער ווי צוויי מענטשן וואָס זענען אימשטאַנד צו פאַרשטיין דעם באַשאַף זענען די צוויי ער גופא מיט זיין איינציקן זון. דעם כמעט ציטאַט ברענגט אַ מאָדערנער בעל־קבלה, אַן אוניווערסיטעטס פּראָפעסאָר וואָס וויל איינרוימען אַז אויב היינט זענען נאָך דאָ אַזעלכע אויסדערווײלטע איז ער זיכער איינער פון זיי אויב נישט דער איינציקער. וואָלט דאָס געווען נאָר זייער צוגאַנג ... קוק דיך אַרום, אַרקע, קוק דיך אַרום, סע ווימעלט מיט די אויסדערווײלטע וואָס ווייסן בעסער פון דיר וואָס דיר פעלט ... זיי לערנען דיך תורה און מיט וואָס פאַרא שטעל! וואָלטן זיי ווייסן וואָס פאַר אַ עם־הארצים זיי זענען וואָלט אפשר געווען האַלבער אומגליק. ניין. נאַרישקייטן. לאָמיר זיך בעסער אומקערן צו מיין פילאָסאָף. דאָס איז ווי מע זאָגט אַ שטיק פון לעבן, אַ געשעעניש בלוט און פלייש. אַזאַ איז זי די טאָג־טעגלעכקייט פאַרשטייסט יאָ אָדער נישט זי בלייבט סיי ווי אַזאַ ווי זי איז. דאָס וועט דיר זיין אינטערעסאַנטער, דאָ פאַרמישן זיך גאָר אַנדערש דער פריער מיטן ווייטער. דער איז דיר אפשר נענטער. זיך דערמאָנט אין ריטאַן צוליב די פלוגבלעטלעך. מיט אים איז אויסגעקומען צו פאַרטיילן אָפטער ווי מיט ריטאַן. זי האָב איך מיטגענומען נישט מער ווי איין מאָל אין אַ שעת הדחק, נישט געקאָנט אַנדערש אויסקומען. מיט אים איז עס געווען אַנדערש. די געפערלעכע אַקציעס האָבן אים אויסגעפעלט, אַזוי האָט ער זיך געפילט נוציקער, אי זיך אי דער געזעלשאַפט, אי דער געשיכטע. וואָס פאַרא צוציאונגס קראַפט זי קאָן האָבן די געשיכטע, כמעט די זעלבע וואָס די מאַכט, נאָר אַנדערש. דעם וועלכן סע ציט די מאַכט דערקענט מען פון אָנהייב. ער אַנטוויקלט זיך ווי אַ האָן אויף אַ הינער־לייטער.

ער הייבט אָן מיט שמעקן. מיט א שטיל קוואקען, ער באקענט זיך מיטן אויפשטייג און שמייכלט אונטער, מאכט זיך פלאַץ אפילו ווען קיינער שטערט אים נישט מיט קוואקען אין די זייטן, אָט רעכטס אָט לינקס. שפּאנט פון איין כמאָלביקל אויפן צווייטן מיט א סאָרט גוטמוטיקן שלום-עליכם, גלייך זיך אנטשולדיקנדיק וואָס ער שטערט. מאכט זיך עמעצער זאָל אים יאָ שטערן, אים שטיין אין וועג, איז זיין אופן אַ פשוטער: ער ווארפט אראָפּ. איז עס א „זי" איז מיט א שטוים אין דער זייט, איז עס א „ער" איז מיט א פּאָר שנעלע צוויק אין קעמעלע אז דאָס בלוט זאָל גיסן. אָפּגעטאָן, אָפּגעווישט דאָס פּיסקל אין א פארקאַקט סטאָלביקל, די בכבודיקייט בלייבט די זעלבע. ווען ער קומט אָן אויבן אויפן אייבערשטן סטאָלביקל, הייבט ער אָן גיבן לשון. נישט מער דאָס מה-יפית קוואַקעלע. ניין! ער הייבט אָן גיבן קאָרטן אויף א גאָר אנדערן אופן, ביז ער באמערקט אז די לייטער איז נישט די איינציקע, אז איבער איר איז אַן אנדערע. דאָס קלעטערן הייבט אָן פונסניי מיט א שארפן קוקוריקו אויף אראָפּ און מיט א מה-יפיתדיק קוואקען אויף ארויף. ווידער א קווא-קווא שמייכעלע רעכטס, א קווא-קווא שמייכעלע לינקס, ווידער א רוק אין דער זייט ווען ס'איז א „זי", ווידער א צופּ אין קעמעלע ווען ס'איז אן „ער". אזוי זעט זי אוים די גיריקייט נאָך מאכט. אימשטאנד איז מען צוליב דעם ... אָבער מיין שמאָלן יינגערמאַן איז די מאכט געלעגן אין לינקן ארבל, אים האָט געצויגן די געשיכטע. דאָס איז א גאָר אנדער געפיל. די געשיכטע ציט אנדערש. דאָס איז א סאָרט קרעבס. זי פארגנבעט זיך פאמעלעך אויפן נאקן, עסט זיך איין ווי א פּיאַווקע און נאָגט. געפינט אן אָדערל, זויגט זיך איין פאוואָלינקע, מיט צייט (דערפאר איז עס געשיכטע) ביז דאָס אָדערל ווערט אירס, און דעמלט איז מען א פארפאלענער מענטש. יעדע באַוועגונג, יעדעס וואָרט, יעדער אָטעם איז אירער און נאָר אירער. זי פארשקלאַפט, נעמט אָפּ די געדאנקען. אויסגעטראַכטע דערפון קאָנען נאָר שרעקלעכע אויפשוידערונגען, אויפטרייסלונגען. אָט דער שמאָלער חבר מיינער איז געגאַנגען אויף א וועג וואָס האָט זיך אים געדאכט דער בעסטער, דער ריכטיקסטער. אויב די גולע וואָס זיצט אויפן נאקן איז איינשטימיק איז דאָך נישטאָ וואָס צו טראכטן; אלעס איז אין בעסטער אָרדענונג, אלעס אנטוויקלט זיך לויטן פאָרגעזעענעם פון אפריער אָנגעצייכנטן וועג; מע זעט בעשיינפערלעך ווי מענטשן ווערן פון טאָג צו טאָג גליקלעכער — אן אלגעמיינער אויפשוווּנג. מיין שמאָלער יינגערמאַן — א פילאָסאָף, ווי כ'האָב דיר געזאָגט — האָט איבערגעוויזן מיט טויזנט און איין ארגומענטן אז די כשורהדיקייט ליגט אין מהות פון דער געשיכטע אזוי ווי זי זעט אוים אצינד. די הארמאָניע צווישן יחיד און כלל איז אזא פערפעקטע אז זיי פאלן צוזאמען ווי צוויי איינמאָסיקע, פיין געשליפענע אייבערפלאכן — נישט

צו צערייסן. און ס'איז געקומען צום ערשטן שאָק. שולדיק אין דעם איז געווען די טאָכטער. איין טעכטערל, האָט ער זי ליב ווי די אויגן אין קאָפּ. דערצו האָט ער נישט געדאַרפט קיין פילאָסאָפיע, דערצו איז אים גענוג געווען זיין מאמע פון וועלכער ער האָט געירשנט די ווייכע יידישע מאמע-נשמה.

— טאטע, האָט זי אים דערציילט גלייך זי וואָלט זיך באַרימען מיט א גאָר גרויסער אנטדעקונג, טאטע, דו ווייסט, פאַראַן קינדער וואָס קענען נישט דעם טעם פון א מאראַנץ.

— פון וואַנען ווייסטו?

— זיי האָבן מיר געזאָגט.

— ווער האָט דיר געזאָגט?

— מיינע חברטעס פון קלאַס. זיי האָבן מיך געזען עסן א מאראַנץ האָבן זיי מיר געזאָגט.

— ביסט געגאַנגען אין שול מיט א מאראַנץ?

— וואָסזשע, מע טאָר נישט?

— ניין, ניין! ווער זאָגט מע טאָר נישט, האָט ער זיך פאַרטיידיקט. ער האָט זיך געשעמט מיט דער אומגעלומפּערטער פראַגע און איינצייטיק זיך געכאַפּט אז אזוי איז טאַקע איינגעפירט — דעם קינד גיט מען קיינמאָל נישט מיט אין שול דאָס וואָס קאָן אויסזען א לוקסוס.

ביי דעם איז עס געבליבן. אים אָבער האָט אָנגעהויבן מוטשען זיין האַר-מאָניע. נאָך א צייט איז דאָס טעכטערל געקומען מיט אַן אנדער סורפּריז.

— טאטע, וועסט מיר מוחל זיין, כ'האָב גענומען פון דיין ביבליאָטעק א בוך פון מאַרקוזע.

— ס'איז נישט פאַר דיר טעכטערל. צו פרי. דו וועסט נישט פאַרשטיין, וועסט זיך נישט פאַנאַנדערקלייבן.

— אמת, האָט זי געענטפערט, דערפאַר איז עס אינטערעסאַנט.

— מיט וואָס?

— ער צווינגט מיך טראַכטן. דו נישט. ביי דיר איז עס א מעלאָדראַמע אָן טרערן, ביי אים א טראַגעדיע אָן טויטע.

מיין שמאָלער ייִנגערמאַן האָט פּלוצעם פעסגעשטעלט אז זיין טעכטערל איז אַרויסגעוואַקסן פון „מיני", אז זי איז שוין א גרויסע. אין יענער נאַכט איז דער טיש-לאָמפּ געווען טונקעלער, די אותיות האָבן זיך נישט געשפּרייט ווי שטענדיק זיי האָבן זיך אָנגעהויבן קריגן. ער האָט אוועקגעלייגט די פּען און אויפן אָרט צו גיין שלאָפן, האָט ער אונטערגעוואָרפן האָלץ אויפן פייער פון קאַמין. מיט די ערשטע פלעמעלעך האָבן זיך באַוויזן פראַגעס. דער נאָכן

האָט אָנגעהויבן ווי טאָן, ער האָט דערפילט די געשיכטע ווי זי נאָגט, ווי טיף זי האָט זיך איינגעזויגן אין זיין בלוט.

יאָנעל האָט לאנג געשוויגן. ארקע האָט פארגעסן אז ער איז אייגנטלעך דאָ מבקר־חולה צו זיין יאָנעלן, אז דער הויפּט צוועק פון זיין פרעזענץ איז צו שאפן אן אטמאָספערע פון אבסאָלוטער רו, אז דאָס איז זיין פליכט.

— נו, האָט ארקע נאָך א צייט געפרעגט.

— וואָס, האָט זיך געוואונדערט יאָנעל, זיינע געדאנקען זענען געווען ווייט, ערגעץ אנדערש, אפשר ביי זיין אָבעזן פריינד דעם מוזיקער. אהא, האָט ער זיך דערמאנט. מיין שמאָלער פריינד? ער זוכט זיין אָפּשטאָם. ס'איז א לאנגע געשיכטע. זיין טעכטערל האָט ווייזט אוים דערפירט דערצו. אָבער לאָמיר דאָס לאָזן אויף מאָרגן. כ'בין מיד. אצינד מיין איך איז דאָך בעסער כ'זאָל מיך איבערשלאָפן. פארגעס נישט א צי טאָן די טיר...

7. א בליק — אן אייביקער באגלייטער

ארקע האָט אים געפונען אן אויסגעבאָדענעם און ראזירטן. א קוים-קוים בעז ריח האָט אויסגעפילט דאָס צימער. דאָס נעכטיקע איז פארגעסן געוואָרן, נישט איין שמועס איז געבליבן א נישט פארענדיקטער.

— גוט וואָס ביסט געקומען. כ'בין נישט אויפגעלייגט צו שוואך-מיניקע וויזיטן. צו זיין זיכערער וועלן מיר אנטלויפן.

— פון וועמען ווילסטו אנטלופן, פון מיר צי פון דיר?

— כ'האָב נישט געטראכט דערצו, נאָר אויב דו ווילסט — פון ביידע. צו איינזיק זענען אונדזערע געדאנקען. לאָמיר זיך פשוט אויסבאָדן אין דער נאַטור.

ארקע האָט נישט געוווסט וואָס ס'איז בעסער: אָפּראָטן פון איבעריק באַוועגן זיך, צי זיך מאכן נישטוויסנדיק. יאָנעלס אויסזע איז געווען פון א געזונטן מענטשן. א פרישער, אן אויסגערוטער, א זאָרגלאָזער. „בעסער אים לאָזן באשטימען, האָט ער ביי זיך באשלאָסן, אויב ער פילט זיך בכוח, זאָל ער לויפן.“

נישט ווייט פון יאָנעלס הויז איז איינער פון די שענסטע פארקן אין בוקאַרעשט. די איינוווינער פון שטאָט ווילן ער זאָל זיין איינער פון די שענסטע אין דער וועלט. פאראן אזא שטאָט פאטריאָטיזם וועלכן ס'איז שווער איבערצושפארן. ער האָט זיינע חנעוודיקע זייטן. געוועז, זאָגט מען א שטאָט וואָס האָט זיך געלויבט און בארימט מיט אלץ וואָס איז געווען אירס, אלס דאָס שענכטע גרעסטע און בעסטע אין דער וועלט ביז איר ביר איז געוואָרן דאָס ביטערכטע און אירע קארליקעס די גרעסטע וואָס מ'האָט אמאָל געזען. דער פארק אָבער, אפשר נישט דער שענסטער אין דער וועלט, איז דאָך זייער א שיינער. שטייט אין מיטן שטאָט מיט אלטע רייך באצווייגטע ביימער און בלומען אָן א שיעור. זעצט מען זיך אונטער א בוים ווערט מען פארלוירן אין א וואלד; גענוג צו לאָזן דעם בליק בלאָנדזשען שוועבט ער איבער יאפאנישע, פערסישע, צי גאָר דרום-אמעריקאני-

שע בלומען-גערטנער מיט זייער פילפארביקייט, צארטקייט, מילדקייט אָדער אין א פייערדיקן תאווה-טאנץ אז סע דאכט זיך אָט, אָט וועט די גאנצע וועלט צעטאָפּעט ווערן. א קינסטלעכער טייך מיט בונט געפארבטע לאָדקעס, דעם בליק ציען נישט אזוי די לאָדקעס ווי די מיידלעך וואָס זיצן אין זיי — סאמע יונגע און סאמע שיינע. ווען ס'איז אויפגעלייגט אויף דער נשמה זענען זיי אלע די שענסטע און דאָס הארץ דאָס בריטסטע — מע וואָלט זיי אלע וועלן טוליען צו זיך. דאָס נאָך מער עלטערע מענטשן, אזעלכע ביי וועלכע דאָס געפיל איז נישט חמור-אייזעליש נאָר ווייך-נאָסטאלגיש, אומשולדיק ווי ביי א צעניעריק יינגעלע. אפשר איז אויך דאָס געווען איינע פון די סבות וואָס האָבן געוועקט אין יאָנעלן דעם באגער צו שפאצירן אין פארק. אין זיין פאל איז אפשר דאָס צעניעריק-יינגלישע געפיל לגמרי אויסגעשלאָסן, ניכער דאָס אנדערע, אזא איז ער — אן אלטער בעל-עבירהניק. צו מאָל איז עם קאָמיש, צו מאָל אפילו לעכערלעך, און צו מאָל דאכט זיך אז אים פאסט עס; אפשר נאָר זיינע נאָענטע פריינד. וויל זיי באוויליקן אים אזא ווי ער איז מיט זיינע טעאָריעס וועגן מאנצבילישן מין. נישט אלע זענען דערוואקסן צו דער מדרגה פון אויסגעשלאָסענער מאָנאָגאמיע. ווער ווייסט צי ס'איז א מדרגה אפילו ביי די היליקסטע? זיי וועלן זיך דאָך נישט האלטן דערוואקסענער פון דודן און שלמהן. זיך פאררופן אויף יצחקן קאָן מען נישט ווייל זיין לעבן איז הוילע סודות — געקוילעט און נישט דערקוילעט, גע-בענטשט און נישט דערבענטשט, און דערצו א שוואכע ראיה.

זיי זענען אוועק שפאצירן, זיצן אויף א באנק, זיך שפיגלען צוזאמען מיט די ביימער אין טייכל, זייערע אין וואסער געגנידערטע געשטאלטן זאָלן אָנגעמען די קאָמישסטע פאָרמען וואָס וועלן איינפאלן די אויף דער אייבערפלאך זיך שפילנדיקע מאָרשטשינעם.

— דו האָסט געלייענט ניקיטאס לעצט ליד, האָט געפרעגט ארקע נישט אראָפּנעמענדיק דעם בליק פון וואסער.

— צו גרוים זענען דיינע פרעטענציעס צו א קראנקן מאן.

— כ'האָב פארגעסן אז ווען סע ליגט דיר ביסטו טויט-קראנק.

— צוליב וואָס לייענען אז כ'האָב ווער סע זאָל מיר נישט נאָר לייענען, נאָר אויך קאָמענטירן. אן אנדערש מאָל וואָלט אים ארקע געווען אָפּגעפאָרן, דאָס מאָל איז ער אָפּגעקומען מיט אן אָפּוועזנדיקן שמייכל. אים האָט נאָך געקלונגען אין אויער די טרויעריק-שעפּטשענדיקע שטימע פון דער וואָס האָט מיט דעם ליד געכישופט טויזנטער און צענדליקער טויזנטער צושויער פאָרליי-ענענדיק דאָס ליד מיט אן אָוונט פריער אין א טעוויפראָגראם. ער האָט דאָס נישט געקאָנט פארגעסן. דער גורם איז אפשר געווען א באמערקונג.

— א מאָדנע ליד, עפּל ,בלעטער, שאָטנס, פייגל רופן אים צו א דין-תורה, זיי ווערן א בית-דין. ניין, כ׳וועל דיר נישט קאָמענטירן ווייל כ׳בין נישט אימשטאַנד. צו שווער פאַר מיין השגה. כ׳פאַרשטיי דאָס נישט. כ׳האָב דאָס ליד נישט געלייענט נאָר געהערט. ס׳האָט דעקלאַמירט א גרויסע אַקטריסע, א זייער גרויסע אַקטריסע און כ׳האָב געפילט אַז זי פאַרשטייט יאָ, נישט נאָר זי פאַרשטייט נאָר זי פילט די טראַגיק פון זיינע ווייטיקן פון זיין שרעקלעך ליידנדיקער נשמה. דאָס איינציקע אָבער וואָס ס׳איז איר געלונגען מיר העלפן פאַרשטיין איז געווען אַז ער געפינט זיך אין א טרערן טאָל. אָבער נישט דאָס האָב איך דיר געוואָלט זאָגן. געווען דערביי בין איך נישט אליין נאָר מיט א העכערן פונקציאָנאַר פון קולטור פראַגעס. אים איז עס צו מיין גרוים דערשטוינען געווען לייכטער, ער איז אָפּגעקומען מיט: כ׳פאַרשטיי נישט אזעלכע פערזן און וויים נישט צוליב וואָס מע דרוקט זיי און וואָס טויג דעקלאַמירן פערזן וואָס נוצן קיינעם נישט; ער האָט נישט באַמערקט, נישט געקאָנט זען דאָס בעשיינפּערלעכסטע: אַז פאַר אים געפינט זיך א מענטש וואָס פאַרשטייט זיי, וועלכער דאַרף זיי ווי דאָס לעבן.

יאָנעל האָט נישט געהערט אַרקעס רייד. ער האָט זיך פאַרקוקט אויף א לאָדקע פון וועלכער ס׳האָבן אַרויסגעהאַנגען לאַנגע שוואַרצע האָר. די לאָדקע האָט זיך קוים באַוועגן געטריבן פון די כוואַליעס וואָס ס׳האָבן געמאַכט מיט די וועסלעס יונגטלעכע פון אַנדערע שיפלעך. ער איז געווען זיכער אַז דווקא דידאָזיקע האָר געהערן דער שענסטער פון אַלע וואָס געפינען זיך אין דעם מאָמענט אויפן טייכל. אים זענען נישט אָנגעגאַנגען די בלעטער, פייגל, עפּל און שאָטנס וואָס קאָנען ווערן א בית-דין. זאָלן זיי זיך דאָרט משפּטן וויפל זיי ווילן צו קיין תכלית וועט עס סיווי נישט קומען. אָט, עפּעס אַנדערש וואָלט זיין ווען פון שיפל הייבט זיך א שיין מיידל און זיי בייטן נישט מער ווי איין בליק. וויפל אזעלכע איינאונאיינציקע בליקן האָט ער באַגעגנט, וויפל פון זיי זענען פאַרווישט געוואָרן, שווימען אין א נעפּל. אייניקע זענען געבליבן. אפשר דאַכט זיך אים נאָר. געווען אזעלכע ביי וועלכע ס׳האָט זיך געוואָלט בלייבן אויף אייביק, אפשר ווייל זיי האָבן געדויערט א רגע. צי איז נישט דער איינציקער, אמתער בליק — א נישט קלאָרער, א פון אָנהייב פאַרווישטער — געווען יענער וועלכן ער האָט באַגעגנט ווען ער האָט געפילט ווי א טויט-שטויב לייגט זיך לאַנגזאַם אויף זיין פּנים. ס׳איז געווען דאָס זעלבע אַש-פאַרביקע שטויבעלע וואָס האָט זיך פון אינערגע׳ץ א שיט געטאָן אויפן געזיכט פון דעם פון אונטער די טראַמוויי-רעדער אַרויסגעצויגענעם ייִנגעלע בשעת ער האָט אויסגעהויכט דאָס לעבן און אַלע אַרום האָבן אַרויסגעשטאַמלט: טויט!?

... אלט איז ער געווען א יאָר זעכצן. אן עלטער ווען אלעם מוז ווערן גבורה. געפאָרן איז מען אויף אן עקסקורסיע אין די צפון-בערג. כאָטש נישט זייער הויכע אָדער ווייל נישט זייער הויכע און שפיציקע האָבן זיי איינגעזאפט די שפורן פון עלטער-עלטער-זיידעס וואָס זענען געטריבן געוואָרן מיט רוימישע בייטשן זוכן אין זייערע אינגעווייד גאָלד און קופער. מיילנווייז ציען די גאלעריעס פון זינט יאָרהונדערטער פארלאָזענע גאָלד און קופער גרובנס — שמאָלע און ברייטע, נידעריקע און הויכע, מיט און אָן ווידערקולות, שטאָק-פינצטערע און אויך אזעלכע אין וועלכע צייט, רעגן און שניי האָבן געדלובעט ביז זיי האָבן אויסגעהאקט פענצטערלעך און שפארינעס דורך וועלכע סע זיפט זיך א שטראַלעכל געגנוג צו פארפינצטערן שאָטנס און פארוואנדלען סקאלעס אין כימערעס. פילצאָליקע לעגענדעס און מעשיות זענען געבוירן געוואָרן אין פארבינדונג מיט אויסטערלישע געשעענישן אין די פארלאָזענע גרובנס וועלכע פאָדערן פון צייט צו צייט קרבנות. קרבנות זענען געוויינטלעך פארבלאָנדזשעטע וואָס לאָזן זיך פארנארן אין די טיפקייטן פון שאָטנס און שרעטעלעך. אויסטערליש האָט אויסגעזען דאָס לאָזן זיך פארנארן און אזוי האָבן זיך אָנגעהויפט אין די גרובנס אומגליקלעכע נשמות און פאלאצן פון ריטער וואָס זוכן א תיקון אָדער גאָר א נקמה אין די לעבעדיקע פאר ווער ווייסט וואָס פארא קעגן זיי באגאנגענע חטאים.

ווייניק זענען אין דער געגנט אזעלכע וואָס פארמאָגן די נייטיקע געניטקייט זיך אויסצופלאָנטערן אין געוועב פון די גאלעריעס. אזוי אז ווען מ'איז אָנגעקומען אויפן פלאץ האָט דער לערער געוואָרנט די גרופע עקסקורסאנטן זיך נישט צו דערווייטערן, קיינער זאָל נישט פארלאָזן דעם פון אים אָנגעוויזענעם וועג. געגאנגען איז מען מיט סאָסנעווע פאקלען אויף צו באלויכטן דעם וועג און דער לערער האָט דערציילט און דערציילט. ער האָט דערציילט וועגן דעם וויפל גאָלד די רוימער האָבן דאָ געפונען נאָך דעם וואָס זיי האָבן באזיגט די דאקן, ווי אזוי זיי האָבן ווייטער עקספלואטירט די גאָלד און קופער גרובנס אויסנוצנדיק די אָרטיקע באפעלקערונג. יאָנעל און זיינער א חבר האָבן זיך ווייניק צוגעהערט צום לערערס רייד, זיי זענען געווען פארנומען מיט סילוקן אן אלטן חשבון. טיילגענומען אין אויספלוג האָט יאָנעל צוליב דעם חבר. מיט דער גימנאזיע האָט ער קיין שייכות נישט געהאט. דער חבר זיינער איז געווען א גימנאזיסט, איינער פון ריטאס קאָלעגן. יאָנעלס פריינד איז ער געוואָרן אויף אזויפיל אויף וויפל זיי פלעגן זיך צו מאָל באגעגענען און האָראציו — אזוי האָט ער געהייסן — פלעג פרווון אוועקשטעלן יאָנעלן אין ווינקל מיט זיינע קענטענישן. ער האָט נישט געוואָלט שלום מאכן מיטן געדאנק אז עפעס א ציין-טעכניקער זאָל זיך אריינשמוגלען

אין זייער געזעלשאפט. צווישן זיי האָט זיך געשאפן א שפּילקע־באַציונג. ווי נאָר מ׳האָט זיך געטראָפן האָבן גלייך אָנגעהויבן פליען פּיילן, אזוי ביז דאָס שפּיל האָט אָנגעהויבן פעלן יעדן איינעם פון זיי. אזוי אז איבערצייגן יאָנעלן אָנטיילצונעמען אין דער עקסקורסיע איז האָראַציון נישט שווער געווען. דאָ אויפן פּלאַץ איז אים איינגעפאלן א שפּיל טאָן מיטן איינגעשפּארטן ייִנג וואָס וויל נישט פארשטיין אז זיין פּלאַץ איז נישט אין ריטאַס און איר גלייכנס געזעלשאפט, און דער איינפאל איז געווען א שרעקלעך כמעט מערדעריש לייכטזיניקער. ווען דער לערער האָט דערציילט וועגן די אויסטערלישע געשעענישן וואָס קומען צו מאָל פאָר אין די שאכטעס, האָט יאָנעל — דער איינציקער וועלכער האָט נישט געמוזט זיין איינשטימיק — א וואָרף געטאָן: איינגלויבענישן מיט וועלכע מ׳האָלט די מאסן אין פינצטערניש. יאָנעל האָט נישט פארשטאַנען דעם פאָלקלאָריסטישן ווערט פון לעגענדעס, דער לערער האָט אים געשענקט אן איראָנישן שמייכל און האָראַציו האָט געפרעגט:

— דו וואָלסט זיך ריזיקירט אויף א שפּאציר אין די שאכטעס?

— פארוואָס נישט?

— האָסט נישט מורא?

— אויב סע וועט זיך מיר פארגלוסטן א שפּאציר, באַגעגענען מיר זיך ביים ארויסגאנג. יאָנעל האָט געשמייכלט ארויסרופעריש.

— בעסער נישט, האָט זיך ארויסגעכאפּט האָראַציו ווייל א רגע האָט אים געשראָקן דער געדאנק צו זיין דער גורם פון אזא אוואנטורע; אָפּרעדן האָט ער נישט געפּרוווט ווייל דער ווילן אָנצולערנען דעם אלצווייסער איז געווען שטארקער.

ארונטער בלייבן פון דער ראשיקער גרופּע וואָס איז געווען פארנומען מיט כלערליי פראגעס און מיט באוואונדערן דער נאטורס אויפטועכצן אין די ערד טיפעניש, איז נישט געווען שווער. יאָנעל האָט גענומען עטלעכע סאָסנעווע קלעצלעך, שוועבעלעך האָט ער געהאט און זיך שטיל אָפּגעטשעפּעט פון די איבעריקע. ער איז לאנג נישט געגאנגען און דער נצחון האָט א ווונק געטאָן. א ליכטיקע גאַלעריע צווישן צוויי הויכע ווענט וואָס פירט אויסער די גרובנס ווי ער קומט נאָר ארוים פון צווישן די ווענט איז ער זיכער אויפן פרייען פעלד. פון דאָרט איז נישט מיגלעך ער זאָל נישט זען די חברה און ווי נאָר זיי וועלן זיך באווייזן וועט ער זיי אנטקעגן גיין אן ארויסגעפירטער פון שאכט פון א נאָך צוויי טויזנט יאָר פון כישוף אויפגעוואכטער שקלאפן וועלכע איז פונקט אזוי יונג ווי דעמלט ווען די רוימער האָבן זי געבראכט אהער פון איבעריא. די גאלעריע

האָט אָבער נישט געפירט אויפן פרייען פעלד נייערט צום אריינגאנג אין אן אנ-דער שאכטע. און דאָ האָט אָנגעהויבן זיין בלאָנדזעניש.

ווען די גרופע איז ארויס פון גרובן האָט קיינער נישט געפרעגט אויף יאַנעלן. זיי האָבן אים פשוט פארגעסן, אזוי די גימנאזיסטן אזוי דער לערער. דער איינ-ציקער וועלכן ס'איז אויסגעקומען שווער זיך פון דאנען אָפּצורייסן איז געווען האָראציו. געזאָגט האָט ער אָבער גאָרנישט. דאָס מאָל האָט זיך אים געוואָלט גלייבן אין יאַנעלס פעיקייטן, אין זיין אלצוויסעריי. זאָל זיך אין יענעם מאָמענט געווען באוויזן יאַנעל וואָלט ער אים געהאלדזט פארן גאנצן עולם, סע וואָלט אים נישט געארט דער חוזק-שמייכל פון זיינע קאָלעגן און פון לערער. „זיי פאר-שטייען דאָך גאָרנישט. וואָס ווייסן זיי וואָס פארא חברה-מאַן יאַנעל איז!" יאַנעל האָט זיך אָבער נישט באוויזן און דאָס איינציקע וואָס ער האָט געקאָנט טאָן אויפצוהאלטן די גרופע איז געווען באווארפן דעם לערער מיט כלערליי פראגעס. דער לערער האָט געענטפערט ביז ער האָט זיך געכאפּט אז האָראציוס פראגעס ווארטן נישט אויף זיין ענטפער, אז ער ווארפט זיי גלאט אזוי כדי צו באווייזן זיינע קענטעניש אָדער גאָר אויספרווון אים, דעם לערער. ער האָט א קוק געטאָן אויפן זייגער און באשלאָסן אז ס'איז צייט גיין צו דער באן. באין ברירה האָט האָראציו געזאָגט אז זיין חבר וועלכן ער האָט מיטגעבראכט איז געבליבן אין דער שאכטע.

דער לערער האָט זיך אומגעקערט מיט דער גרופע, געזוכט א שעה, געזוכט צוויי זיך איבערצייגט אז זייער טירחה איז אן אומזיסטיקע און באַשטימט צווישן טאָן די לאָקאלע אָרגאנען און מיט דער גרופע תלמידים אָפּפאָרן. ער האָט איבער-צייגט אויך האָראציון אז בלייבן דאָ אין ווארטן ביז מע וועט געפינען זיין פריינד האָט קיין זין. די שאכטיאָרן וועלן אים לייכט געפינען און ער וועט קומען מיט דער באן דעם צווייטן טאָג.

— דיין פריינד וועט דערפון האָבן א גרויס פארדינסט, האָט דערקלערט דער לערער, האלטן זיך קלוגער פון אלעמען און נישט שטענדיק צום בעכטן.

אפשר האָט דער ארגומענט מער ווי אלע אנדערע איבערצייגט האָראציון און ער איז אָפּגעפאָרן מיט דער גרופע.

יאַנעל האָט אָנגעצונדן א קלעצל און איז אריין אין דער שאכטע וויסנדיק באשייד אז ער האָט געפונען א קורצערן וועג. פון דאָ מוז פירן די גאלעריע גלייך צום אויסגאנג. ער איז געגאנגען א צופרידענער מיט זיך, נישט קוקנדיק רעכטס, נישט לינקס, נישט פרווונדיק פארגעדענקען דעם וועג טאָמער וועט אויסקומען זיך אומקערן. ער איז אזוי אָפּגעגאנגען אין א טויט-שטילקייט צען מינוט אָדער א שעה. פלוצעם האָט זיך געהערט א קלאנג גלייך עמעצער האָט געווארפן א שטיין. דער עכאָ האָט זיך געשלענגלט איבער די גאלעריעס באלד נענטער באלד

ווייטער ביז ער האָט זיך ערגעץ געלייגט. יאָנעל איז א רגע שטיין געבליבן און דערפילט א מידקייט אין די פיס. „ווייזט אויס כ'גיי שוין א לאנגע צייט'', האָט ער א טראכט געטאָן. דאָס העלצל האָט געהאַלטן ביים אויסלעשן. ער האָט געוואָלט דערביי אָנצינדן א צווייטס, עס האָט זיך אינגאנצן אויסגעלאָשן. די גאַלעריע איז פארזינקען אין איר שטענדיקער פינצטערניש און שטילקייט. ער האָט אָנגעצונדן א שוועבעלע און ביים קנאק פון פאָספאָר א ציטער געטאָן. א שמייכל האָט זיך געלייגט אויפן ווינקל מויל ער האָט חוזק געמאכט פון ציטער. ווען דער פאקל האָט זיך צעברענט האָט ער אים אויפגעהויבן העכער פון קאָפּ זען דעם וועג פאָרויס און געבליבן א רגע אין פארלעגנהייט — ער איז געשטאַנען אויף א פלאץ וווּ ס'האָבן זיך באגעגנט צוויי גאַלעריעס. וואוהין גיין האָט ער נישט געוווּסט. ער האָט נישט פארגעדענקט די ריכטונג פון וואַנען ער קומט. „ס'איז נישט אזוי פשוט'', איז אים איינגעפאלן מיט אן אָנהויב פון פארדראָס אויף האָראַציו דעם בעל-גאווה. „זאָלן זיי אביסל וואַרטן, זאָלן זיי זיך שרעקן''. ער האָט נאָך נישט געוווּסט אז די שרעק דארף זיין זיינע. ער האָט באַשלאָסן אז די גאַלעריע רעכטס מוז זיין די ריכטיקע, די וואָס פירט צו אן אויסגאַנג. דאָס צווייטע העלצל האָט זיך געענדיקט און די גאַלעריע פירט אַלץ ווייטער, קיין עק זעט מען נישט. געדאַכט האָט זיך אים אז ער גייט שוין אזוי א טאָג. „וואָלט געווען כאָטש א שפּאַרונע, אן אָפּשיין וואָלט מען אפשר געקאָנט וויסן וואָס סע טוט זיך אויבן'' האָט ער געטראכט און ביי דעם געדאַנק דערפילט אז ס'איז דאָ אן אויבן און אן אונטן און אז ער געפינט זיך אין דעם „אונטן'' פון וועלכן מע מוז ארויס. דער אונטן איז א פארנאַרערישער. ער פירט נישט אינערגעץ אָדער ווער ווייסט וואוהין און ס'איז אים באַפאַלן א שווערער אומרו. געבליבן זענען נישט מער ווי צוויי העלצלעך. „נאָך גוט וואָס דאָס פּעקל שוועבעלעך איז פול'' און די פעסטשטעלונג איז אים געווען אן אומגעלומפּערטע. זיך נישט אָפּגעבנדיק קיין חשבון האָט ער אָנגעהויבן שפּאַנען לאַנגזאַמער. דערפילנדיק א גרויסע מידקייט אין די פיס און אן אָנהייב פון הונגער האָט ער זיך אוועקגעזעצט אָפּרוען און איז איינגעשלאָפן. א שווערער שלאָף, אָן חלומות...

ווען ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון שלאָף האָט ער נישט געקאָנט פארשטיין וואָס אזוינס ס'איז מיט אים געשען. ארום און ארום שטאָק-פינצטער. „ווו איז אהינגעקומען דאָס פענצטער?'' האָט ער זיך געפרעגט, דערפילט דעם נאַקעטן באָדן, זיך דערמאָנט און ס'האָט באַהערשט א שרעקלעכע מורא. ער האָט א רוף געטאָן, זיין קול איז אוועק הילכנדיק איבער די גאַלעריעס; געדאַכט האָט זיך אז דאָ נישט ווייט, פון דער אנדערער זייט גייט א פּאַראַלעלע גאַלעריע און יענע פירט זיכער צום אויסגאַנג. אָבער ווו באַגעגנען זיי זיך? ווו איז א דורכ-

גאַנג? ווו איז דער טויער וואָס עפנט זיך פון איינער אין דער צווייטער? נישטאָ וווהין צו גיין. די ביינער טוען וויי. ער האָט פארמאכט די אויגן, זיי ווידער געעפנט. קיין שום אונטערשיד. אפשר איז ער גאָר בלינד געוואָרן? מיגלעך ער זאָל זיצן ביים ברעג תהום. זיך א ריר טאָן טאָר מען נישט, טוט מען זיך א ריר פאלט מען אין אָנדנאָ. ער האָט א טאפ געטאָן ארום זיך, דערפילט דאָס העלצל, זיך דערמאנט אז ער האָט שוועבעלעך. ער האָט אָנגעצונדן א שוועבעלע, גענומען א העלצל, דאָס פלעמל האָט באלויכטן א טייל פון דער גאלעריע. „מע וואָלט געדארפט גיין צוריק, צו דער ליכטיקער, צו דער וואָס האָט געפירט אהער, האָט ער געטראכט. אָבער וווהין גיין? רעכטס, לינקס. פארלוירן יעדע אָריענטירונג.“ ער האָט זיך אויפגעהויבן, זיך עטלעכע מאָל געדרייט ארום זיך און אָנגעהויבן גיין אין דער ריכטונג צו וועלכער ער איז געבליבן מיטן פנים. ער איז אזוי געגאנגען ביז ס'האָט זיך געענדיקט דער פאקל. געבליבן איז נישט מער ווי איינער. דער הונגער האָט גענאָגט, דאָס גיין האָט קיין זיכערן ציל. די איינציקע האָפענונג קאָנען זיין מענטשן. ער האָט זיך אויסגעזעצט כמעט א בארויקטער; פילנדיק אז ס'איז אָפהענגיק פון גורל זענען די כוחות געוואָרן ווייניקער און ס'האָט זיך אים געוואָלט נישט מער ווי וויינען. טרערן זענען נישט געקומען, די אויגן האָבן געברענט.

דריי מאנשאפטן צו דריי געניטע שאכטיאָרן האָבן זיך געלאָזט אין די גרובנס אים זוכן, געזוכט א טאָג, געזוכט צוויי, געזוכט דריי. גאָרנישט. מער זוכן האָבן זיי געהאלטן האָט קיין זין. זיי האָבן גענישטערט אין אלע זיי באקאנטע ווינקלען אין פון יאָרהונדערטער פארלאָזענע גאלעריעס. די לאָקאלע אָרגאנען האָבן מוותר געווען. „ער איז נישט דער ערשטער און נישט דער לעצטער“.

נישט ווייט פון די גרובנס האָט געוווינט אן אלטער שאכטיאָר מיט זיין אייניקל. א מיידעלע פון א יאָר צוועלף. זייער איינציק פארברענגעכץ זענען געווען שפאצירן איבער די גאלעריעס. ער פלעג איר דערציילן די געשיכטע פון יעדער איינער און דעם סוד וואָס זי באהאלט. אין דאָרף פלעג ער גיין זעלטן. געלעבט האָט מען פון דעם וואָס דאָס שטיקל ערד ארום דער כאטע האָט געגעבן. ס'האָט געגעבן ווייניק און מיט ווייניק האָט מען זיך באגנוגט. פון דאָרף־געוועלבל פלעג ער קויפן איין מאָל אין צוויי וואָכן א פעקל ביליקן טאבאק. ס'האָט געקלעקט ווייל ער פלעג דאָס מישן מיט געטרוקנטע קארטאָפל־בלעטלעך. אויפן צווייטן טאָג, נאָך דעם וואָס די שאכטיאָרן האָבן מוותר געווען, אויפגעגעבן יעדע האָפענונג, האָט ער געשיקט דאָס מיידעלע קויפן זיין געוויינטלעכע ראציע טאבאק. דער דריטער טאָג אז ער רויכערט הוילע קארטאָפל־בלעטער, אפשר וועט מען

אים געבן אויף בארג. אין געוועלבל האט דאס מיידעלע געפונען מער קונים ווי געוויינטלעך. סע זענען געווען עלטערע ווייבער וועלכע האבן זיך נישט געאיילט. גערעדט האט מען פון געשעעניש, פון לעצטן קרבן וועלכן די שאכטעס האבן איינגעשלונגען, נישט ווי געוויינטלעך א היגן, נייערט א שטאטישן. שוין פינעף טעג אז ער איז אין די גרובנס און קיינעם איז נישט געלונגען אים געפינען. דאס מיידעלע האט געאיילט אהיים דערציילן דעם זיידן די לעצטע נייעס. ער האט אויסגעהערט צוגרייטנדיק א ציגייער ווי זיין שטייגער איז געווען, פאמעלעך מיט געדולד פון צייט צו צייט א שמעק טוענדיק דעם טרוקענעם טאבאק. דאס מיידעלע האט געווארט, נישט געשטערט דעם זיידן אין זיין עבודה. איר האט זיך געוואלט דער זיידע זאל עפעס זאגן, איר האט זיך געוואלט אז ער זאל געפינען דעם שטאט-מענטש וואס האט געוואגט זיך לאזן אליין איבער די גאלעריעס. ער אבער האט געשוויגן, געדרייט א ציגייער אין א קוקורוז בלאט, פארצויגן דעם רויך טיף, טיף אין די לונגען און ארויסגעלאזט צוויי גערדיכטע וואלקנס פון די נאזלעכער אבער נישט ארויסגעוויזן ווי שטענדיק די הנאה וואס דער ציגייער פארשאפט אים.

— נישט גוט דער טאבאק? האט זיך געוווּנדערט דאס אייניקל.

— פארוואס נישט גוט? ווער זאגט עס? פארקערט, זייער גוטער טאבאק. ער האט פארצויגן א צווייט מאל און איבערגעחזרט, זייער גוטער טאבאק. אזעלכן האבן זיי נישט געבראכט זינט א לאנגער צייט ... וויפל טעג זענען עס זינט ער איז דארט. זאגסטו?

— פינעף.

— אין וועלכער שאכטע זאגן זיי איז ער געבליבן?

— די ווייבער האבן געזאגט אין דער פערטער.

— וואס האט ער דארט געזוכט?

— זיי זענען געווען א גאנצע גרופע.

— און איבערגעלאזט.

די פערטע שאכטע איז פארלאזט געווארן מיט א סך יארן צוריק. די באלע-באטים האבן געזאגט אז דער פראצענט סטעריל איז צו גרויס און פארמאכט דעם גרובן. דעמלט זענען א סך שאכטיארן געבליבן אן ארבעט און צווישן זיי אויך דער אלטער. אויסזיכטן אויף אן אנדער ארבעטס-פלאץ האט ער נישט געהאט און באשטימט זיך באגניגן מיט דעם וואס סע וועט געבן דאס שטיקל ערד. דאס אייניקל איז נאך דעמלט נישט געווען קיין יתומה, א יתומה איז זי געווארן שפעטער.

— אין דער פערטער זאגסטו.

— מיר זענען דאָרט געווען, זיידע, ס'איז יענע מיט די מערסטע שפּורן פון די רוימישע צייטן.

— און פון מיינע ... אוודאי געווען ...

ס'האָט אָנגעהויבן צופאַלן די נאַכט. דאָס מיידעלע האָט זיך נישט געקאָנט דערוואַרטן אויף דעם זיידנס באַשלוס.

— ס'איז שפּעט, האָט זי אים געפּרוווט אונטערהעלפן. אָט פאַלט צו די נאַכט.

— אין שאַכטע איז קיינמאָל נישט שפּעט, דאָרט איז אייביקע נאַכט ... זועלן מיר גיין א קוק טאָן. נעם מיט דיר א פלאַש וואַסער.

— וואַסער, האָט זי זיך געחידושט, וואָס גאָר פּלוצעם וואַסער?

— ער וועט דאַרפן, דער שטאָטישער. ער וועט דאַרפן ...

. . . .

דאָס ליכט פון פאַקל איז געפאַלן אויף זיין פּנים. דאָס מיידעלע האָט דערזען דעם טויט-שטויב און א ווייסן לאָק.

— ער איז טויט?

— נישט אַזוי ליכט שטאַרבט מען. ער איז פאַרחלשט. גיב אהער די פלאַש.

די אויגן האָט ער געעפנט אין כאַטע אויסגעצויגן אויף א בעט פון ברעטער. זיי האָבן באַגעגנט דעם מיידעלס נייגעריקן און נצחון בליק וועלכער איז געבליבן אין אייביקער באַגלייטער.

יאָנעל האָט א פיר געטאָן די האַנט איבער די האָר, געזוכט דעם ווייסן לאָק, פאַרגעסנדיק אַז פאַר דער צייט איז די גאַנצע טשופּרינע ווייס געוואָרן. פון דער לאָדקע האָט זיך אויפגעהויבן א שטאַרק געפאַרבט פּנים. ער האָט אויסגעשאָסן א געזונט געלעכטער.

— וואָס לאַכסטו אַזוי ווי פון זין?

— דו קענסט האָראַציון?

— האָראַציו? קיינמאָל נישט געהערט. דאָס הייסט ...

— ניין, ניין! נישט יענעם. האָסט גאָרנישט פאַרלוירן.

„מאָרגנע, האָט געטראַכט יאָנעל, כ'האָב אים מער קיינמאָל נישט באַגעגנט. ער האָט זיך ווייזט אויס איבערצייגט אַז איך ווייס מער פון אים און אויסגעמיטן. ער האָט נישט ליב געהאַט מערווייסערס ...“

8. אליין, פריקרע...

די זון האָט באוואָרפן דעם פּארק מיט סנאָפּעס פייער. די באזוכער זענען שוין לאנג אוועק זיך אויסבאהאלטן פון דער זון אין צימערן מיט אראָפּגעלאָזטע שטאָרן. געבליבן זענען נאָר ארקע מיט יאָנעלן יעדער מיט זיינע געדאנקען, ארום זיי ביימער מיט אויסגעפּארעטע בלעטלעך, בלומען מיט אראָפּגעלאָזטע קרוינען און דער פּארק פּוסט אין הינערפלעט ווי אן איבערגעפּרעסענער שלאנג. ס'איז צייט געווען גיין אהיים. ארקע האָט באגלייט יאָנעלן ביז צום איינגאנג פון הויז. דאָ האָט זיך יאָנעל פון אים אָפּגעזעגנט אין איילעניש, געגעבן אָנצוהערן אז ווייטער דארף מען נישט. ארקע האָט אים נאָכגעקוקט ביז ער איז פארשוואונדן מיט לאנגזאמע טריט אויף דער טרעפּ. אים באגלייט אין געדאנק ביז ער האָט געעפנט די טיר פון דער וווינונג, זיך נישט אָפּגעשטעלט אין פּאָדערצימערל אראָפּצוציען די שיך נאָר אריינגעגאנגען גלייך אין שלאָפצימער, זיך צעוואַל־גערט אן אָנגעטאָענער אויפן בעט, געבליבן ליגן אויף דער פּלייצע אָן געדאנקען אָדער מיט ווייסע ווי די סטעליע.

„פריקרע אליין...'' איז איינגעפאלן ארקען. „אפשר דער זון...'' האָט א בליץ געטאָן אָבער נאָר ווייל ס'איז פאראן אויך א זון. ער האָט געוואָלט וויסן אז אזא מיגלעכקייט איז נישט אויסגעשלאָסן, אָבער ער האָט געוווּסט אז גיכער נישט. „פון אָנהייב האָט עס זיך נישט איינגעגעבן... א משונה געשיכטע...''.

די פריינדשאַפט מיט יאָנעלן איז אן אלטע. נישט שטענדיק געווען די זעלבע. די ערשטע צייט איז עס געשען אין מארשן, אָדער ווען מ'האָט געקלעטערט איבער בערג זיך ארויסצורייסן פון „קעסלען''. שפּעטער איז זי געווען א טאָג־טעגלעכע אָבער נישט דווקא ווייל ס'האָט זיך געוואָלט. דעמלט איז עס געווען אזוי ווייל ס'האָט זיך גיכער געמוזט. דעם גאנצן מעת־לעת אין די זעלבע דלד־אמות.

„אַן אויסגעפּאָרענער‘‘, טראַכט אַרקע וועגן זיך און נעמט אויף מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל זיין בלאָנדזשען איבער דער וועלט אַ שפּאָר ביסל יאָרן. „ווען נישט יענער ארויספאָר וואָלט מסתמא דער גאַנצער וועג געווען אַן אַנדערער‘‘, קומט אַ געדאַנק צוזאַמען מיטן באַווייזן זיך פון ערשטן ארויספאָר. דעמלט האָט עס געהייסן, אַנטלאָפן. ס׳האָט באמת אַזוי אויסגעזען. אַוועק איז ער מיט אַ יידישער טעאַטער—טרופּע וואָס איז אַראָפּגעקומען אויף אַ גאַסטראָל, די אַקטיאָרן האָבן אים פאַרכישופט און זיי האָט געפעלן דאָס ייִנגעלע וואָס קאָן פון זיי נישט אָפּרייסן זיינע פאַרכישופטע בליקן. האָבן זיי פאַר אים געפונען אַ פּלאַץ אין וואַגאָן. „ווען נישט יענער ארויספאָר ווער ווייסט אין וואָס פאַרא פאַרוואָרפן שטעטל כ׳וואָלט זיך געווען פאַרשפּעט און דאָרט געבליבן פאַרשטעקט אין דער בלאָטע‘‘.

ער טרייבט איבער, דער טעמפּעראַמענט ביי אים איז נישט אַזעלכער וואָס זאָל זיך געווען לאָזן „פאַרטשעפּען‘‘. געבוירן אין אַ טראַדיציאָנעל-וועלטלעכער שטוב האָט ער גענאַשט פון אַלעמען. אפשר איז דאָס וואָס כאַראַקטעריזירט אים אַמבעסטן — אַ נאַשער. ווי אַלע נאַשערס נישט לאַנג געבליבן איבער דעם זעלבן טעפּל. צו אַ ביסל חומש און גמרא האָט געצווונגען דער טאַטע. אפשר וואָלט דער טאַטע זיינער געווען געבליבן אַ שמירה-ייד, האָט ער אָבער געהאַט אַ שאַרפן שכל און אויגן וואָס קוקן טיפער ווי נאָר פון אויבנאויף. דערצו האָט ער אָפּגעהאַנגען אַ לאַנגע צייט פון דער קהילה. שיין, פיין באַלעבאַטיש-אויסגעפרעסט זעט אוים די קהילה ווען מע הענגט נישט אָפּ פון איר, כל-זמן דאָס שטיקל ברויט איז נישט אין אירע הענט. באַהיט גאָט דער גראַד פון דחקות זאָל אָפּהענגען פון אירע רעדל-פירער. דעמלט קריכט ארוים ווילדקייט און עם-הארצות פון איר זיידענעם אָדער אפילו באַשטריימלטן אייבערשלאַק. אַזוי אַז זיין טאַטע איז געבליבן ביי זיין טראַדיציאָנעלן שטייגער, אָבער קיינמאָל נישט פאַרקלאַפּט די טיר דער וועלטלעכקייט. אַרקע איז אַ צייט געזעסן בייטאָג איבער דער גמרא און פאַרנאַכט האָט ער זיך געלאָזט אין „קולטור-ליגע‘‘ אויסהערן די קלוגע שמועסן פון דער חברה וואָס פלעג קומען אַהין נאָך אַ שווערן און לאַנגן אַרבעטסטאָג אין פאַבריק. גערעדט האָט מען וועגן דעם וויאַזוי סע וואָלט געקאָנט זיין בעסער ווי ס׳איז. פּינקטלעך וויאַזוי האָבן זיי ווייזט אוים נישט געוווּסט און דערפאַר האָט עס אויסגעזען אַז זיי פילאָסאָפירן. מיט גרויסן ברען האָט זיך געפירט אַ מחלוקת וועגן קונכט. וואָס די קונסט האָט זיי אַזוי געברענט פאַרשטייט ער עד-היום נישט, נאָר דאָרט האָט ער געהערט דאָס ערשטע מאָל אַז סע קאָן קומען צו שנאה צווישן אַזעלכע וואָס האַלטן אַז קונכט מוז זיין לשם קונסט און אַנדערע וואָס זאָגן אַז זי מוז האָבן אַ טענדענץ. פאַרוואָס דאָס מוז דערפירן

צו שנאה האָט ער נישט פארשטאנען, נאָר ווייל ס'איז אזוי אָדער אויב ס'איז אזוי, האָט אויסגעזען אז דערפון הענגט אָפּ די צוקונפט פון דער גאנצער מענטשהייט. אין איינעם אָן אָוונט האָט זיך אין שמועס אריינגעמישט א שפעטער, א חוזקמאכער, געוואָלט איבערצייגן דעם עולם אז דער מענטש איז אזוי ווייט פון ווייסן אז ער קאָן נישט זאָגן באשייד צי ווייס איז ווייס און שווארץ שווארץ. האָבן זיך די געמיטער אזוי צעברענט אז ס'איז שיער נישט געקומען צו פעטש. צו פעטש איז עס נישט געקומען, אָבער צו ערגערס יאָ, ווייל מ'האָט זיך אָנגעהויבן איבערווארפן מיט „איכטן" און אָנהעננגען עמעצן א פאלשן „איסט" איז געווען צו מאָל גלייך מיט אריינווארפן אין חרם.

געלייענט האָט ארקע אלעם וואָס סע פלעג אים אריינפאלן אין די הענט, אָבער זיך אָפּשטעלן אויף עפּעס מיטן צוועק צו דערגרונטעווען האָט ער קיינמאָל זיך נישט אָפּגעשטעלט. ס'האָט נישט געהערט צו זיין כאראקטער און אין אלגעמיין האָט ער מער ליב געהאט תורה שבעל-פה — ליבערשט איז אים געווען הערן איידער קנעלן. דערפאר האָט ער נישט פארלוירן א פאָרטראג, א ליטעראַרישן פראָצעס, א דעבאטע איבער פארשידענע אקטועלע אָדער היסטאָרישע פּראָבלעמען. געפעלן האָט אים ליטעראטור, פּאָעזיע. פארליבט איז ער געווען אין שטיינבארגן מיט זיינע משלים, געפונען אין זיי די העכסטע מדרגה פון פּאָעזיע. אויף זיך לאנג בויערן דעם קאָפּ מיט מארקס צי גאָר באָראָכאָוו האָבן ביי אים נישט געקלעקט קיין כוחות. מיט איין וואָרט — א נאשער. פארזוכט, פּאָסמאקעוועט אָבער צום תמצית זיך נישט דערשלאָגן. אפשר איז דערפאר אויך זיין וועג געווען אזא פארפּלאָנטערטער: נישט קיין ציוניסט און אָנגעקומען קיין פּאלעסטינע, נישט קיין קעמפער און אָנגעשפּארט אין אן ארמיי וואָס איז געווען איבערצייגט אז זי שלאָגט זיך וועגן בעסטן און שענסטן. פון אָט דער ארמיי איז עס געקומען צו דער פריינדשאפט מיט יאָנעלן. דאָ האָבן זיי זיך באגעגנט.

א געשלאָגענע, האָט די ארמיי פארלאָזט דאָס לאנד, אריבער א גרענעץ און איז אן אנטלאָפענע, געטריבן געוואָרן צו די ברעגעס פון מיטלענדישן ים, אויף דעם פּליאזש פון סאן-סיפּריען אָדער ארזשעלעס, קיין נפקא-מינה, ביידע דאָס זעלבע: זאמד, ווינטן, קעלט, נאקעטקייט, הונגער און א ים וואָס בושעוועט. לויט מע זאָגט שפּרייטן זיך היינט דאָרט מאָדערנע פּליאזשן אויף וועלכע סע בראָטן זיך און סע ברענען זייער הויט רייכע מענטשן און בילד-שיינע פרויען. מילא. די וועלט האָט זיך דאָך אזוי פיל געביטן אין די עטלעכע צענדליק יאָרן וואָס זענען פארביי פון יענעם טאָג ווען זיי זענען אהין אָנגעקומען און ווו דער איינציקער וואָס האָט אויסגעזען צו אָטעמען מיט שלום און מיט, אויב נישט גוטמוטיקייט איז כאָטש גלייכגילטיקייט לגבי זיי, אויף יעדן פאל נישט מיט

שנאה, איז געווען דער הימל. פאַרגעדענקט האָט זיך א בילד וואָס די צייט קאָן נישט בליאַקעווען. פאַרקערט, וואָס מער סע בלייבט אַרונטער אַלץ בולטער קריכט עס אויף דער אויבערפלאַך פון זיכרון.

געשען איז עס קאַיאָר. יעדן טאָג פלעגן די ערשטע זונען־שטראַלן, אָדער נאָך פריער, די ערשטע ליכט־שאַרף וואָס טרעגט אויף די נאַכט מיט וועלכער סע קלעפּט די נאַכט צום טאָג, באַגעגענען דריי געשטאַלטן אויף דער וואַך. דאָס זענען געווען יאָנעל, פרידמאַן און אַרקע. יאָנעל, ווייל ער האָט געהאַט א שלי־חות. צו יענער צייט איז ער געווען דער געטרייער שומר פון איינעם וואָס האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט די היסטאָריע — דעם גאַנג פון דער וועלטס געשיכטע. גערופן האָט מען אים קאָנטשו. א זון פון א פויער איז ער געקומען אַלס יינגל אין שטאָט לערנען א מלאכה. אין די יאָרן פון גרעסטן עקאָנאָמישן קריזיס וואָס די וועלט האָט אַדורכגעמאַכט אין דעם יאָרהונדערט איז ער געשטאַנען אין סאַמע שפּיץ פון א גאָר גרויסן שטרייק — א שטרייק וואָס וועט אַריינברענגען אין דער שטרייקן־געשיכטע א גרויסע צאָל טויטע. פאַרמשפּט געוואָרן צו צוואַנציק יאָר תפיסה, האָט קאָנטשו אויפגענומען דעם פּסק־דין מיט געלעכטער און אויס־גערופן צו די ריכטער: וואָס פאַרמשפּט איר צו מערערע יאָרן וויפל סע זענען אייך באַשערט צו רעגירן?! פאַר אַזאַ אויסגעשריי האָט ער באַקומען נאָך א יאָר און אייַנצייטיק דעם טיטל — העלד. דער טיטל איז פאַרפעסטיקט געוואָרן נאָך נישט מער ווי צוויי יאָר ווען ס׳איז אים געלונגען אַנטלויפן פון תפיסה. אויך ער איז געקומען אין דער זעלבער אַרמיי וואָס האָט געמיינט אַז זי שלאָגט זיך וועגן בעסטן און שענסטן און שוין דעמלט געוווּסט מער פון א סך אַנדערע וועגן וואָס מענטשן שלאָגן זיך געוויינטלעך. דאָ, אויפן ברעג ים, אויף דעם פון ווינטן געמוטשעטן פּליאַזש, האָט מען פאַר אים געזאַמלט דעקן, אויפגעשטעלט פון זיי א געצעלט אויסגעשפּרייט אַנדערע אויפן זאַמד, סע זאָל אים נישט אַדורכנע־מען די פייכטקייט און די קעלט, באַשטימט א וואַך מע זאָל אים היטן סע זאָל אים נישט געשען קיין שלעכטס. דער הויפּט פון דער וואַך איז געווען יאָנעל, און ווייל ער האָט געוווּסט אַז די געפערלעכסטע מאָמענטן אויפן פראָנט זענען פאַר־נאַכט ווען די נאַכט באַוועלטיקט דעם טאָג און קאַיאָר ווען דער טאָג רייסט זיך אַרויס פון דער נאַכט, פלעג ער אין די סכנהדיקע מאָמענטן האַלטן פּערזענלעך די וואַך, פּערזענלעך אָפּהיטן דעם טרעגער פון דער וועלטס גורל.

גאָר אַנדערע זענען געווען די סבות וועלכע האָבן געטריבן פון נאַסלעכן געלעגער פרידמאַנען. וויפל מאָל מע דערמאַנט זיך אין אים, אפילו אַזעלכע וואָס גלויבן נישט אין גאָט, מוזן זיי אויסרופן: ווי פאַרפּלאָנטערט זענען דיינע

וועגן אלמעכטיקער! דאָס איז ווייזט אוים דער איינציקער ענטפער אויף דער פראגע: ווי קומט ער אהער?

א הויכער, א שלאנקער, א ברייטער שטערן, א שמאָלע נאָז, א וואונדערבאר געטעסעטע זי זאָל פאסן צו זיין איידל פנים, ריין-ראסיקע סעמיטישע שטריכן פון איינעם וואָס מוז אָנגעהערן דעם שטאם פון אברם אין מאָמענט ווען ער האָט באשטימט בייטן דעם נאָמען אויף אברהם, אויסמיידנדיק דודס, שלמהס און אלע איבעריקע הארעמס וועלכע האָבן מיט זיך אָנגעבראכט האָרבאטע נעז און רויט באוואקנסקייט .דער כנען-פרינץ שטייט אויף קאיאָר ווייל ער וויל זען זיין איינענעם אחרית-הימים. געקומען איז ער אין דער ארמיי ווייט פון קאָנטשוס געדאנקען, נענטער צו די פון דעם פשוטן עולם ,אָבער אנדערש. ענטפערס אויף פראגעס האָט ער געזוכט אין ביכער. די צייט איז געווען א שטורעמדיקע און פראגעס האָבן זיך אָנגעהויפט איבער דער מאָס. דער ענטפער אויף זיי האָט אויסגעזען צו ליגן לינקס, אפשר אויך דערפאר ווייל לינק האָט געהייסן פארלאָזן די פיר ווענט און דעם טיש-לאָמפ און טיילנעמען אין די כאָציאלע שלאכטן דירעקט. דער באַשייד אויפן געפלאָנטער פון פראָבלעמען האָט געלאָקט מיט זיין פשטות און פרידמאן האָט זיך געלאָזט פארנארן אין געשפין פון פאָלי-טיק-טונעלן. ער איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרוים כבוד, מער ווי ער דאָט זיך געקאָנט פאָרשטעלן אויב און ווען ער זאָל געווען טראכטן צו אן אויפנעם. פאר-קערט. ער האָט דערצו נישט געטראכט ווייל נישט אויפגענומען ווערן האָט ער געוואָלט נאָר זיך צוזאמענשמעלצן מיט דער מאסע וואָס ווערט באוולהט, עקספלואטירט און וועמענס רעכט סע ווערן געטרעטן מיט ספּעציעל דערצו צוגעטראכטע שטיוול. זענען אָבער אויפגעשווימען נייע פראגעס און די ענט-פערס האָבן ביי אים געקאָנט נישט מער ווי ארויסרופן א מינערווערטיקייטס געפיל: ער איז נישט אימשטאנד צו באנעמען, תופס צו זיין די טיפקייט פון דער פשטות ווייל ער האָט זיך צו פיל געגריבלט אין ביכער, צו פיל פארבראכט מיט אבסטראק-טע באגריפן. די ווירקלעכקייט איז רייכער און פארשידנארטיקער און איינצייטיק פשוטער ווי ער האָט זיך פאָרגעשטעלט. אויף תופס צו זיין מוז מען נעמען א האמער, א רידל צי זאָל זיין אפילו א נאָדל אין האנט. „זיי זענען גערעכט, כ'בין א צו קאָמפליצירטער אינטעלעקטואל,“ פלעג ער אָפט טראכטן. ער איז געגאנגען אין פאבריק, ווי געוויינטלעך יידיש-אָפּשטאמיקע אין א טעקסטיל-פאבריק. זענען ביי אים די שיצן געפלויגן פון דער קעטע, געריסן די פעדים און נאָך צוויי וואָכן ארבעט האָט ער באקומען צוויי פינפער ווייל דאָס איבעריקע איז אוועק אויף שטראָף. צווישן די ארבעטער האָבן זיך נישט געפונען אזעלכע וואָס זאָלן ארויסהעלפן — „וואָס זוכט ער דאָ, דער אינטעליגענט?“ כאָטש ס'האָט זיך

נישט געליינט אויפן שכל איז ער געווען און געבליבן א פרעמדער. דער פּראָלע־טאַריאַט האָט נישט באַוויליקט אים שענקען זיין צוטרוי.

סע קאָן קלינגען מאָדנע, אָבער אים האָט עס שרעקלעך געמוטשעט. ער האָט געפילט אז דער באָדן וועלכן ער האָט געזוכט און געפונען וועט לויז ווי נאָר ער באַטרעט אים. דאָ איז אונטערגעקומען די אַרמיי, די זעלבע וועגן וועלכער, א סך האָבן געזאָגט אז זי שלאָגט זיך וועגן שענסטן און בעסטן און ער, פרידמאַן איז געווען איבערצייגט אז ס׳איז אזוי ווייל אזוי איז עס געווען. שווער איז געווען צו קלעטערן אויף בערג מיט א ביקס אויפן אקסל א נישט געגעסענער און נישט געטרונקענער; שרעקלעך שווער איז געווען צו בלייבן נעכט נאָך נעכט אונטער א הימל וואָס בייטאָג ברענט ער און ביינאַכט קריכט פון אים א קעלט אין אלע איברים. ער האָט אָנגעהויבן הוכטן. אצינד, ביים ברעג ים, אָן א דאך, איינגע־הילט מיט א דינער דעק אויפן פייכטן זאמד איז געוואָרן א כך ערגער.

ער איז נישט דער איינציקער. צווישן די הונדערט טויזנט פּליטים, די גרעס־טע טייל סאָלדאַטן, א טייל פון זיי מיט וווּנדן איז גרויס די שטערבלעכקייט. יעדן אינדערפרי זאַמלט מען די טויטע און מע טראָגט זיי באַגראָבן אויף יענער זייט לאַגער. צוויי לעבעדיקע טראָגן א פאַרשטאַרטן קערפּער גלייך זיי וואָלטן טראָגן א ברעט. אין דעם מאָרגן־ליכט שפּיגלט זיך די קאַלאָנע אויפן האָריזאָנט ווי א געמעל פון מצרישע פּיראַמידן. פרידמאַן קוקט אויף דעם אויכטערלישן טויטן־מאַרש וואָס ווערט געשפּילט אָן סטרונעס און אָן טרומייטערס און דאָך הילכט ער אין זיינע אויערן גלייך ער וואָלט זיך געפינען אין א גלאָקן טורעם אונטערן גרעסטן גלאָק. ער ווייסט אז אזוי וועט אויסזען דער סוף און ער וויל באַגעמען זיין פּאַרנעם כל־זמן ער קאָן נאָך שטיין א זייטיקער, א צושויער. ער באַגלייט די טויטע מיט א בליק וואָס ברענט פון אויסן און פון אינעווייניק ווייל די טעמ־פּעראַטור לאָזט נישט נאָך און דער הוסט מוטשעט. בשעת ער קוקט אויף דער קאַלאָנע הוסט ער נישט. ער באַהערשט דעם הוכט ווייל ער וויל בלייבן א נישט באַמערקטער אָדער ער פּירט גאָר אונטער יעדן פרימאָרגן זיין אייגענעם נשמה־לאָזן גוף, גיט אים אָפּ דעם לעצטן כבוד אויף דעם לעצטן וועג ווייל ווער ווייכט צי עמעצער וועט אים אונטערפירן מיט דער זעלבער אָפּוועזנקייט ווי ער גופא.

ניין, דער טויט שרעקט אים נישט. ער האָט זיך צוגעוווינט צום געדאַנק אז סע מוז קומען און וויל נאָר סע זאָל זיין בלחש, ווייל ס׳האָט זיך אין אים דערוועקט א בענקשאַפט נאָך יענע צייטן ווען ער איז געזעסן צווישן פיר ווענט, געלייענט וועגן אלץ און אלעם און אויך וועגן דעם אז אריבערטרעטן די לעצטע שוועל קאָן מען און מע דאַרף מיט ווערדע. אצינד פאַרשטייט ער עס מער ווי שטענדיק און וואָלט געוואָלט אז אזוי זאָל עס געשען, אז זיין גוף זאָל אים נישט שטערן צו

מאַכן דעם לעצטן שפּאַן פון דאָ אהין, ריין, רויק, אפשר מיטן געדאנק צו זיין איינציקער שוועסטער וואָס וועט אין יענער מינוט טראַכטן צו אים, און אַזוי מוז עס זיין ווייל זי וועט אים באַגלייטן אַזוי ווי ער וויל — בלחש.

דער טאָג אין וועלכן צוויי לעבעדיקע האָבן אויפגעהויבן פרידמאַנס קערפּער אַזויווי בוי-אַרבעטער הייבן אויף אַ ברעט וואָס זיי דאַרפן פאַר דער רישטאָוואַניע, ביי דער פאַר קאַיאָר ליכט און אים אַוועקגעטראָגן אין דער מערב-זייט פון לאַגער, האָט אויף זיך נישט געלאָזט לאַנג וואַרטן.

געשטאָרבן איז ער בלחש.

דער דריטער איז אַרקע, ווייל אים וואַרפט עס אַרויס פון געלעגער דעם ערשטן. ס'האָט זיך ביי אים געשאַפן אַ באַזונדערער חוש פאַר דעם אויפשטייענדיקן טאָג אין דאַנטעסקע פאַרבן און בילדער. שפּרינגט ער אויף ווי נאָר סע הייבט אָן שאַריען אויף טאָג. צעטרייסלט די גלידער און שטייט אַ פאַרשטיינערטער נישט אָפּרייסנדיק דעם בליק אי פון מזרח ווו דער טאָג רייסט זיך אַרויס פון דער נאַכט, אי פון מערב ווו דער טויט שוועבט פאַרביי אין אָרעמער פייערלעכקייט באַגלייט פון אַלע די וועלכע וועלן קומען און דערוואַרט פון אַלע וועלכע זענען אין אים פאַרשוווּנדן.

דאָ דאָרט זיך פאַרפעסטיקט זיין פריינדשאַפט מיט יאַנעלן. אים האָט אַמוזירט דער ערנסט מיט וועלכן ער היט אָפּ זיין דימענט — קאָנטשו. איבער אַלע האָבן געהאַנגען פאַרשידענע שווערדן וואָס האָבן געקאָנט פירן צו אַ פאַטאַלן סוף. ווייניקער ווי איבער אַלע, איבער קאָנטשון. אים האָט מען פאַרזאָרגט מיט אַ גוט אויסגעבעט געצעלט, אים האָט מען פאַרשאַפט אַלעס נייטיקע ער זאָל נישט ליידן פון הונגער, אים האָבן שטענדיק באַגלייט אַנדערע צוויי סע זאָל נישט געשען אַז עמעצער זאָל אים שטערן אין וועג און קאָנטשטון איז געוואָרן קלאָר אַז סע קומט אים ווייל ער איז אַ העלד און אויך אַ פילאָסאָף. נישט איין מאָל איז איינגעפאַלן אַרקען אַז קאָנטשו איז מער ווי אַלץ אַ געבוירענער אַקטיאָר, אַז זיין גורל האָט געדאַרפט זיין אויף דער סצענע און ער איז פאַרקערעוועט געוואָרן פון יענעם שטרייך. דאָס איבערהויפּט דעמלט ווען ער פלעג האַלטן „לעקציעס“. דער ערנסט מיט וועלכן ער האָט געקאָנט אויסלייגן שעהען-לאַנג הוילע באַנאַליטעטן, דער טאָן, דער שטעל, דאָס שאַפן אַ שטימונג מיט לאַנגע פילזאָגנדיקע פּויזעס, די באַוועגונגען, דאָס מאָדולירן די שטימע איבערגייענדיק פון טיפער דראַמאַטיק צו בייסיקן סאַרקאַזם און סאַטירע האָבן געווירקט אויף די צוהערער אַז זיי האָבן פאַרגעסן אין אינהאַלט. אַרקע האָט זייער גיך פאַרלוירן יעדע אַכטונג פאַר דעם סאָרט באַשעפעניש, זיך געוווּנדערט וויאַזוי אַנדערע גיבן זיך נישט אָפּ קיין חשבון פון דער ליידיקייט, אָדער ... אָדער זיי האָבן געהאַלטן די

לעגענדע פאַר נייטיק. יאַנעלס דרך־ארץ האָט אים פאַרווילט מער ווי דער פון אַלע אַנדערע. דאָס אויך ווייל יאַנעלן האָט געפּאַסט אַזאַ צוגאַנג, ער האָט געשטאַמט פון זיין צוגאַנג, פון זיין געוווינהייט צו לעבן מיט דער געשיכטע און קאַנטשו האָט פאַרשריבן אַ בלעטל אין דער שטרייק־געשיכטע און אויך אין דער געשיכטע פון פּאָליטישע פּראָצעסן אין זיין לאַנד.

נענטער איז געוואָרן זייער פריינדשאַפט נאָך פרידמאַנס טויט, ווען דעם טאָג האָבן באַגעגנט נאָר צוויי, און אפשר פריער ווייל פריינדשאַפט ווערט נישט געבוירן נאָר פון געמיינזאַמע לײַדן און פריידן. אפשר אַמווייניקסטן פון געמיינזאַמע טועכצן. מענטשן קאָנען אָפּזיין יאָרן אויפן פראָנט, אין לאַגערן, אין פאַבריק און צו קיין פריינדשאַפט זאָל עס נישט קומען. פריינדשאַפט ווערט, ווייזט אויס, געבוירן פון אַ בליק, אַ שמייכל אָדער גלאַט פון אומגעריכט אַנטדעקן זיך. די בליקן באַגעגנען זיך און... זיי ווילן זיך שטענדיק זוכן, סע וועט ווערן אַ באַדאַרף צו טיילן זיך מיט אַלץ און מיט אַלעמען. אַזוי איז עס אויך געשען מיט זיי. דער פאַרוואָס איז געבליבן אויסער זיי און זיי האָבן אים נישט באַדאַרפט.

אַזוי ווי אַרקע האָט אים געקענט האָט ער געוווּסט אַז וואָס סע פאַכט ווייניקער פאַר יאַנעלן איז שאַפן אַ פאַמיליע, אוועקגעבן אַ טייל פון זיין צייט אַ פרוי, קינדער. דאָס נישט ווייל זיין צייט איז געווען אַזאַ פרייזפולע, כאָטש יאַנעל האָט זי געהאַלטן פאַר זייער טייער, לויט אים האָט זיך געדאַכט איז זי, די צייט זיינע, געווען שטענדיק געווידמעט פּראָבלעמען וואָס שטייגן איבער דעם אינטערעס פון איינצעלנעם, פון אינדיווידו. נישט דאָס איז אָבער געווען די סבה פון אַרקעס מיינונג. אים איז געווען באַקאַנט יאַנעלס שטאַנדפּונקט וועגן דער באַציונג מאַן־פרוי. ער האָט געהאַלטן אַז זי שטאַמט פון זייער ווייט, אַז זי איז אַ בירושהדיקע. אַ גענע פון אייביקן בחור האָט זיך אין אים פאַרבלאָנדזשעט און טוט זיך אירס. ווי נאָר ס'האָט זיך געענדיקט די מלחמה, אָדער נאָך פריער, דעמלט ווען דאָס לאַנד האָט געלעבט מיט דער לאָזונג: „אַלץ פאַרן פראָנט, אַלץ פאַר דעם נצחון‟, איז יאַנעל געשיקט געוואָרן פון די העכערע אינסטאַנצן אַלס פּאָליטישער אָרגאַניזאַטאָר אין זיין געבורטס־אָרט — קיין לאָבאַרד. ביידע האָבן זיך דערקענט. דאָס שטעטל איז געבליבן דאָס זעלבע נאָר אָן אויסגעטאָנס, אַ נאַקעטס. נאַקעטע זענען געשטאַנען די ראַפּטן אין די קלייטן, נאַקעט איז געווען דער מאַרק נישט קיין איבערגעלאָדענע וועגענער מיט ווייץ, קאָרן, פּאַפּשויעס, זעק מיט ניס, האָניק־לאָגלען, קראַנצן רויטע ציבעלעס וואָס מע גרייט זיך צו שיקן איבער גאָר דער וועלט, נישט קיין מאַריקען פון אָקסן וואָס דאַרפן פאַרלאָדן ווערן

אין וואגאָנען און אָפּגעפּירט ווערן צו די גרויסע שעכט-הייזער פון ווייטע מעטראָפּאָלעס. ס'איז ווי נאָך א שרפה. אָבער דאָס שטעטל, די מענטשן זענען צום דערקענען און ער האָט זיי דערקענט. אויך אים האָט מען דערקענט. לאָבארד האָט נאָך נישט איינגאנצן פארגעסן דעם נאָמען לאקס. די צאָל פון יענע וואָס האָבן אים אמאָל פארשאָלטן איז געוואָרן קלענער. דערצו האָט בייגעטראָגן די צייט פארווישנדיק די שרעק וועלכע ס'האָט אמאָל אָנגעוואָרפן זיין טאט און דער פּראָצעס. אצינד נאָך דעם זיג, ווען די קומענדיקע וועגן האָבן זיך געשניטן אין א גאָר נייער ריכטונג האָט מען געמיינט אז סע וועט גאָר זיין א כבוד תּארן שטעטל וואָס דאָ איז געבוירן געוואָרן איינער וואָס האָט געוואגט. שוואכע, זייער שוואכע פּאָליטיקער זענען געוועזן די לאָבארדער איינוווינער, צו זיי איז נישט דערגאנגען אז אין פּאָליטיק קאָן זייער אָפט געשען אז דאָס וואָס היינט איז גוט זאָל אויף מאָרגן פארעכנט ווערן אלס א פארברעכן. האָט מען יאָנעלן אָפּגעגעבן גרויס כבוד, צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ צו זיינע רייד און געטאָן אזויווי מ'איז געווינט געוועזן צו טאָן זינט לאָבארד איז לאָבארד. סע מוז צוגעגעבן ווערן אז דער כבוד וועלכן מ'האָט אים אָפּגעגעבן און דאָס צושאָקלען מיט די קעפּ האָט יאָנעלן געפעלן. ער איז נאָך געווען ווייט פון יענע צייטן ווען ער וועט האָבן פארשטענדעניש פאר די ווערטער הבל-הבלים. משפּטן דערפאר איז אים שווער ווייל מענטשן דארפן א סך, זייער א סך ביז זיי באקומען פארשטענדעניש פאר ווערטער וואָס זענען געזאָגט געוואָרן פון א מלך מיט טויזנט ווייבער און ווער ווייסט וויפל פּאלאצן. זיי גלייבן אים נישט ...

ווען יאָנעל פלעג דיקטירן דער דאקטילאָגראפן זיין טעגלעכן ראפּאָרט פארן צענטער — די צייט איז געווען אזא וואָס דער צענטער האָט געוואָלט וויסן וואָס סע געשעט אין יעדן לאנד-ווינקל נישט נאָר יעדן טאָג נאָר יעדע שעה און געוווסט האָט ער עס פון אזעלכע ראפּאָרטן וואָס פלעגן שטראָמען אין די טויזנטער פון אומעטום — פלעג ער דיקטירן זיך דרייענדיק איבערן צימער מעשה נאפּאָלעאָן. א מיטלוווקסיקער, א פעסט געבויעטער האָט עס אים געפּאסט — מיט א שמייכל, אָבער דאָך געפּאסט. די ערשטע פּאָר טעג האָט ער אין ברען פון קאָמפּאָנירן — דער ראפּאָרט איז פאר אים געווען א סאָרט סימפאָניע — נישט באמערקט מיט וואָס פאר אן אנטציקונג די דאקטילאָגראפן שלינגט זיינע ווערטער, מיט וואָס פארא דרך-ארץ, כמעט מיט ליבע, זי קלאפּט אָפּ יעדעס וואָרט וואָס קומט ארויס פון זיין מויל, גלייך סע וואָלט קומען גלייך פון בארג סיני. געווינט סע זאָלן איר דיקטירן די פרישע לאָקאלע אקטיוויסטן ביי וועלכע צונויפשטעלן א פראזע איז געווען שווערער ווי צוזאמענשלעפּן שטיינער וועגן א פּיראמידע, האָט זי איבערראשט ביז גאָר דער קוואל פון וועלכן סע האָבן

געשפרודלט מיט אזא אימפעט די ווערטער ביי יאַנעלן, ווען ער האָט באַמערקט איר פאַרכישופטקייט איז אים אויפגעפאַלן דאָס ביז איצט נישט באַמערקטע חנעוודיקע פּנימל וואָס איז לכל הדעות ווערט מע זאָל זיך אין דעם שפּיגלען א פּאָר מינוט. ער איז נישט בייגעשטאַנען דעם נסיון — און אפשר איז עס פאַר אים קיין נסיון נישט געווען, נייערט דאָס נאַטירלעכסטע פון אַלע נאַטירלעכקייטן — א גלעט געטאָן איר פריש בעקעלע און זי האָט עס ווייך אָנגעשפּארט אין זיין דלאָניע. אזוי האָט ער זיך דערוווּסט אז מע רופט זי מאַריאַ. נאָך אין זעלבן, אָוונט אָפּגעפירט אהיים — א קליין צימערל אין וועלכן זי האָט געוווינט אליין זי איז נישט קיין לאָבאַרדער, זי איז אהער געקומען נישט לאַנג פון יאַס זוכן אַרבעט, ווייל זי איז א יתומה, די עלטערן זענען אומגעקומען אין דער צייט פון די שלאַכטן אַרום יאַס. אזוי האָבן זיי פאַרבראַכט כמעט א חודש ביז מ'האָט יאַנעלן אַרויסגערופן אין צענטער און דאָרט פאַרהאַלטן.

אין צוויי חדשים אַרום האָט זיך אין צענטער באַקומען א בריוו פון לאָבאַרד געשריבן מיט האַרצרייסנדיקע ווערטער וועלכע האָבן דערציילט וועגן גרויסן אומגליק וואָס האָט געטראָפן דעם מחבר, א פּשוט פּאָלקס-מיידל וואָס האָט גע־לייגט אַלע אירע האָפענונגען און האָט געשענקט איר גאַנצן גלויבן דעם נייעם וועג, געהאַט פולן צוטרוי צו די וואָס פירן אים מיט זייער ערלעכקייט, מיט זייער שוויים און ווען נויטיק מיט די אייגענעביינער, און דאָ האָט זיך גע־יאָוועט א מענטש געשיקט פון סאַמע צענטער פון יענעם פּלאַץ ווו עס געפינען זיך די בעסטע זין און טעכטער פון פאָלק, פון דאָרט פון וואַנען סע דאַרף קומען נאָר ליכט און פרייד, און אָט דער מענטש האָט איר אָנגעטאָן די גרעסטע בושה, איז קענען איר באַגאַנגען דאָס גרעסטע פאַרברעכן וואָס נאָר אַן אויסוואורף קאָן באַגיין קעגן אַן אָרעמער בתולה און יתומה, דערצו ... און זי איז אין דריטן חודש.

אונטערגעשריבן האָט מאַריאַ.

געווען איז עס אין א צייט ווען די קאָמפּעטיציע צווישן די פּראָגרעסיווע און רעאַקציאָנערע כוחות — דעמלט האָט מען מער נישט געזאָגט שטרעמונגען נייערט כוחות, ווייל אזוי האָט עס מער געווירקט, ס'האָט אויסגעזען אַן אמתע מלחמה — האָט צוליב פּאָליטיש-טאַקטישע צוועקן זיך אָפּגעוויקלט אויך אויפן גע־ביט פון מאָראַל און אפשר צום אַלעם ערשטן אויף דעם געביט. יעדע פּאָליטישע גרופּירונג דאַט זיך געוואָלט באַווייזן פאַר די מאַסן אַלס די אויטענטישכטע פאַר־שטייערן פון א כמעט מאָנאַכן מאָראַל. זיך האַלטן אין א צייט פון גרויסע איבער־קערענישן ביי אַלע צען געבאָט איז נישט מיגלעך, ווייל ווי באַוווּסט קלויבט מען נישט איבער אין אזעלכע מאָמענטן דאָס כלי־זין אָבער עובר זיין אויף לא

תנאוף — כאָטש אין דעם פאַל איז עס נישט געווען פינקטלעך — איז דאָס ערגסטע, ערגער פון שלעכט, ווייל דאָס איז דאָס בעסטע מיטל עמעצן צו קאָמפּראָמיטירן און כאָטש ווייניק האַלטן צו דעם געבאָט מיט אַלע הונדערט פּראָצענט, אָדער ווייל מע האַלט נישט זייער דערפון, דערקלערן זיך אַלע אַלס די גרעכטע אָנהענגער פון אָט דעם געבאָט.

א בריטער שמייכל האָט זיך געגאָסן איבער ארקעס פּנים ווען ער האָט זיך דערמאַנט וויאַזוי ס'האָט אויסגעזען יענער פּראָצעס. יאָנעל איז געשטאַנען כעני בפתח, ווייל וואָס, וואָס, נאָר ארגומענטן האָט ער נישט געפונען. דער אמת איז אַזאַ ווי ער איז, ער לייקנט אים נישט, אָבער די טראַגעדיע זעט אים נישט אויס אַזוי טראַגיש. זיין גליק איז געווען וואָס ער האָט נישט אַרויסגעזאָגט זיין אינטימע מיינונג, די וועלכע ער האָט אָנפאַרטרויט ארקען און וועלכע איז באַשטאַנען פון צו יענער צייט כופר-בעיקרדיקע געדאַנקען. ער האָט געוואָלט פרעגן דאָס בית-דין פאַרוואָס מע קלאַמערט זיך אַזוי אין מיטלעלטערלעכע קליינבירגערלעכע אָנשויאונגען, נאָר געזאָגט האָט ער דאָס נישט, זאָל ער דאָס געווען זאָגן וואָלט שוין דעמלט געווען אַן ענדע צו זיין גאַנצער קאַריערע. אַזאַ שטאַנדפּונקט האָט מען לייכט געקאָנט אָנהענגען די שרעקלעכסטע אַטריבוטן: אַוואַנטורע, קליינבירגערלעכע אויבערפלעכלעכקייט, פריצישע אויסגעלאַסנקייט, בורזשואַזע גרינגשעצערישקייט, באַוווסטזיניקע פּראָוואָקאַציע און אַ וועלט מיט איסטן און איזמען. ער אָבער האָט געזאָגט נישט מער ווי אַז די טראַגעדיע איז נישט גרויס, ער האָט די גאַנצע צייט געטראַכט דערצו, ער איז גרייט מיט איר חתונה צו האָבן — ארקע וועלכער האָט זיך געפונען אין אַ ווינקל האָט צוגעגעבן אין געדאַנק „כדת משה וישראל" און קוים באַהערשט זיין געלעכטער — ווייל זי איז אַן איבערגעגעבענע. דאָס בית-דין האָט באַשטימט אַז חתונה האָבן מיט איר, אַז נעמען אויף זיך די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון זיין טאַט איז נישט קיין שטראָף נאָר אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט און דאָס מוז ער טאָן תיכף. וואָס שייך אַ שטראָף וועט מען נאָך טראַכטן.

אַזוי איז יאָנעל געוואָרן אַ באַווייבטער און נאָך אַ פּאָר חדשים אַ טאַטע פון אַ זון, דער זעלבער צו וועלכן ארקע האָט געטראַכט אַז סע וואָלט געווען אַ יושר ער זאָל זיך געפינען אין אַזעלכע מאָמענטן לעבן זיין טאַטן, און ער געפינט זיך נישט. ארקעס געדאַנק וועגן יושר איז אין דעם פאַל גיכער אַן אַבסטראַקטער אָבער נישט איינער וואָס קאָן זיין אַ פּועל-יוצא פון דער קאָנקרעטער פאָטער-זון באַציונג. אַזעלכע האָט זי נישט אינגאַנצן געקאָנט זיין. דאָרו — אַזוי הייסט יאָנעלס זון — איז אויפגעכאַוועט געוואָרן פון אַן אַנדער טאַטן. נישט מער ווי אַ יאָר נאָך דער חתונה האָט זיך יאָנעל פון מאַריאַן אָפּגעגט. מאַריאַ האָט נישט

געקאָנט שלום מאכן מיט יאַנעלס שטייגער און מ׳איז זיך צעגאַנגען. ווען דאָרו האָט אָנגעהויבן גיין אין דער פֿאָלקס-שול פֿלעג ער פֿאַרברענגען די וואַקאַציעס ביים פֿאָטער און ס׳האָט אים געפֿעלן. ווען ער איז געוואָרן א גימנאַזיסט האָט ער זיך אָנגעהויבן פֿרעגן פֿאַרוואָס איז עס געקומען צום שיידן זיך. די פֿראַגעס זענען געבליבן אין אים, קיין ענטפֿער האָט ער נישט געפֿונען. אויב אַלס שילער האָבן אים געפֿעלן די פּאָר וואָכן וואָס ער פֿלעג פֿאַרברענגען מיט א טאַטן וועלכן ער זעט נישט א גאַנץ יאָר, האָבן זיי אים אַלס גימנאַזיכט מער נישט פֿאַרווײַלט און נאָך א פּאָר טעג פֿלעג ער זיך אומקערן צו זײַנע קאָלעגן. אַצינד איז ער סטודענט. ער האָט א בעט אין סטודענטן-היים און א צימער ביים פֿאָטער. ער קומט ווען ער וויל, איבערהויפּט ווען סע פֿאַרגלוסט זיך אים באַגעגענען מיט אַנדערע סטודענטן אָן דער אויפֿזיכט פֿון לערער. די באַציונגען צווישן זיי זענען קילבלעכע אין קיין איינער פֿון ביידע געפֿינט נישט פֿאַר נויטיק אָדער א וועג זיי צו פֿאַרענדערן צום גוטן. שולדיק איז אפֿשר מער יאַנעל ווײַל ער פּרוּווט נישט געפֿינען א קאָנטאַקט מיטן זון. אפֿשר וואָלט דאָרו געווען אימשטאַנד תּופֿס צו זײַן יאַנעלס שטייגער, אפֿשר וואָלט ער פֿאַרשטאַנען זײַן באַזונדערקייט — אויב די רייד זענען פֿון א באַזונדערקייט — פֿון זײַן חברן זיך מיט פֿון אים אַסך יונגערע מיידלעך. געשעעט אַז דאָרו זאָל זיך באַגעגענען אין פֿאָטערס הויז מיט א מיידל אין זײַנע יאָרן וועלכע שפּילט די ראָלע פֿון דער הויזווירטן און וויל אויסנעמען אין זײַנע אויגן מיט אונטערטראָגן א זיסעקייט, א קאַווע, צי גאָר א שנאַפּס האָט ער דאָס געפֿיל אַז דאָ קומט פֿאָר אַן אינצעסט און סע וואָלט זיך אים וועלן אָננעמען דאָס מיידל ביי די האָר, זי אָפּגיסן מיט קאַלט וואַסער און אַרויסהענגען צום טרוקענען אויפֿן באַלקאָן. אויב סע דערפֿירט נישט צו דעם דאַרף עס יאַנעל פֿאַרדאַנקען דעם פּשוטן מיידל וואָס ער האָט באַגעגנט אין לאָבאַרד און וועלכע איז נישט נאָר אַן איבערגעגעבענע נאָר אויך מיט גרויסן שכל-הישר און האָט געטאָן אַלץ אַז דאָרו זאָל שטאָלץ זײַן מיט זײַן טאַטן — זי האָט אים געמאָלט א פֿאַרגאַנגענהייט וואָס האָט געקאָנט זײַן נאָר א העלדישע, זי אויסגעפֿולט מיט געשענישן און איבערלעבונגען וואָס רופֿן אַרויס ביי יונגטלעכע באַוווּנדערונג. אַזוי האָט ביי דאָרון זײַן טאַטע באַקומען א צווייזײַטיק געשטאַלט: א געוועזענער העלד און אַן איצטיקער עובֿר-בטל. אַן עובֿר-בטל איז מען מוחל, אָבער צו טאַטע-זון באַציונגען האָט עס נישט געקאָנט קומען און נאָך ווייניקער צו חברישע. יאַנעלס מיינונגען האָבן אים נישט אינטערעסירט, זיי האָבן אים גענודיעט. א פֿריינדלעכער פֿון דער נאַטור, אָנגענעמע מאַניערן, סימפּאַטישע שטריכן האָט ער אויסגעמיטן גראָבקייטן. געשעעט אַז יאַנעל זאָל האָבן א פֿאָטערלעכן אײַנפֿאַל, פּרוּוון פֿאַרפֿירן א שמועס, געבן עצות, זיך טיילן מיט זײַן אייגענער עקספּעריענץ,

מאכט דאָרו דעם אָנשטעל אז ער הערט זיך איין מיטן גאנצן ערנסט, אָבער אין דער ווירקלעכקייט איז ער אָפּוועזנד. זיינע געדאנקען זענען פארנעמען מיט פראגעס סטודענטישע — פרעמדע דעם עלטערן דוד.

„אליין ... פריקרע ... זייער פריקרע“, איז געווען ארקעס אויספיר. ס'איז אים געווען א שאָד יאָנעל ...

צווייטער טייל

פון יאָסל צו יאָסיף דאַווידאָוו

1. דער מולר

גנענדל קאָן קיין אויג נישט צומאכן. זי איז אין די הויכע חדשים. לויט איר חשבון איז שוין לאנג צייט. די נאכט איז הייס און שרעקלעך דושנע. הייסע נעכט זענען אין די קאנטן — בארגיקע — נישט אָפטע, אפילו אום תמוז זעל־טענע. איר דאכט זיך אז אזא היץ איז נאָך קיינמאָל נישט געווען. עפּעס שרעקט זי.

ניין, נישט די קימפּעט. דאָס איז ביי איר נישט די ערשטע, געלויבט איז גאָט, שוין די פערטע, דריי מיידעלעך האָט זי געבראכט איר שמואל דודן. א נאָמען נאָך זיין מאמע עטל, נאָך זיין באבע דבורה, און נאָך זיין רבינס באָבע — נאָך דער אלטער רביצין פייגאלע וואָס האָט זיך געפּעלט צוריק מיט פיר יאָר און די חסידים האָבן געהאלטן פאר א כבוד און ייחוס צו קאָנען נאָך איר א נאָמען געבן, ווייל זי איז געווען א גרויסע צדקת און דאָס ברענגט שפע און ברכה אין שטוב און איז א סגולה צו אלעמען. דער רבי איז דערמיט צופרידן און אליין פילט מען זיך גלייך ווי אביסעלע נענטער צום הויף וואוהין מע פאָרט צוויי מאָל א יאָר. אוודאי וואָלט זי אים געדארפט און געוואָלט געבן א זון. נישט נאָר פאר אים, נאָר טאקע אויך פאר זיך. וואָס סע הייסט א זון דאַרף מען נישט זאָגן, איעדער ווייסט עס אליין. שמואל דוד האָט דאָס קיינמאָל נישט געזאָגט. ער וועט קעגן גאָט און זיין ווילן נישט זינדיקן אזוי אז יעדע געבורט איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרוים שמחה. די פרייד איז יעדעס מאָל געווען א גרויסע אָבער מיט א שטשער־בעלע, מיט א דרינדשעלע, מיט א הינטער־קול.

די געבורט שרעקט זי נישט. ס'האָט זי קיינמאָל נישט געשראָקן, זי האָט זיך פארלאָזט אויף גאָטס בראָט. אויך דאָס מאָל שרעקט זי זי נישט. דאָס וואָס שרעקט

זי איז עפּעס אנדערש: עפּעס א געדאנק, אן אומבאשטימטער אזא. פּונקט וואָס קאָן זי נישט זאָגן. ס'איז א געדאנק וואָס קאָן נישט אָנגעטאָן ווערן, אָדער לאָזט זיך נישט אָנטאָן מיט ווערטער. ער שוועבט. אָט, אָט און זי ווייסט שוין פּינקטלעך וואָס דאָס איז און תיכף איידער זי אויספּייעט אים כאַפּן איז ער שוין ווידער פאַרשווינדן, שוועבט ער שוין ווידער אין דער פינצטער א נישט קלאָרער און די צייט זעט אוים צו זיין גאָר, גאָר גאָענט. מע וואָלט אפשר געדארפט א קרעכץ טאָן שמואל דוד זאָל פרעגן: „האָ? ווי פילסטו דיך"? און זי זאָל אפשר טאקע זאָגן אז מע וואָלט אפשר געדארפט צוויסן טון דער הייבאם. דאָס לעצטע מאָל האָט זי אויך אזוי געטאָן, געשוויגן, געשוויגן און ווען זי האָט שוין יאָ געזאָגט און שמואל דוד האָט געאיילט צו חיה דער הייבאם איז זי טאקע געקומען לאחר המעשה. אמת זי האָט זיך נאָך געפּאָרעט א צייט ארום איר, גלייך די געבורט וואָלט געשען ערשט נאָך איר קומען, אין איר אָנוועזנהייט, מיט איר הילף אָן וועלכער קיין יידיש-קינד קאָן דאָ, צווישן אָט די בערג, אויף דער וועלט נישט קומען און גנענדל איז שוין געווען בכוח צו מאכן דעם אָנשטעל, מיט א שוואכן, בלייכן, קוים-קוים שמייכל, אז אזוי איז עס, אז טאקע אצינד גייט זי צו קינד. דאָס מאָל אָבער איז איר דער בויך צו שווער און דערצו דער געדאנק וואָס באָמבעלט זיך אין קאָפּ און פּינקטלעך וואָס ער וויל זאָגן אָדער חס וחלילה אָנזאָגן ווייסט מען נישט. שרעקט ער, און די שרעק איז פּונקט ווי ער אן אומבאשטימטע, און ווי אלץ וואָס אומבאשטימט נאָך שרעקלעכער, דרייט זי זיך איבער פון דער פּלייצע אויף א זייט, מיטן פּנים צו שמואל דורם בעט, אפשר וועט אזוי ווערן לייכטער, אפשר וועט אזוי ווערן קלאָרער, ווייל שטענדיק ווען זי פילט שמואל דודן אין דער נאָענט ווערט אלץ זיכערער, שלומדיקער. אויך דאָס מאָל איז עס אזוי. דער געדאנק איז גלייך אוועק אין די טיפקייטן פון דער נאכט, דער ווייטיק וואָס זי האָט געפילט בעת דעם איבערדרייען זיך אויף א זייט איז אויך אוועק. „גלייכער וואָס כ'האָב אים נישט איבערגעוועקט, האָט זי געטראכט, גלייכער וואָס נישט ארויסגעלאָזט א קרעכץ, נישט אומזיסט געשטערט זיין שלאָף, ער שלאָפט דאָך אזוי וויניק. זיצט ביז שפּעט אין דער נאכט איבער ספרים, שטייט אויף איידער די הענער קרייען און ווידער צו א ספר. דעם גאנצן טאָג לויפט ער זיך נעבעך אָן נאָך פּרנסה". זי קוקט זיך איין צום קעגנאיבערדיקן בעט, אויפן ציכטיק-ווייסן קאָפּ-קישעלע שיילט זיך אוים א שווארצער קאָפּ האָר און א לאנגע ווייסע, שניי-ווייסע באָרד.

א וועלט וואונדערט זיך איבער דער ווייסער באָרד וואָס באזוימט שמואל דודם יונג פּנים. דאָס איז זי וויים געוואָרן אין דער צייט פון א קראנקייט, א משונה—מאָדנע קראנקייט, אויף אלע פּוסטע וועלדער. גרויסע היץ, וויקלענישן

אין נאסע לײלעכער, ס'איז געקומען צום רײסן קברים, אין אײן נאכט איז די באָרד װײס געװאָרן און אויף אינדערפרי האָט עס אָפּגענומען װי מיט דער האַנט. קײנער האָט נישט געקאָנט דערגײן װאָס עס איז געװען. דאָקטוירים האָבן זיך נאָך דעם געװעױטלט אז װען סע זאָל נאָך געװען דױערן א טאָג װאָלט אויך דער אָפּ װײס געװאָרן. ער האָט א טבע צו זאָגן: „דעם קאָפּ האָט מען מיר געלאָזט א יונגן", כאָטש אין זײנע אײגענע טיפענישן האָלט ער אז ס'איז עפּעס א צײכן, א װונק פון העכערע װעלטן אפשר אויף א שליחות װאָס שטײט אים פאָר. דאָס זאָ׳ב ער אָבער קײנעם און קײנמאָל נישט װײל ער װײכט פון ספרים, װעגן װעלכע מע רעדט װײניק, אז אזעלכע זאכן דאַרף מען פארשװײגן.

שמואל דוד איז א ײנגערמאן מיט אן אלטן שטײגער, אָדער מיטן שטײגער פון אן אלטן. דאָ אין זײן געגנט איז ער נישט קײן אויסנאם. דאָ זענען פאַראן הונדערטער און טויזנטער אזעלכע װי ער. אזעלכע װי ער אין שײכות מיטן שטײגער אין אלגעמײן, דאָס הײסט מיטן זיצן שעהען לאנג איבער ספרים, מיטן דאװענען דרײ מאָל א טאָג, מיטן גײן צװײ אָדער דרײ מאָל א װאָך אָדער גאָר יעדן אינדערפרי אין מקוה, מיטן דחקות אין פּרנסה, מיט צער גידול ... בנות, װײל קײן זון האָט ער נישט און דאָס מוטשעט זײן געמיט. פאָרװורפן מאכט ער קײנעם נישט, נישט דעם װאָס באַשטימט דעם גורל פון יעדן באַשעפעניש און אויך נישט גנענדלען. ער האָט זי האָלט, גנענדלען, כאָטש קײנמאָל װען ער זאָגט הנך יפה רעיתי װעט אים נישט אײנפאלן אז דאָס קאָן מײנען זי; דער געדאנק װעט אים נישט טראָגן ערגעץ אנדערש װי נאָר צו דער שכינה אפילו װען ער זאָגט: על משכבתי בלילות בקשתי ... גנענדל איז עפּעס אנדערש. זי איז דאָס לעבן אָן װעלכן מען קאָן נישט לעבן. פאַר דער חתונה האָט ער זי נישט געקענט, כאָטש געװאױנט האָבן זײ כמעט בשכנות. אנדערע האָט ער אויך נישט געקענט. דאָס האָט נישט געהערט צו זײנע געדאנקען פארנומעכצן. ער װאָלט נישט געקאָנט זאָגן אז דאָס איז א פארשפּעטיקטער שטײגער, אז דאָס איז אן איבערגע-פלאנצטער געדאנקען-גאנג פון ת״ח אויף תר״עד. נײן אזוי איז עס פון װעלט באַשאַף באַשטימט געװאָרן און אזוי דאַרף עס זײן. באַשטימונגען פון דער צײט האָבן בײ אים א זײער קלײנע װערט, זײ זענען נישט מער װי פון מענטשן צו-געטראַכט כדי זיך צו באַװעגן פון — ביז. ער האלט אז װען גאָט האָט באַשאַפן די װעלט האָט ער אויך באַשאַפן אײנמאָל פאַר אלעמאָל די צײט װעלכע שטײט אזוי פון דער רגע װען ס'איז ארויסגערעדט געװאָרן: און סע זאָל זײן ליכט. אזוי אז די צאָלן 1648 צי גאָר 1914 האָבן קײן שום װערט נישט סײדן ... סײדן זײ שטאַמען פון א פסוק און זײ שטעלן מיט זיך פאַר אן אָנזאָגעכץ, א התראה. דאָס

ווייל לויט שמואל דודס מיינונג איז ספירה געקומען שפּעטער, און אויך פון גאָט געשענקטע, אָבער שפּעטער.

דאָס הייסט אָבער נישט אז שמואל דוד שטויכט אָפּ אַפּריאָרי, פון אָנהייב, יעדן אופן וואָס איז נישט זיינער. ווי מאָדנע סע זאָל נישט אויסזען, האָט ער אין דעם זין ארייגעשפּאנט טיף אין יאָרהונדערט אין וועלכן סע וויקלט זיך אָפּ זיין שווער סתירהדיק לעבן. מיט דעם איז ער אפשר יאָ און אויסנאם ווי אויך מיט דעם וואָס דאָס וואַרטן אויף א זון — די האָפענונג אז דער וואָס לעבט אייביק וועט אים נישט פארגעסן האָט ער נישט פארלוירן — דאָס וואַרטן אויף א זון האָט אים פארפירט אויפן וועג פון גימטריאות און סימנים. דאָס האָט אים, שווער צו זאָגן פארוואָס, געפירט אויף א מאָדנעם וועג — פון אָפּגעבן א באזונדערן ווערט דעם מולד. אפשר איז אין דעם שולדיק דער הימל פון אָט דער בארגיקער געגנט. אין זיין יאָגן נאָך פרנסה האָט ער נישט איין מאָל געמוזט אדורכשפּרייזן מיט געאײלטע אָדער ווייניקער געאײלטע טריט די וועלדער פון ארום. ווען ער פלעגט, נאָך עטלעכע מייל וואלד-פינצטערניש ארויפקומען אויף א שפּיץ נאַקעטן בארג און דער הימל האָט זיך געשפּרייט א לויטערער, פלעגט ער בלייבן שטיין אי איבערצוכאַפּן דעם אָטעם, אי זיך ליובעווען מיט די מיליאָסן אזוי ווייטע און דאָך נאָענטע שטערן, ווייל ווי קליין זיי זאָלן נישט זיין באלויכטן זיי די נאַכט. זייער אָפּט דערמאָנט ער זיך אז ווען ער איז געווען א קינד, אין גאנצן א יאָר זעקס אָדער זיבן, האָט אים זיין טאטע מיטגענומען אויף א נסיעה אין דער נאָענטער שטאָט. געפאָרן זענען זיי מיט א וועגעלע, טאקע מיטן אייגענעם פערד און וועגעלע מיט וועלכן מע פלעג זיך ארויסהעלפן ביים באארבעטן די צוויי לאנצן ערד וואָס מ'האָט צו יענער צייט פארמאָגט. ער געדענקט נישט צי האָט מען געפירט אין שטאָט פוטער, מילך און סמעטענע צי גאָר א פּאָר קוישן אונגערישע פלוימען. דאָס וואָס געווען אין וועגעלע איז מיט דער צייט פארנעפלט געוואָרן, נישט מער ווי א בערגלידקער ברעזענט מיט וועלכן מע פלעג געוויינטלעך איינדעקן די סחורה. אזוי איז עס געווען: כל זמן די מילך, דער קעז און די פוטער זענען געווען אין שטוב איז עס געווען דאָס וואָס ס'איז — מילך, קעז און פוטער, אין מאָמענט אָבער ווען מע האָט דאָס אלעס געלאָדן אין וועגעלע איז עס געוואָרן סחורה. צוגעדעקטע מיטן ברעזענט זענען די קאַנען, טעפּלעך, לאָדישעם, ערדענע און הילצערנע שיסעלעך געוואָרן א מאָדנע בארגלדיקער פּייכאזש וואָס רופט זיך סחורה און קאָן אויסגעביטן ווערן אויף קעראָסין, זאלץ, פידקאָוועס, אקעראייזנס און צו מאָל אויך אויף א האלב היטל צוקער, צוויי הערינגעס, א האלב פונט מאסלינעס, צי גאָר ראָזשינקעס און אנדערע לאקעטקעס מיט וועלכע שמואל דודס טאטע פלעג דערפרייען דאָס גאנצע הויזגעזינד.

ארויסגעפֿאָרן איז מען פֿאַרטאָג. שמואל דוד — דעמלט נאָך שמואלעקל דער שוואַרצער, שפּעטער, מיט יאָרן ווען ער וועט ווערן שמואל דער רויטער, ווייל זיין באָרד ביז זי איז געוואָרן א ווייסע און פֿון שמואלן איז געוואָרן רבי שמואל דוד, איז זי געווען א רויטע — האָט פֿאַרבראַכט כמעט דעם גאַנצן טאָג אויפֿן וועגעלע, געקוקט מיט ברייט געעפֿנטע אויגן אויפֿן מאַרק, זיך געוווּנדערט וואָס די שטיבער אויף די גאַסן זענען אַזוי נאָענט איינע צו דער צווייטער, נישט פֿאַרשטאַנען ווי אַזוי מע קאָן זיך אויספּלאָנטערן אין דעם געטומל און — איינציטיק אָפּגעהיט פֿערד און וועגעלע. אַהיים איז מען ארויסגעפֿאָרן פֿאַרנאַכט. נאָך א קורצער צייט האָט אָנגעהויבן דער וואַלד — דער זעלבער וואָס אינדערפֿרי אָבער איינגאַנצן אַן אַנדערער. די נאַכט האָט געהילט אין כישוף. און דער כישוף איז געווען פֿול שרעקלעכע סודות. געזעסן איז שמואליקל אָנגעשפּאַרט מיטן פּלייצקעלע אין טאַטנס — ווי אים האָט זיך געדאַכט — ברייטן פֿון אַלץ באַשיצנדיקן רוקן. אַזאַ גרויסע פּלייצע האָט געהאַט שמשון הגיבור. נישטאָ וואָס מורא צו האָבן פֿאַר ווילדע חיות, דער טאַטע וועט זיי צערייסן אויף שטיקער. די נאַכט האָט אָבער געהילט נישט נאָר אין פֿינצטערניש, נאָר אויך אין קילקייט. דאָס קילעניש האָט זיך אַריינגעגנבעט אונטער די קליידער, צווישן שטרוי מיט וועלכן דאָס וועגעלע איז געווען אויסגעבעט. דעם טאַטן האָט ווייזט אויס גענומען א דרעמל און ער האָט א דראָבנעם צימער געטאָן. פֿון צווישן די ביימער האָבן מער נישט געלויערט ווילדע חיות; אויס לייבן און לעמפּערטן, אויס בערן און וועלף. פֿון צווישן די ביימער קוקן גאָר שאַטנס. שאַטנס צערייכט מען נישט ווי א לייב, אָדער א וואָלף.

שמואלעקל האָט אויפֿגעהויבן די אויגן צום הימל — הוילע פֿינצטערניש, נאָר פֿון צייט צו צייט ציטערט אויף צווישן די בלעטער א שטערנדל, א דערשראָקנס, א נישט זיכערס אַזאַ, א קוים-קוים לעבעדיקס. דאָס פֿערדל שלעפּט שווער די פֿיס. שמואלעקל האָט זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון אַז דאָס פֿערדל ציט אַזוי שווער דאָס וועגעלע ווייל זיי פֿאָרן באַרג-אַרויף. אים האָט עס אויסגעזען גלייך נישט געזעענע באַשעפֿענישן פֿענטען דאָס אָרעמע פֿערדל, מוטשען עס, שטערן זיי אין וועג און דערפֿאַר גייט, פֿון צייט צו צייט, איבערן טאַטנס פּלייצע א דראָבנער דראָזש.

פּלוצעם איז דער וואַלד פֿאַרשווּנדן. איבער דעם נאַקעטן באַרג-שפּיץ האָט זיך געשפּרייט א טיפֿער שוואַרץ-בלויער הימל באַשיט מיט מיליאָנען שטערן. און זע א נס — די קליינינקע שטראַלעכלעך, די קוים פֿינטלענדיקע שטערנדלעך וואַרפֿן אַזאַ גרויסע ליכט! אויס שאָטנס, אויס שרעק!

מיגלעך אַז דעמלט איז אין אים געבוירן געוואָרן דער נייגער און דער סודותפֿולער אינטערעס צו די שטערן אין הימל, און אפֿשר אויך פֿון דאָ דער איינ-

טערעם פארן מולד, ווייל די לבנה איז דאָך אויך א כאָרט שטערן און דערצו איינער וואָס ווערט יעדן חודש פונסנייַ געבוירן.

קיינער, אויך נישט גנענדל, וועט קיינמאָל נישט וויסן וועגן שמואל דודס געגנג אין די סוף חודש-נעכט. גנענדל האָט זיך צוגעוווינט צו שמואל דודס אויפ־שטיין אין דער נאכט, זיך ארויסכאפּן אויפן הויף און צומאָל פארגעסן זיך אומ־צוקערן. נישט ווייט פון זייער הויז איז דאָס בית-המדרש-שטיבל, און אויב פון דאָרט האָט געשיינט א שטראלעכל האָט עס אים א צי געטאָן אהין. וואָס פארא זין האָט זיך אומקערן אין בעט ווען מע קאָן זיצן און ארייַנקוקן אין א ספר, זוכן און געפינען באשייד פאר כאָטש א טיילעכל פון די אָנצאָליקע סודות אין וועלכע סע באָדט זיך די וועלט. גנענדל האָט שלום געמאכט מיט איר מאנס אופן ווייל ער איז דער מאן און קיין דעות — איבערהויפּט אין נשמה ענינים — דארף מען אים נישט זאָגן. ער שעפּט דאָרט כוחות פאר דעם פארוואָגלטן לעבן אין וועלכן דאָות-פרנסה פארנעמען שטענדיק צופיל צייט. דערצו איז עס דאָך אויך פאר איר — ווייל גנענדל האָט געגלייבט אין עולם-הבא און נאָר אין אזעלכער אין וועלכער זי מוז און וועט זיין צוזאמען מיט און א טייל פון אים אין זיין זכות.

דאָס האָט געוווכט גנענדל מיט איר גאנצן מהות.

אזוי ווייסט זי אויך איצט ווען זי ליגט מיט אָפענע אויגן, קוקט צום קאָפּ־קישעלע פון וועלכן סע שיילן זיך אוים שמואל דודס שווארצע האָר, הערט זיך איין צו זיין שטילן שנאָרכן און איז צופרידן וואָס דער ווייטיק איז געווען נישט מער ווי אן אויסדראכטעניש און דאָס איבער דעם געדאנק וואָס האָט זיך גע־באָמבלט און אָנגעוואָרפן א שרעק. א נארישע שרעק. זי זעט ווי ער וועקט זיך איבער, לאָזט אראָפּ די פים פון בעט גלייך אין די שיך, גייט אין ווינקל ווו סע שטייט אויף א טאבורעטקע דער עמער וואסער און דערנעבן אויף א פוס-בענ־קעלע א שיסל. שעפּט א קוואָרט וואסער, גיסט זיך אָפּ די נעגל, ציט אויף זיך די קאפּאָטע און לאָזט זיך מיט שטילע טריט אויפן הויף. „דאָס באוועגט ער זיך אזוי שטיל ער זאָל מיר נישט שטערן'', טראכט זי און לאָזט אים מיינען אז אזוי איז עס, אז מיט זיין אויפשטיין, מיטן וואסער גיסן און מיט דעם אי־בעריקן האָט ער איר נישט געשטערט די רו אין וועלכער זי נייטיקט זיך אצינד ווען סע שטייט איר פאָר אזא שווערער פרווו.

ארוים פון שטוב איז שמואל דוד א רגע שטיין געבליבן. א קיל ווינטעלע האָט א ווייע געטאָן צווישן די לאנגע פעדים פון זיין ווייסער באָרד זי א שאר טוענדניק לינקס. פרישע לופט האָט א גלעט געטאָן די נאקעטע ברוסט. ער האָט

אויפגעהויבן די אויגן צום הימל, געוואָלט אפשר זאָגן א תפילה, נאָר דערזעענ־דיק די טיפע לויטערקייט האָט אים באהערשט א שרעקלעכע פרייד, א פרייד צו וועלכער זיין נשמה האָט נאָך ביז איצט קיין מאָל נישט זוכה געווען זיך צו דער־הויבן און ער האָט געפילט, אָדער גאָר געהערט, אז דאָס מאָל וועט ער זען מיט די אייגענע אויגן דעם מולד — די געבורט פון א נייער לבנה.

ער טוט דאָס נישט ווי אמאָל ווען מ'האָט אויף אזא אופן באשטימט דעם גאנג דורך דער צייט פון די חודש-טעג און אויך יענע אין וועלכע מע וועט דאַר־פן פראַווען יום-טוב. דאָס איז נישט זיין חוב — ער וואָלט אפשר נאָר אזא חוב אויף זיך נישט גענומען. ער איז צו גרוים. ער וויל נישט מער ווי האָבן פשוט די זכיה צו זען דאָס וועגן וועלכן זיינע אורעלטערן פלעגן קלעטערן אויף בערג און נישט אליין — ווייל זיי האָבן געמוזט האָבן עדות כדי דאָס פעסטשטעלן די הייליקע טעג זאָל זיך נישט מיסד זיין אויף נאָר איינעם וואָס האָט געזען, ווייל דער מענטש איז אונטערגעוואָרפן דעם טעות. מיט דעם געפיל אז דאָס מאָל וועט עס אים געלינגען האָט ער זיך געלאָזט צום בארג-שפּיץ אויף וועלכן ער האָט ביז איצט נישט איין מאָל געקלעטערט און דאָרט אָפּגעזעסן שעהען — לאנג אויסשפּירנדיק דעם הימל.

... צוערשט האָט ער געהערט א שטיקלייט וואָס קוילערט זיך פון די נאָענטע הייכן אין די ווייטע, אין די אומענדלעכע, ביז זי ווערט אויפגעלעזט אין איין, אין כאאָס, צו זיין גדאנק איז דערגאנגען אז ערגעצווו געשעט א פארבאשאף און ס'איז אים איינגעפאלן אז ער וואָלט זיך געדאַרפט וואַרפן מיטן פּנים צו דער ערד. ער איז בייגעשטאנען דעם נסיון. צוריקקערנדיק זיך פון אין-סוף האָט די שטילקייט געגידערט איבער טאָלן און איר ווידערקול האָט געצויגן ווי א פריילינג-ווינטל מיט א קוים הערבארן לאנגן ששששש... אונטערגעשטראָכן פון א גרילץ. דאָס האָט געזונגען איר שירה א הינטער דעם מאָרגנשטערן באַ־האלטענע גריל. ביים זעניט האָבן זיך געזאמלט כמארעס. דאָס געגרויש פון זייער קאָכעניש איז דערגאנגען ביז גאָר נאָענט פון פלאץ ווו שמואל דוד איז געזעסן מיט אויסגענגלאָצטע אויגן. פּלוצעם האָט זיך פון די וואָלקנס אויסגעטיילט א זילבערן הירשעלע מיט בריליאנטענע הערנערלעך און גאָלדענע קאָפּעטקעלעך, דאָס הירשעלע איז געשפּרונגען מיט אימפּעט פון איין כמארע צו דער צווייטער ביז ס'איז ארייננעשפּרונגען אין ברייט צעעפנטן מויל פון אן אָנגעהויערן מאָ־גערן שווארצן וואָלף. דאָ האָט זיך באוויזן א בופלאָקס, גרויס ווי דער שור־הבור מיט א גריווע פון זעקס הונדערט זעקס און זעכציק איילן און הערנער ווי דריי-יעריקע ביימער פאַרשפּיצטע ביז גאָר, ער האָט דורם געווען דעם וואָלף אים גענומען אויף די הערנער, געוואָלט אויסמאַריקען זיין נצחון האָט אָבער

א שמואל דודן אומבאקאנטע חיה, אזא וואָס מע קאָן נישט באשרייבן. ווייל איר אָנהייב אין איר עק פארלירן זיך אין אין-סוף, אייגעשלינגען דעם בופלאָקס. די מזלות האָבן זיך אָנגעהויבן דרייען אין א ווילדן קאראהאָד זינגענדיק שירה, די חיה האָט געפלאצט און פון אירע איינגעווייד האָט זיך אַרויסגעקוילערט א זילבער קיילעכל, זיך געדרייט, געדרייט ביז זיך אויסגעצויגן אין א דין שלענגעלע וואָס האָט זיך אויסגעלייגט אין אן אָנהייב פון א האלב-קרייז. עלף שטערן האָבן זיך געבוקט שעפטשענדיק: געבוירן, געבוירן, געבוירן געוואָרן א נייע לבנה. שמואל דוד האָט זיך אויפגעכאפּט פון כישוף און צו זיין גרוים וואונדער האָט ער געהערט זיינע ליפּן שעפּטשען: ואחד עשר כוכבים משתחוים לי, זיך דערמאנט אז דאָס איז אן אלטער חלום, אז דער חלום האָט געשפּילט א גאָר גרויסע ראָלע אין דער געשיכטע פון זיינע אור— זיידעס און נישט פארשטאנען וואָס דאָס קאָן האָבן צו טאָן מיטן מולד. מיגלעך דאָס זאָל זיין א ווונק וואָס באַלאנגט אים... ער האָט זיך געלאָזט פירן פון זיינע נישט זיכערע טריט אויפן וועג אהיים און נישט געקאָנט אָפּרייסן דעם בליק פון ליכטיקן שלענגעלע מיטן דינענקן אין צווייען געשפּאָלטענעם צינגעלע וואָס האָט געפּויזעט ביים הימל אָנהייב. אומגעריכט איז געקומען אויפן געדאנק גנענדל, דערמאָנט אז די צייט איז ביז גאָר נאָענט, אז סע וואָלט געווען א יושר ער זאָל זי נישט לאָזן אליין. ער האָט געאיילט די טריט. „אויב סע וועט זיין א בן-זכר וועט ער מוזן הייסן יוסף‟, איז אים איינגעפאלן און ערגעץ אין א ווינקל מוח האָט געסטראשעט א שלענגעלע. „וואָס פארא שייכות האָט אהער נחש?‟ האָט ער זיך געפרעגט און תיכף פארגעסן. אָנגעקומען נאָענט צו דער שטוב האָט ער געזען אז אלע פענצטער זענען באלויכטן און פארשטאנען אז עפּעס איז געשען. אין איילעניש האָט ער זיך פארטשעפּעט אין א שיך-בענדל, שיער נישט געפאלן. אויף דער טיר האָט אויף אים געוואַרט חיה די הייבאַם.

— וואו זענט איר עם פארפאלן געוואָרן, רבי שמואל דוד? סע קומט אייך א גרויסער מזל-טוב. ס'איז א יינגעלע!

— מיט מזל זאָלט איר לעבן, האָט ער געענטפערט און געלאָפן גרייטן קוויטלעך אויסצוהענגען ארום דער קימפּעטאָרינס בעט און אויף די פענצטער און טירן.

דעם יינגעלע האָט ער א נאָמען געגעבן יוסף.

צוויי וויכטיקע זאכן האָט שמואל דוד נישט געוווּסט:

ראשית, אז מיט טויזנט אכט הונדערט פיר און זיבעציק יאָר צוריק האָט דער מולד פון חודש אָב אויסגעזען פּונקט ווי דער וועלכן ער האָט געזען בשעת

דער געבורט פון זיין זון, און אז געבוירן געוואָרן איז דעמלט נישט דער יוסף צו וועלכן ס'האָבן געפירט זיינע געדאנקען נאָר גאָר יוסף בן מתתיהו הכוהן, דער שפּעטערדיקער יאָסעפוס פלאוויוס.

והשנית, אז מיט נישט מער ווי א פּאָר צענדליק יאָרן פאר דער געבורט פון זיין זון האָט א געלערנטער — וואָס וועט נאָך לאנגע שטרויכלונגען אויפגענומען ווערן ווי א תנאי פון ווענענם ווערטער מע טאָר קיין אות נישט רירן, נאָך דעם געלייקנט ווערן און שפּעטער ווידער גערעכנט ווערן פאר א נביא — נאָך אסך נישט געשלאָפענע נעכט און לאנגע מוטשענישן אין וועלכע ער האט געפּרוווט דערגיין צו די סודות וועלכע סע רעגירן די קרומקיילעכדיקע מענטשלעכע געשיכטע, אָנגעשריבן פאָלגנדיקע ווערטער וואָס קאָנען אָנגענומען ווערן אלס אן אקסיאָמע:

„העגעל באמערקט ערגעץ אז אלע גרויסע געשעענישן און פּערזענלעכקייטן וואָס האָבן א וועלטגעשיכטלעכן ווערט באווייזן זיך, אזוי צו זאָגן, צוויי מאָל. ער האָט פארגעסן צוצוגעבן: דאָס ערשטע מאָל אלס א טראגעדיע און דאָס צווייטע מאָל אלס א פארס"..

2. ביי שמואל-דודן וואקסט אן עילוי

א נאָמען געגעבן האָט שמואל-דוד זיין זון יוסף.

ווי באַקאַנט איז דער נאָמען געקומען אויף דער וועלט ווען א לאַנגיאָריקע אומגליקלעכע עקרה האָט געבוירן, נאָך לאַנג וואַרטעניש, איר ערשטן זון. א פאַרבלענדעטע פון נס, האָט זי נישט געוווּכט פאַר וואָס פריער צו דאַנקען דעם באַשאַפער פאַר דעם וואָס ער האָט פון איר אָפּגעטאָן די בושה און דעם גרויסן ווייַ פון אומפרוכפּערדיקייט, צי גאָר פאַר דער האָפענונג אז זי וועט געבוירן נאָך און נאָך, דערלעבן געבן איר מאַן און באַשיצער א גאַנצע טשאַטע קינדער ווי סע פּאַסט פאַר א מאַנצביל פון דער מזרח וועלט. פון איר צווייטייַטנדיקן דאַנק און תפילה איז געבוירן געוואָרן דער נאָמען יוסף. צווייטייַטיק איז אויך דער גורל פון די יוספס וואָס האָבן געלאָזט א שפּור אין דער געשיכטע. דאָס קלעטערן אויף דער לייטער פון אומשטאַרבלעכקייט איז געווען פאַרבונדן מיט צאָלן א גרויזאַמען צינז — פאַרפרעמדט ווערן פון אייגענעם פאָלק. אזוי יוסף בן יעקב דער זון פון רחל, אזוי אויך להבדיל יוסף בן מתתיהו הכוהן. כאָטש ס'איז נישט אין דער טבע פון זאַמלער פון די דערציילונגען צו להבדילן און בלי-נדרן, דאָס לאָזט ער מיט פאַרגעניגן די רבנים, וואָס נוצן עס עד היום צו זייער פּרנסה, אין דעם פאַל אָבער פילט ער אז מע מוז. נישט אזוי מחמת דעם וואָס צווישן יידן האָבן זיך באַוויזן נאָך דריי טויזנט פיר הונדערט יאָר פון ערשטן און קנאַפּע צוויי טויזנט יאָר פון צווייטן ספרים-ברענער, ער האָפט אז זיי וועלן נישט באַמערקן דאָס אוועקשטעלן די אויבן דערמאָנטע יוספס איינעם נעבן צווייטן אפילו מיט א להבדיל מחיצה, ווייל אויב יאָ כאָטש אָן א שרעק נאָר ביים געדאַנק צו וואָס מע קאָן זיך דערוואַרטן פון אזעלכע בריאות. ניין, נישט די מורא איז די סבה, ער האַלט באמת אז דער אונטערשיד צווישן זיי איז א גוואַל-דיקער; כאָטש דער מקור איז אין תוך געגומען אפשר דער זעלבער: די גירי-קייט צו קריכן אויף דער לייטער פון אומשטאַרבלעכקייט. דער להבדיל ווערט

בארעכטיקט מיט דעם וואָס ביים צווייטן האָט עס דערפירט צו פאַרראַט. דאָ אָבער זענען געזאַמלט געוואָרן פאַרצייכענונגען וועגן א יוסף וואָס לעבט אין אַנדערע צייטן — צייטן אין וועלכע דער נאָכאַנאַנד פון פאַרפרעמדונג, פאַר־ראַט, תשובה און איבערצייגונגס־טוישונגען איז אזא גיכער, אזא שווינדלענ־דיקער אז ס׳איז שווער זיך פאַנאַנדערצוקלייבן ווען ס׳איז איינס און ווען דאָס אַנדערע.

ווען יאָסעלע — א געפּעסטעטער און געצערטלטער פון מאַמע און שוועס־טער — איז אַלט געוואָרן דריי יאָר, האָט אים שמואל־דוד אָנגענומען ביים הענ־טעלע, צוגעפירט צום טיש, אוועקגעזעצט אויף א בענקל, אונטערגעלייגט א קי־שעלע, דעם קינדס קעפּל זאָל זיין העכער פון טיש, אוועקגעלייגט פאַר אים א סידור מיט גרויסע אותיות און אָנווייזנדיק אויף איינעם פון זיי, געזאָגט: דאָס איז אַן אלף. ער האָט געוואָלט זיין דער ערשטער וואָס לערנט מיט זיין בן־יחיד דעם אלף־בית, דער וועלכער עפנט פאַר אים דעם וועג וואָס פירט צו דער תורה. ווי גרויס איז אָבער געווען זיין פאַרוווּנדערונג ווען יאָסעלע האָט געענטפערט:

— און דאָס איז א בית...

„זאָל דער מלאך געווען פאַרגעסן אים א שנעל טאָן אונטערן נעזעלע?" האָט זיך געפרעגט שמואל דוד באַטראַכטנדיק דאָס אייבערשטע ליפּעלע, און נישט באַמערקנדיק דאָס געוויינטלעכע גריבעלע האָט ער זיך דערמאָנט אין יענער מולד־נאַכט, אין דעם פאַר קיינעם נישט אויסדערציילטן סוד, און א רגע געבליבן אין פאַרלעגנהייט. אָבער נישט מער ווי א רגע. אים איז איינגעפאַלן אז דאָס קאָנען זיין די שוועסטער צי גאָר די מוטער וועלכע זאָלן אים האָבן גע־וויזן א פּאָר אותיות כדי זיך באַרימען מיט דעם קינדס חכמה.

ער האָט אים אָפּגעפירט אין חדר.

ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט און אין דער געגנט — א געגנט אין וועלכער אויך די דערפער זענען געווען איינגעטונקען אין תורה — האָט מען אָנגעהויבן רעדן וועגן שמואל־דודס זינדל. דעם נאָמען יאָסעלע שמואל־דודס האָט מען אָנגעהויבן אַרויסרעדן מיט א באַזונדערער האָפענונג. אַזוי איז עס געווען ביי יידן נישט נאָר פון יענער געגנט — ווי באַלד ס׳האָט זיך באַוויזן א קעפּל האָט מען געטראַכט אַן עילוי, און אויב אַן עילוי וועט ער זיכער זיין א צדיק. א צדיק מוז ברענגען א ישועה און ישועות האָבן יידן געדאַרפט אומעטום און אין אַלע צייטן.

יאָסעלע האָט געשמט מיט זיין חריפות, מיט זיין שאַרפן געדאַנק, מיטן אופן פון איינזאַפּן און איבעראַרבעטן אין אייגענעם מוח די שווערסטע מפורשים און מדרשים, אויף א מעסערשאַרף אַרויסגעזאָגטע השערות, מיט זיין אויסערגע־

זוייַנטלעכן זיכרון. גענוג געווען דאָס מינדסטע אָנצוהערעניש, קוים א ווונק אז ער זאָל דערפון ארויסלייענען, אפילו פאר למדנים, איבעראַשנדיקע מסקנות. צו מאָל האָבן זיך אפילו די מלמדים געשראָקן פאר זיין געוואגטקייט. אין אנדערן וואָלטן זיי אפשר אָפּגעשטויסן, אויב ניִשט געוואָרפן אין חרם, פאר אזעלכע געדאנקען, יאָסעלע אָבער איז דאָך ניִשט מער ווי א קינד...

געוואקסן איז יאָסעלע שטאָלטנע, זיך אויכטיילנדיק פון די איבעריקע קינ־דער מיט זיין כמעט אטלעטיש קערפּערל — א ניִשט זייער אָפטע דערשיינונג אין חדרים און ישיבות — מיט זיין קלאָרן בליק, מיט זיין שטענדיק אויפגע־הויבן קעפּעלע. אויכטערליש איז אויסגעקומען זיין אייבערשט ליפּעלע — א גלאַטס, אָן דעם שניטעלע וואָס צעטיילט עס געוויינטלעך אין צווייען און וואָס דאַרף זיין דער לעצטער באריר פון מלאך איידער מע באוויזט זיך אויפן עולם התחתון, אויף גאָטס ווילטל וו מ׳איז געצווונגען פארברענגען א צייט, אדורכ־מאכן כלאַרליי נסיונות און זיך אומקערן אין הימל א געלייטערטער. דאָס גלאַטע ליפּעלע האָט געגעבן זיין פּנים א מאָדנע אויסדרוק, אָן אומבאַשטימטן אזא. צו מאָל ווען זיין בליק איז געווען אָנגעשטרענגט, אויף עפּעס קאָנצענטרירט האָט ער אויסגעזען אָדלעריש. דעמלט איז נאָך מער אויפגעפאלן די גלאַטקייט פון דער אייבערשטער ליפּ און האָט געפירט דעם געדאנק ניִשט צו מלאכים מיט זייערע מעשים נאָר גיכער — באהיט זאָל מען זיין — צו שדים מיט זייערע אָפּ־טועכצן. קיינער האָט אָבער ניט געוואגט דאָס ארויסזאָגן מיט ווערטער מחמת דער מורא אז סע וואָלט געקאָנט פארשאטן; מע וואָלט דערמיט געקאָנט דער־וועקן בייזע גייסטער, זיי אויפמערקזאם מאכן אויף א פּנימהלע, אויף א שפּעל־טיקל דורך וועלכן זיי זאָלן זיך פארגנבענען צו דער נשמה פון א כשר יידיש קינד. דאָס אויך דערפאר ווייל די געגנט איז געווען אזעלכע וו א חוץ תורה האָבן אויך געהערשט די פארשיידנסטע איינגלויבענישן.

אין דער היים, פאר דער מוטער און שוועכטער, איז ער געבליבן יאָסעלע דער בן־יחיד און אן עילוי דערצו. פלעגן זיי אים פּעכטען איבער גאָר. דאָס האָט אים ביז א צייט געפעלן, ביז דעמלט ווען זייערע ווייכקייטן האָבן אין אים אָנגעהויבן וועקן מאָדנע געפילן. דאָס האָט אפשר אין א גרויסער מאָס גורם געווען דער אופן מיט וועלכן דער מלמד האָט געפּרווט אויסטייטשן פארשידענע שטעלעס אין דער גמרא. אויסמיידן זיי איז אים ניִשט איינגעפאלן, ווייל אויב מע לערנט די מסכתא נדרים אָדער גיטין דאַרף מען גאָרניִשט איבערהיפּערן. א צוועלפיעריק יינגל איז מסוגל אלעם צו פארשטיין, און אין דער גמרא זענען ניִשט פאראן זאכן וואָס קאָנען פארפירן דעם געדאנק. דאָס איז פאר די מלמדים פון יענע צייטן און פון יענער געגנט געווען א זעלבסטפארשטענדלעכקייט. אזוי

אז „ההוא נואף דעל גבי ההאי...‟ איז איבערגעזעצט געוואָרן גאַנץ פּשוט: „אַ חמור-אייזל וואָס איז געקומען צו אַ אשה ער זאָל מיט איר מזנה זיין...‟ קיינעם פון די תלמידים איז נישט איינגעפאַלן צו פרעגן וואָס איז אַזוינס אַ חמור-אייזל און אויך נישט וואָס הייסט מזנה זיין. עפּעס האָט זיי שוין אונטער-געזאָגט אַז אַזעלכע שאלות פרעגט מען נישט, אָבער שטורקען זיך אונטערן טיש האָט מען זיך געשטורקעט, און די פאַרשידנסטע געדאַנקען האָבן זיך גע-מישט אין זייערע קעפּלעך. ערגער איז עס געווען ווען ס'איז געקומען צו: „אמר עולא עלובה כלה שזנתה בתוך חופתה‟ — פאַרשעמט איז אַ כלה אַ חצופה וואָס האָט מזנה געווען אונטער דער חופה. דאָ איז די פראַגע געוואָרן אַ גאָר נאָענטע. אַ כלה איז אויך די עלטערע שוועסטער, די וואָס ווייזט אים אַרוים די גרעסטע ליבע, וואָס שפּילט זיך מיט אים מער ווי אַלע אַנדערע. אַזוי אַז ווען זי פלעגט דריקן זיין קעפּל צו איר ברוסט האָט עס אים געוואַרעמט די געבליטן און געדאַכט האָט זיך אַז סע געשעעט דאָס ערגסטע, נאָר זאָגן דאַרף מען נישט. דערצו איז עס גאָר אָנגענעם. פון דאָ שטאַמט אפשר דאָס וואָס מיט אַ סך יאָרן שפּעטער, דעמלט ווען ער וועט זיין אַ מאַן מיט אַ געווייסן מצב אין דער געזעלשאַפט, וועלן אייניקע וועגן אים זאָגן אַז ער איז אַ נואף, כאָטש דערוויילן האָט דאָס קיין מאָל קיינער נישט געקאָנט. אָבער דאָס וועט זיין שפּעטער. אַצינד איז ער דער שפּיגל פון דער ישיבה, דער יונגער תלמיד-חכם וואָס וועט באַרימט מאַכן נישט נאָר זיין שטעטל נאָר אויך זיין געגנט.

ביי דרייצן יאָר איז יאָסל שמואל-דודס נישט געווען מער אַ קניפּ-אין-בעקל-יינגעלע נאָר אַ מענטש וועלכן מ'האָט אָפּגעגעבן אַן אָרט אין שיל, ס'איז אויסגע-קומען אַ באַזונדער פאַרגעניגן און שוין אַביסעלע אַ כבוד אים זען זיצן לעבן זיך אפילו אין מזרח. אָפט פלעג געשען סע זאָל אים אַרויפרופן מאַקע אַהין אין מזרח נישט אַבי ווער. אין מזרח געפינען זיך אויך אויפגעקומענע גבירים, עם-הארצים, מענטשן מיט אַ רענדל-בייטש, אָבער נישט פון דעם פּאַרט זענען געווען יענע וואָס האָבן געוואָלט האָבן יאָסעלען לעבן זיך. פאַר די אויפגעקו-מענע איז די שטאָט אַ געקויפטע, און איינגנטום מיט וועלכן מע טיילט זיך נישט. זייער גאַנצער ייחום באַשטייט פון דער שטאָט, קאָנען זיי נישט לאָזן עמעצער זאָל באַטרעטן זייער פּאָסעסיע, כאָטש אויפהענגען אַ שילדל וואָס זאָל וואָרע-נען „פּאַרבאָטן, ס'איז פריוואַט‟, קאָן מען אויך נישט, סע פּאַסט נישט. לאָזן זיי דאָס פילן אָן אַ שילדל. די וואָס רופן יאָסעלען לעבן זיך זענען פון אַן אַנדער שניט, יידן וואָס געפינען נאָך צייט אפילו אין אַ מיטוואָך אַריינקוקן אין אַ ספר, אָדער גאָר אַזעלכע וואָס טוען זיך אָן די מי אויפצושטיין פיר אַזייגער פאַרטאָג און לערנען זייער דף-יומי אין דער היים אָדער אין בית-מדרש. יאָסעלעם אַנווענ-

הייט דערמאָנט זיי אין יענע צייטן ווען זיי האָבן אַליין פאַרבראַכט אין ישיבה, ווען זיי זענען נאָך נישט געווען באַזאָרגט מיט עול פּרנסה, האָבן זיך געקאָנט קוויקן מיט א וואָרט, זיצן שהען לאַנג פאַרבלענדטע פון א געדאַנקען־בליץ. האָבן יאָסעלען לעבן זיך האָט געשאַפן מיגלעכקייט צו א פּלוצעמדיקן נישט דערוואַרטן זאָג פון וועלכן סע זאָל א גיס טאָן יענע וווּנדערלעכע פּליסיקייט וואָס צעשפּרייט זיך אין אַלע איברים ווי אמתע מים־חיים, וואָס פאַרשאַפט דעם וואָס טרינקט דער ערשטער אַזאַ פאַרגעניגן גלייך ער וואָלט באַרירט דעם כסא־הכבוד.

שמואל־דוד האָט געשעצט נחת פון זיין זון אָבער איינצייטיק האָבן אים געמוטשעט סתירהדיקע געדאַנקען. זאָרגן האָט אים פאַרשאַפט דעם יינגלס אופן. געדאַכט האָט זיך אַז די ליובנעזאַנגען וואָס ווערן איבערגעחזרט אין יאָסעלעס אַנוועזנקייט זענען נישט מסוגל אים העלפן זיך אָפּשלאָגן פון גאווה וואָס דערגייט צו מאָל ביז דער גרענעץ פון חוצפּה. אים האָט אויך נישט געפעלן דאָס ליובעווען זיך פון עלטערע בכבודיקע יידן מיט יאָסעלעס חכמה. דאָס האָט נישט געקאָנט העלפן צום בחורס ערנסט. צו פרי האָט זיך אים געדאַכט האָט ער אָנגעהויבן קוקן אין ז׳הר, צו פרי זיך געלאָזט אויף א שכל כטעזשקעלע וואָס פירט לענגאוים א געפערלעכן תהום.. ער דאָט זיך געהאַלטן אין עצה מיטן רבין, די ענטפערס זענען אָבער געווען נישט זייער קלאָרע, אָדער אפשר נאָר פאַר אים נישט קלאָרע. ער האָט נישט געוווּכט ווי אַזוי אים נעמען שטרענגער אין די הענט. דער בחור איז אַלט אינגאַנצן נישט מער ווי פופצן יאָר און סע געפינען זיך אַזעלכע וואָס רעדן וועגן סמיכות. וואָס איז דאָס איילעניש מיט סמיכות? דאָס קאָן דאָך אוודאי נישט מער ווי שטויסן אים אין דער נעץ פון גדלות. אָדער אפשר זענען די וואָס רעדן דערפון נישט פאַרגינערס, מענטשן וועלכע פאַר קנאה זענען זיי אימשטאַנד יענעם קאַליע מאַכן, אָנטאָן א רעה, האָפן אַז אויף אַזאַ אופן וועט דער בחור נבשול ווערן. ער האָט אָנגעהויבן טראַכטן אַז ס׳איז אפשר צייט דעם בחור פאַרקנסן, ווייל דער מאַנצביל האָט זיך אין אים געצייטיקט; ער האָט געמיינט אַז מיט קויפן פאַר אים א שטאָט אין שיל וועט ער אים צוקאָווע צו׳אָן אָרט ער זאָל נישט וואָגלען אין מזרח, אמת צווישן זייער אָנגעזעענע בעלי־בתים, תלמידי־חכמים אָבער דערמיט נאָך געפערלעכער פאַרן אויספורעמען פון זונס כאַראַקטער. פון דער אַנדערער זייט איז אים געווען שווער צו באַהערשן דעם יצר־הרע, ווייל וועלכן טאַטן פאַרשאַפט נישט פאַרגעניגן ווען ער זעט ווי זיין אייגן קינד, זיין בלוט און פלייש, זיין בן־יחיד איז אַזאַ געלונגענער, טראָגט אויף זיך אַזאַ קעפּל, אַזאַ שאַרפן מוח פאַר וועלכן סע עפענען זיך ברייט די טויערן פון צו גאָט און צו לייט; דאָס איז דאָך א גוואַלדיקער צושטייער אויך

צו שידוכים פאר זיינע שוועסטער. מיט אזעלכע געדאנקען האָט זיך ארומגע־טראָגן שמואל־דוד ביז דער ראש־הישיבה האָט אים פארבעטן צו זיך.

שמואל־דוד האָט פארשטאנען אז דאָס קאָן זיין אין פארבינדונג מיט א שידוך און ס'האָט אויסגעזען בדרך הטבע, ביי די יאָרן טראכט מען וועגן א תכלית, די צייט לויפט און בן שמונה־עשרי לחופה הייסט דאָך נישט אז מע דארף ווארטן ביז דער לעצטער מינוט, אָדער גאָר וועגן סמיכות און דאָס רופט ארויס א צווייענדיק געפיל, פון איין זייט ביי קנאפע זעכצן סמיכות זאָל נישט פאר־שאטן — די סטרא—אחרא רחמנא לצלן — און פון דער צווייטער זייט איז ער דאָך דאָס לכל הדעות ווערט. מיטן ראש הישיבה איז ער געווען נאָענט, פאר אים האָט ער געקאָנט אויסלייגן אלע זיינע האָפענונגען ווי אויך זיינע ספקות. אָבער גרויס איז געווען זיין וווּנדער ווען דער ראש הישיבה האָט אים אויפגע־נומען מיט: זאָג דיין פסוק, שמואל־דוד. א רגע איז ער געבליבן אין פארלעגנהייט. וואָס קאָן דאָס הייסן? וואָס זשע ער איז עפּעס א ייִנגעלע? וואָס גאָר פּלוצעם איז אים איינגעפאלן? נאָך מער האָט אים איבערראַשט ווען ער האָט זיך געהערט שעפּטשען די ווערטער: העזו בני בנימין מקרב ירושלים... הערנדיק די ווער־טער האָט דער ראש הישיבה אָנגעהויבן שפּאנען אָן אויפגערעגטער איבערן צימער. ער האָט לאנג געשפּאנט אין א פיינלעך שווייגעניש. ס'דאַט אויסגע־זען אז אין ביידנס געדאנקען האָבן זיך אָפּגעשטעלט די וויטערדיקע ווער־טער: כי רעה נשקפה מצפון... כאָטש ארויסגערעדט האָט זיי קיינער נישט. גע־קומען איז מען דאכט זיך רעדן וועגן גוטע סמנים, און פּלוצעם: ווייל אָן אומגליק לויערט פון צפון־זייט! א לאנג שווייגן האָט געצויגן איבער דעם חדר: אין דער שטילקייט האָבן אָפּגעקלונגען דעם ראש־הישיבהס שטילע טריט גלייך א פּאָלק כאָלדאטן וואָלט דאָ מארשירט. נאָך א צייט איז דער ראש־הישיבה שטיין גע־בליבן, זיין בליק האָט אויפגעלויכטן.

— נו, שמואל־דוד, וואָס ביכטו געבליבן אזוי אָפּגעהענטיק? ווארטכט איך זאָל דיך בעטן זיך זעצן? אויב אזוי בעט איך דיך.

— כ'וויים, אזוי זיך, געדאנקען.

— לאָמיר אָפּלאָזן די געדאנקען און בעסער כאַפּן א שמועס.

האָט מען גערעדט וועגן פּרנסה, וועגן דער עלטסטער טאָכטער וואָס דארף באלד גיין אונטער דער חופּה, וועגן דעם אז די וועלט איז נישט מער דאָס וואָס געווען און אז אירע וועגן זענע עפּעס אזעלכע אז מע מוז זיך פארלאָזן אויף גאָטס באראָט. צעטיילט האָט מען זיך מיט א פּשרה, האלב אזוי און די אנדערע העלפט וועט מען זען.

אזוי אז וועגן א שידוך איז כמעט אָפּגערעדט געוואָרן און וואָס שייך סמיכות קאָן מען נאָך צוווארטן.

מיט אסך יאָרן שפּעטער, מיט זייער אסך יאָרן שפּעטער וועט יוספן באנג טון וואָס אין יענעם טאָג איז נישט באשטימט געוואָרן אז בילכער איז אפשר דאָך סמיכות איידער דער שידוך. דאָס נישט דערפאר ווייל ער וועט דאָס דארפן כדי צו פאַרנעמען דעם פּאָכטן פון א רב ערגעץ אין א וועלט-שטעטל, נאָר מער דער־פאר ווייל די וועלט מיט וועלכער ער וועט האָבן צו טאָן, אָדער מיט וועלכער ער וועט קומען אין קאָנטאקט ווי מע וועט דעמלט זאָגן, כאָטש א וועלטלעכע וועט זי אָפּגעבן גרוים כבוד יענע פון זיינס גלייכן וואָס האָבן אין זייער ייחוס בריוו חוץ א פאָר אָנגעשריבענע בענדער אויך דאָס גרויסע פארדינסט וואָס ביי נישט מער ווי זיבעצן יאָר האָבן זיי באקומען סמיכות.

דעמלט דאָט אים דער טיטול נישט געפעלט, ווייל פאר דער צייט איז גע־שען אזעלעכס וועגן וועלכן שמואל-דוד האָט נישט געוווסט. אים זענען נישט געווען באקאנט יוספס קווענקלענישן, זיין אָפּווייכן פון נאָר תורה אין זיין אופן באנעמען די וועלט. מיט זיינע צו אלעם אָפענע אויגן האָט יוסף דערפילט אז פארשטיין מוז מען אויך דאָס וואָס געשעט אויסער די בית-מדרש ווענט און ער האָט זיך אָנגעהויבן איינקוקן צום טאָגטעגלעכן לעבן פון ארום. ער האָט געפּרוווט פארשטיין די פון בית-דין שטיבלעך ארויסגעגעבענע היתרים וועלכע האָבן דערלויבט דאָס נישט דערלויבטע ווייל אנדערש איז אויסגעקומען, האָט מען נישט געקאָנט, ווייל ווען נישט האָט דאָס געקאָנט הייסן כמעט דער אונטער־גאנג. אזוי האָט ער שלום געמאכט מיטן מאָדנע היתר צו האנדלען מיט געגנ־בעטער סחורה. אָרעמקייט און הונגער זענען צו יענער צייט געווען א באַשטענ־דיקער באגלייטער פון גרעסטן טייל יידישע פאמיליעס. זיך באקענענדיק מיטן לעבנס-שטייגער פון די פון ארבעט און מאטעריעל פארהאָרעוועטע מענטשן איז אים נאָענט געוואָרן זייער שפּראך און זייער שטייגער, איינצייטיק זענען אים אָבער געוואָרן אָפּגעפרעגטער יענע היתרים וואָס האָבן געשטאמט פון די זעלבע בית-דין שטיבלעך, היתרים דורך וועלכע דאָס לעבן פון די צו אָרעמקייט פאר־שקלאפטע איז געוואָרן נאָך שווערער און ביטערער. דאָס האָט אים אויפגעטרייסלט און געצווונגען זוכן אן ענטפער.

דער ענטפער איז נישט געקומען, אָדער נישט אינגאנצן געקומען פון די ספרים דערצו האָבן זיי נישט געקלעקט. דער באדינג אין וועלכן ס'האָט זיך אָפּגעוויקלט יענער גדאנקען-גאנג איז געווען אן אנדערער. ער האָט געפילט אז אָצינד מוז מען האָבן עפּעס מער. דער „עפּעס מער" האָט ער געפילט ליגט אין פון פרומע האָרעפּאשניקעס געקנייטענע בלאָטעס, אין זייערע וואָגלענישן, אין זייער איבערגעגעבנקייט צו אין סקריפּענדיקע וועגענער געשפּאנטע קאָבילעס ווי צו זייערע אייגענע קינדער, אין זייער האלטן מיט אלע כוחות די איינגעפירטע

מנהגים וועלכע זיי האָבן באַטראַכט אַלס איין מאָל פאַר אַלע מאָל פון גאָט גע־געבענע און אַלס אַזעלכע מוז מען מיט זיי אויף אייביק שלום מאַכן. דעם „עפּעס מער“ אָדער אפשר נישט מער ווי עפּעס נאָך, האָט זיך אים געדאַכט, געפינט מען אין די אַזויגערופענע מעשה־ביכלעך אויף וועלכע דאָס בית־מדרש האָט געוואָרפן שיער נישט אַ חרם ... אָט די ביכלעך האָט יוסף אָנגעהויבן שלינגען זיך באַהאַלטנדיק פון טאַטע־מאַמע, אָפּגערעדט פון זיינע מלמדים. די ביכלעך האָבן געבראַכט מיט זיך אַזוינס וואָס איז אים ביז איצט געווען אינגאַנצן פרעמד. אין זיי האָט זיך דער גאַנצער מענטשלעכער מהות געשפּיגלט פאַרקערט און אויסגעזען אמתר. די טאָגטעגלעכע גרויקייט האָט אין זיי באַקומען פאַרבן וואָס ער האָט ביז דעמלט נישט געאַנט. פלייש, בלוט אוןביינער זענען נישט נאָר אַ לבוש פאַר דער פון גאָט געשענקטער נשמה, זיי האָבן גאָר זייער אייגענעם ווערט. ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט אַז אָן אָט דעם פלייש און בלוט זאָל די נשמה אויסזען אַ פרעמדע, אַ קאַלטע נישט זייער פילזאָגנדיקע דערשיינונג און אויך־געליידיקטע פון איר אייגענעם זין. אויב אין אינגאַנצן אַבכטראַקטע האָט זי דאָך גאָרנישט געמיינזאַמס מיט איר טרעגער; אויב איר איינציקע שטרעבונג איז צו ליגן אונטער דעם כסא הכבוד, וואָס קאָן זי אָנגיין דער אָרעמער גוף מיט זיינע מוטשעניש. ניין, אַזאַ נשמה איז אַ טרוקענער בוים, אָן צווייגן, אָן בלעטער, אַ בוים וועלכן די ווינטן בלאָזן פאַרביי, אַ פאַווע אָן פליגל, אָן פעדערן און אָן דעם גאָלדענעם געשפּין.

די ביכלעך האָבן געכישופט, זייער זאַפט האָט פאַרשיכורט און געוועקט אין אים אַ באַגער צו שרייבן אַזוי ווי ס'איז אין זיי געשריבן. וועגן דעם אָבער מוז מען ווייזט אויס אַוועק ...

און יוסף האָט באַשלאָסן נעמען אַ בינטעלע אונטערוועש און זיך לאָזן אין וועג ...

3. א מאָדערנער ויברח.

פאַראַן אין רומעניש, אפשר אויך אין אַנדערע שפּראַכן, א שפּריכוואָרט: „מע ווערט נישט א נביא אין אייגענעם לאַנד‟. שטאַמען שטאַמט דאָס שפּריכוואָרט פון גאָר אַלטע צייטן. מיגלעך דער ערשטער זאָל געווען זיין משה וועלכער האָט געמוזט אַנטלויפן קיין מדין, נישט ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר די מצריים, נאָר פאַר זיינע אייגענע שטאַם-ברידער וואָס האָבן נישט געקאָנט פאַרטראָגן אפילו זיינע א פשוטע עצה, וואָס איז אפילו קיין עצה נישט געווען, נישט מער ווי א פראַגע: למה תכה רעך — וואָס פאַרא נוצן קאָן דיר ברענגען זיך שלאָגן מיט איינעם וואָס קאָן זיין דיין פריינד? דאָס זעלבע איז געשען שפּעטער מיט ישוע בן יוסף וועגן וועלכן סע ווערט דערציילט אַז נאָך איידער ער איז דערוואַקסן צו ווערן א נביא האָט ער שוין געמוזט אַנטלויפן פון בית-לחם קיין מצרים, פון וואַנען מע קאָן דרינגען אַז די הויפּט זאַך איז נישט די ריכטונג וווהין מע לויפט, נאָר גאָר דאָס לויפן — דער ויברח אַלס אַזעלכער. דאָס ווערט אויך באַשטעטיקט מיט דעם וואָס אַנטלויפן האָט אויך געמוזט דער וואָס שטייט ביים וויגעלע פון איסלאַם — דער ערשטער און גרעכטער פון זיינע נביאים — און די וואָס גלייבן אין אים לייגן דעם גרעכטן אַכט אויפן טאָג פון זיין ויברח אויף אַזוי ווייט אַז זיי ציילן די יאָרן אָנהייבנדיק נישט פון באַשאַף נאָר פון טאָג פון זיין אַנטלויפן. געווען אויך אַזעלכע וואָס האָבן געפילט אַז זיי שטייט פאָר א שליחות פון גאָר גרויסן פאַרנעם און אויף זיך גרייטן דערצו זענען זיי פאַרשווונדן פון דער היים, זיך א לאַנגע צייט אָפּגעזונדערט אין די טיפקייטן פון וועלדער כדי זיך נענטער באַקענען מיטן מיין פון בראשית און אויף אַזא אופן געווינען די פעיקייט צו פאַרשטיין און אפשר צו מאָל מסוגל זיין זיך באַהעפטן מיט דער שיין פון באַשעפער. אַזוי האָט געטאָן, לויט מע דערציילט, דער בעל-שם-טוב. אַזוי האָט אויך געטאָן דער יונגער מאַרקס, דער קינפטיקער נביא פון אַן אַלוועלטלעכער וועלט-אָנשויונג.

אנטלאָפן איז אויך יאָסל, שמואל־דודם איינציקער זון, ווייל אין אים האָט זיך דערוועקט א רוף.

מיט א בינטעלע וועש אונטערן אָרעם און מיט הינטער די אויערן פאַרשאַרטע פּאות האָט זיך יוסף אַראָפּגעלאָזט אין דער שטאָט צ. ווייל דאָרט האָט געזאָטן מיט יידיש לעבן.

נישט לייכט איז אים אָנגעקומען אויסצוקלייבן די שטאָט צ. צו יענער צייט איז דער הר סיני געווען ווארשע. דאָרט האָט זיך געפונען דער יידישער אָלימפּ, די געטער־נעסט פון יידישן טראַדיציאָנעלן און מאָדערנעם דענקען. אפילו די אָפּגעפאָרענע אויף אנדערע וועלט־טיילן האָבן זיך פאררופן אויף ווארשע און געהאלטן אז זייער קיום איז אָפּהענגיק פון זיך טובלען פון צייט צו צייט אין דער דאָרטיקער לופט. נעמען אויף זיך דעם ריזיק זיך לאָזן קיין ווארשע האָבן געקאָנט אָדער געוואגט נאָר אויסדערוויילטע. פאר א טייל פון זיי האָט דער אָלימפּ געעפנט די טויערן פון אייביקייטס היכל, אנדערע זענען פאַרלוירן געגאנגען, נישט איסגעהאלטן דעם פרוו, פארוואנדלט געוואָרן אין חסידים אָדער פשוט אָפּגעפאלן. די קרוין פון עיר ואם בישראל האָבן געטראָגן אויך אנדערע שטעט...

(דאָ מוז איין מאָל פאר אלע מאָל געעפנט און געשלאָסן ווערן א פאראנטעז. קרוינען שטעט מיט דער באצייכענונג עיר ואם האָט זיך ארויסגעוויזן אלס א זייער גרויסער און שרעקלעכער טעות. גאָרנישט איז נישט געבליבן פון „אם". אויף אזויפיל גאָרנישט אז מע מוז טראכטן אז ס׳איז גאָר קיינמאָל נישט געווען. שווער צו וויסן וואָס פארא כוח האָט געפירט די האנט פון א זעצער און עם־הארץ און אים דערהויבן צו דער מדרגה פון נביאות דעמלט ווען ער האָט אוועקגעשטעלט אויפן אָרט פון דער „מעם" א „שין" און געלאָזט די אלף א נאקעטע. די צייט האָט באוויזן אז א פתח (פאסעך) האָט געפאסט פונקט אזוי ווי א צרה (צײרע). צו יענער צייט איז עס אָבער געווען אָנגענומען).

באקרוינט מיט דער באצייכענונג זענען געווען אויך לאָדזש, זשיטאָמיר, ווילנע, באַרדיטשעוו, קראָקע, אָדעס, און נאָך און נאָך. זענען אָבער א טייל געוואָרן איינגאנצן נישט צוגענגלעך און א טייל אויסער די גרענעצן פון לאנד. אזוי אז ביים פארלאָזן די היים־שטאָט האָט זיך יאָסל געמוזט באגניגען מיט צוויי ריכטונגען.ביידע האָבן געפירט איבער די בערג: איינע קיין מזרח־דרום און די צווייטע קיין מזרח־צפון. אין מזרח־מזרח־דרום האָבן זיך געפונען יאס, קעשענעוו, באָטאָשאן ווי אויך שטעטלעך מיט אן אביסעלע שטומפּיקער יידיש־

קייט. איז געבליבן די ריכטונג מזרח־צפון־צפון, דאָס הייסט די שטאָט צ. דאָ האָט ער זיך אראָפּגעלאָזט מיטן געדאנק זי איינצונעמען, נישט מער ווי מיט א יאָר דריי, אפשר פיר, פאר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

אין יענע צייטן האָט מען צ. גערופן „קליין־ווארשע", דער כטרי אָבער איז געווען א גאנץ אנדערער. נישט די זעלבע העוויות ביי די אָרטאָדאָקסן, נישט דער זעלבער שטעל ביי די משכילים און נישט דער זעלבער ברען ביי די רעאָוו־לוציאָנערן. דאָ, אין צ., איז דאָס לעבן געפלאָסן אין טייך־קאָרעטע, נישט איבערגיסנדיק די ברעגעס. די שטאָט וואָלט זיך ליבערשט גערופן „קליין־ווין", געווען א צייט ווען זי דאָט אהין געהערט, ווען זי האָט פון דאָרט געצויגן איר געשטאלטונג. דאָ האָט מען נישט געטראָגן „דייטשע" קליידונג, דאָ איז מען אין אזא קליידונג געבוירן; די משכילים זענען נישט צוגעקומענע און די השכלה נישט קיין אריבערגעבראכטע: מענדעלכאָן איז איר אייגן בלוט און פלייש.

אויך געשעפטן מאכט מען דאָ אנדערש: א וואָרט איז א וואָרט, קיינעם רוכט מען נישט פון גאס, קיינעם שלעפּט מען נישט ביי די פּאָלעס. ביי קאָנטאָרן זיצן באבארילטע, אויף פארזאמלונגען קומען צוגעשפיליעטע. אזוי האָט עס אויסגעזען ביז נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ביז דעמלט ווען ווין איז גע־בליבן מחוץ און דער שטראָם איז געוואָרן א נייער, א שטראָם וואָס האָט אָנגע־בראכט א נישט געשליפענעם, א מער פּראָסטאקעשן אָדער פּרימיטיוון עולם. וואָס צום זאָגן ווערט געזאָגט מיט שרעקלעכער פשטות, און אויב ס'איז צום אויספייפן ווערט געפייפט מיט פיר פינגער אין מויל ווי אויף דער טאלעקע בעתן פּאשען די פערד. דאָס האָט די ערשטע צייט ארויסגערופן גרינגשעצערישע תנו־עות און אן עטוואָס אפּיטראָפּסישן צוגאנג מצד די איינגעזעסענע, מצד די תוש־בים וועלכע האָבן דורות לאנג אויסגעפורעמט זייער אייגענעם אופן, זייער איי־גענעם פּרצוף. ס'איז אויסגעקומען א כאָרט איגוואזיע וואָס לאָזט פלעקן אויף דעם זויבערן סערדעט. מיט דער צייט האָט מען זיך צוגעוווינט, אפשר אויך דערפאר ווייל טרוקעניש האָט זיך אויסגעשיידט פון וואסערן און צוויי וועלטן האָבן אָפּגעוויקלט זייער לעבן, ווי זיי האָט זיך געדאכט, אויף פּאראלעלע רעלסן. ווי זיי האָט זיך געדאכט, ווייל אין דער ווירקלעכקייט האָבן זיי זיך אויף אזוי ווייט באאיינפלוסט אז פון דער מחיצה וואָס האָט זיי אָפּגעטיילט איז געבליבן נישט מער ווי א שיטערע רעשעטע דורך וועלכער ס'האָבן זיך געקאָנט פריי בא־וועגן אפילו מיטלוווקסיקע וואלפיש.

אראָפּגעקומען אהער ... ניין! דאָס וואָלט געווען א גראָבער טעות! אהער קומט מען נישט אראָפּ, אהער איז מען עולה, ווייל מיר האלטן נאָך ביי יענע יאָרן

ווען אין „עיר ואם‘‘ האָט מען געגלייבט מיט דער שלמותדיקער איבערצייגונג אז אזוי איז עס און אזוי וועט עס בלייבן און דערפאר איז אויך גע שאפן געוואָרן — ווי שטארק מע זאָל דאָס נישט געוועז וועלן אויסמיידן — א געוויסע היעראַר־כיע צווישן די „מאמעס‘‘, און די שטאָט צ. האָט פארנומען א בכבודיק פלאַץ אין אָט דער היעראַרכיע. אזוי אז מע וועט מוזן זאָגן: אַנגעקומען אהער האָט יוסף א צייט געבלאָנדזשעט פון איין הייפעלע צום צווייטן. זיך נישט געקאָנט אָפּרייסן פון זיין אמאָליקער סביבה וועלכע האָט אויך דאָ געהאט אירע „שטיבלעך‘‘ און אויך נישט געקאָנט מוותר זיין אויפן רוף פון די אנדערע. ביידע, סיי די „שטיבלעך‘‘ סיי דאָס נייע די „פאראיינען‘‘ און „ליגעס‘‘ — זענען אים אויסגע־קומען פרעמדלעך, קילבלעך, האָבן אויסגעזען „שטייפע מאָנטעפּיאָרעס‘‘ אין שווארצע ראמען און דערצו פון קיין איין פליג נישט בא... רירטע. ביי ביידע האָט גלייך ווי געהערשט די זעלבע דיסציפּלין דער זעלבער אופן פון אונטער־זוארפן זיך געוויסע געשריבענע און נאָך מער נישט געשריבענע רעגלען. גע־דאכט האָט זיך אים אז פאנאנדערקלייבן זיך וואָלט מען געקאָנט דורך בעסער פארשטיין דאָס פון וועלכן מ'איז אוועק — די היים. אריינדרינגענדיק טיפער אין דער אלטער היים וועט אפשר געלינגען ציען א פּאסיקל, מאכן א סך־הכל, געפינען גרענעצן, אויסלייגן אויף וואָגשאָלן, פארגלייכן. געדאכט האָט זיך אים אז צו גרינגעשעצעריש איז דער צוגאנג צו זיין אלטער היים מצד דעם היגן עולם וואָס האלט אז ער געפינט זיך אויף א גאָר אנדערער מדרגה, אויף אזוי ווייט אז ס'איז שוין קיין רייד נישט פון מדרגות נאָר פון וועלטן. דאָס האָט איינ־צייטיק פארדראָסן ווייל זיין היים איז אזא וועלכע מע דארף נישט אָפּקומען מיט א: „אהא, יענץ פארוואָרפענע ווינקל...‘‘ ניין, דאָס איז נישט גערעכט און אזא אומגערעכטיקייט טאָר מען נישט צולאָזן. קעגן דעם מוז מען עפּעס טאָן, און דער מוז פאלט צום אלעם ערשטן אויף די פון דאָרט אָפּשטאמיקע. ס'איז א יושר מע זאָל וויסן אז זיין היים איז א פילפארביקע, אז דאָרט האָט אפשר דער רעגנבויגן מער פארבן ווי דאָ כאָטש בארימען, בארימט זיך קיינער נישט דערמיט.

גאָר פרי, נאָך דעמלט ווען ער איז געווען יאָסעלע שמואל־דודס מיט א קניפּ אין בעקל, האָט זיך אין זיין הערצעלע פארגענבעט די גלוסטונג צו זאָגן. זיין חלום איז געבוירן געוואָרן אויפן וועג וואָס פלעגט אים פירן פון שטוב אין בית־מדרש. ווי פרי ער זאָל נישט געווען ארויסגיין פון שטוב, זענען שוין די הייזער געווען לעבעדיקע, פון לאנג אויפגעוואכטע. אויף די טאַרנאצן האָט עס שוין געווימלט מיט טרעסען קאָבריצן, אויסקלאפּן קישן אָדער גאָר גיסן פּאָמויעס פון טונקל־גרויע עמערס. טאָן פלעגן דאָס מיידעלעך אין זיינע יאָרן. מיידעלעך

מיט נאָך נישט פאַרצנועהטע בליקן. זיי פלעגן אים באַמערקן. זיין שטאַלטנע גאַנג האָט זיך געוואָרפן אין די אויגן און זיי פלעגן בלייבן א רגע שטיין. דאָס קישן אָדער דער עמער פון דער האַנט פלעג איבעררייסן זיין טראַיעקטאָריע און בלייבן א טיילעכל פון א רגע אָפּהענגיק, אומפאָנדעראַבל, גלייך ווי די ערד זאָל זיי געווען אויפהערן צוציען. יאָסעלע האָט געפילט דאָס גליטשן פון די בליקן איבער זיין כמעט אַטלעטיש קערפּערל, דאָס גופעלע האָט אָפּגעענטפערט מיט א מאָדנע וואַרעמקייט, מיט אן אויכטערלישן ציטער. און נישט צום פאַרשטיין פאַרוואָס דער געדאַנק איז געפאַלן איבער שיר-השירים. דעמאָלט האָט ער אָנגע-הויבן חלומען וועגן א נייעם פירוש צום אַלטן געזאַנג. ס'האָט זיך אים געדאַכט אַז אַלץ וואָס איז אים באַקאַנט פון דעם וואָס ס'איז געזאָגט געוואָרן איז צו איינגעהילט אין נעפּלען; אַז דעם מענטשנס נאָענטקייט צו גאָט, אַז זיין ענלעכ-קייט מיט דער געטלעכקייט באַשטייט פון אַן אַלע איברים באַהערשנדיק געפיל, פון קאָנצענטרירן אין איין באַשעפעניש דעם גאַנצן באַשאַף. געבליבן איז עס ביי געדאַנקען וואָס האָבן געמוטשעט טאָג און נאַכט. פון זיך מיט עמעצן טיילן האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. ער האָט דאָס נישט געוואַגט אפילו מיט די נאָענטסטע חברים. אויך פאַר זיי איז עס געווען א סוד ווייל זיי קאָנען ווער ווייסט ווי אַזוי אויספּלאַפּלען און... דאָס וואָלט געווען פאַר די ישיבה-בחורים א גע-לעגנהייט אָפּצוחוזקן פון בחורל וואָס האַלט זיך באמת פאַר אַן עילוי, און פאַר די מלמדים — תלמידי חכמים מיט א שם — וואָלט עס זיכער אויסגעזען א שרעק-לעכע חוצפּה, און ביי וועמען? ביי זייערן א תלמיד און דערצו ביי איינעם מיט וועלכן זיי נעמען זיך איבער! האָט ער זיין דראַנג באַצוווּנגען און געהאַלטן אין זיך. אַזוי ביז די מעשה-ביכלעך. דעמאָלט איז דער געדאַנק פון זאָגן געוואָרן א מער קאָנקרעטער. ער האָט געפילט אַז ער איז דאָס בכוח, אַז אַזוי, אויב נישט בעסער, וואָלט ער זיכער אויך געקאָנט.

אין דער שטאָט צ. האָט דער זאַמען אָנגעהויבן שפּראָצן, שפּאַרן פון אַלע פּאָרעס. דאָ דאָט דעמאָלט געלעבט און געשאַפן א גאַנצע פּלעיאַדע שרייבער און דיכטער, דאָ האָט מען זיך געקאָנט באַקענען מיט כּטילן און שטעלונגען, מיט טיפקייטן און הייכן, דאָ דאָט מען געקאָנט וואָגן זיך באַווייזן אויף דער סצענע מיט א פּאָר בלעטלעך אין האַנט, הערן דאָס ווידערקול צו דער אייגענער שטימע, דעם אָפּקלאַנג פון אינערלעכן רוף אין פרעמדע הערצער, זיך איבערצייגן אַז די געשעפענסטער וואָס לאָזן נישט שלאָפן טראָגן מיט זיך א וויברירונג וואָס ציטערט אויף איידעלע כּטרונעס. דאָ האָט געקאָנט געשען אַז צום נאָמען זאָל זיך אָנטשעפּען א „ל'', א „ניו'' אָדער א „לע'', און ווען פון איציק איז געוואָרן איצעניו, פון וועלוול — וועלוועלע, פון יעקב — יאַנקעלע און פון יאָסל —

יאַסעניו האָט דאָס אויך געהייסן א גוואַלדיקער שפּאַן אויפן וועג צון דער טיר פון היכל.

דער שפּאַן איז אים געלונגען.

... די מענטשן-ריידלעך וואָס האָבן זיך געהיצט ארום דער געביידע פון „מאָרגן—רויט" האָבן צוגעזאָגט אַן אַנגעלאָדענעם אָוונט. אַן אַנלאָדעניש וואָס פירט נישט צו מחלוקת נאָר גיכער צו טאָלעראַנץ. טיילגענומען אין אָוונט האָט א ברייטע גאַמע ריכטונגען. דער אָוונט איז געווען א לינק-צענטערדיקער. ווי באוווסט איז דער באַגריף צענטער אַן אומבאַגרענעצטער. די גרענעצן זענען אַזוי ווייט, פאַרפלאָנטערן זיך און פארלירן זיך אין אזעלכע נעפּלען, אַז ביי די זוימען טרייט מען אַריבער פון איין ריכטונג צו דער צווייטער זיך קיין חשבון נישט אָפּגעבנדיק. דערפאַר זענען דעם צענטער אזעלכע אויסגעשפּראָכענע שונאים סיי די גאָר לינקע, סיי די גאָר רעכטע. זיי האַלטן אַז צענטער איז א סאָרט חולאַת וואָס פאַרפּעסטעט און פאַראומגליקלעכט די וועלט. אין בעסטן פאַל זענען די וואָס געהערן אָן צום צענטער נאַיווע בהמות. דאָס האָט אַפילו אַמאָל געזאָגט א גוטער-ייד. געווען איז ער מער א ירושהדיקער גוטער-ייד, דאָס הייסט אביסעלע א פאַרבלאָנדזשעטער. דער אויסדרוק פון א מאַרידן-קראַנקן איז געווען אינגאַנצן א רבנישער, אויך דאָס קליינע עטוואָס שוואַרצע בערדעלע וואָס האָט געפּאַסט צו זיין קליינוווקסיקייט איז געווען רבניש — אַזאַ בערדעלע האָט זיך גערדאַכט האָט געמוזט האָבן אויך דער טריסקער, אויך דער לייכטער נעפּל וואָס האָט שטענדיק געשוועבט איבער זיינע קלוגע אויגן איז געווען א רבנישער, זיין אופן אָבער איז נישט געווען אינגאַנצן. איז געשען ער זאָל פרעגן א יינגעלע וואָס פלעג צו מאָל לערנען א בלאַט גמרא אין בית-מדרש און נאָך מער זיך שפּילן אויפן הויף און ער, דער גוטער-ייד, פלעג שטיין ביים פענצטער און קוקן מיט פאַרגעניגן צום יינגעלעס שפּיל, איז געשען ער זאָל אים פרעגן: דיר זאַלמענדל וואָס געפעלט מער, רעכטס צו לינקס? געפרעגט האָט ער ווייל אין יינגעלעס משפּחה זענען געווען פאַרטרעטן ביידע ריכטונגען סיי די לינקע סיי די רעכטע. דאָס יינגעלע האָט געענטפערט נישט אַזוי פון איבערצייגונג ווי צוליב דעם אַז ער זאָל שוין זיין א גרויסער און האָבן זיין אייגענעם מיין: איך האָב ליב די מיט, נישט רעכטס און נישט לינקס. דער גוטער— ייד האָט געשמייכלט און כאָטש ער האָט געוווכט אַז דער ענטפער איז צום באַווייזן: אָט-בין-איך-גאָר-אַנדערש-ווי-מע-קאָן-זיך-פאָרשטעלן, האָט ער אים געפרווט מיטגעבן א עצה אין לאַנגן לעבנס-וועג: ניין, נישט גוט אַזוי זאַלמעלע. מענטשן, האָט ער געזאָגט, גייען אויף דער רעכטער זייט אָדער אויף דער לינקער, אין דער מיט גייען בהמות. דאָס מאָל אָבער, אין דעם אָוונט ,האָט מען מוותר געווען אויף

דער אָפּשאַצונג, און די לינק-צענטערדיקע פאַרזאַמלונג האָט צוזאַמענגעבראַכט א גרויסן המון. געקומען איז מען צוליב די דעקלאַמאַציעס, פאָרלעזונגען און רעדעס פון די כאַנע געהויבענע אין שטאָט. גרייט איז מען געווען אויפצונע-מען מיט פאַרגעניגן יעדן שפּיציקן געדאַנק ניַשט נעמענדיק אין אַכט קעגן וועמען די שפּיצן זענען געווענדט.

יאָסעלע האָט באַשטימט אַז אצינד איז די צייט, אַז אויב ער וויל פון יאָ-סעלע זאָל ווערן יאָסעניו, מוז ער אויף דעם אָוונט איבערלייענען די פּאָר זייט-לעך מיט וועלכע ער טראָגט זיך אַרום שוין אַ לענגערע צייט.

דער שטייגער וועלכן ער האָט געשילדערט, האָט פאַרכאַפּט דעם עולם מיט זיין באַזונדערקייט און פאַרביקייט, און ער, דער עולם, האָט באַצאָלט מיט לאַנג-דויערנדיקע אַפּלאָדיסמענטן. ווייל חוץ דעם מעשהלע איז אויך געפעלן געוואָרן דער מחבר מיט זיינע אָנגענעמע שטריכן.

אַזוי איז געבוירן און באַשטעטיקט געוואָרן זיין ערשטע דערציילונג...

4. א שפּאַן צוריק

גרענעצן האָבן זיך אָנגעהויבן באַוועגן. צוערשט איז געווען א שרעקלעכער רעש, א היכטעריע האָט פאַרכאַפּט א פאָלק און זיך געוואָרפן ווייט איבער די גרענעצן. איבער די פריערדיקע, די נאָך א מלחמה באַשטימטע. גרענעצן גערעכטע — גרענעצן אומגערעכטע. נאָך דעם זענען געווען מארשן — פּויקן, טרומייטערס, שטיוולקלאַפּעריי און א ווילד געשריי. א הייזעריק געשריי, א פאַרשיכורטס. שפּעטער זענען געקומען טריאומף־מארשן. אויסגעפּוצט עטלעכע טויזנט מאַן, זיי אויפגעזעצט אויף גרויסע א שרעקלעכן רעש מאַכנדיקע מיט הארמאטן באַוואָפנטע מאַשינען און א לאָז געטון איבער שאָסייען. איידער דער רעש האָט זיך געלייגט האָבן שוין געשאַלט פון צענדליקער טויזנטער ברוכטן לידער וועלכע האָבן באַזונגען דעם גרויסן נצחון. פעלקער האָבן זיך איבערצייגט אז זיי האָבן אויף דעם נצחון געווארט זינט די וועלט איז א וועלט און די פעלקער, פעלקער. נאָך דעם האָבן די הארמאטן געשאָסן, באָמבעס זענען געפאַלן פון הימל, דאָס געזאַנג איז געוואָרן אן אייגוואָרטיקס: טויט, טויט, טויט...

אין דעם געטומל איז שווער געוואָרן פאָראויסצוזען ווי אזוי וועלן די גרענעצן אויסזען מיט א טאָג שפּעטער, וועמען וועלן געהערן שטעט און דערפער, פעלדער און וועלדער, וועלכע וועט זיין די אָפיציעלע שפּראַך, וואָס פאַרא מונדירן וועלן זיך באַווייזן איבער נאַכט אויף די גאַסן, ווער וועט אויסקלייבן דעם בוידעם אָדער דעם קעלער און ווער דעם גלות. די סכנה האָט געהאַנגען נישט נאָר איבער די קאַנטן אין וועלכע סע געפינט זיך די שטאָט צ. נייערט אויך ווייט, ווייט ארום און נישט נאָר ווייל די לענדער זענען קליינע און די שטאַמען פילצאָליקע, געקנעטענע, געמישטע און געלייטערטע אין יאָרהונדערטער אינוואַזיעס פון כלערליי נאָמאַדע פעלקערשאַפטן וואָס דאָבן דאָ געלאָזט א טייל פון דער צו זייערע פערדס טלאָען געקלעפּטער ערד און פון די אין רייטערס האלב־גייסטער אָנגעהויפּטן אומרו און אנגסט. די סכנה האָט געהאָנגען אויך איבער לענדער

וועמענס גרענעצן ציען איבער פארשידענע ערדטיילן און וועמענס באפעלקערונג איז כחול הים. אין אזעלכע עפּאָכעס וואקסט די פארפרעמדקייט און פאראיינזאמטקייט פון באשעפעניש וואָס רופט זיך מענטש און סע הייבט אָן זוכן דעם גרויסן באשיצער — די מאמע.

יאָסל האָט באשטימט אז ס׳איז צייט זיך אומקערן אהיים, אין אזעלכע צייטן איז גלייכער צו זיין צוזאמען. שבת אחים האָט זיך געבאָמבלט איז נישט נאָר א שלוש־סעודות ניגון אויך נישט נאָר ווייל ס׳איז אָנגענעם צו זיין מיט נאָענטע, מיט אייגענע; ס׳איז גאָר א מוז, א נויטבאדארפטיקייט. פאראן צייטן ווען געפינען דעם געהעריקן ריטם איז א לעבנס־פראגע. געפינען דעם ריטם איז מיגלעכער צווישן אייגענע, לעבן הערצער מיט א באקאנטן קלאפּ. אזוי איז עס געווען שטענדיק אין שווערע צייטן, און אז די צייטן וואָס קומען וועלן זיין שווערע האָט קיין צווייפל נישט געקאָנט זיין. שווער איז געווען זיך פאָרשטעלן ווי גרויס די צרה וועט זיין און וואָס פארא כוחות וועלן זיין נייטיק זי איבערצולעבן.

אהיים איז ער געקומען נישט מער מיט הינטער די אויערן פארשאַרטע פאות, נאָר אינגאנצן אָן פאות. כאָטש אויסערלעך האָט זיך געדאכט אז אלץ איז אראָפּגעוואָרפן האָט טיף אין הארצן אין א גרויסער מאָס געוועלטיקט דער אמאָל. און ווייל דער אמאָל איז געווען אזוי טיף איינגעוואָרצלט, ווייל אלץ וואָס ער האָט געזען און איבערגעלעבט האָט געפּאסט דעם דאָרט, דער שטאָט און דעם עולם מיט וועלכן ער דאָט פארבראכט אין צ. אָבער נישט דעם דאָ, נישט דעם געבורטס־אָרט וועלכעס ער האָט זיך פאָרגעשטעלט א פארגליווערטס, אַן איינגעשלאָפענס אזוי ווי ער האָט עס פארלאָזט, האָט אים געוווּנדערט ביז גאָר דאָס וואָס ער האָט געפונען. אזא כאָדנע פארענדערונג אין אזא קורצער צייט איז אים געווען נישט פארשטענדלעך. ס׳איז דאָס זעלבע און דאָך נישט דאָס זעלבע. פאַר דער צייט האָט זיך אריינגעוועבט א פרעמדער פאָדעם — א שעטנז פאָדעם — אין לעבן און שטייגער. מע באגעגנט נאָך לעבן אַן איבערגעלאָדענעם וואָגן א יידן מיט די פּאָלעס אין גארטל אָבער זיין גאנג האָט נישט מער דעם ווערדיקן אויסזע, דער ניגון איז געדעמפּט אין מיט א כל־נדרי ציטער, די כאָרד איז טונקעלער, אש־גרוילעך; אפילו שמואל שורענער, דער לאנגיאָריקער אלמן מיט פארדרייטע וואָנצעס אויף ארויף — רויטע ווי דעמבענע בלעטער אין שפּעטהארבסט — איז נישט מער דער זעלבער. ווען ער שפּאנט אין מיטן גאס אַן אויסגעשטרעקטער מיט זיין גאנצער לענג האָבן זיינע זעלנערישע פאָדעשוועס נישט מער דעם זעלבן אָפּקלאנג. וויפל ער זאָל זיך נישט ציען אין דער הייך העלפט נישט — ער זעט אוים קלענער. ער קוקט מיט חשד אויף די נאָך מער געבויגענע שטיבער אָנגעשפּארטע איינע אין דער צווייטער די גאנצע לענג פון גאס און אים דאכט זיך אז זיי טראָגן אין זיך עפּעס א סוד, זיי איז באוווכט א דראָונג וואָס הענגט

איבער דער שטאָט, דערציילן האָבן זיי מורא סע זאָל נישט אָנוואַרפן א שרעק, נישט ארויסרופן א פּאַניקע, האָבן זיי זיך פאָרגענומען עוקר זיין מיט די איינוווינער מיט אלעמען אפשר אין איינער פון די נאָענטע נעכט. בלייבט ער פון צייט צו צייט שטיין, דרייט די וואָנצעס אויף ארויף און ברוגזט זיך: וואָס איז דאָס פארא סודען זיך? דער עולם קוקט אָבער נישט אויף די הייזער נייערט אויף שמואל דעם געוועזענעם שטאָט-גיבור און זאָגט: נעבעך...

זיינע פריערדיקע חברים מיט וועלכע ער האָט צוזאמען געקוועטשט די בענק זענען פאר דער צייט געוואָרן באוויבטע, פארנומענע מיט דאגות פּרנסה, מיט האָדעווען א הויזגעזינד. באגעגנט מען זיי זענען זיי שטענדיק געאיילטע, נישטאָ קיין צייט נישט אינדערפרי נאָך שחרית, נישט אין אָוונט נאָך מעריב. שטענדיק מוז מען ערגעץ א לויף טאָן עמעצן כאַפּן אָדער באגעגענען, פארשפּעטיקן טאָר מען נישט ווייל... פּרנסה איז אן ערנסטע זאך. אין שיל בלייבן נאָר גאָר אלטע, פון יענע וואָס פלעגן אמאָל ליב האָבן א שמועס טאָן מיטן גאָר יונגן יאָסעלע. זיי פרוון אויך אצינד, איז אָבער זייער שמועס אן אויסגעוועפּטער, א שימלדיקער. שווער זיך אריינצופלעכטן אין אלגעמיינעם שטראָם ווייל אויך ער איז, ווייזט אוים נישט מער דער זעלבער קוקט ער זיך איין נענטער, מוז ער צוגעבן אז די איינטאָניקייט איז גיכער אן איבערפלעכלעכע, אז אזוי זעט עס אוים נאָר פון אויבנאויף. אויך דאָ האָבן זיך באוויזן שטרעמונגען, אָדער אפשר זענען זיי געווען שוין פריער נאָר ער האָט זיי נישט באמערקט. אין זיינע פאָרשטעלונגען וועגן דעם היים-אָרט — אין דער צייט ווען ער איז געווען אין צ. — האָט זיך אים געדאכט אז די כאמע „לינקע" זענען די אגודהניקעס. אצינד פילט ער אז דאָ קאָכט זיך אויך אנדערש נאָר קיין צוטרייט געפינט ער נישט, ער בלייבט א זייטיקער. אפשר אויך דערפאר ווייל ער טראָגט נישט ווי אלע זיינע געוועזענע חברים דעם עול פּרנסה. ער זעט אוים צו זיין דער איינציקער פון זיין דור וואָס ברִיקעוועט אָן שום זאָרגן, וועלכער פארטרענצלט די צייט מיט גאָרנישט. דער אמת איז אן אנדערער. חוץ דעם דראנג אהיים, ווייל די צייטן וואָס קומען ווייזן זיך שווערע, האָט אים געצויגן אהער נאָך עפּעס, אן עפּעס אין וועלכן מע באשטימט נישט אליין, נישט אין זין פון געפינען אן אָנשפּאַר, א טועכ"ז, ווייל פון הוילער לופט לעבט קיינער נישט און זיצן אויפן טאַטנס קארק ביי זיינע יאָרן קאָן מען נישט און אויך נישט אין אן אנדער פראגע וואָס ווערט מיט יעדן טאָג עיקרדיקער... אהיים האָט שרעקלעך געצויגן — און קיין עצה קאָן ער זיך נישט געבן — א בליק, א לאָק...

*

פאַראַן אַ שפּיל אַזאַ — איקס, מיקס, דריקס. אַ קינדער שפּיל. מע ציט צוויי פּאַראַלעלע ווירעס פון אויבן אַראָפּ איבערגעקרייצט פון אַנדערע צוויי פון רעכטס אויף לינקס אָדער פון לינקס אויף רעכטס. אַזוי שאַפן זיך זעכצן ווינקלען, איין פאַרמאַכטער פירעק און אַכט אָפענע. אָט די פירעקן פולט מען אויס מיט אותיות אָדער מיט ציפערן, ווער ס׳ענדיקט דער ערשטער דער האָט געוווּנען. ניין, דאָס שפּיל איז אפשר נישט פּינקטלעך אַזוי, אָבער די אותיות און ציפערן קאָן מען זיך פאָרשטעלן אַלס שטיבעלעך, די ווירעס אַלס גאַסן, די איקס-מיקס-דריקסן אַ פּאָר מאָל פאַרמערן און אַזוי זאָל זיך באַקומען בערך די מאַפּע אָדער די קאַרטע פון דאָרף-שטעטל אין וועלכן שמואל-דוד פירט זיין לעבן מיט גנעגדלען, דריי טעכטער און איין זון. אין שכנישן איקס-מיקס-דריקס, אין צפונדיקן פון שמואל דודס געפינט זיך דאָס הויז אין וועלכן ס׳איז געבוירן געוואָרן און אויפגעוואַקסן שפּרינצעלע. אין דריטן, אין דער זעלבער ריכטונג, דאָס בית-מדרש, דאָס חדר און די ישיבה. אין די פרילינג, זומער און האַרבסט טעג האָט אויך שפּרינצעלע געטרעסעט די קאָבריצן און נישט איין מאָל זענען זיי איר געפאַלן פון די הענט בעת יאָסעלע פלעג פאַרבייגיין. אין זיין זכרון איז זי געבליבן שפּרינצעלע די צנועה אפשר ווייל שטענדיק ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען האָט זי געקוקט אויף אירע צעקאַליעטשעטע מעשטעס. נאָר איין מאָל האָט זי פאַרשפּעטיקט אַראָפּצולאָזן דעם בליק צי גאָר נישט פאַרשפּעטיקט. ס׳איז געקומען די צייט דעם בליק נישט אַראָפּצולאָזן. זי האָט געפאָלגט די צייט און מיט מאָדנע אָפענע אויגן און מיט אַ גרימאַסע וואָס האָט געדאַרפט זיין אַ שמייכל האָט זי נאָכגעקוקט דעם שטאָלטנעם בחור וואָס גייט פאַרביי נישט געאיילט יעדן טאָג אויפן וועג וואָס פירט צו דער ישיבה. אַז נישט אין חדר און אויך נישט אין בית-מדרש האָט זי געוווּסט באַשייד. געוווּסט האָט זי ווייל געקומען איז אויך די צייט צו וויסן. פאַרגעסן האָט זי אַוועקצונעמען דעם לאָק וואָס שוואַרצט איר שטערן, און אפשר אויך דאָס נישט פאַרגעסן ווייל ס׳איז שוין געווען צייט זי זאָל קיין מאָל נישט פאַרגעסן אַז איר לאָק איז מלא-חן. ווען דער ווינטער האָט פאַרטריבן אין די הייזער האָט יאָסעלע באַמערקט יעדן פרימאָרגן איר קעפּל ביים פענצטער.

אצינד איז זי אַ גרויסע און דער שטאָך אין האַרצן ווען ער זעט זי דער זעלבער. כאָטש ער איז פאַר דער צייט געוואָרן אַן אויסגעפאָרענער, געזען אַ וועלט און ווייסט ווי זיין שטעטל באַשטייט געפינט ער נישט די געלעגנהייט זי

צו באַגעגענען צווישן פיר אויגן, זאָגן און הערן עטלעכע ווערטער. נישט איין מאָל האָט ער צוזאַמענגעשטעלט פּלענער וועלכע האָבן אים גופא אויסגעזען אומגעלומפּערט קינדעריש, ווי אַזוי זיך צו טרעפן אויג אויף אויג מיט שפּרינצען. ס'האָט אויסגעזען גלייך אַ נישט גוטער זאָל זיך געווען אַריינמישן אין דער געשיכטע און וויל בשום אופן נישט צולאָזן סע זאָל קומען צו אַ באַגעגעניש צווישן די צוויי.

— יוסף, האָט זיך אין אַ טאָג אָפּגערופן שמואל-דוד, און יאָסל האָט געמיינט אַז מיט דעם רופן אים ביים אמתן נאָמען — ביי דעם באַשערטן נאָמען, ווייל מיט אים רופט מען אים אויף צו דער תורה און אויך מיט אָט דעם נאָמען איז ער דער בן — וויל ער אים געבן אָנצוהערן פון אָנהייב אָן אַז דער שמועס וואָס שטייט פאַר אָדער דאָס זאָגעכץ וואָס ער האָט אים צו זאָגן דאַרף אָנגענומען ווערן אַלס זייער ערנסט. ער האָט געוווּסט אַז זיין טאַטע איז נישט זייער צופרידן מיט זיין גאַנצן אופן, מיט זיין בלאָנדזשען ווי אויף אַן עולם-התוהו, מיט זיין נישט צוזוכן עפּעס אַ באַשעפטיקונג און איבערהויפּט מיט זיין אָפּגעבן זיך מיט מעשה—ביכלעך. זיי, די מעשה-ביכלעך, האָבן אפשר זייער ווערט אָבער צו אַ תכלית קאָנען זיי נישט פירן. נישט איין מאָל האָט ער געגעבן אָנצוהערן אַז דאָס אָדער יענץ מוז מען נישט. קיין איבערגעטריבענער קפּדן איז ער מער נישט, ער קאָן אויך איינגיין אויף געוויסע קאָמפּראָמיסן; צו מאָל האָט ער אָנגעוויזן אויף דער מאַמען ווי איינער רעדט — זי מוז דאָך אוודאי נישט וויסן וועגן אַלצדינג, סע קאָכט זי געזונט, צו וואָסזשע טויג עס דיר? צו קיין סיכסוכים איז עס נישט געקומען — יאָסל האָט אָנגעהאַלטן אַ מאָס, טראָצן, טאָן אויף להכעיס האָט ער נישט ליב געהאַט און האָט דאָס קיין מאָל נישט געטאָן. ער האָט געוווּסט אַז ווי טאָלעראַנט שמואל-דוד זאָל נישט זיין וועט ער נישט אָפּטרעטן פון דעם וואָס ער האַלט אַז ס'איז זיין פליכט אַלס ייד, פון דעם וואָס האָט צו טאָן מיט מהות פון יידישקייט. יאָסל האָט זיך אפילו מיט דעם געגרויסט, ס'האָט אים געפעלן ביז גאָר אָט די קאָמבינאַציע פון טיפער פרומקייט, פון עניוותדיקער ערלעכקייט מיט גרויסהאַרציקער טאָלעראַנץ — אַ גאָר זעלטענע דערשיינונג אין זיין טאַטנס סביבה. הערנדיק דעם אָפיציעלן רוף האָט ער זיך געריכט אויף אַן אָנגעלאָדענעם שמועס און אַ טאָפּ געטאָן דעם זכרון, זיך געוואָלט דערמאָנען וואָס אַזוינס ער האָט געקאָנט טאָן וואָס זאָל ברענגען צו אַזאַ כאָרט שמועס.

— יוסף, האָט ער געהערט אַ געפּלעפּטער, אַז דו ווילסט אַזוי גוט זיין, גיי אַריין צו הערש-בערן. כ'ווייס נישט וואָס ער וויל פון דיר.

„צו הערש-בערן! זע נאָר ווי פשוט דאָס קאָן זיין! ווי אַזוי איז דאָס מיר ביז איצט נישט איינגעפאַלן?“ ער דאָט קוים באַהערשט אַ ווילד-משוגע געלעכ-

טער. ארייננגיין צו הערש־בערן איז דאָך דאָס לייכטסטע אויף דער וועלט מע דאַרף כמעט נישט קיין תירוץ צו עפענען זיין טיר. זי איז דאָך שטענדיק אָפן פאר יעדן מינדסטן קונה, אָנהייבנדיק מיט פּופּצן באָן.

אַז זיין טאַנטס שיקן אים צו הערש־בערן קאָן דאָבן עפּעס געמיינזאַמס מיט זיינע געדאַנקען און ווייען איבער שפּרינצען איז אים נישט איינגעפאַלן.

הערש־בער, שפּרינצעס פאָטער, איז א סוחר. פּאַסיקער וואָלט אפשר גע־ווען א קרעמער. דאָס נישט ווייל זיינע געשעפטן זענען לופטיקע, גיכער צוליב דעם קלייטל. אפשר אויך דערפאר ווייל א סוחר הייסט א מיט וואָס באַזעצטער, אן איינגעוואָרצלטער, און ער איז אין די קאַנטן נישט קיין תושב, נישט קיין הי געבוירענער. אין די געגנטן שפּילט דאָס „הי־געבוירן־זיין" א גרויסע ראָלע איבערהויפּט וואָס שייך די באַציונגען מצד די תושבים פון דער אָרטשאַפט, אין כבוד וועלכן מע קאָן באַקומען אָדער וועלכער קומט. זיין „הי־געבוירן" — איז א כאָרט חזקה. אזוי פירט זיך איינגנטלעך אומעטום, אזוי אויך דאָ. דאָס וואָס אנדערע באַקומען מיט בלויז געבוירן זיין אויפן פּלאַץ האָט הערש־בער געמוזט דעראָבערן אין א שטילן, הארטנעקיקן קאַמף. אראָפּגעקומען זייער יונג, האָט ער געעפנט א קליין, מע וואָלט געקאָנט זאָגן א פּיצינקעלע, צעלניק־געוועלבל. קליין איז דאָס געבליבן ביז היינט אָבער חיונה ציט ער דערפון, ווי סע זעט אויס, ברווח. אויפגענומען האָט מען אים נישט מיט זייער אָפענע אָרעמס, גיכער גלייכ־גילטיק. און דאָס איז אפשר געווען דאָס ערשטע געווינס, ווייל געוויינטלעך פרעגט מען זיך: וואָס האָט אים אָנגעטראָגן, נישטאָ געננוג אָרעמע לייט אָן אים? אזוי אַז די גלייכגילטיקייט האָט ער אויפגענומען מיט א ליב צו גאָט — ס׳האָט געקאָנט זיין ערגער. געטראַכט האָט מען אַז לאַנג בלייבן וועט ער נישט ווייל וואָס קאָן מען האָבן פון אזא נישטיק צעלניק־געוועלבל? ער וועט אָפּהאַנדלען א צייט, דערלייגן דאָס וואָס ער האָט מישטיינס געזאָגט מיטגעבראַכט און מוזן זוכן פּרנסה ערגעץ אנדערש.

דאָס געלט האָט ער נישט דערלייגט. פאַרקערט. דאָס קלייננקע געוועלבעלע האָט ער פּאַמעלעך אָנגעפּראַטעט מיט סחורה. אָן א נאָדל, אָן א שטיקל צווירן, אָן א קנעפּל, אָן א שוך־בענדל קאָן מען זיך שווער באַגיין. האָט ער געלייגט א פּרוטה צו א פּרוטה און אביסעלע געלט אין דער באַנק וואָס אין שכנישן שטעטל. פון דאָרט האָט ער זיך אראָפּגעבראַכט זיין זיווג דווקא פון א בכבודיקער משפּחה און מיט דער צייט געוואָרן דער טאַטע פון א מיידעלע און דער בעל־הבית פון א שטאָט אין שיל. צו מזרח האָט עס אים נישט געצויגן, ווייל אזא איז ער, הערש־בער, א באַשיידענער, אן איינזאַמער בוים. פּסוקים זענען אים נישט פרעמד, נאָר זיך באַרימען, זיך וואַרפן דערמיט האָט ער נישט ליב — ער איז

א צוהערער. גיט מען א טרייסל — פאַלט, און די פירות זענען דווקא נישט קיין פּראָסטע. אליין טרייסלן זיך האָט ער פיינט.

ווען יאָסל האָט אריבערגעטרעטן די שוועל פון געוועלבל, איז אים אנטקעגנגעקומען שפּרינצע. איר האָט געשלאָגן דאָס בלוט צו די האָר-וואָרצלען און איז עם אנטלאָפן פון געזיכט. דאָך איז ביידע געלונגען א שמייכל.

— דער טאַטע איז אינדערהיים? און געטראַכט האָט ער „ביסט שענער ווי שיין".

— ער דאַרף באַלד קומען. שטייט נישט ביי דער טיר. קומט אריין. אין געטראַכט האָט זי: „זע נאָר, זע! ער זעט גאָר אויס צו זיין א שעמעוודיקער".

שפּרינצע איז נישט געווען אליין. ביי איר איז געווען צו גאַסט וועלוועלע. וועלוועלע, ווייל קליין, איינגעשרומפּן און קורצזיכטיק. דאָס איינציקע וואָס ער פאַרמאָגט גרויס זענען דיברילן. ער איז א כאָרט שטאָטס-אייגנטום. אנדערע שטעט האָבן זייער גאון, זייער באַנקיר, זייער אָנגעזעענעם דאָקטער, זייער משוגענעם, זייערס עפּעס אן אנדער „יוצא-מן-הכלל", דאָ איז עם וועלוועלע מיט זיין נישטיקייט וואָס ציט אויף זיך די סימפּאַטיעס פון אַלע. וועלעוועלען האָט מען ליב ווייל ער איז אזא ווי ער איז. פון קליינעם גופעלע שפּאַרט אזויפיל נשמהדיקייט אז סע קלעקט צו באַלויכטן אַלעם ארום. וועלוועלע איז אומעטום אן אָנגעלייגטער גאַסט און ער קלייבט נישט איבער. אין איין שטוב קומט ער אָבער מיט גאָר אנדערע געפילן ווי אין די איבעריקע — דאָס איז צו שפּרינצעלען. דאָ פילט אויך ער אז זיין נשמה קאָן שיינען און פרווט מיט אַלע כוחות אז די שיין זאָל בלייבן אן אינעווייניקסטע זי זאָל בריען — ווייל זי איז א פלאַמיקע — נאָר אים.

יאָסלען דאָט געוווּנדערט וועלוועלעס אָנוועזנקייט ביי שפּרינצען. „וואָס קאָן דאָ ביי אן אליין-שטייענדיק מיידל זוכן א בחור?" ער האָט נישט געפילט ווי אומגעלומפּערט סע קלינגט דאָס וואָרט „בחור" ווען ס'איז די רייד פון וועלוועלען. „סע פּירט זיך נישט". דער „סע פּירט זיך נישט" איז געווען מער זיין אייפערזוכט ווייל אייגנטלעך קומט ער פון ערטער וו דאָס איז א פון לאַנג ארויסגעוואָרפענער מנהג — ער האָט א ריח פון באַליידיקן. כאָטש אזוי... וועלוועלע ווידער האָט אים אויפגענומען מיט אן אונטער די ברילן פאַרלוירענעם שמייכל ווייל ס'איז אים איינגעפאַלן אז אזא שטאַלטנער כמעט אַטלעטישער יינגערמאַן און דערצו אזא קלוגער וואָלט אים געפעלן פאַר דער צו וועלכער ער שטרעבט און וועט קיינמאָל נישט זוכה זיין. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און הערש-בער איז געקומען. ער האָט זיך דערפרייט מיט יאָסלען און אים איינגעלאַדן אין א צווייט צימער. דער שמועס איז געווען א זייער כמעט צו קאָנקרעטער.

— איך ווייס, איז הערש-בער גלייך צוגעגאנגען צום ענין, אז איר צילט העכער. פאר דער צייט וואָס איר זענט דאָ נישט געווען האָט זיך מיין פרוי, שפּרינ-צעס מוטער, געפעלט.. דאָס געשעפט און די באַלעבאָטישקייט ליידן דערפון איך האָב אייך געוואָלט פרעגן צי וואָלט איר נישט געווען א בעלן מיר צוהעלפן ... קיין סך איז עס נישט, אָבער מער ווי גאָרנישט איז עס דאָך. מע וואָלט געקאָנט זאָגן אז אן אָנהאַלט קאָן דאָס זיין. צייט וועט אייך בלייבן אויך פאר דעם וואָס אייך אינטערעסירט.

דאָס איז געווען אזוי אומגעריכט אז יאָסל — שטענדיק פּאַרטיק מיטן ענט-פער — איז געבליבן א רגע אָפּהענטיק, נישט געוווּסט וואָס צו זאָגן.

— כ'וועל אייך זאָגן דעם אמת ... האָט ער געשטאַמלט.

— כ'ווייס, האָט אים איבערגעשלאָגן הערש-בער מיט א פריש אָנגענעם געלעכטער, ס'איז אומגעריכט, איך וויל נישט אייער ענטפער תיכף. סע קאָן זיין אויך איבערמאָרגן.

אזוי איז יאָסל געוואָרן א סאָרט אָנגעשטעלטער ביי הערש-בערן און האָט נישט געדאַרפט זוכן קיין געלעגנהייט זיך צו באַגעגענען מיט שפּרינצען. יעדן טאָג האָט אים מער פאַרכאַפּט דאָס מיידל מיט איר פּשטות, מיט אירע שטריכן — האַרטע, גרויסע, אשת-חילדיקע. יאָסל האָט זי די ערשטע צייט חושד געווען אין א „ראָמאַן'' מיט וועלוועלען. קענגנזאַצן ציען זיך צו. וועלוועלע איז א שוואַ-כענקער, אן אומבאַהאָלפענער, א דערשראָקענער און זי — א זיכערע, א רויקע, און אָן פּגימהדיקע, ס'האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט, דאָס נאַרישקייט איז געווען צו באַשיימפּערלעך. גאָר גיך האָט ער זיך איבערצייגט אז איר חברען זיך מיט וועלוועלען האָט געדאַרפט זיין א באַווייז פון איר שטאַנדהאַפטיקייט, פון איר געטריישאַפט צו יענער צייט ווען אירע בליקן האָבן אים באַגלייט אויפן וועג צו דער ישיבה, אז זי האָט קיין מאָל נישט מוותר געווען אויפן געדאַנק אז אירע געפילן צו דעם שטאַלטנעם, קלוגסטן פון אַלע — יאָסל שמואל-דודס — זענען עכטע, אמתע, טיף איינגעוואָרצלטע, אייביקע, אז זייער אייביקייט איז א פון אין-סוף צו אין-סופיקע. יענער לאָק איז שטענדיק געווען נאָר פאר אים.

און דאָס האָט אים געפעלן. ער האָט זי זייער האָלט געהאַט, ער האָט גע-גאַרט זי זאָל זיין זיינע, איינגאַנצן זיינע. און אזא איז זי. ער האָט געפילט אז זיין יש באַהערשט זי און אויך דאָס האָט אים געפעלן ווייל ער איז געווען א דאָ-מינירנדיקער.

ווען ס'איז געקומען צו דער חתונה האָט זיך יאָסל געכאַפּט אז שוין דעמלט ווען זיין טאַטע האָט אים געשיקט אויפזוכן הערש-בערן איז זיין געדאַנק געווען

ביים שידוך. דאָס האָט ארויסגערופן א מאָדנע געפיל. הערש-בער איז נישט געווען דער מענטש וואָס זאָל מיט זיך פאָרשטעלן א פון שמואל-דודן געגאַרטער שידוך. נישט דאָס זענען געווען זיינע געדאנקען און שטרעבונגען אין שייכות מיט זיין זון — דעם פון אלע אָנערקענטן עילוי. זיינע שטרעבונגען זענען געווען אנדערע. ער האָט געצילט אין אנדערע ריכטונגען. נישט רייכקייט האָט אים געלאָקט נייערט ייחוס. הערש-בער איז אין דער געגנט געווען באַלע-באטיש, בכבודיק, אָבער ווייט פון יענעם ייחוס צו וועלכן ס'האָבן געקאָנט שטרעבן שמואל- דודס געדאנקען. געשטערט האָט יאָסלען די מיגלעכקייט אז מצד זיין טאטן קאָן דאָס הייסן אז ער האָט מותר געווען אויף זיינע פרעטענציעס צו אים, צו יאָסלען; אז זיין ווערט איז געפאלן אין זיין טאטנס אויגן. דאָס האָט אים ווי געטאָן. צוויי מאָל ווי געטאָן. אים איז נישט געווען גלייכגילטיק זיין טאַטנס מיינונג וועגן אים. אים האָט זיך געוואָלט פארנעמען אין זיין טאטנס שאַצונגען דאָס זעלבע אָרט ווי אמאָל. ווי געטאָן האָט אים דאָס פארלוירענע פלאַץ און אויך זיין טאטנס ליידן — ווייל ער איז געווען איבערצייגט אז שמואל-דוד ליידט. אז אזוי לייכט איז אים דער שידוך נישט אויסגעפאלן. כאָטש זינט דער חתונה איז פארביי א צייט און שפרינצע איז אים געווען ליב ביז גאָר און הערש-בער א גוטער פאָטער און שווער האָבן אים אזעלכע געדאנקען געמוטשעט און געשטערט צו דער פולקייט פון זיין פאמיליע-לעבן.

און נישט נאָר ...

אָפט האָט אים באהערשט א געפיל אז עפעס פעלט אים, אז ער האָט עפעס פארלוירן. ווייט איז די צייט ווען די שיל און די ישיבה האָבן אויף אים געלייגט אומבאשטימטע האָפענונגען גלייך ער וואָלט געווען דארפן, מוזן ברענגען א ישועה פון גרויסן באטייט. אזא וואָס לאָזט זיך נישט באשטימען מיט ווערטער. ניין, נישט קיין משיח האָט ער באדארפט ווערן, די שבתאי-צבים זענען שוין לאנג פארגעסן. אפשר נישט מער ווי א שטראל ליכט אין דער שרעקלעך גרויער טאָג-טעגלייכקייט. צו מאָל האָט זיך אים געדאכט אז ער וואָלט זיך געדארפט אריינכאפן אין בית-מדרש, זיצן א פאָר שעה פאר אן אָפענער גמרא, פארברענגען מיט תוספות, פאָלעמיזירן מיטן רמב'ם, אָבער די שוועל פון בית-מדרש איז ער נישט אריבערגעטרעטן. ס'האָט אים געשראָקן דער געדאנק אז אויך דאָס קאָן אָניאָגן א פוסטקייט. שטארקער, דערנערדיק-שפיציקער איז געווען די בענקשאפט נאָך דער שטאָט צ. דאָרט איז דער סיכסוך געווען לעבעדיקער, ממשותדיקער. דאָרט האָט ער דאָס ערשטע מאָל געפילט דעם טעם פון גאנצקייט, פון זיך דערהייבן ביז צו דער מדרגה פון שאפן. דאָרט האָט אויפגעלויכטן דער פונק וועלכן סע טראָגט אין זיך דאָס וואָרט. זיך דערמאנענדיק דעם אָוונט ווען

ער איז ארויף אויף דער סצענע, ווי אזוי ס׳איז פאו אים אויסגעוואקסן א וואלד מיט אויגן... אויגן... און וואָס פארא אויגן, וואָס פארא התפעלות ס׳האָט פון זיי געשפארט ווען ער האָט פאָרגעלייענט זיין ערשטע דערציילונג, פלעגט ער אויסוואקסן פאר זיך אליין ווי א באשעפעניש הויל ליכט...

דאָס איינציקע וואָס מע וואָלט געדאַפט טאָן איז אוועקוואַרפן דאָס צעלניק־געוועלכל, נעמען שפּרינצען און אנטלויפן קיין צ. דאָס קאָן מען אָבער מער נישט. פאר דער צייט האָבן זיך גרענעצן ווידער א רוק געטאָן און צ. איז געבליבן אויסער, אָפּגעריגלט אויף ווער ווייסט ווי פיל צייט...

און שפּרינצע?

שפּרינצע האָט געפילט אז יאָסל ליידט. שולדיק אין דעם איז נאָר זי. זי האָט אים פארשלעפּט אין א טויט ווינקל און אים געפּענטעט. ער זעט דאָך אויס ווי א ראסיק פערד וועלכן מ׳האָט געבונדן די פיס, אָט שטרענגט עס אָן אלע מוס־קלען, הייבט אויף דעם שטאָלצן קאָפּ גרייט זיך צום שפּרינג, צום נארעוויכטע געלויף איבער אומענדלעכע סטעפּעס, זענען אָבער די פיס געפּענטעט. „און געפּענטעט זיי האָב איך! אז ווי איז מיר!" וואָלט ער עפּעס געזאָגט, וואָלט זי אפשר געקאָנט העלפן, געפינען אן אויסוועג. זי איז גרייט אויף אלעמען. אָבער מיט וואָס זאָל זי העלפן, אז זי ווייסט נישט. ער שווייגט, ער דרייט זיך ארום ווי אין א שטייג. א מקום מקלט פון אירע שווערע געדאנקען האָט זי געפונען אין באלעבאטישקייט, אין שטובארבעטן. אָט שטייט זי איבער א באליע וועש, רייבט זיינע העמדער מיט ליבע און איר אונטערוועש מיט שנאה, ווייל זי האָט זיך פיינט באקומען. זיך, נישט יאָסלען. יאָסלען קאָן זי גאָרנישט פיר־ווארפן, ער איז מיט איר אויפמערקזאם, צארט. אזוי פיל ווי פיל ער קאָן. זי האָט קיין טענות צו קיינעם. זי האָט זיך פאָרגעשטעלט אנדערש, זיין צערטלעכקייט האָט זי געחלומט אן איידעלערע, אָבער זי באשולדיקט נישט אירע חלומות. און אויך נישט זיין קילבלעכע צערטלעכקייט. זי קאָן אים נישט פארשטיין. ער איז א געלערנטער, ער שטרעבט צו אזעלכן צו וואָס נאָר ער קאָן שטרעבן, זי איז נישט דערוואקסן דאָס צו פארשטיין אָפּגערעדט פון ארויסהעלפן. אנדערש וואָלט ער זיך מיט איר געהאלטן אן עצה. קיין פּרעטענציעס קאָן זי נישט האָבן, זי פארשטייט אז איר געדאנק איז צו שוואך אויף זיך מיט איר צו עצהן. וואשט זי דאָס וועש, גרויסע טראָפּן שווייס קייקלען זיך אויף איר פּנים און אויף זייערע שפּורן קליינינקע טרערן.

יאָסל קומט אריין אין קיך נאָך א גלאָז וואסער אָדער עפּעס איבערכאַפּן. זעט מיט וואָס פארא ברען זי וואשט, בלייבט ער א רגע שטיין. שפּרינצע מיטן קאָפּ אין מילטער. יאָסל גייט צו, הייבט אויף איר פּנים און זיי קוקן לאנג איינער

דעם צווייטן אין די אויגן שווייגנדיק. אזוי ביז שפּרינצע ווישט די הענט אין פאַרטוך און פאַלט צו צו אים שטאַרק בליפּענדיק.

*

סע זעט אויס מעלאָדראַמאַטיש.

דערוויַיל לעבט מען נאָך מיט דער מעלאָדראַמע, זאָל מען באַהיט ווערן סע זאָל זיך נאָך דעם פאַרבענקען...

5. דער לעצטער שמועס

נישט אמת, יאָסל האָט נישט פאַרלוירן פון ווערט אין זיין טאַטנס אויגן דאָס האָט זיך נאָר אים אזוי געדאַכט. נישט דאָס איז געווען די סבה צוליב וועל־כער שמואל דוד איז איינגעגאַנגען אויף שדכנען זיך צו הערש־בערן.

פון יענער נאַכט ווען ער האָט געוואַרט א פאַרכישופטער צו זען דעם מולד זענען אַוועק אַסך יאָרן. זאָל ער זיך אַליין א פרעג טאָן וועגן יענער נאַכט וואָלט עס אים אויסגעזען א ווילדער נישט געשטויגענער חלום, אז דאָס איז גאָר קיינ־מאָל נישט געשען. געבליבן ווייט אַרונטער ווי א בייזער חלום, אָבער נישט מער ווי א חלום, זענען אויך געבליבן די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין א פערטל יאָרהונדערט האָט זיך דער שטייגער שטאַרק געביטן: א סך ווערטן זענען אָדער האָבן געמוזט איבערגעשאַצט ווערן אויך דאָ אין דעם צווישן בערג פאַרוואָרפענעם ווינקל. געווען אַזעלכע וואָס האָבן זיך אַנטקעגנגעשטעלט יעדן ביט, זיך געהאַלטן ביי זייערן מיט גוואַלדיקער עקשנות, זענען זיי אין בעסטן פאַל געבליבן זייטיקע — שאָטנס וואָס דרייען זיך אויף זייער אייגענעם בית־עולם. דאָס האָט פאַרגיכערט זייער אָפּטאָן זיך פון דער וועלט.

חתונה מאַכן דריי טעכטער — און דריי האָט ער געהאַט — האָט געצוווּנגען פאַרבייגן דעם אייגענעם כבוד, מוותר זיין אויף דעם וואָס האָט אָנגעהויבן אויסזען ווי דער שאָטן פון א כבוד; אָוועקקוקן פון אייגענעם ייחוס, שלום מאַכן מיט גענג צו וועלכע ער האָט זיך געמוזט צופּאַסן צוליב שלום־בית. דאָ נישט לאַנג איז געקומען די עלטערע טאָכטער זיך באַקלאָגן אויף איר מאַן — לייבל קצב — זי איז אים חושד אז ער פאַרקוקט אויף כשרות, ער זאָל געווען האָבן געגאַנ־גען אזוי ווייט אז ער האָט פאַרקויפט א שטיק זודיק אלס כשר פלייש. אזא חשד פון אייגענעם ווייב האָט שמואל־דודן א שניט געטאָן ביים האַרצן, איינצייטיק האָט אים געוווּנדערט זיין טאָכטערס פלוצעמדיקע כפל־שמונהדיקייט. ער האָט באַוועלטיקט זיין כעס און כמעט רויק געפרעגט:

— ווען איז עס, זאָנסטו, געשען?

— צוריק מיט א צען טעג.

— ביסטו אין דעם אינגאַנצן זיכער?

— נישט אינגאַנצן, טאַטע, האָט זי גלייך ווי חרטה געהאַט וואָס אָנגעהויבן מיט אַזאַ מעשה. זי האָט פּלוצעם זיך אָפּגעגעבן חשבון אַז אייגנטלעך שטעלט זי אין געפאַר איר משפּחהס פּרנסה. נישט אינגאַנצן...

— אויב דו ביסט נישט זיכער, ווי אַזוי זשע וואַרפסטו אַזאַ חשד? טאָמער האָט זיך דיר געדאַכט?

— ער אַליין האָט עס געזאָגט.

— וואָס האָט ער געזאָגט?

— ער האָט געזאָגט אַז אַזוי ווי די געשעפטן גייען קומט אויס צו לייגן די ציין אויף די באַנטעס, וועט באַלד נישט זיין מיט וואָס צו האָדעווען די קינדער. אַז סע האַלט ביי פּיקוח נפש מעג מען אפילו...

— וואָס האָט דאָס צו טאָן מיט האָדעווען יידן מיט טריפה? האָט איר איבערגע־שלאָגן די רייד שמואל־דוד. ער קלאָגט זיך פאַר דיר אויף דער פּרנסה, פאַר דיר, די מוטער פון זיינע קינדער, און דו ביסט אים חושד, דיין לייבלעכן מאַן אַז...

א דאָרן אין האַרצן איז אָבער געבליבן. ער האָט געטראַכט אַז ווען דאָס זאָל געווען געשען אַן אַנדערס מאָל וואָלט ער מסתמא געווען אימשטאַנד דורכצוזיין נישט געטראַכט, דעם אייגענעם איידעם. דער דאָרן איז געווען קעגן דער טאָכטער וועלכע קאָן דערגיין ביז אַזאַ אומגעלומפּערטקייט אָבער נאָך מער קעגן זיך גופא, קעגן זיינע אַרגומענטן מיט וועלכע ער האָט זיך געשטילט: ער־שטנס, איז נישט זיכער צי אַזעלכס איז געשען; צווייטנס, ווער ווייסט איבער וואָס זיי האָבן זיך געקריגט און זי האָט געפונען אַ ווייבערישע נקמה; און דריטנס, אויב על פּי טעות אָדער אין איילעניש, אָדער אין אַ עת צרה ווען דאָס דחקות איז שטאַרק צוגעטרעטן האָט ער דאָס יאָ געטאָן איז דאָך שוין סיי ווי פאַרפאַלן, אַ גאַנצע קהילה וועט מען דאָך נישט צווינגען כשרן אָדער גאָר אַרויסוואַרפן דאָס גאַנצע געפעס.

ניין, שמואל־דוד איז נישט מער דער פון אַמאָל און אויך דעם אַרום שאַצט ער מער נישט ווי אַמאָל, אפילו זיך אַליין שאַצט ער אַנדערש. שולדיק אין דעם איז נישט נאָר דער אַרום, נאָר אויך זיין אייגענע אַנטוויקלונג. „ווייזט אויס אַז דעם מענטשנס שכל, זיין געדאַנקען־גאַנג, טראַכט ער צומאָל, בייט זיך צו־זאַמען מיטן אויפשטייג און צוריקוווקס פון זיינע איברים, פון זיין כוח". אַזעלכע רעיונות באַהערשן אים ווען ער גרייט זיך פּריוויטיק פאַרנאַכט אין שיל אַריין, ווייל דעמלט איז גובר דער ווילן אויסצוזען יום־טובדיק און ער טוט אַ קוק אין

שפיגל. די באָרד וועלכע איז אמאָל געווען א חידוש פאר אלעמען האָט פארלוי־רן פון איר ווייסקייט, זי איז געוואָרן גרוילעך. „דו ווערסט יינגער, שמואל דוד‘‘, ווערטלט זיך צומאָל גנענדל און ער ענטפערט מיט זיך געבן א שמעל. אצינד אויף דער עלטער דערלויבט ער זיך דאָס ווייל ס'האָט אין זיך די זעלבע אומשול־דיקייט ווי ביי קינדער. „סטאריי יאק מאליי‘, פאלט אים איין דווקא אויף אוקראי־ניש, אין טראכטן טראכט ער: „מאָדנע די עלטער — זי מאכט פון שווארץ וויים און פון ווייס גרוי‘‘. אין מקווה האָט ער באמערקט אז אויך די ליטקעס זע־נען אָפגעשוואכט געוואָרן, זיי הענגען אויף די ביינער ווי ליידיקע זעקלעך. און דער גאנג איז אויך געוואָרן שווערער. „וואָס גייסטו אזוי, גלייך וואָלסט טרעטן אויף אייער?‘‘ אויף גנענדעלס באמערקונג, ענטפערט ער מיט א שמייכל, איר אָנטאָן זאָרגן וויל ער נישט, איר דערציילן אז דאָס הארץ קלאפט צומאָל צו גיך און אין אנדער מאָל צו פאוואָליע וויל ער נישט. שווערע צייטן האָט מען איבערגע־לעבט צוזאמען און זי האָט אים שטענדיק געשפאָרט די מינדסטע אויפרעגונג, די קלענסטע זאָרג. זיך קיינמאָל נישט באקלאָגט אז סע פעלט עפעס אין שטוב, אז די קינדער, אז האָלץ אויפן ווינטער, אז ס'איז צייט, די מיידלעך זענען אונ־טערגעוואקסן. זיך שטענדיק פארלאָזט אויף גאָט און אויף שמואל־דודן אז זיי וועלן העלפן. ניין, גנענדל דארף נישט וויסן אז די כוחות לאָזן נאָך. כל זמן מע קאָן דארף מען איר פארשפאָרן אזעלכע צרות.

א גרויסער טייל פון זיינע אמאָליקע חברים זענען מער נישטאָ אויף דער וועלט ער דערמאָנט זיך נישט אָפט אין זיי. אזא איז דער שטייגער — די ערד דעקט צו, פארגעסט מען. נאָר איינעם געדענקט ער — דעם ראש־הישיבה. דאָס נישט נאָר דערפאר ווייל זייער פריינדשאפט האָט זיך געשטארקט ווען ער פלעג זיך כמעט יעדן אָוונט ארייננכאפן אין בית־מדרש און יעדעס מאָל האָט זיך געדאכט — און אפשר איז עס טאקע אזוי געווען — אז מען אנטדעקט א נייעם סוד, אז דער גרויסער אלעם ארומנעמענדיקער סוד אנטפלעקט א שפאָגל־נייעם שטריך פון זיין אומענדלעכער פילזייטיקייט, נאָר צוליב איינעם א שמועס וועל־כער האָט אויף אים, שמואל־דודן, ארויפגעלייגט א התחייבות, א פליכט וואָס סע וואָלט געווען צייט אויסצופולן, נאָר ווי קומט די קאץ איבערן וואסער אז דער בן־יחיד זיינער איז גאָר פלוצעם אוועק כמעט אָן א זיי געזונט. דער גע־דאנק אז סע וואָלט מיגלעך זיין ער זאָל זיין צוזאָג נישט האלטן האָט אים זייער געמוטשעט. די הויפט זאָרג איז געווען וואָס טוט מען אויב ער קערט זיך אום א באווייבטער? דעמלט וועט די שולד זיין אינגאנצן זיינע. אפשר האָט מען גע־דארפט מיט אים רעדן פאר זיין אָפפאָרן, אים צווינגען צו אן ערנסטן שמועס, אים דערציילן וועגן דעם וואָס דער ראש־הישיבה האָט נישט מער ווי מרמז גע־

ווען, אָבער פאַר אים, פאַר שמואל־דודן, איז עס געווען כמעט ווי א תקיעת כּף — ער איז דאָך איינגעגאַנגען דערויף. דער ראש־הישיבה האָט אים דעמלט געזאָגט:

— זען מוז מען נישט דווקא היגע. דער היגער ייחוס איז אונדז באוווּסט. פאַראַן אַזעלכע ווענן וועלכע מיר ווייסן נישט און זייער ווערט איז אפשר גרע־סער. ווער קאָן וויסן מיט וואָס זיי זענען אָראָפּגעקומען, וואָס פאַרא מרכבה זיי האָבן באַשטיגן צו קומען אהער. אָט נעם, שמואל־דוד, דעם צעלניקער, הערש־בערן, א שווייגער, האַ?

— אַזוי זעט עס אויס... א שווייגער און נישט זייער בקי אין...

דער ראש־הישיבה האָט געוואָרפן א כמעט ברוגזן בליק.

— מוז מען האָבן בקיאות אויף צו דינען? ... און ווער איז דער בקי? ... אפשר איך, אפשר דו? ... דו נעמסט עס אויף דיר? ...

— חס וחלילה! האָט זיך צוזאַמענגעשרומפּן שמואל־דוד.

— זעסטו?! ביי אים וואַקסט א בת־יחידה...

מער האָט מען ווענן דעם נישט גערעדט, אָבער געבליבן איז עס כמעט ווי א תקיעת־כּף אויך נאָך דעם וואָס שמואל־דוד האָט זיך דערוווּסט אז הערש־בער איז דעם ראש־הישיבהס א ווייטער קרוב. שמואל־דוד איז קיינמאָל נישט דערגאַנגען אַזוי ווייט אז ער זאָל וואַרפן דעם מינדסטן חשד אז דער ראש־הי־שיבה האָט געקאָנט האָבן וועלכן ס'איז אינטערעס. „ווער מע וויל, אָבער נישט ער".

ווען יאָסל האָט זיך אומגעקערט און דערצו אליין איז שמואל־דודן אַראָפּ א שטיין פון האַרץ. ער האָט דאָס צוגעשריבן דער השגחה, אָבער... השגחה אליין העלפט נישט. וואָס טוט מען ווייטער? ווער ווייסט צי זיי וועלן זיך באַמערקן. עפּעס האָט אים איינגערוימט אז אָנהייבן מיט שדכנים דאַרף מען נישט. אים האָט אפילו באַאומרויקט שפּרינצעס חברן זיך מיט וועלוועלען נאָך פאַר יאָסעלס קומען אהיים. ער האָט זיך צוגעקוקט פון דער זייט און פאַרשטאַנען אז די פריינד־שאַפט צווישן זיי איז נישט אַזאַ וואָס זאָל פירן צו א שידוך. סע זענען פאַרביי א פּאָר חדשים נאָך יאָסלס אהיימקומען און ער האָט באַשטימט א טאָפּ טאָן הערש־בערן.

— א שידוך איז א גאָט זאַך. אויב ס'איז א זיווג וועט עס סיווי קומען דערצו.

שמואל־דודן האָט אפילו פאַרדראָסן דער קאַלטער ענטפער. סע קומט גאָר אויס אז אים שטייט נישט אָן. „צוגעזאָגט האָב איך דאָך גאָרנישט", איז אים איינגעפאַלן, „מיט געוואַלד דאַרף מען נישט. אפשר איז עס גאָרנישט באַשערט".

— געטראַכט האָב איך, האָט ער געהערט זאָגן הערש-בערן, אַז אייער זון וואָלט מיר געקאָנט צוהעלפן אין געשעפט. ווי איך זע האָט ער דערווייל נישט עפּעס אַנדערש וועט עס אים געפעלן, וואָלטן אַלע געווען צופרידן.

שמואל-דודן האָט זיך געדאַכט אַז הערש-בערס רייד, אַזעלכע פּשוטע ווי זיי זענען, דאַרף מען אויסטייטשן. „ווער זענען עס די אַלע וואָס וואָלטן זיין צופרידן? וואָס דאַרף דאָ יאָסלען געפעלן? זיין צעלניק-געוועלבל?“

אָט זענען פאַרביי כמעט צוויי יאָר זינט דער חתונה און דאָך איז עס עפּעס אָן תכלית. אַלעס כשורה נאָר אַז מע קוקט זיך איין נענטער פילט זיך אַ נישט שלמותדיקייט אַזאַ, גלייך צווישן זיי וואָלט זיך געפינען אַ מחיצה. פרעגן איז נישטאָ וואָס. שפרינצע איז אַ באַלעבאָסטע, אַן אשת-חיל הלוואי אויף אַלע יידן געזאָגט און אַ יפת-תואר. שמואל-דוד איז אין זיין לעבן אין מוזייען נישט גע-ווען, פון ווענוס נישט געוווסט, אין פרויענצימערן זיך נישט איינגעקוקט אַזוי אַז ער האָט נישט געקאָנט אַנטדעקן דאָס גריכישע אויף איר פּנים און געשטאַלט. אָבער אַז זי איז שיין און טראָגט מיט זיך אַ ווערדע — אַ נישט חוצפּהדיקע נייערט אָן אמת כשרע — ווי סע פּאַסט אַ יידישער טאָכטער, האָט ער געוווסט. באַמערקט האָט ער אויך דאָס וואָלקנדל וואָס שוועבט צווישן זיי. דאָס האָט אים באַאומרויקט, פאַרשאַפט גרויס עגמת-נפש. ער וואָלט געוואָלט אַן אייניקל... באָטש...

דער באָטש האָט געהאָנגען נישט נאָר איבער דעם יונגן פּאָרפאָלק, נאָר איבער דער גאַנצער משפּחה, ווי אַ דאַמאָקלעס שווערד. די צווייטע מלחמה האָט געבושעוועט און יידן זענען געווען אין אַ שטענדיקער געפאַר. ענדערונגען צום גוטן האָט מען נישט געקאָנט פאָרזען. די האָריזאָנטן זענען געווען געשלאָ-סענע. די סכנה איז דאָ און קיין הילף זעט אויס איז נישטאָ פון וואַנען צו דער-וואַרטן. סיידן אַ נס...

יאָסל פלעג אָפט אַריינקומען. אויך דאָ האָט זיך באַמערקט זיין אָפּוועזנ-קייט. ס'האָט אים ערגעץ געצויגן, אָבער נישט אהער און נישט אהיים. אָפּקומען פלעג ער מיט אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם וואָס איז. שמואל-דודן האָט זיך גע-וואָלט פאַרפירן מיטן זון אַ שמועס, אפשר אויף אַזאַ אופן געפינען אַביסעלע מער בטחון אין מאָרגן. האָט ער אַלץ אָפּגעלייגט, ווייל וואָס קאָן ער אים זאָגן? נישט מער ווי שטאַרקן די מרה-שחורה, די זעלבע וואָס מוטשעט אים און הונ-דערטער אַנדערע. ער האָט אָבער געפילט אַז אויסמיידן קאָן מען נישט און מען טאָר נישט ווייל דער מאָרגן ווערט וואָס אַמאָל קאַלעמוטנער. זיך באַגניגן מיטן שווייגנדיקן שמועס וואָס פירט זיך צווישן זיי זינט אַזאַ לאַנגער צייט האָט אויך

קיין זין. מע קוקט איינער צום צווייטן און יעדער האָט גלייך ווי מורא אַ וואָרט אַרויסצורעדן, גלייך ווערטער וואָלטן געקאָנט גורם זיין מער ווי די געדאַנקען וואָס קריכן נישט אַרויס פון קאָפּ. ידיעות פון אומעטום שלעכטע וואָס ערגער קאָן נישט זיין. סע דערגייט דערצו אַז מע וויל זיי נישט הערן, אפשר וועט העלפן דאָס נישט וויסן. ענדלעך האָבן זייביידע נישט אויסגעהאַלטן.

— נו?

— וואָס טאַטע? נאָך אַ לאַנג שווייגן: האָסט געוואָלט עפּעס זאָגן?

— ווייסעך ...כ׳טראַכט ... אָט זענען מיר אַלע אַ פאַמיליע ... מיר, דיינע עלטערן ... דיינע שוועסטער ...

— דיינע טעכטער און אייניקלעך, האָט יאָסל געוואָלט אַרויסהעלפן.

— אַוודאי, האָט שמואל-דוד געזאָגט אין אַזאַ פאַרלעגנהייט אַז יאָסלען איז איבערגעלאָפן אַ דראָזש.

— טאַטע, דו פילסט זיך נישט בקוו ...

— ניין, ניין, כ׳פיל גוט. דערוויל פיל איך מיך גוט, האָט ער צוגעגעבן מיט אַ געלן שמייכל. כ׳טראַכט נאָר אַז דערוויל איז אַלץ נאָך גאָט צו דאַנקען. לאָמיר האָפן אַז מאָרגן בלי נדר וועט אויך אַזוי זיין. וואָלט מען געווען זיכער וואָלט דאָך נישט זיין וואָס צו רעדן. סע וואָלט געהייסן אַז מע וועט איבערקו-מען. איז מען אָבער מיט גאָרנישט זיכער.

— וואָסזשע טויג עס?

— מע וואַרט מיט געלייכטע הענט ... און אַז נישט ... כ׳טראַכט נאָר ...

— צו מיר?

— צו דיר, צו שפּרינצען, צו אונדז אַלע. דער געדאַנק מוטשעט אַז כ׳וואָלט דיר געדאַרפט עפּעס זאָגן ... וואָס? כ׳ווייס אַליין נישט. אפשר איז דער עיקר וואָס ס׳איז איצט צו זאָגן אַז מע דאַרף בלייבן אַ ייד ...

שמואל-דוד איז אַנטשוויגן געוואָרן. אים האָט זיך געדאַכט אַז ער האָט געזאָגט צו פיל, אַז ער האָט אפשר נישט גענוג איבערגעקייט די געדאַנקען איי-דער ער האָט זיי אויסגעלייגט. ס׳האָט אים אויסגעזען אַז ער דאַט אים מיט עפּעס באַליידיקט. דאָס האָט ער בשום אופן נישט געוואָלט. ער איז נאָך אַלץ שטאָלץ מיט זיין זונס שאַרפן מוח, מיט זיין אַריינדרינגען אין דעם עצם פון די זאַכן טיפער און העכער פון פּשוטן באַגריף. „ס׳האָט זיך זייער געוואָלט האַלטן אַן עצה, פרעגן אַ מיינונג, אויסהערן אַ באַטראַכטן געדאַנק, אויפן אָרט פון דעם וואָרף איך גאָר אָן אַ מורא, סטראַשע איך מיט בלייבן אַ ייד. רבונו של עולם, וואָס פאַרא צייטן׳׳, האָט ער געטראַכט קוקנדיק אויף יאָסלען מיט אַ טריבן בליק.

— וואָסזשע טאטע, דו צווייפלסט אין מיין בלייבן א ייד? האָט יאָסל נישט אויסגעהאלטן דעם פאָטערס שווייגן.

— חס וחלילה, וואָס פאַלט דיר איין? כ׳האָב דאָס נישט געזאָגט און נישט געטראכט. א ייד וועסטו בלייבן. ער איז ווידער. אנטשוויגן געוואָרן. ס׳איז אים אָנגעקומען שווער צו ברענגען איבער די ליפּן דאָס ווייטערע. ער האָט געהאלטן אז די צייט איז אזא אין וועלכער ס׳איז בעסער נישט אַרויסרעדן פארשידענע פסוקים. זאָלן זיי ליגן פארריגלטע צווישן טאָוולען, זאָלן זיי נישט זען די ליכט פון טאָג און זאָל די ליכט פון טאָג נישט זען זיי. ווייל ... דאָך האָט ער גערעדט ווייטער מיט שרעקלעכער ביטערקייט. אזוי האָט ער געקאָנט רעדן נאָר מיטן ראש-הישיבה אין די אָוונטן וואָס זיי פלעגן צוזאַמען פארברענגען אין בית-מדרש. כ׳האָב היינט באגעגנט א יינגעלע. נישט מיין טבע צו פרעגן ביי קינדער דעם פסוק. כ׳ווייס נישט ווי אזוי ס׳איז געשען און איך האָב אים דאָך געפרעגט, געבעטן ער זאָל מיר זאָגן דעם פסוק פון טאָג. שטעלסט דיר קוים פאָר וואָס א קינד קאָן איינפאלן. „ושטף ביהודה, שטף ועבר‘‘, גיט ער א זאָג און אויסגעזען האָט עס מיר אז מיט חוצפה. כ׳האָב א טעות געהאט. ס׳איז נישט געווען קיין שום חוצפה. דו גערענקסט דעם פסוק און שטעלסט דיר פאָר וואָס פאר א מורא דאָס קאָן אָנווארפן אין אזעלכע ציטן. וואָס פארא שרעק דאָס קאָן אָניאָגן אין גלייביקע הערצער. מיינס איז א גלייביקס. פארפלייצונג צעווארפט, צערייסט, שרעקט עם מיך, ווייל ווער קאָן וויסן וואָס סע וועט מיט אונדז ווערן. איך זאָרג שוין נישט פאר מיר, פאר דער מאמען ... די גרויסע זאָרג זענט איר, דיינע שוועסטער, דיין ווייב, די קינדערלעך. וואָס גאָט האָט אָנגעשריבן זיין פאָלק וועט זיין אויך מיט אונדז ... דאָס מיין איך מיך, דיין מאמען ... פאר א מענטשן ווי דו איז עס אפשר נישט פונקט אזוי. אנדערע כוחות. רבונו של עולם, מיך שרעקן די פרווון וואָס מע וועט דארפן אויסשטיין ... א ייד וועסטו בלייבן. אָפּטרייסלן זיך פון דעם קאָן מען נישט. מיט וועלכע וועגן מע זאָל נישט גיין בלייבט מען א ייד. אָבער, איז דאָס גענוג?

— טאטע, וואָלסט נישט געקאָנט זיין קלאָרער? מיין פארשטאנד העלפט מיר נישט.

— נאָך קלאָרער, זון מיינער?! ווי אזוי קאָן זיין קלאָרער?

ביידענס בליקן האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף די געלע פלעקן וואָס אויף זייערע קליידער און לאנג געשוויגן.

ווייזט אוים אז ,קלאָרער האָט טאקע נישט געקאָנט זיין.

דאָס איז געווען דער לעצטער שמועס א וואָך פאר דעם וואָס מ׳האָט גערופן אלע יונגע יידן אין צוואנגס-ארבעט-באטאליאָנען.

ביז יאָסלס אוועקגיין איז זייער שמועס ווידער געווען א שווייגנדיקער.

6. וועלוועלע דעם גרויסנס קורצע געשיכטע

מעלדן האָט מען זיך געמוזט אין דער נאָענטער שטאָט. פון היים-אָרט זענען זיי אוועק אין דרייען: וועלוועלע, משהלע און יאָסעלע. מאָדנע. מיט נישט מער ווי א טאָג פריער זענען זיי געווען יאָסל שמואל-דודס, רבי משה און דאָמנו לופו. איבער נאכט זענען זיי ווידער געוואָרן דער מאמעס קינדער, ווידער דריי יינגלעך, ווידער דעם יישובס קינדער וועלכע מע רופט מיט זייערע קינדער-נעמען. די גאסן האָבן געראשט, הייזער האָבן דערציילט וועגן אומגליק וואָס איז געפאלן פון הימל, אלע די וואָס מ'האָט נאָך נישט גערופן האָבן גערעדט וועגן דעם אז... נאָר אין דריי שטיבער איז געווען שטיל. א שרעקלעך שווייגן האָט געגידערט איבער זיי. מ'האָט געגעסן וועטשערע שווייגנדיקע ווייל דאָס וואָס געשעט איז נישט מער דאָ נאָר ערגעץ אויף אן אנדער וועלט, ערגעץ אין א „יענער זייט" וועגן וועלכער מע ווייסט גאָרנישט און אלעם. און אלעם וואָס מע ווייסט קאָן נישט און טאָר נישט ארויסגערעדט ווערן מיט ווערטער אפילו נישט מיט יום-כיפּורדיקע. יום-כיפּור שרייט מען, רייסט מען איין וועלטן ווייל ס'איז נאָך פאר דעם פּסק-דין. דאָ איז ער שוין געפאלן נאָר פינקטלעך אין וואָס ער באשטייט ווייסט מען נישט, וואָסזשע קאָן מען טאָן מער ווי שווייגן. רעדט מען יאָ ארויס א וואָרט מוז עס זיין אזעלעכס וואָס זאָל ברענגען ליכט און האָפענונג און גלויבן. האָפענונג, ליכט און גלויבן קאָנען ברענגען און האָבן שוין אמאָל געבראכט משהלע, יאָסעלע און וועלוועלע מיט זייער קומען אויף דער וועלט, מיט זייער אומבאהאָלפנקייט, מיט זייער נייטיקן זיך אין ווארעמקייט. איז מען געזעסן שווייגנדיקע ביי דער וועטשערע, נאָך דעם ביזן אויפגיין פון מאָרגנשטערן און אויך ווען מ'האָט זיי אונטערגעפירט א שטיק וועגס ביז דאָרט פון וואנען מ'האָט זיך געמוזט אומקערן און גייענדיק אהיים איבערחזרן בלחש זייערע נעמען: משהלע... וועלוועלע... יאָסעלע...

דער וועג איז א באקאנטער. נישט איין מאָל איז מען אויף אים געגאנגען צום וואָך־יאריד, אָדער זען א פעטער, א מומע צי גלאט א פריינד. נישט איין מאָל האָט מען געשלונגען דעם פּאָרעך וואָס סע לאָזן נאָך זיך פון נארעוויסטע פערד געטאשטשעטע וועגענער. געדיכטע קוסטעם ביים וועג־ברעג, א יעדע פון זיי א וועגווייזער: פון דעם בלייבט אזויפיל ביז אהיים, פון יענעם אזויפיל ביז אין שטאָט. דאָס מאָל רופן די צייכנס ארוים געמישטע געפילן. ניי זעט אוים א פון ווינטן אויף א זייט געבויגענער בוים, ניי זעט אוים דאָס פּלוצעמדיקע פאר־קערעווען פון שליאך, ניי זעען אוים די פארפּראָשעטע קוסטעם. ניי און איינציי־טיק אלט, נאָענט, היימיש און אויף אמאָל אזוי פרעמד. פון וואנען אזא געדיכטע אָפּגעפרעמדקייט אין זייערע פארפּלאָנטערטע צווייגלעך, פון וואנען אזויפיל שנאה אין זייערע טונקל־גרינע בלעטלעך? אלץ בלייבט ערגעץ אין אן אומבא־שטימטער געוועזנקייט וואָס וועט פּלאטערן און צאנקען אין שטענדיקער אָפּ־וועזנקייט. זיי גייען שווייגנדיקע, שוין פון אָנהייב מידע. א קנויל פון דעם וואָס געווען און פון דעם וואָס וועט זיין באָמבלט זיך אין קאָפּ. זיי שפּאנען פאָרוים מיט צוריקגייענדיקע טריט. פּלוצעם בלייבן זיי שטיין, באטראכטן לאנג דעם ארום וואָס איז מיט א טאָג פריער געווען זייערע, גלייכן אוים די רוקנס, קוקן לאנג איינער צום אנדערן גלייך זיי וואָלטן זיך גרייטן אָפּגעבן א שבועה. אפשר האָבן אמאָל דאָ אין מיטן וועג, אויף דעם זעלבן פּלאץ, זיך אָפּגעשטעלט דריי ריטער, געקרייצט זייערע שווערדן און געשווירן געהאָרכזאם און טריישאפט זייער פירשט אָדער פּרינץ. זיי אָבער זענען פיסגייער אָן געווער און אָן א באשי־צער. דאָס איינציקע וואָס זיי קאָנען קרייצן זענען בליקן געווענדעטע צו א וויי־טיקדיקן ארונטער און צו אן איינגאנצן אומבאקאנטן סכנותדיקן פאָרוים וועלכן מע קאָן נישט אויסמיידן, וועלכן מע וועט מוזן אנטקעגנשטיין מיט נאקעטע הענט.

דאָס פעלד איז געוואקסן אין דער ברייט. פארשווונדן דער הימל, אן או־מענדלעכע וויסטע וואָס טראָגט זיך מיט זיי אין אָפּגרונט...

„ניין, איז איינגעפאלן יאָסלען, אזוי קאָן מען נישט.‟ און ס׳האָט אָנגע־הויבן ווערן קלאָרער דער שמועס וועלכן ער האָט מיט א וואָך פריער געפירט מיט זיין טאטן.

— אנו, ווייטער געגאנגען! האָט ער אויסגערופן און זיך א לאָז געטאָן פאָרוים מיט זעלנער־טריט. העכער און שטראמער ווי די אנדערע צוויי זעט ער אוים גלייך ער זאָל זיין דער אָנפירער פון מאָדנעם דריילינג. נאָך מער לעבן וועלוועלען, וויל וועלוועלע איז דער קלענסטער און מאָגערסטער פון אלע דריי. דערצו א קורץ־זיכטיקער מיט גרויסעברילן וואָס רייטן אויף א צו קליין נעזל.

א צייט זענען זיי ווייטער געגאנגען שווייגנדיקע אָבער די שטימונג איז געוואָרן אַן אנדערע, א לעבעדיקערע, דאָס אפשר דערפאַר ווייל די צוויי ווערטער וואָס זענען געפאַלן האָבן אויסגעפולט דעם חלל און אזוי ארום געבראַכט א יעדן פון זיי נענטער צו זיך און צו די אנדערע צוויי.

— האָסטעך גערעכט יאָסעלע, מיר זאָלן דינען אינאייינעם? כ'האָב שטענדיק געמיינט אז מיך וועלן זיי נישט נעמען. ס'האָט מיר אויסגעזען א בושה פאַר דער קייסערלעכער ארמיי.

— פון וואַנען איז געדרונגען אז זיי האָבן דיך שוין גענומען? האָט זיך געאיילט מיט אַן ענטפער משהלע א ציטערנדיק דעם רעכטן אקסל. א טבע אזא ביי אים ווי נאָר ער רעדט ארויס א וואָרט גיט ער א צי מיט רעכטן אקסל גלייך ער וואָלט אראָפּגעוואָרפן א זאַק פון פּלייצע. מיגלעך דאָס זאָל זיין בירושה פון זיין טאַטן וועלכער פלעג פירן מיטן וואָגן תבואה און א לעבן לאַנג אָנגעלאָדן און אָפּגעלאָדן פולע זעק.

יאָסל האָט א קוק געטאָן אויף ביידע און דראָבנע געלאַכט. שרעקלעך קאָמיש האָט אים אויסגעזען זייער מיליטערישע אָפּטיילונג, אָבער געזאָגט האָט ער מיט ערנסט גלייך ער וואָלט אלץ געוווּסט פון אפריער:

— זיי וועלן נעמען! זאָרגט נישט, זיי וועלן נעמען... אלע וועלן זיי נעמען

— ביכט טאַקע אזוי זיכער? האָט א רוק טוענדיק די ברילן נענטער צו די אויגן געפרעגט וועלוועלע. דער אמת איז אז מיר וואָלט געפעלן מיר זאָלן זיין צוזאַמען.

וועלוול האָט ליב געהאַט שפּרינצען. דאָס איז געווען א סוד פאַר גאַנץ בראָד. אָנגענומען איז געווען אז א מיידל האָט נישט וואָס צו קלייבן, אז ווי באַלד סע באַווייזט זיך א בחור און דערצו א פאַרזאָרגטער מיט פּרנסה איז עס שוין א שמאַלץ גרוב. וואָס אזוינס קאָן מיטברענגען שפּרינצעלע פון איר טאַטנס געוועלבל, מער ווי איר שיינקייט? קלוגשאַפט שאַדט נישט אָבער קיין נדן איז עס נישט. אזוי אז וועלוולס אָפּט אריבערטרעטן די שוועל האָבן אייניקע געשאַצט ווי געבראָכענע טעלער און זיך אפילו געוווּנדערט וואָס הערש-בער לאָזט ציען די געשיכטע אין דער לאַנגער באַנק. וואָס קווענקלט ער זיך אזוי לאַנג? וועלוול איז א גוטער בעל־מלאכה, האָט גאָלדענע הענט, באַרימט מיט זיין זייגערמאַכערייַ ווייט ארום, האָט זיין אייגן פענצטער ביי וועלכן ער פאַרברענגט צומאָל ביז שפּעט אין דער נאַכט ווייל ארבעט פעלט אים קיינמאָל נישט — א זייגער מוז מען האָבן, וואָסזשע איז צו וואַרטן.

נישט אזוי האָט עס אויסגעזען וועלוועלען. ער האָט זייער ליב געהאַט שפּרינצן און וואָס מער ער האָט זי ליב באַקומען אַלץ קלאָרער איז אים געוואָרן אַז דאָס וועט זיין אַן אייביקע ליבע וואָס וועט קיינמאָל צו קיין חתונה נישט פירן, ווייל ער איז זי נישט ווערט, איר שיינקייט איז באַשאַפן געוואָרן נישט פון אים באַ־רירט צו ווערן. ער דרייט זיך אַרום איר ווי אַ פרומער פּריסטער פון יענע ווייניקע וואָס גלייבן אויף אַן אמת אין זייערע געטער און וועלן קיינמאָל נישט פאַרשוועכן די הייליקייט מיט אַן ערדישן באַריר. ווען יאָסל האָט דאָס ערשטע מאָל באַטרעטן די שוועל און געפרעגט אויף הערש־בערן, און ביידע — סיי יאָסל, סיי שפּרינצע — האָבן זיך געריווּטלט איז אים איינגעפאַלן אַז דאָס מוז זיין איר באַשערטער. נישט אַזוי ווייל יאָסל איז אים אינגאַנצן געפעלן — אים זענען צופּעליק אויפ־געפאַלן זיינע עטוואָס צו לאַנגע אָרעמס — נאָר גיכער דערפאַר ווייל שפּרינצע האָט זיך געריווּטלט. אָט דעם איז באַקאַנטן קלאַפּ אין האַרצן, וועלכער יאָגט די געבליטן אין פּנים, האָט ער געזען צום ערשטן מאָל ביי שפּרינצען און די חושים האָבן אים אונטערגעזאָגט אַז זי האָט געפונען, אַז איר אויסקלייב איז אַ פון לאַנג באַשטימטער, אַז זי האָט אויף אים געוואַרט.

וועלוועלס צוגאַנג קאָן זיך דאַכטן אַן אויסגעטראַכטער. וועלכער יונגערמאַן אין אונדזערע צייטן לעבט נאָך מיט אַזעלכע ראָמאַנטישע געדאַנקען? דאָס האָט געפּאַסט אין די דרייסיקער יאָרן, אָבער היינט אין פולן גאַנג פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, ווען געפילן זענען אויף אייביק באַגראָבן, ווען סע פּראָ־פּילירט זיך אַ וועלט פון כאַפּ־לאַפּ, פון מאַן דאַלים גבר, פון רייס, שלעפּ, רויב און אויסגעלאַסנקייט? איז עס אַ טעות. פאַראַן, פאַראַן וועלוועלעך אויף גאָטס וועלטל און אפילו מער ווי נאָר זעקס און דרייסיק. אַנדערש וואָלט, ווייזט אויס, די וועלט טאַקע אונטערגעגאַנגען. ווייל ווי באַוווּסט האָט אברהם, אין זיין איינ־שטעלן זיך פאַר סדום, אַנגעהויבן זיך דינגען פון פופציק. אַזוי אַז ער האָט מיט יאָסלס אָנקומען געפילט אַ סאָרט באַפרייאונג, נישט אין זינען ער זאָל געווען מותר זיין אויף זיינע געפילן. אויף געפילן קאָן מען נישט מותר זיין. זיי ווערן נישט אויסגעטראַכט אָדער פּראָוואָצירט, זיי ווערן געבוירן פון זיך אין גאַנצן באַשעפעניש און זיי אויסוואָרצלען וואָלט געהייסן פאַרניכטן דאָס באַשעפעניש וואָס טראָגט זיי אין זיך — אַזוי אַז פון מותר זיין האָט קיין רייד נישט געקאָנט זיין. זיין באַפרייאונג איז באַשטאַנען פון אַ סאָרט אָנגערנעצדיקער פרייד וואָס די פון אים פאַרגעטערטע שפּרינצע וועט באַקומען איר תּיקון. אַזאַ שיינקייט ווערט נישט באַשאַפן אויף פאַרלירן זיך אין אין־סוף אַ נישט אויסגעלעבטע. און יאָסל איז אים געפעלן. אַ שטאַלטנער, אַ שאַרפער בליק, טראָגט מיט זיך אַ נאָמען. יאָ, ער איז ווערט שפּרינצעס ליבע און על אחת כמה וכמה זיינע, וועלוועלס.

האָט ער אים האַלט באַקומען, צומאָל זיך אַפּילו געגרייסט מיט דער כלי וואָס פירט אוים זיינע געפילן. מאָדנע, אָבער אמת. שפּעטער, נאָך א צייט פלעג ער דאָך פילן א געוויסע רוגזה אויף יאָסלען. דאָס פלעג געשען ווען ער האָט געזען שפּרינצען א פאַרזאָרגטע ווייל פאַר אים האָט זי גאָרנישט נישט געקאָנט פאַר-הוילן. אים זענען געווען באַקאַנט אַלע אירע נשמה קנייטשן, זייער רעאַגירן האָט מען פאַר אים נישט געקאָנט אויסבאַהאַלטן. האָט ער באַמערקט אַז זי איז נישט שטענדיק גאַנץ, אַז פאַראַן מאָמענטן ווען איר פעלט עפּעס און זי איז נישט בכוח דאָס אויסצופולן ווייל אָפּהענגיק איז עס נישט שטענדיק פון איר, און אויב נישט פון איר, הייסט עס פון יאָסלען.

אצינד ווען זיי גייען צום רעקרוטיר-פּונקט, איז ער צופרידן וואָס מ'איז צוזאַמען, וואָס מיט אים גייט אַזאַ באַשיצער ווי יאָסל. אָט פריער מיט עטלעכע מינוט, ווען ס'האָט זיך געדאַכט אַז אַלץ איז פאַרלוירן, אַז מע גייט צו דער עקידה, אַז דאָס מאָל וועט זיך קיין מלאך וואָס זאָל אָפּהאַלטן דעם מערדערס האַנט נישט באַווייזן ווייל דער הימל איז פאַרשוונדן, אָט אין יענער שרעקלעכער מינוט איז יאָסל געווען דער וואָס האָט זיי צוריקגעבראַכט צום לעבן מיט צוויי פּשוטע ווערטער וועלכע זענען קיינעם פון זיי נישט איינגעפאַלן, מיט דעם: „אַנו, ווייטער געגאַנגען!" און דאָס פעלד האָט זיך ווידער צוזאַמענגעשרומפּן אין דער געוויינטלעכער גרייס, און דער הימל האָט זיך אַראָפּגעלאָזט איבער זיי ווי א באַשיצנדיקע פּאָקרישקע און אויפן האַרצן איז געוואָרן לייכטער. דערפאַר האָט ער אַזוי האַפּערדיק געזאָגט: מיר וואָלט געפעלן מיר זאָלן זיין צוזאַמען.

אָנגעקומען צום רעקרוטיר-פּונקט האָט זיך געדאַכט אַז ס'איז צו פרי, אַז מ'האָט נאָך געקאָנט פאַרברענגען א צייט אויפן וועג. דאָ אויפן פּלאַץ איז געווען אָנגעזאַמלט א מענגע מענטשן, אַלע יידן. קיין איינער נישט מיט אַן אויסזע וואָס זאָל הייבן די שטימונג, אָדער זי כאָטש לאָזן אַזאַ ווי זי איז. אין פאַרגלייך מיט דעם עולם האָט דאָס דריילינג אויסגעזען צו זיין א פריילעכם.

— זייער גיך אָנגעקומען, האָט משהלע אַראָפּגעוואָרפן א זעקל פון פּלייצע. ווייזט אוים מיר האָבן געהאַט קפיצת-הדרך.

— אהער איז ווייזט אוים שטענדיק צו פרי. האָט געזאָגט יאָסל. אין זיין קול איז נישט געבליבן גאָרנישט פון יענעם: „אַנו, ווייטער געגאַנגען!"

קוקנדיק אויפן אָנגעזאַמלטן עולם און אויף זיינע חברים איז וועלוועלען געוואָרן פריקרע ...

צוגעטיילט האָט מען זיי צו דעם זעלבן באַטאַליאָן אָבער אין פאַרשיידענע קאָמפּאַניעס. קיינער האָט זיי מער נישט גערופן יאָסעלע, וועלוועלע, און משהלע

נאָר יאָסיף, מאַיסע און לופו און יעדער פון זיי האָט געמוזט אויסשטיין וואָס מ'איז אויסגעשטאַנען, אליין ...

קינדיש נעבעכדיק זעט אויס וועלוועלעס גופעלע אין דער מיט פון אַפּעל-פּלאַץ. באַפרייט פון פיין שפּאַרט פון פּנימל ליכטיקע רו. אומגעהייער גרויס איז די קיילעכדיקע בריל וואָס וואַלגערט זיך נישט מער ווי א פּאָר שפּאַן פון זיין טויטן קערפּער. פון רעוואָלווער-רייער שלענגלט נאָך א רויכל.

„ס'האָט געדויערט נישט מער ווי א רגע", טראַכט יאָסל. „אין איין רגע ווערט געבוירן דורך שטאַרבן, א מענטש". ער האָט דאָס געוווּסט. נישט איין מאָל אויסגעקומען לייענען וועגן דעם. א סך פּאַפּיר איז באַשריבן געוואָרן אויף דעם סוביעקט. א סך האָבן געבויגן די קעפּ איבער דער דערשיינונג, געוואָלט דערגיין צום סוד, צום מהות פון באַציונג צווישן קרבן און מערדער, אריינדרינגען אין דער נשמה פון דעם וואָס גייט צו דער תליה. „דער איינציקער וועלכן ס'איז געלונגען, איז אים איינגעפאַלן, איז געווען ווייזט אויס דאָבטאָיעווסקי ווייל ער האָט זיך אומגעקערט. אפשר אויך אנדערע אָבער נישט רעדעוודיקע. דאָס ערשטע מאָל אז סע קומט אויס צו זען מיט די אייגענע אויגן", ער האָט געפילט ווי זיין פילעכץ ווערט טעמפּ...

שוין פון ערשטן טאָג איז וועלוול געוואָרן דער הויפּט ציל פון סערזשאַנטס איזדיעקעוועץ זיך. ס'האָט אים גוואַלדיק אַמוזירט. אזא קליינענק יידעלע מיט אזעלכע גרויסעברילן. דאָס איז געווען א מתנה פון הימל. ער איז דער איינציקער אין באַטאַליאָן וואָס האָט געהאַט דאָס מזל צו באַקומען אזא שפּילעכל. אלע זעען אויס געזונטע, נאָרמאַלע, כמעט דאָס זעלבע ווי ער גופא. מיט אזעלכע ווי זיי האָט ער זיך נישט איין מאָל פאַרמאַכטן ביים רייטן אָן א זאָטל בעת מ'האָט געפּאַשעט צוזאַמען די פערד; אָדער זיך ראַנגלען ווער ווען, צי גאָר פּשוט מיט די קוליקעס. ס'איז געווען א צייט פאַרטרייב וואָס האָט אויסגעמוטשעט און ס'האָט געפעלן. אמת, אויך מיט זיי, מיט די איבעריקע, קאָן ער טאָן וואָס ער וויל און קיינער וועט נישט וואַגן אויפהייבן די האַנט. ס'איז אָבער נישט דאָס זעלבע שפּילן זיך מיט א לעבעדיק פייגעלע, פילן ווי סע קלאַפּט דאָס הערצעלע, ווי סע ציטערן די פליגעלעך.

וועלוול האָט נישט געקאָנט אויספולן די פאָרגעשריבענע נאָרמעס ביים גראָבן טראַנשייען אָדער האַקן קלעצער. אין מאַרש פלעגט ער שטענדיק בלייבן דער לעצטער, ביים לויפן איז ער אַוועקגעפאַלן קוים ציענדיק דעם אָטעם. ער האָט געפילט אז ער איז פאַרמשפּט, אָבער א לאַנגע צייט זיך נישט אונטערגעגעבן, אויסגעשטאַנען אלע זידלערייען און שלעק. דער עיקר שלעק, סיי צווישן פיר

אויגן סיי פארן באטאליאָן, דעמלט פלעג עס געשען אין אָנוועזנקייט פונעם באטאליאָנס-קאָמענדאנט, וועלכער האָט צוגעשטימט צום סערזשאַנטס אויפפירן זיך — ער האָט פארשטאנען די פאראָרדענונגען און פירט זיי אוים מיט פלייס, וועלוול האָט זיך פארלאָזט אויף גאָט ווייל ער האָט געגלייבט אין זיין כוח. ער גלייבט אויך איצט. ער האלט אז זיך נעמען דאָס לעבן איז נישט קיין מיטל — דאָס קאָן נישט געפעלן דעם באשאפער. צומאָל שווימען ארויף פראגעס: ווי אזוי קאָן גאָטס ווילן זיין דער זעלבער ווי דעם סערזשאַנטס?ביידע ווילן זיי איך זאָל לעבן, דער סערזשאַנט צוליב מיך מוטשען. זאָל דער ווילן צום מוטשען זיין אויך גאָטס? אָדער איז זיין מיין אן אנדערער און איך קאָן אים נישט פארשטיין? נישט מער די צייט ווען ער פלעג זיך באווייזן און אויסלייגן זיין ווילן מיט פארשטענדלעכע ווערטער. אפשר זענען אויך איצט פאראן אזעלכע פאר וועלכע ער טוט דאָס. דאָס זענען אפשר יענע וואָס זענען באצייטנס אנטלאָפן? האָט דען דאָס גאנצע פאָלק געקאָנט לויפן? וועט דען זיין גרינגער די אנטלאָפענע ווען זיי וועלן זיך דערוויסן וועגן דעם וואָס דאָ געשעט, אָדער אי׳ז געשען? וויפל פון זיי וועלן פארלירן דעם גלויבן און וויפל וועלן האָבן דעם מוט און דעם כוח צו אָנערקענען אז זיי האָבן אים פארלוירן? אפשר וועלן זיי גאָר קומען צום אויספיר אז זיי זענען אויסדערוויילטע, אז זייער שטאם איז אן אנדערער, אז גאָט איז מקריב נאָר יענע וואָס זענען געבוירן כדי צו באווייזן זיין צאָרן?

זאָל זיין געשיכטע געווען דויערן לענגער וואָלט ער אפשר מיטן אייגענעם שכל דערגאנגען צו דעם אז זיין גורל איז אזעלכער וואָס איז ווערט טרערן, ווייל העלפן קאָן מען אים נישט, ווייל געבוירן איז ער פון אדמן און נישט פון געטלעכע באשעפענישן, פון נפילים וועגן וועלכע סע ווערט געזאָגט אז נאָר זיי זענען אויף אייביק אנשי השם, נאָר זיי זענען מענטשן מיט א נאָמען און די איבעריקע ... דער המון ...

דאָס גליק אין וועלוולס גורל איז וואָס ער איז נישט געקומען צו אזעלכע געדאנקען. דאָס האָט אים געראטעוועט פון נידערטרעכטיק פויזען ווי א וואָרעם, און אים געלאָזט בלייבן ביזן סוף נישט מער ווי א מענטש. ווען סע זענען אָנגעפלויגן פייגעלעך (וועמען פייגעלעך?) אוויאָנען און דער סערזשאַנט האָט געשריגן מיט אלע כוחות, וואָס די מורא האָט אים נישט פארזאָגט: לייגט אייך, לייגט אייך! האָט וועלוול באשלאָסן אז דאָס איז נישט זיין זאך, אויב ער איז שוין יאָ אין גאָטס הענט איז מיט אלעמען. אזוי אז ער האָט נישט אויסגעפולט דעם באפעל, ער איז געגאנגען ווייטער מיט לאנגזאמע טריט ביז ער איז אָנגעקומען צו א בוים זיך געמיטלעך אויסגעצויגן, געקוקט צו די ווילדע פייגל און זיי געראָטן בלייבן וואָס לענגער ווייל ליגן אונטערן בוים איז געווען אָנגענעם ביז

גאָר. ער האָט געוווסט אַז דער סערזשאַנט וועט אים דאָס נישט מוחל זיין, אָבער איינציייטיק געטראַכט: פון וואַנען איז געדרונגען אַז ער וועט איבערלעבן, סע קאָן דאָך געשען אַ נס און ער זאָל דערהרגעט ווערן.

דער נס איז נישט געשען.

ווען ס'איז געקומען צום אַפּעל, האָט ער זיך ווידער נישט געאײַלט. צו דעם וואָס ער האָט זיך געגרייט איז נישט געווען פּאַרוואָס זיך צו אײַלן. דער סערזשאַנט האָט אים באַפוילן אַרויסגיין פון דער ריי און קומען צו אים. וועלוול איז געגאַנגען מיט פּאַמעלעכע טריט און ווען ער איז אָנגעקומען נאָענט צום סערזשאַנט האָט ער אַ רוק געטאָן די ברילן נענטער צו די אויגן און געזאָגט מיט אַ קול צו וועלכן די אָנוועזנדע זענען נישט געווען געוווינט, ווײַל דאָס איז מער נישט געווען זײַנס, נאָר דעם אַנדערענס, דעמס וואָס האָט שוין אַלץ געוווּנען: שלאָג! וואָס שטייסטו ווי אַ גולם, שלאָג! אַ רגע איז דער סערזשאַנט געשטאַנען אין פאַרלייגנהייט, דערנאָך אַ שמייכל געטאָן און אים דערלאַנגט אַ פּאַטש אַז די ברילן זענען אַראָפּ פון נעזל און געפאַלן נישט ווייט פון וועלוולען. ער האָט זיך נישט גערירט פון פּלאַץ נאָר מיט דעם זעלבן באַפעלערישן טאָן, אין עטוואָס חוזקדיקן אַ פרעג געטאָן: אָבער שיסן האָסטו מורא?!

משוגע פון כעס האָט דער סערזשאַנט אַרויסגעריסן דעם רעוואָלווער פון בייטל און געשאָסן.

אַצינד שטייט דער באַטאַליאָן אין אַ פּערפעקטן פּירעק, דער קאָמענדאַנט איז צוגעקומען נענטער, געקוקט אַ רגע צום טויטן וועלוול און דערנאָך צום סערזשאַנט. ער האָט געזען און געהערט אַלץ אַזוי ווי ס'איז געשען.

— אידיאָט, זאָגט ער, האָבט אויסגעפולט זיין באַפעל ווי אַ פּשוטער סאָל-דאַט!

די קויל דאָט געטראָפן אין האַרצן. אַזוי איז געווען באַשערט און וועלוול האָט דאָס געוווּכט. קוקט מען זיך אײַן, זעט מען אויף זײַן פּנים די סאַמע אמת-דיקסטע רו.

„ס'האָט געדויערט אײַנגעאַנצן אַ רגע, טראַכט, יאָסל, אַזוי ווערט דורך שטאַרבן געבוירן אַ מאַרטירער... אַ סימבאָל... ווי קינדיש נעבעכדיק ער זעט אויס..." ער זוכט אין געדאַנק אַ פּסוק, ווייל אַזאַ געשעעניש מוז זײַן פאַרשריבן אין בוך וואָס איז אָנגעשריבן געוואָרן נאָך פאַרן באַשאַף. ער קאָן נישט געפינען. „אַזאַ פּסוק איז ווייזט אויס נישטאָ", טראַכט ער און דאָס גאַנצע אויף אויסנ-ווייניק געלערנטע זעט אים אויס אָרעם און נישטיק... סיידן... סיידן דער אויס-טײַטש...

7. די ערשטע טרעפ

די באַן איז שטיין געבליבן. שוין א וואָך אז זי וואַנדערט און ס׳איז נישט צום דערגיין ווו מע געפינט זיך. נאָך אַלץ אין די סובקאַרפּאַטישע קאַנטן, אָדער גאָר אין פּאָלעסיע. קיין איין מאָל האָט מען זיך נישט פאַרהאַלטן ערגעץ אויף א סטאַנציע; אָדער אין מיטן פעלד אָדער אין וואַלד. קיין מענטש האָט זיך נישט באַוויזן אין דער נאָענט מע זאָל א פרעג טאָן אָדער זיך משער זיין לויטן גאַנג, לויטן לבוש, לויטן אופן ווי ער טראָגט די משא אויפן אַקסל, אין וואָס פאַרא געגנט מע געפינט זיך. כאָטש זיי, די צוואַנגס־אַרבעטער, וואָלט געדאַרפט זיין אַלצאיינס ווו זיי געפינען זיך, סובקאַרפּאַטיע צי פּאָלעסיע איז פאַר זיי דער זעלבער רוח מיט דעם זעלבן קאָמענדאַנט, כאָטש אַזוי... אפשר ווייל ווייסנדיק האָט מען אַן אַנדער אָריענטירונג און כל זמן מע ווייסט אַז די לופט וואָס מ׳אָטעמט איז פון דער היימישער געגנט, פילט מען זיך דאָך אַביסעלע זיכערער. האָבן זיי אָבער גאָרנישט געוווסט און אויסגעזען האָט עס גלייך מע וואָלט זיך דרייען אין א סאָרט „קיינעמס־לאַנד“. אַזוי שלעפּט זיך שוין איבער א וואָך דער עשאַלאָן — עטלעכע מיטן צוואַנגס־אַרבעט־באַטאַליאָן אָנגעלאָדענע וואַגאָנען — אין נישט פאַרשטענדלעכע ריכטונגען. עפּעס א מאָדנע זאָרגלאָז פאַרעכץ, אָן איבערלעבענישן, אָן אַפּעלן, אָן דעם סערזשאַנטס אָדער קאָמענדאַנטס דרשות. עסן איז ווייניק, קוים אויפן שפּיץ מעסער, דערפאַר אָבער אויך אַרבעט ווייניקער. מע גראָבט נישט, מע קאָרטשעוועט נישט קיין ביימער. פון צייט צו צייט א לאַנגער פייף פון לאָקאָמאָטיוו — א סימן מע פאָרט ווייטער, אָן אָנזאָג אַז דאָס פּלאַץ ווו מע וועט דאַרפן שפּרינגען פון די וואַגאָנען אונטערגעטריבענע מיט די קאָלבעס פון דער וואַך איז נאָך ווייט. די וואַך — עטלעכע עלטערע פּויערים, מאָביליזירטע אויף הילף־אַרבעט — זיצט אין איר וואַגאָן אַרום אייזערנעם אייוועלע. זיי שפּילן קאָרטן און טראַכטן צו בהמות, כאַזיירימלעך, ווייב און קינדער וואָס אין דער היים, וועלכע נייטיקן זיך אין זיי, און זיי מוזן גאָר היטן די אומבאַוואָפנטע

סאָלדאטן. אזא אָנשיקעניש — יידן. פון שטענדיק האָבן זיי געוווּסט אז ס׳איז
אַן אָנשיקעניש, האָט מען געדאַרפט פּטור ווערן באצייטנס, נישט זיי היטן, זיי
נישט לאָזן עוקר זיין אין צייט פון מלחמה. שפּילן זיי קאָרטן — מאָדנע קארטאָנד-
לעך, פארשמאָלצעוועטע קוים מע דערקענט א מייער פון א בערעק — און לאָזן
אוים זייער כעס מיט שעלטן. שעלטן, שעלטן זיי אלעם: דעם פּראָבט, די ראציע,
דעם ווינט, דעם לאָקאָמאָטיוו, די וואגאָנען, די לופט, די נאכט, דעם טאָג, דאָס
נאסע האָלץ וואָס זיי ווארפן אין אייוועלע, דאָס פייער און דעם רויך. זיי שעלטן
אָן שנאה, גלאט אזוי. אפשר אויך ווייל די שפּראך איז צו אָרעם, נישט אימ-
שטאנד איבערצוגעבן אלע געפילן וואָס דרייען זיך אין זייערע געדערעם, גרינ-
גער קומט עס אוים מיט א שעלט טאָן, ווערט מען א רגע אנדרימלט חלומט זיך
דער הויף, דאָס וועגעלע, דער האָן טרעטנדיק א הין. כאַפּט מען זיך אויף מיט
א זידלעריי. זידלען זידלט מען אלע מלאכים לויט דער ריי, אָנהייבנדיק מיט
די קלענערע ביז מע קומט צום גרויסן מיכאל און פון דאָרט ביז גאָט איז שוין
נישט מער ווי א שפּאַן. אָפּגעזידלט, רוקט מען זיך נענטער צום אייוועלע און
מע מאָנט א פּאָר „קורווא-קאָרטן“ מע זאָל זיי ווארפן ביז מע וועט הייסן גיין
נעמען דאָס ביסל „דרעק-זופּ“. אזוי ציען זיך די מעת-לעתן ווייל אזוי זעט
אוים פאר זיי די מלחמה. און די באַן אָט גייט זי אָט שטייט זי. סע זעט אוים
מע דרייט זיך אין א פארקאָלדונעוועטן קרייז. כאַפּט מען א קוק דורך די שפּאַרעס
איז ווידער א פּוכט פעלד אָדער ביימער אָן א שיעור. פרייליכער, לעבעדיקער
ווערט אין וואגאָן ווען איינער שטעלט זיך אוועק אויפן פּריטש ווי אויף א סצענע
און באשרייבט מיט אָבסצענע באוועגונגען זיין אופן פּאָרן זיך מיט זיין פּעט
ברייט-הינטנדיק ווייב. דעמלט קאטשן זיי זיך פאר געלעכטער און די אויגן באַ-
קומען א באזונדער ווילדן גלאנץ. גאָר אנדערש זעט עס אוים ווען איינער דער-
ציילט ווי אזוי ס׳איז געווען אין דער אנדערער, אין דער ערשטער, וועלט-מלחמה.
פון יענע צייטן זענען זיי געבליבן מיט זכרונות וועגן העלדנטאטן וואָס לאָזן
זיך נישט פארגעסן אָדער פון בלאָנדזשענישן אין ווייטע געגנטן. און ווייל דער
צוזאמענשטעל איז א געמישטער פון די פארשיידנסטע לאנד-ווינקלען וועלכע
האָבן פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה אָנגעהערט צו אנדערע מלוכות — א
טייל פארשוואונדענע, א טייל איבערגעבויטע — זענען אויך די דערציילונגען
זייערע פארשיידנארטיקע סיי מיטן טייגער סיי מיטן פייכאזש. ליב האָבן זיי
אויסצוהערן איינעם א כאָלדאט וואָס דאָט אָנגעגרייכט אין די טראנשייען פון
איטאליע. ער דערציילט וועגן זוניקע טעג, וועגן בלויען ים, וועגן אייבירט
און פייגנביימער אלץ אזעלכע אויסטערלישע זאכן פון וועלכע עס ווערט גלייך
ווארעמער אין די ביינער. דעמלט איז זייער בליק א קיילעכדיק-פארחלומטער

און זיי זעען אוים ווי נארישע קינדערלעך. אין אזא מאָמענט פון חלומות האָט זיך די באַן אָפּגעשטעלט.

דאָס מאָל אָבער איז די באַן נישט שטיין געבליבן ווי געוויינטלעך. א לאַנגער פייף פון לאָקאָמאָטיוו, עטלעכע קורצע און א שאַרפער טאַרמאָז. די וואַגאָנען האָבן צונויפגעפּראַלט מיט א שרעקלעכן גריל. אלע האָבן זיך א וואָרף געטאָן צו די שפּארעס זען וואָס ס'איז געשען, וואָס פּלוצעם אזא ראַפּטום טאָרמאָזירן. דאָס אומגעריכטע שטיין בלייבן האָט אָנגעוואָרפן א שרעק. געוויינט געוואָרן צו שלעפּן די צייט אין די וואַגאָנען האָט געשראָקן דאָס אָפּשטייגן.

שטיין געבליבן איז מען אין א וואַלד. דער קרעכץ פון די וואַגאָנען האָט זיך געלייגט און מע וואַרט. קיין קול, קיין באַוועגונג, קיין באַפעל, קיינע טריט. א שווערע שטילקייט וואָס דויערט מער ווי די צייט.

— עפּעס אן אומגליק, זאָגט משה א וואָרף טוענדיק דעם רעכטן אקסל, נאָך דעם וואָס ער האָט קוקנדיק דורך א שפּאַרינע גאָרנישט באַמערקט.

— האָסט זיך געריכט אויף א גליק? יאָסל האָט נישט ליב אז אין אזעלכע אומשטאַנדן זאָל מען רעדן. מע שלאָגט איבער דאָס איינהערן זיך אין דער שטילקייט וואָס אַרום און אין די געדאַנקען וואָס יאָגן אין קאָפּ. ס'האָבן זיך דערהערט טריט. די וואַך איז אַראָפּ פון וואַגאָן און געלאָפן לענגאויס דער באַן. פון די דייך וואָס זענען צו זיי דערגאַנגען האָבן זיך די צוואַנגס-אַרבעטער דערוווסט אז וויטער פאָרן קאָן מען נישט. עמעצער האָט אָפּגעשרויפט די רעלסן.

די טירן פון צוויי וואַגאָנען האָבן זיך א רוק געטאָן אין א זייט און נאָך איידער זיי זענען געווען אינגאַנצן אָפן האָבן שוין די סאָלדאַטן אָנגעהויבן שרייען: גיכער, גיכער, און סע זענען געפאַלן קלעפּ מיט די ביקסן-קאָלבעס. די העלדן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה האָבן געטריבן „הינטישע-זין", „דרעקיקע בהמות", „בלוט-זויגער", „פּאַרעכעוואַטע-טייוולאָנים", „פּאַרקויפטע שקורעס" פּאַרריכטן די ליניע. זיי זענען געלאָפן און געפאַלן איבער די לענגאויס דער באַן-ליניע אָנגעוואָרפענע שפּיציקע שטיינדלעך ביז זיי זענען אָנגעקומען אין דער הייך פון לאָקאָמאָטיוו, אויף גיך, אין גאַנג גענומען ווער א לאָפּעטע, ווער א קירקע און וויטער צו די אָפּגעשרויפטע רעלסן, זיי ווידער אויסלייגן אויף די האָלץ — טראַווערסן. זיי האָבן זיך שוין גענומען צו דער אַרבעט ווען פּלוצעם האָט זיך דערהערט א שיסעריי און געשרייען: הוראַאַא, הוראַאַא! די איבעראַשונג איז געווען אזוי גרויס אז סיי די צוואַנגס-אַרבעטער, סיי די וואַך זענען געבליבן א רגע ווי געליימטע. אָבער נאָר א רגע. דער פייף פון די קוילן האָט וויזט אוים אין די סאָלדאַטן פון דער וואַך דערוועקט רעפּלעקסן פון אַמאָל. זיי האָבן איבערגעלאָזט דאָס געווער און זיך געוואָרפן זוכן א שוץ אויף דער אַנדערער זייט באַן-ליניע פון וואַנען מ'האָט נישט געשאָסן. דעמלט

האָט זיך דערהערט אַ ווילדער אויסגעשריי: „אין האָנער פון דער קייסערלעכער אַרמיי!‘‘ דאָס האָט געשריגן דער „אַדמיראַל‘‘.

אַזוי האָט מען אים גערופן אין צוואַנגס־אַרבעט באַטאַליאָן פון ערשטן טאָג ווען ער האָט זיך געיאַוועט. ער איז געווען דער איינציקער וואָס האָט בײַם אײַנשרײַבן אין די קאָנטראָל־ליכטעס זיך נישט געמאָלדן מיט זײַן אייגענעם נאָמען נאָר מיט זײַן טאַטנס: „דער זון פון איקס מאַטראָס אין קייסערלעכן פלאָט!‘‘ אויפמערקזאַם האָט דערויף געמאַכט דאָס געלעכטער פון די אָפיצירן און אונטעראָפיצירן. אויף דער פראַגע: וויאַזוי רופט מען דיך? האָט ער זיך געהאַלטן בײַ זײַנעם: מײַן טאַטע האָט ערלעך געדינט אין קייסערלעכן פלאָט ווי אַ גוטער פּאַטריאָט און מיך דערצויגן אין זעלבן גײַסט. אַזוי האָט דער קייסערלעכער פּאַטריאָט געקריגן דעם צונאָמען „אַדמיראַל‘‘ און אַצינד אַרויסגעוויזן זײַן קאָנסעקווענץ: אַ נעם געטאָן אַ ביקס, זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און אָנגעהויבן שיסן. געשען איז עס אַזוי אַז די וואָס האָבן זיך געפונען נאָענט פון אים האָבן געטאָן דאָס זעלבע. דער עכאָ פון שיסערײַ איז געוואָרן אַ צווייענדיקער און די וואָס זענען איבערפאַלן דעם צוג האָבן זיך געמוזט צוריקציִען.

ווידער איז געליגן שטיקלײַט ביז העט ווײַט, נאָר דער לאָקאָמאָטיוו האָט מאָנאָטאָן געריסן שטיקער פון דער צײַט זיי צעזויגן אין צוויי, אין פיר, אין זעקס און אײַנציִיטיק אונטערגעוואָרפן דעם פאַרגליווערטן וואַלד סנאָפּעם פאַרע. די קאָלדאַטן האָבן זיך באַוויזן פון זייער באַהעלטעניש און זעענדיק די צוואַנגס־אַרבעטער באַוואָפנטע געפּרוּווט שמײַכלען אונטערטעניק. אין פאַרלעגנהייט האָבן זיך דערנענטערט די אָפיצירן און אונטעראָפיצירן. מיט זעלנערישע טריט ווי אויף אַ פּאַראַד איז דער „אַדמיראַל‘‘ צוגעגאַנגען צום קאָמענדאַנט קאָלדאַטיש געגרוסט און אַוועקגעלייגט בײַ זײַנע פיס דאָס געווער. דאָס זעלבע האָבן געטאָן די איבעריקע. דעם אָפיצירס שמײַכל איז געווען אַן אויפריכטיקער ווי אויך דער באַפעל מע זאָל באַערדן מיט „ערע‘‘ די געפאַלענע. ערשט דעמלט האָט מען זיך געכאַפּט אַז דרײַ פון די צוואַנגס־אַרבעטער ליגן אומבאַוועגלעך לענגאויס דער באַן־ליניע.

צווישן די דרײַ האָט זיך געפונען משה.

אַזוי איז יאָסל געבליבן איינער אַליין פון די וואָס זענען אַוועק צוזאַמען מיט אים פון שטאָט־אָרט. און ווײַל צוויי פון דרײַלינג זענען אומגעקומען פון קוילן האָט עס אויסגעזען גלײַך זיי וואָלטן האָבן אָנטיילגענומען אין בלוטיקע שלאַכטן און דער איינציקער העלד וואָס איז געראַטעוועט געוואָרן איז ער, יאָסל. נישט נייטיק געווען קיין ברונעמס אין וועלכע מע זאָל זיך אויסבאַהאַלטן, נישט נייטיק געווען שבועות און גרויזאַמע באַשלוסן פון זיך נעמען דאָס לעבן אַבי נישט

ארײַנפֿאַלן אין די הענט פֿון שונא, װײַל אין אַ געשיכטע װאָס צײלט צענדליקער יאָרהונדערטער זענען די פֿאָרמען אָפֿטער פֿון די טראַגעדיעס.

יאָסל האָט געקוקט צו משהן, צו זײַן חבר מיט װעלכן ער איז צוזאַמען אַװעק פֿון דער היים. פֿאַר זײַנע אױגן האָט זיך אָפּגעװיקלט דער ביז איצט דורכגעמאַכטער װעג — אַ װעג אָן טריאומף. אַ רגע האָט ער זיך דערמאָנט אין װעלװלען אַזאַ װי ער איז געלעגן אין מיטן אַפּעל־פּלאַץ און דאָ ליגט משה אַ שװײַגנדיקער, אַ זעקל פֿון אַקסל נישט מער װאָרפֿנדיקער װאָס חידושט זיך: עפּעס אָן אומגליק?! יאָסלען האָט געקלונגען אין די אױערן זײַן עטװאָס גראָבער ענטפֿער: האָסט זיך געריכט אױף אַ גליק? ס'האָט אים באַהערשט אַ מאָדנע געפֿיל און זײַנע ליפּן האָבן געשעפּטשעט: „בין איך שולדיק? ... בין איך שולדיק ...'
ער האָט געװאָלט פֿאַרשטײן װי אַזױ דאָס איז געשען און דאָס געשעענע האָט אױסגעזען װילד זינלאָז. אַ געשרײַ „האָנער‟, אַ שרעקלעך שיסערײַ, דער לאָקאָמאָטיװ סאָפּעט — אָבער װאָס האָט דאָס צו טאָן מיט משהן? װי אַזױ איז עס געקומען דערצו אַז די װאַך־כאַלדאַטן זאָלן שטײן באַװאָפֿנטע און שרײַען: גיכער, גיכער! און לאָפּעטעס זאָלן װאַרפֿן שטיקער ערד פֿון גרוב? צוליב װאָס אַ גרוב? האָט מען נישט גענוג געלאָזט אין מיטן פֿעלד, אָדער ערגעץ אין װאַלד נישט טראַכטנדיק אַפֿילו אַז מע װאָלט זײ געדאַרפֿט באַגראָבן? װאָס פּלוצעם אַ גרוב? אַ גרױזאַמער געדאַנק האָט אַ בליץ געטאָן: האָבן זײ נישט בדעה אונדז אַלע דאָ צו באַגראָבן סע זאָלן קײן עדות נישט בלײַבן. בײַ דעם געדאַנק האָט אים אָנגעכאַפּט אַ קאָנװולסיװער ציטער װעלכן ער האָט בשום אופֿן נישט געקאָנט באַהערשן. צוערשט האָט מען אונטערגעשמײכלט פֿון אַזאַ מורא לאחר המעשה, זיך אַפֿילו געװוּנדערט: אַזױ זעען אױס נאָך־מלחמה־העלדן. אפֿשר איז ער גאָר פֿאַרװוּנדעט? געװוּנדערט האָבן זיך אױך אײניקע פֿון די צװאַנגס־אַרבעטער — אַזאַ דראָזש איז אָפּט פֿאָרגעקומען אין זײער באַטאַליאָן און אַז מ'איז איבערגעקומען נאָר מיט דעם האָט מען געהאַט כּוח זיך צו געמען אױף דער העצקע, דאָס געהערט צום צװאַנגס־הומאָר. אַציִנד איז אָבער געװען צו פֿרי פֿאַר איראָניע האָבן זיך געפֿונען אַזעלכע װאָס זאָלן אים אָפּפֿירן אין װאַגאָן, אױף אים אָנװאַרפֿן דעקן, ער זאָל זיך איבערװאַרעמען. ס'האָט װײניק געהאָלפֿן, ס'האָט מיט אים װײַטער געװאָרפֿן װי אַ קדחות. זײַן שטאַרער בליק האָט זיך אין עפּעס פֿאַרטשעפּעט און זיך נישט געקאָנט אָפּרײַסן. װידער האָט זיך איבערגעחזרט דער צוזאַמענשטױס און יעדעס מאָל האָט אַלץ אױסגעזען אָן שום זין, אַ בײַזער חלום װאָס קאָן נישט האָבן גאָרנישט מיט אַ װירקלעכקײט. און דאָך ... משה איז געבליבן ערגעץ לעבן דער ליניע אונטער אַ הױפֿן קאַלטע הרודעס. די רעדער קלאַפּן דער לאָקאָמאָטיװ פּײַפֿט, שלעפּט קױם די פּאָר בידנע װאַגאָנען. װוּהין? צוליב װאָס?

סע וועט לאַנג נישט דויערן און יאָסלען וועט אויסקומען איבערדערציילן דאָס אַלעס מיט אַלע פּרטים, פּרטים וואָס וועלן זיין אַ געמיש פון פאַנטאַזיע, חלום און ווירקלעכקייט און וועלן עפּענען פאַר אים אַ נייעם אופן פון באַנעמען די געשעענישן. לאַנג וועט דאָס נישט דויערן ווייל גאָר גיך וועט די באַן פאַרפאָרן אַזוי ווייט פון דער אייגענער און אַזוי נאָענט פון דעם קעגנערס פראָנט-ליניע אַז דער וועג צוריק וועט זיין אוממעגלעך און אַלע — אָפיצירן, אונטעראָפיצירן, וואַך-סאָלדאַטן, וואַגאָנען, לאָקאָמאָטיוו און צוואַנגס-אַרבעט-סאָלדאַטן — וועלן גענומען ווערן אין געפאַנגענשאַפט. דאָס סאָרטירן, סעלעקטירן, קוקן און איבערקוקן וועט צוגיין בערך קורץ און יאָסל וועט פאַרטיילט ווערן אין אַ לאַגער פון קריגסגעפאַנגענע וווּ סע וועלן זיך געפינען אַ סך לאַנדסלייט, אָבער נישט איינער פון זיין שטאָט-אָרט קיינער וועלכן ער זאָל קענען אָדער זאָל אים קענען פון פריער — אדם אין אַ געווימל פון כלערליי מענטשן.

דאָ האָבן זיך געפונען נישט נאָר רומענער, דאָ זענען אויך געווען איטאַליענער, אונגאַרן און דייטשן. יעדער נאַציע אין די איר פאַרטיילטע באַראַקן. פאַרטיילט צו די רומענער האָט יאָסל אַ צייט זיך געפונען אַליין. ס'האָט זיך נישט געקלעפּט. דאָס האָט באַמערקט אויך דער אינסטרוקטאָר און כאָטש דאָס האָט געדאַרפט ביי אים, ביים אינסטרוקטאָר, אַרויסרופן אַ חשד, איז עס נישט אַזוי געשען. שווער צו זאָגן צי איז עס געווען אַ שפּיל פון יענע וואָס אַ נישט עקזיסטירנדיקער גורל — לכל הפּחות וואָס באַלאַנגט דעם אינסטרוקטאָר — האָט ליב צומאָל צו פירן מיט אומגליקלעכע, פאַקט בלייבט אַז געשען איז עס ווי פאַרצייטנס — יאָסל האָט נושא חן געווען אין זיינע אויגן אָן אַ באַזונדערן פאַראָווס און ער האָט אים מקרב געווען.

דעם אינסטרוקטאָרס אויפגאַבע איז באַשטאַנען פון איבערדערציען די פּלעניקעס, שאַפן פון זיי אַ נייעם סאָרט מענטשן וואָס זאָלן נאָך זייער אומקערן אַהיים איבערקערן דעם דאָרט רעגירנדיקן לעבנס-אופן און אויף זיין אָרט בויען אַן אַנדערן. אַ שווערע אויפגאַבע אין וועלכער דער אינסטרוקטאָר האָט געגלייבט און האָט געטאָן אַלץ וואָס ער האָט געקאָנט אַז זיינע איבערצייגונגען זאָלן ווערן אייגן די פּלעניקעס. איז אָבער די מערהייט פון די געפאַנגענע פּויערים, וועלכע האָבן פאַרבראַכט זייער לעבן אויפן פעלד ביים אַקערן — אַן אַרבעט וואָס לאָזט ווייניק צייט זיך איינצוקוקן אין הימל ווייל זי ווערט געטאָן מיט אַ געבויגענעם קאָפּ. דערצו זענען זיי אַנאַלפאַבעטן. די צורה פון אַן אות איז זיי פרעמד. געהילפן אויף דורכצופירן זיין אַרבעט האָט דער אינסטרוקטאָר געזוכט צווישן די ביי וועמען ס'איז נאָך עפּעס געבליבן פון דער פאָלקס-שולע. יאָסל איז פאַר אים געווען אַן אוצר. דאָס איינציקע וואָס ס'האָט אים געפעלט, לויט דעם אינסטרוק-

טאָרם מיינונג, איז געווען אַביסעלע אָפּטימיזם, מער גלויבן אין דער צוקונפט. אים דערנענטערן, אים ווידער וועקן צום לעבן, האָט זיך געדאַכט, קאָן מען מיט אַ ווערטל, און דאָס ווערטל זאָל זיין אים נאָענט, זאָל דערמאָנען אין זיין אַמאָל ווען דאָס לעבן האָט פון אים געשפּאַרט ווי פון אַ הירש, זאָל אים אַריינפירן אין זיין היימישער סביבה. דערפאַר פלעג ער צומאָל אין מיטן שמועס אַריינוואַרפן אַ יידיש וואָרט. אַזוי האָט יאָסל אָנגעהויבן מיטאַרבעטן ביים רעדאַגירן די וואַנט-צייטונג — לויטן אינסטרוקטאָרס אָנשויאונג דאָס בעסטע ערשטע און בעסטע מיטל אויפן וועג פון שאַפן דעם נייעם סאָרט מענטשן וואָס דאַרף ברענגען די ענדגילטיקע ישועה דער מענטשהייט. יאָסל האָט אים אויך צוגעהאָלפן זיך גרייטן צו די שמועסן וואָס ער האָט געדאַרפט פירן מיט די פּליעניקעס נאָך דער אַרבעט, און אים דערציילן וואָס אַזוינס מוטשעט זייער געמיט חוץ דער הונגער. אַז זיי מוטשעט דער הונגער איז קיין צווייפל נישט געווען, דאָס האָט מען אַראָפּגעלייענט פון די אויסגעמאָגערטע פּנימער, פון שווערן באַוועגן זיך, פון גלאַנץ אין די אויגן.

— דיך מוטשעט עפּעס, האָט דער אינסטרוקטאָר אַ וואָרף געטאָן אין מיטן אַ שמועס.

— דאָס וואָס אַלעמען, דער הונגער.

— און אויסער דעם הונגער?

יאָסל האָט זיך צונויפגענומען. „וואָס ווייסט ער?" איז געווען זיין ערשטער געדאַנק. אויב ער ווייסט, פאַרוואָס האָט ער ביז איצט גאָרנישט געזאָגט, אַפילו נישט אַ רמז, אַן אָנצוהערעניש. גאָרנישט. זאָל ער זיך מיט מיר געווען שפּילן די גאַנצע צייט אין קאַץ און מויז? מע קאָן עס נישט זאָגן. ניין! דאָס זיכער נישט איך וואָלט געווען געפילט, דערשמעקט די געפאַר. איז אָבער מיגלעך ער זאָל זיך היינט עפּעס געווען דערוויסן. יעדן טאָג קומען נייע ...

— דיך מוטשעט דאָס אָפּגעפרעמדקייט. געפינסט זיך צום ערשטן מאָל צווישן נאָר נישט יידן. דערפאַר איז דיר גרעסער די בענקשאַפט אַהיים. וואָלסט געוואָלט אַ קוק טאָן כאָטש מיט איין אויג זען וואָס דאָרט טוט זיך. דו ווילסט וויסן וואָס סע געשעט מיט דייניקע. ווער פון די אַלע וואָס געפינען זיך דאָ ווייסט עס יאָ? דיר קומט מער? פאַרוואָס? אתה בחרתנו, דאָ?

ווען נישט דער „האַ" וואָלט אפשר יאָסל ווייטער געווען געשוויגן אַ באַרויקטער. די פראַגעס האָבן אויסגעשלאָסן די מעגלעכקייט דער אינסטרוקטאָר זאָל עפּעס וויסן פון דעם וואָס מוטשעט אים. דער „האַ" איז אָבער געווען אַזאַ היימישער, אַזוי אײנגעבאַקן אַז ער האָט זיך אונטערגעגעבן דעם פאַרלאַנג זיך מיט עמעצן צו טיילן, עמעצן אויסדערציילן, אַראָפּרעדן פון האַרצן. און ער האָט דער-

ציילט מיט לאנגע פויזעס וואָס געשען אין יענעם טאָג ווען משה איז געבליבן א שטמער.

— אזוי גאָר, האָט דער אינכטרוקטאָר גערעדט צו זיך נאָך א לאַנג שווייגן, ווייל די גאנצע מעשה איז אים געווען אומגלייבלעך, אזוי הייכט עס, אין אדמי־ראל האָט זיך צעברענט דער פּאטריאָטיזם... ווי אין אנדערע די תורה, האָט ער געפּרווט זיך ווערטלען און א חוזק שמייכל האָט זיך צעשיט איבער די פּלעקן וואָס האָבן געפּרעסן די הויט פון פּנים. יאָסלען האָט דער שמייכל פּארדראָסן. אויף אַמאָל האָט זיך זיין אכטונג צום אינכטרוקטאָר געמינערט. אים האָט אויך פּאַרדראָסן דער נארישער פּארגלייך. פּארוואָס זאָל אויך ער חוזק מאכן פון דער תורה. ער דאָט געוונען יאָסלס צוטרוי אויך דערמיט וואָס ער איז געווען פון די ווייניקע פּאָליט-ארבעטער וואָס האָבן נישט געלייקנט זייער יידישן אָפּשטאם און דאָ אזא אומגעלומפּערטער צוגאנג.

יאָסל האָט זיך טועה געווען. דער אינכטרוקטאָר האָט באמת נישט געלייקנט זיין יידישן אָפּשטאם, ער דאָט אויך נישט אויסגעפּויקט זיין יידישקייט וואָס האָט אים אליין אויסגעזען מער אן אָפּשטאמיקס איידער אן אייגנס. ער האָט געהאט א מאָדנע פּאָרשטעלונג וועגן זיין אָנגעהעריקייט צו יידן. ער איז אויפגעוואקסן אין א שטוב וווּ מ'האָט גערעדט די לאנדס-שפּראך געמישט צומאָל מיט יידישע ווערטער; מ'איז געווען יידן ווייל אלס אזעלכע האָט מען זיי געהאלטן. יידישקייט איז זיי געבליבן פרעמד. מער וועגן יידן דאָט ער זיך דערוווסט אין תפיסה ווו דאָס רוב „פּאָליטישע" זענען געווען יידן. און דווקא אזעלכע וואָס האָבן יאָ געוווכט וועגן פּאָלק און זיינע טראדיציעס. אָבער אין זייער וויסן און שטעלונג לגבי זייער אייגענער קולטור דאָט זיך געפּלאָכטן א גרינגשעצונג וואָס האָט אים געווונדערט, אָבער נישט זייער. די גרינגשעצונג איז געווען אן אָרגאנישער טייל פון זייער געדאנקען-גאנג, פון זייער אָנשויאונג וועגן דער געזעלשאפט-לעכער-אָרדענונג אין אלגעמיין און וועגן דער נייטיקייט זי איבערצומאכן. ס'האָט אויסגעזען אז זיי, די יאָ וויסערס, זענען איבערצייגט אז די ענדערונגען צו וועלכע זיי שטרעבן זענען ענג פארבונדן מיט אָפּזאָגן זיך פון אלעס וואָס מ'האָט געירשנט פון פריערדיקע דורות. אזוי זיי, אזוי די אנדערע, ווייל נאָר אזוי וועלן זיך אלע צוזאמענגיסן אין א... אין א וואָס איז שווער געווען צו פאַרשטיין. שווער איז אים געווען צו פאַרשטיין ווי אזוי פון אלע טענץ — ווייל ער איז געווען א גרויסער ליבהאָבער פון פאָלקס-טענץ — קאָן בלייבן נישט מער ווי איינער. ער האָט אויך באגעגנט אזעלכע וואָס דאָבן זיך אויף אזוי ווייט א־דויסגענומען פון כלל דערגייענדיק ביז באשולדיקן די יידן גופא אין דער שנאה צו זיי. אזא הארטן צוגאנג דאָט ער נישט געקאָנט פארשטיין, ער דאָט ביי אים

ארויסגערופן דעם זעלבן שמייכל וואָס אצינד ווען יאָסל האָט דערציילט וועגן דעם געשעענעם און די אומגעלומפּערטקייט פון נעמען דאָס געווער און דאָס נישט נוצן קעגן טויט־שונא. ער האָט דאָס נישט געקאָנט פאַרשטיין און גריבלען זיך איז אים געווען פרעמד. ער האָט גענומען דעם פאַקט אַזאַ ווי ער איז און געפּסקנט: אומגעלומפּערט און נאַריש, געזאָגט האָט ער:

— אָט אַ פּאַטריאָט, דער אַדמיראַל אײערער, טפו, צו אַלדע רוחות!

דער אינסטרוקטאָר האָט אָפּגעשיקט יאָסלען אין באַראַק. לאַנג געזעסן און געטראַכט אַרום דער געשעעניש און ווען ער האָט באַשלאָסן אַז יאָסל וועט דער־פון נישט ליידן אָנגעהויבן שרייבן די געהעריקע אינפאָרמאַציע וועגן שמועס מיטן פּלעניק יאָסל שמולעוויטש דאַווידאָוו פון באַראַק טאַקטאָ.

אָט דער אינפאָרמאַציע איז געווען באַשערט צו ברענגען יאָסלען אויף דער ערשטער שוועל.

8. דאָס הייליקסטע – איבערלעבן

כּאָטש א נישט צופרידענער פונעם שמועס מיטן אינסטרוקטאָר איז יאָסל געגאנגען אין באראק א בארויקטער, אראָפּגערעדט פון הארצן. די נאכט איז געווען א פּראָסטיקע, דער הימל א לויטערער. אויף דער נשמה לייכטער. אי־בערטראכטנדיק דעם שמועס האָט ער גאָר אויסגעזען א פריינדלעכער. דער אינכטרוקטאָר האָט ווידער באקומען זיינע מענטשלעכע שטריכן. א מענטש וואָס האָט א סך געליטן און זיין גלויבן איז געבליבן ווי פון אָנהייב, א נישט באריר־טער פון ספקות. מיטגעבראכט נאָך לאנגע יאָרן תפיסה א מאָדנע קראנקייט — די הויט שיילט זיך און לאָזט נישט אָנגענעמע רויטע פלעקן, דאָס בייסעניש איז צומאָל נישט צום איבערטראָגן. אן אנדערער אויף זיין פּלאַץ וואָלט שטענ־דיק געוואָרטשעט אלץ ארום וואָלט געפּלאצט ווי שויבן אונטער א האָגל, ער אָבער האָט פאר יעדן א שמייכל, א גוט וואָרט. זאָרגט — וויפל מע קאָן אין לאגער באדינגונגען זאָרגן — פארן גאנצן באשטאנד, צום אלעם ערשטן זע־נען זיינע געדאנקען פארנומען מיט דעם אז די מאָראל פון די פּלעניקעס זאָל נישט פאלן. סע זאָל זיי נישט באהערשן א מרה־שחורה, יענע פארצווייפלונג וואָס דערפירט צום רופן צו הילף דעם טויט. יאָסל האָט זיך געכאפּט אז ער טראכט צום אינכטרוקטאָר נישט נאָר מיט דרך־ארץ, נאָר מיט א געוויסער ליבע. ס׳האָט זיך אים געוואָלט זיין נוציקער ווי ביז איצט. זינט ער ארבעט אונטער זיין אָנ־פירונג האָט ער צייט געהאט זיך באקענען מיט דער קולטור־ארבעט וואָס ווערט געפירט צווישן די קריגס־געפאנגענע. א שווערע ארבעט ווייל ס׳איז שווער און קאָמפּליצירט צו געפינען א וועג צו זיי. זיי זענען מיד. זיי זענען געקומען פאר־טיק מידע, אויסגעמוטשעטע פון פראָנט, נאָך דעם פון לאנגן מארש ביז אהער. וועלכן סאָלדאט וואָס איז געפאלן אין פלען איז נישט באקאנט דער מארש פון די פראָנט ליניעס ביז אין הינטערלאנד. ס׳איז א מאָדערנע גאָלגאָטע נאָר אנדערש, ווייל דאָ ווערט געשלעפּט דער אייגענער קערפּער אָן א נשמה. די נשמה איז גע־

בליבן ערגעץ ווייט ארונטער אין שוצנגרוב און דער גוף פרווּט אויסשטיין א נשמה־
לאָזע קעלט, הונגער און א שרעקלעכע מידקייט, א מידקייט אזא וואָס ליבערשט
זעט אויס דער טויט. און דאָ, אין לאגער, זענען באדינגונגען אזעלכע וואָס
קאָנען נישט אויסוואָרצלען די אויפן פּראָנט אָנגעזאמלטע ווילדקייט. פאַרקערט.
שטעכל־דראָט, קעלט און הונגער. דער טאָג הייבט אָן מיט אויסטיילן די ראציע
ברויט — שטענדיק א צו קליינע, און שוין באווייזן זיך חייהשע אינסטינקטן.
יעדע האנט וואָס שטרעקט זיך נאָך דעם שטיקל ברויט איז אן איבעריקע, א
נישט געבעטענע, נישט ברויט נעמען יענע פינגער נאָר גאָר דעם גאָרגל, זיי דער־
שטיקן, זיי רייסן ארוים דעם לעצטן ביסן, וואָלטן זיי נישט געווען וואָלט אויס־
געקומען אביסעלע מער פאר זיך, כאָטש א קרישקעלע, א ברעקעלע, און וועלכער
געפאנגענער ווייכט נישט די ווערט פון נאָך א קרישקעלע, ס'איז דאָך דאָס ברע־
קל וואָס טראָגט אין זיך די גאנצע זעט. זענען אלע אָנגעשטרענגט, גענוג א
וואָרט אז סע זאָל קומען צו שעלטערייען, זידלערייען און אויך צו געשלעג. שווער
איינצופירן מענטשלעכע באציונגען. מ'האָט זיי שטרענג פאַרבאָטן זיך שעלטן
אין זייער אייגענער שפּראַך, געהאָפט דערמיט פאַרמיידן דעם ערשטן צוזאמענ־
שטויס, ווייל ווי א קריגעריי, הייבט עס אָן פון שעלטן. האָבן זיי זיך גאָר אויסגע־
לערנט שעלטן אויף רוסיש און די רעגל איז אזא אויף דער גאנצער וועלט —
הערט מען ווי א פרעמדער שעלט זיך אויף דער אומגאנגס־שפּראַך רופט דאָס
ארוים א שמייכל.

אן אויסגעמישטער עולם, קיינער האָט נישט דעם מינדסטן אויטאָריטעט.
אלע וואַרטן דער מאָרגן זאָל ברענגען עפּעס נייעס. וואָס ווייסט מען נישט,
אָבער האָפן האָפט מען. ווי נאָר סע הערט זיך א מאָטאָר מוז עס זיין
א טאנק, פליט פאַרביי א וואַראָנע איז עס אן אוויאָן, ווייל די ארמיי צו וועלכער
זיי האָבן אָנגעהערט מוז זיין ערגעץ דאָ נישט ווייט. נאָך אזויפיל נצחונות קאָן
נישט זיין מע זאָל זי צעשלאָגן, זי מוז זיך באווייזן. פאַראַן אזעלכע וואָס סטי־
מולירן די האָפענונג. זיי דערמאָנען אויך אין דער אָפּגעגעבענער שבועה און
וואָרענען אז זיך איינגאַנצן אונטערגעבן טאָר מען נישט, אזא איז דער אוסטאַוו;
זיי רעדן וועגן אינטערנאציאָנאלע געזעצן וואָס שיצן די פּלעניקעס גיבן זיי דאָס
רעכט צו בלייבן טריי דער אייגענער ארמיי. אנדערע ווידער — איבערהויפּט די
וואָס זענען נאָענט צום אינסטרוקטאָר — רופן צו דיסציפּלין, זאָגן צו אז ווי
נאָר זיי וועלן ארויסטרייבן דעם שונא פון זייער פאָטערלאנד און וועלן אים
דערשלאָגן אזוי אז ער זאָל מער קיינמאָל דעם קאָפּ נישט אויפהייבן וועט דאָס
לעבן ווערן בעסער און לייכטער, אז דער טאָג פון נצחון איז נישט ווייט און
דעמלט וועלן זיי, די היינטיקע פּלעניקעס, האָבן צו זאָגן דאָס הויפּט וואָרט. זיי
ארויסוואַרפן פון קאָפּ די נארישקייטן מיט וועלכע ס'האָבן אים אָנגעשטאָפּט די

אָפּיצירן — פּריצישע און קאַפּיטאַליסטישע זינדלעך. און דער פּלאַנטער ווערט נאָך גרעסער, די נערוון אָנגעשטרענגטער, דער מאָרגן נעפּלדיקער און די הײם װײטער, דאָס לעבן אומדערטרעגלעכער. דערצו מוז מען ארבעטן — ארבעט מען באַקומט מען א גרעסער שטיקל ברויט, פאר א שטיקל ברויט איז מען אימ־שטאַנד זיך לאָזן אָפּהאַקן דעם קאָפּ און די כּוחות לאָזן נאָך. שווער אין אַזעלכע באַדינגונגען צו פירן קולטור־ארבעט. איז אָבער א מוז — א מוז וואָס האָט זײנע וואָרצלען אין א זײער קאָמפּליצירטער אָנשויאונג וועגן דער באַציונג מאַטעריע גײסט, אן אָנשויאונג פון װעלכער מע טאָר נישט אָפּװײכן אפילו מיט א האָר.

דעם אינסטרוקטאָרס פליכט איז אײנצואָרדענען מיט די געפאַנגענע שמו־עסן אויף פארשידענע פּאָליטישע טעמעס, זענען די שמועסן נישט מער ווי א לאַנגער, צו לאַנגער מאָנאָלאָג. דער אינטרוקטאָר רעדט און זײ, די פּלעניקעס, האַלטן קוים די אויגן אָפן, די אויגן־לעפלעך פאָלגן נישט, זײ ציען זיך אויף ארויף — א פולער זאַל מיט פארשלאָפענע הינער. עמעצן איז אײנגעפאַלן אז די שמועסן וואָלט מען געקאָנט אויפלעבן ווען מע זאָל אָנהײבן מיט א ליד, דאָס הײסט מיט לערנען דעם עולם רעוואָלוציאָנערע לידער אין זײער מוטער־שפּראַך. באַקומט זיך א געשלעפּט געזאַנג וואָס לאָזט די נשמה — דאָס זינגען איז זײ איבעריק. סע זינגט זיך נישט …

מיט אַזעלכע געדאַנקען וועגן דער קולטור־ארבעט אין װעלכער מע וואָלט געדאַרפט ארויסהעלפן דעם לײטישן אינסטרוקטאָר איז יאָסל געגאַנגען צום באַראַק מיט לאַנגזאַמע טריט. די קעלט האָט אים אַדורכגענומען. געוואָלט האָט זיך בלײבן אינדרויסן, אויף דער פרישער לופט, אונטער דעם טיפן מיט מיליאָסן שטערן באַשיטן הימל, זיך ליובעווען מיט גאָטס־וועלטל. האָט אָבער א נעם געטאָן דער פראָסט און ער איז אַרײַן אין באַראַק. א שווערער ריח האָט א שלאָג געטאָן און פארהאַקט דעם אָטעם. א שטינק פון נישט געוואַשענע האָנטשעס, צעפוילטע שטיוול, פארשמאָלצעוועטע אוניפאָרמעס, צעטראָפּעטע דעקן, פון זויערלעכן שווײס אז ס׳האָט געשווינדלט דער קאָפּ. דאָס שנאָרכן פון הונדערט הונגעריקע, טויט־מידע פּלעניקעס ווי גלײַך אן עסקאַדראָן וואָלט מעלה־גירהט האַרטן האָבער. יאָסל איז געשטאַנען בײַ דער טיר. „א ווילד פרעמדע וועלט“, איז אים אײנגעפאַלן, „א דאַנטעסקע“. וואָס זוך איך דאָ? האָט ער זיך געפרעגט און מיט א ביטערן שמײכל זיך אַלײן געענטפערט: געפעלט דיר נישט, פּרווו גײן ערגעץ אַנדערש … ווי פריש סע וואָלט אַצינד געשמעקט דער שימל גערוך פון בית־מדרש, פון אן אַלטער גמרא … ס׳האָט זיך אים געוואָלט לאָבן אַזוי אז ער זאָל אויפוועקן די אַלע בר־מננס און זײ שלעפּן אין א ווילדער וואַקכאַ־נאַליע, אין א פײַערדיקן טאַנץ. „א טאַנץ ווי ס׳איז נאָך קײנמאָל נישט געזען

געוואָרן״, איז אים איינגעפאלן זיך אויסציענדיק אויף דער נארע. איינשלאָפן האָט ער נישט געקאָנט. די געדאנקען האָבן פארקערעוועט צו זיין אייגענעם גורל, צום גורל פון די זייניקע. געמוטשעט האָט דער געדאנק וואָס ס׳האָט געקאָנט פאר דער צייט געשען אינדערהיים; ווי אזוי גיט זיך דער טאטע אן עצה מיט דער גאנצער משפחה, ער איז זיכער אליין, קיין אנדער מאנצביל איז אינ־דערהיים נישט געבליבן; די שוועסטערם מענער זענען אין בעסטן פאל ערגעץ אין לאגערן אויב נישט אין צוואנגס־ארבעט־באטאליאָנען. ווער ווייסט צו זיי לעבן? און די שוועסטער, און די קינדער? און די מאמע? זי קרעכצט. וואָס זאָל געוועזן געשען מיט די בתי־מדרשים, מיט די יידן וואָס האָבן דאָרט פאר־בראכט גאנצע נעכט? וואָס פארא ווערט האָט דאָס געהאט אויב ס׳האָט געקאָנט קומען צו דעם וואָס איז איצט? ווער איז גוזר און פארוואָס איז ער גוזר; ווער גיט דעם רשות אויף גזרות, ווער באשטימט דעם גאנג, און ווער איז דער „ער״ וואָס נעמט זיך דעם רשות? און שפרינצע? זי באשיצט הערש־בער? „זי איז געבליבן די לעצטע אין מיינע חשבונות?״ וויפל מאָל ער דערמאנט זיך אין שפרינצען זעט ער זי ביי דער באליע וועש אָדער אין טאָג פון אוועקגיין צום רעקרוטיר־פונקט. זיך באגנוגט מיט קוקן איינער צום צווייטן, זיך אפילו נישט ארומגענומען ווי ס׳האָט זיך געוואָלט, אָפגעקומען מיט א שמייכל, מיט א גרי־מאס; געהאָפט אז מע וועט זיך נאָך אומקערן כאָטש אויף א פּאָר טעג; אומ־געקערט האָט מען זיך נישט און אָפגעזעגנט זיך האָט עפּעס אָפגעהאלטן; ס׳האָט זיך געדאכט אז אזוי איז בעסער, אזוי וועט מען זיך מוזן באגעגענען, אזוי צווינגט מען עמעצן ער זאָל פירן צו א גיכן ווידערזען זיך. עמעצן... ס׳האָט זיך אים געוואָלט שעלטן, זידלען אזוי ווי סע טוען אלע איבעריקע וואָס שנאָרכן איצט ווי נישט דערקוילעטע בהמות, אָבער אויפן אָרט פון שעלטן האָט ער אנ־געהויבן ציילן, געהאָפט אזוי פארטרייבן די שווארצע מחשבות, אז אזוי וועט אים באפאלן א שלאָף. ער האָט געציילט ביז טויזנט, אָנגעהויבן פונסניי ביז רבי שמעון בר יוחאי האָט זיך געזעצט צום טיש. מ׳האָט אים געבראכט זיין אָוונט־מאָל — א ברוין געפּראזשעטע הון אויף א געלן טעלער. די הון האָט אים געפעלן. ער האָט אויף איר לאנג געקוקט, צוגערוקט נענטער, א שמעק געטאָן און פאמעלעך אָפּגעטיילט די רעכטע פולקע. ער האָט זי געגעסן מיט גרוים אפּע־טיט, דער טעם איז געוועזן א באזונדערער, מ׳האָט עס געזען לויטן פּאָסמאקע־ווען דעם מארך פון ביינדל. א רגע איז ער געזעסן גלייך ווי פארטראכט. כאָטש ער האָט געשוויגן האָט מען געהערט זיין געדאנק: איין טעם דאָס פלייש און אנ־דערער דאָס ביינדל. ער האָט גענומען א שטיקל בייליק, ווידער א שטיקל פולקע,

פון דער אנדערער, פון דער לינקער, אפגעריסן א שפיץ פליגעלע, אויסגענאגט דאס אחורל, אזוי פון יעדן אבער יעדעס מאל א קניימש טוענדיק דעם שטערן. ס'האבן אים צום ערשטן מאל געוווּנדערט די פארשיידענע טעמים פון דער הונס טיילן. ביז אצינד איז נישט אויסגעקומען זיך איבער דעם צו פארטראכטן. ער האט געוואלט אנטדעקן דעם סוד פון אזויפיל געשמאקן אין איין און דער זעלבער הון. זאל דער רבונו של עולם געווען באשאפן יעדן אבר מיט זיין טעם, וויפל צייט האט ער בעדארפט אויף צו באשאפן א הון; היינט א לעמעל אדער א שאף, זיי האבן דאך אזויפיל איברים פון קעפל ביז די טלאען און יעדער מיט זיין טעם. ווי אזוי האט מען דאס אלעס געקאנט באשאפן אין איין טאג וואס איז נישט גרעסער און נישט קלענער פון יענעם אין וועלכן ס'איז געווען גענוג איין ווארט און ס'איז געווארן ליכט. קומט אויס אז נישט די צייט איז דאס וויכטיקסטע, נאר דאס ווארט. א רגע זענען זיינע געדאנקען אנטשוויגן געווארן. גענוג איז געווען דאס ווארט ווייל אלץ איז געווען פארטיק, מ'האט נישט געדארפט מער ווי אנטפלעקן... די יצירה באשטייט פון אנטפלעקן. אנטפלעקן, פאר וועמען? האט זיך געפרעגט רבי שמעון בר יוחאי, פאר דעם מענטשן וואס ער האט באשאפן צי גאר פאר די מלאכים? אפשר פאר די נפילים? אז פאר זיי האט ער אנטפלעקט דעם טעם פון די בנות האדם איז קיין ספק, ס'איז געשריבן בפירוש: ויראו בני־אלוהים את בנות האדם כי טובות הנה. „אלץ, איז טאקע באשאפן געווארן און געווען פארטיק פון אנהייב וואס פאר דעם אנהייב", האט זיך געהערט די מסקנה פון רבי שמעון — א מסקנה וואס האט יאסלען אויפגעוועקט פון שלאף.

איבערגעוועקט האט יאסל נישט מער געפילט די דושנעקייט פון דער לופט און דעם שווערן ריח. פון די הונדערט שנארכנדיקע פלעניקעס האט געשטראמט אן אנגענעמע ווארעמקייט. ער האט דערפילט אז זיי אלע מיט זייערע פארשטינקענע בעבעבעס זענען אים נאענט. ס'איז אים איינגעפאלן אז זיי קאנען געבן מער ווי נאר די פארבייגייענדיקע ווארעמקייט, אז מיט זייער הילף קאן מען איבערלעבן; איבערלעבן האבן געוואלט אלע זיינע אדערן, זיין גאנצער מהות; דער ווילן איבערצולעבן איז פאר אים געווען נישט נאר דער נאטירלעכער אינסטינקט ווי ביי יעדער באשעפעניש, נייערט א מין שליחות. דאס נאך מער ווייל דער חלום וועלכן ער האט געזען האט געבראכט אויפן רעיון אמאל געלערנטס אין וועלכן אויסדערוויילטע זענען געווען וויניקע, אבער קלאר איז געווען אז זיי זענען פאראן; זיי זענען פאראן סיי בסתר סיי בגילוי אפהענגיק פון מאמענט און גורל. דעם גורל קאן מען מושטרירן, מע קאן אים אויפצווינגען...

דאָ פאַרקערעוועט זיין וועג שאַרף אַזוי אַז דער וועלכן ער האָט אַדורכגע־מאַכט ביז איצט פאַרשווינדט אַ צייט פון די אויגן.

אויפן צווייטן טאָג איז ער געקומען צום אינסטרוקטאָר מיט דריי פּאַרטיקע אַרטיקלען פאַר דער וואַנט־צייטונג. דער אינסטרוקטאָר האָט געלייענט און זיך געחידושט, געשריבן פון איין האַנט אין דריי פאַרשיידענע פאָרמען.

— וועלכער איז דיינער?

— דער וואָס טראָגט די חתימה דאַווידאָוו.

— נישט צו פּרעטענציעז?

— פאַרוואָס? דער נאָמען איז אַן איבעראַליקער.

— אמת. סע קאָן זיין אויך אַזוי. און די אַנדערע צוויי וועד זענען?

— צוויי פּלעניקעס, אַזוי ווי איך.

— קאָן מען זיי רופן? דאָ האָט דער אינסטרוקטאָר נישט געקאָנט באַהערשן אַ שמייכל. דעם זעלבן שמייכל וואָס האָט יאָסלען נישט געפעלן. נאָך מער איצט. ווייל דער חוזק האָט אַ טרייבער געטאָן.

— הממם, רופן איז שווערער, האָט געענטפערט יאָסל מיט אַ געלעכטערל וואָס האָט געקאָנט אויפרעגן, אָבער נישט דעם אינסטרוקטאָר. אין זיינע וואָג־לענישן האָט ער אַזעלכעס נישט איין מאָל באַגעגנט.

— פאַר אַן אָנהייב גייט עס. לאָז זיי דאָ.

דריי מאָל אַ וואָך פלעגט דער אינסטרוקטאָר אָרגאַניזירן לעקציעס אָדער שמועסן. אָנגעהויבן האָט ער מיט אַ ליד. געוויינטלעך אַ רעוואָלוציאָנער ליד געבוירן געוואָרן אין אַ שטרייק אָדער אין אַן אַנדער צוזאַמענשטויס צווישן אַרבעטער און פּאָליציי אין וועלכן ס׳איז געקומען צו קרבנות. דאָס האָט די געפאַנגענע אַמוזירט. נישט אַזוי דאָס ליד ווי דעם אינסטרוקטאָרס אויפן זינגען. ס׳איז נישט געווען קיין ניגון נאָר עפּעס אַ סאָרט דונערן און בליצן מיט אַ קול וואָס האָט געקאָנט אויפהייבן טויטע פון די קברים און מיט אַזאַ התלהבות גלייך ער וואָלט מיט יעדן וואָרט איינגעריסן אַ מויער. די געפאַנגענע פלעגן אונטער־ברומען אויפגעלייגטע פון כאָרפירערס ברען, אָבער ווי נאָר ס׳האָט זיך געענדיקט דאָס ליד און אָנגעהויבן די לעקציע פלעגן זיי, מידע און געוויינטלעך הונגעריקע, האַלב פאַרמאַכן די אויגן און מיט לייכטע טריט אַריבערטרעטן אין אַן אַנדער וועלט. די לעקציעס זענען באַשטאַנען פון לייט־אַרטיקלען פון דער צענטראַלער פּרעסע, די רעדעס און טאָג־אָרדערס פון אויבער־קאָמענדאַנט פון די יבשה־לופט־און־ים־אַרמייען. יעדעס וואָרט זיינס האָט געמוזט באַקומען די ריכטיקע

ווערט דורך א פאר אלעמען פארשטענדלעכן אויסטייטש, אָדער פאַרקערט, דער אויסטייטש האָט געדאַרפט באַווייזן ווי ריכטיק און וואָס פאַרא היסטאָרישע ווערט ס'האָט יעדעס וואָרט פון זיין רעדע, יעדעס אות פון וועלכן סע זאָל נישט זיין וואָרט וואָס האָט געהאַט דעם זכות פון אים באַנוצט צו ווערן. די קאָמענטאַרן און אויסטייטשונגען האָבן געדאַרפט איבערצייגן די געפאַנגענע אז דער מאָמענט ווען זיי זענען אריינגעפאַלן אין פּלען איז געווען די סאמע אמתע אויסלייזונג, אז דער פאַקט אליין וואָס זיי שלאָגן זיך נישט מער מיט דעם קעגן וועלכן זיי זענען געטריבן געוואָרן מיט געווער אין די הענט איז א געבענטשטער פון אלע שטאַנדפּונקטן; אז מיט זייער ארבעט אין וואַלד אָדער ווו סע זאָל נישט זיין העלפן זיי זייער פּאָלק און דער אַלוועלטלעכער פּראָגרעסיווער מענטשהייט. אלץ ווערטער און באַגריפן פון וועלכע זיי האָבן גאָר ווייניק פארשטאַנען, אָבער וועלכע האָבן געדאַרפט האָבן, לויט געוויסע אָנשויאונגען, דעם כוח פון איבערמאַכן מענטשן.

די לעקציעס פלעגט מען באַקומען פון די העכערע אינסטאַנצן פארטיק אָפּגעדרוקטע און בייטן א וואָרט האָט מען נישט געטאָרט, דאָס וואָלט געהייסן טרעטן די פאָרגעשריבענע דיסציפּלין און אזא זינד האָט מען זיך נישט געקאָנט דערלויבן. דאָס האָט געקאָנט פירן ווייט, ווייט אויף מזרח פון וואַנען דער וועג צוריק איז געווען א זייער פּראָבלעמאַטישער. אזוי אז קיינער פון די „פּאָליטארבעטער" האָט דאָס נישט געוואַגט כאָטש זיי האָבן געזען אז זייער רעדן ווירקט נישט אויף די פארשלאָפענע צוהערער, אז זייערע ווערטער זענען נישט אימשטאַנד צו פארטרייבן דעם שלאָף, צו וועקן די מינדסטע אויפמערקזאמקייט. יאָסלען האָבן די לעקציעס פאַראינטערעסירט. ס'האָט אים שאָקירט זייער אויפבוי, זייער אופן, זייער סטרוקטור, זייער ענלעכקייט מיט אויסטייטשן א פּינטעלע אין א בית. ס'האָט זיך אים אויך געדאַכט אז מיט בייטן זייער ווייניק וואָלט מען געקאָנט וועקן דעם אינטערעס נישט נאָר פון די מידע און אויסגעהונגערטע פּלעניקעס נאָר אויך פון פיל מידערע. מע דאַרף נישט מער ווי דאָ און דאָרט בייטן דעם אַקצענט. און די געלעגנהייט איז געקומען גיכער ווי ער האָט געהאָפט. דאָס איז געשען נאָך דעם וואָס ס'איז אויסגעהאָנגען געוואָרן זיינס א ליד געווידמעט דעם אויבער-קאָמענדאַנט פון די יבשה-לופט-און-יםארמייען און אן ארטיקל וועגן דער ברייטהארציקייט מיט וועלכער סע ווערן באַהאַנדלט די קריגס-געפאַנגענע, די זעלבע וועלכע ... דאָס ליד און דאָס ארטיקל זענען געפעלן געוואָרן דעם שעף פון דער פּאָליט-אָפּטיילונג און בעת א פארזאמלונג פון אלע געפאַנגענע האָט ער אויסגעלויבט יאָסלען. דעמלט האָט ער זיך אָנגענומען מיט מוט און פאָרגעשלאָגן דעם אינסטרוקטאָר ער זאָל אים דער-

ליבן פארלייענען א לעקציע. אים האָט געוווּנדערט דעם אינסטרוקטאָרס איינגיין אויף אַזאַ ריזיקע אָן איבעריקע פראַגעס. אים איז נישט איינגעפאַלן אַז דער אינסטרוקטאָר איז אויף אַזוי ווייט פאַרזינקען אין זיין איבערצייגונג אַז דאָס איז דאָס הויפּטמיטל אַרויסצופירן די טויזנטער מענטשן פון זייער הינערפּלעט און אַז סע גייט אים אַזוי אין לעבן דאָס צו טאָן.

זיך אָנשפּאַרנדיק אויף זיך אַליין איז דער אינסטרוקטאָר געשטאַנען לעבן יאָסלען. נאָך אַ צייט האָט ער אויפגעגעבן יעדע האָפענונג. יאָסל האָט געלייענט דעם טעקסט מאָנאָטאָן, דער אָנגעזאַמלטער עולם האָט געדרימלט און ער, דער אינסטרוקטאָר, האָט זיך שוין געזען אין אַדמיניסטראַטיוון באַראַק שרייבנדיק אין בוך די געוויינטלעכע ווערטער: „געהאַלטן די לעקציע נומער טאָט-טאָ, פראַגעס אָדער באַמערקונגען זענען נישט געווען״, אוועקלייגן די חתימה און גיין שלאָפן. פּלוצעם האָט עפּעס נישט געקלונגען ווי געוויינטלעך, דער עולם האָט זיך אָנגעהויבן רירן. יאָסל האָט פאַרמישט די פאָרמולירונגען, ווי אין טעקסט און דאָך נישט פּינקטלעך. די אינטאָנאַציע נישט די זעלבע. ס'איז גאָר אַ שמועס מיט זיך אַליין אויף אַ קול אַזוי אַז אַלע זאָלן הערן. ער שטעלט זיך פראַגעס, גיט זיך ענטפערס. צוגעגעבן האָט ער נישט מער ווי איינציקע ווערטער: די היים ... אונדזערע פעלדער ... ווייב און קינד ... צום ערשטן מאָל האָט די פאַרזאַמלונג אָפּגעענטפערט אויף דער לעקציע מיט אַפּלאָדיסמענטן. דעם אינסטרוקטאָר האָט דאָס געפעלן און איינצייטיק באַאומרויקט. אין לאַגער זענען קיין אַפּלאָדיסמענטן נישט געווען פאַרגעשריבן. דאָס מאָל, האָט ער אַ טראַכט געטאָן, וועט מען נישט אָפּקומען מיט פאַרשרייבן אין פּנקס די געוויינטלעכע ווערטער, מע וועט מוזן ביילייגן אַ ראַפּאָרט. ער האָט געקוקט פון דער זייט אויף דעם צופרידענעם יאָסל און ער איז אים נאָך מער געפעלן. ער האָט באַשלאָסן טאַקע מיט אים צוזאַמענשטעלן דעם ראַפּאָרט. ״דער בחור וועט זיך אַדורכשלאָגן״, זיין בליק האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף יאָסלס עלנבויגנס.

מיגלעך אַז יאָסל האָט דערוואַרט פון די ענדערונגען אין די לעקציעס, פון געווינען דעם אינטערעס פון די צוהערער איבעראַנדערשונגען אין אָרט לעבן פון די קריגס-געפאַנגענע. אים האָט זיך אפשר אַ מאָמענט געדאַכט אַז דערמיט וועלן זיי ווערן שותּפים צו אַ גרויסער אונטערנעמונג וואָס דאַרף פירן צו... צו וואָס דאָס דאַרף פירן איז אים נישט געווען קלאָר און ווי באַוווּסט — וואָס אומקלאָרער דער ציל אַלץ פאַנטאַסטישער זענען די דערוואַרטונגען. אין דעם ליגט אפשר דער סוד פון גרויסע אַנטוישונגען. אַזוי איז עס אויך געשען מיט יאָסלען. ענדערונגען אין לאַגער-אַטמאָספער זענען נישט געווען צום באַמערקן. די טעג האָבן ווייטער געצויגן אומענדלעכע, מידע, אויסגעמאַטערטע. די הערצער

וועלכע האָבן צומאָל געענטפערט אויף זיינע איינפאלן מיט א שנעלערן ריטעם זענען גיך איינגעשלאָפן. די איינפאלן זענען געוואָרן א צוועק פאר זיך, א גע־דאנקען שפיל ארייִנצובלאָזן א פונק לעבן אין טויטע פאָרמולירונגען. דאָס וואָס האָט צום אָנהייב אפשר באפליגלט איז געבליבן ווייט ארונטער. מענטשן זענען ווייטער אומגעקומען פון דעזינטעריע, טיפוס אָדער גלאט אויסגעגאנגען ווייל לעבן האָט זיי מער נישט אינטערעסירט. באהערשט פון הינערפלעט האָבן זיי געלאָזט דעם גוף פארשטארצן און אנדערע האָבן אים אוועקגעטראָגן און צוריק־געגעבן דער מוטער ערד אַן אָנפארביקן. יאָסל האָט זיך צוגעקוקט און דאָס אויס־געלייגט אויף זיין אופן אין פשוטע עטוואָס ברוטאלע ווערטער: „דעם מענטשנס גורל ליגט אין א גרויסער מאָס אין זיינע אייגענע הענט. איבערלעבן איז דער הויפּט צוועק און אויב דאָס ווערט נישט געשענקט א יעדן איז עס קיינעמס שולד. די רעטונג קאָן ליגן אויך אין פאָרמולירונגען, טראכטן וועגן זייער רעאלן ווערט האָט קיין זין, דער זין באשטייט אין מאכן פון זיי א צווייטע ווי מעגלעך בול־טערע ווירקלעכקייט ווי די רעאלע. האָפענונגען דארף מען זייען נישט טראכטנ־דיק צו זייער פארווירקלעכונג".

אזוי איז יאָסל געוואָרן א פּאָליט-ארבעטער.

יאָסיף שמולעוויטש דאווידאָוו קנאטשאלסווו!

דאָס האָט מען גערופן יאָסלען נישט צום אינסטרוקטאָר, נאָר צו עפּעס מער. צום אינסטרוקטאָר האָט מען נישט גערופן אזוי פייערלעך. יאָסלען איז געווען באקאנט דער אויסדרוק „נאטשאלניק" — שעף, הויפּט, ראש. נאטשאלכ־טוואָ איז נישט דאָס זעלבע. די פאראלגעמיינערונג טראָגט אין זיך עפּעס שווערס. דאָס איז נישט א פאָרגעזעצטער מיט וועלכן מע באגעגנט זיך יעדן טאָג, דאָס זענען אלע וואָס שטייען העכער אָנהייבנדיק מיט נישט מער ווי א בייטשל ביז העט ארויף וווהין דער געדאנק טראָגט קוים. דאָס איז א גוואלדיקער בעטאָן בלאָק וואס דריקט און דערדריקט נישט, קוועטשט און דערקוועטשט נישט. דאָס געפיל אז אָט דער גאנצער בלאָק האָט זיך א דריי געטאָן צו אים האָט א קלעם געטאָן ביים הארצן און פאר די אויגן איז א רגע געוואָרן טונקל.

„מיט וואָס האָב איך מיך פארזינדיקט", איז געווען די ערשטע פראגע וואָס ער האָט זיך געשטעלט. אלץ האָט זיך געמישט פאר די אויגן אָנהייבנדיק כמעט מיט די קינדעריאָרן און אלץ וואָס ער האָט זיך דערמאָנט האָט געקאָנט אויסגע־לייגט ווערן ווי א חטא. פאר אלץ האָט מען איצט געדארפט אָפּגעבן חשבון, פאר אלעם ברענגען א בארעכטיקונג. ער האָט געפילט א שוואכקייט אין די פיס, אונטערגעהאקטע טראָגן זיי אים קוים, אים האָט זיך געדאכט אז נישט ער גייט

נאָר ער שלעפּט זיך, אַז אויפן אָרט ער זאָל זיך דערנענטערן צום באַראַק אין וועלכן סע געפינט זיך די אַדמיניסטראַציע דערווייטערט ער זיך פון אים; ס'האָט אויסגעזען אַז אַלע וואָס גייען פאַרביי קוקן אויף אים מיט רחמנות, אָדער פאַרדאַכט. זיין שרעק איז געוואָרן נאָך גרעסער ווען ער איז אָנגעקומען צו דער טיר אין וועלכער ער האָט געדאַרפט אָנקלאַפּן און דער זעלנער וואָס האָט אים באַגלייט האָט געזאָגט מיט א מאָדנעם דרך־ארץ: „אָט דאָ, צום חבר יערעמענקאָ".

ער איז געשטאַנען אין פאַרלעגנהייט. קלאַפּן צי וואַרטן. ווער צווינגט אים קלאַפּן, אויב קיינער עפנט נישט מוז ער דאָך נישט אַריינגיין. בעסער שטיין און וואַרטן, אפשר וועט זיך דער חבר יערעמענקאָ באַטראַכטן און מוותר זיין אויף דעם „דאָפּראָס", ווייל וועגן וואָס אַנדערש קאָן רופן די נאַטשאַלסטוואָ. דער סאָלדאַט האָט אויף אים געקוקט מיט פאַרשטענדעניש, וואַרטן אָן.אַן עק האָט מען נישט געקאָנט, אַזוי אַז ער האָט אים סוף כל סוף אונטערגעהאָלפן: נו, גיי אַריין, וואָס שטייסטו?

ביי אַן אין לאַנגער געמאַכטן שרייב־טיש איז געזעסן א מיליטער־מאַן אָן עפּאָלעטן. שפּעטער וועט זיך יאָסל דערוויסן אַז ווען איינער טראָגט נישט קיין עפּאָלעטן איז דער אָפּשיי א גרעסערער, אַז נישט טראָגן עפּאָלעטן הייסט פאַר־מאָגן א כוח וואָס שטייגט איבער יענעמס וואָס מוז זיי טראָגן. דאָ איז לויטער כוח, כמעט אַן אַבסטראַקטער, א כוח אויסגעטון פון צייכנס ווייל זיי מינערן זיין אַלמעכטיקייט, זיין אומבאַגרענעצטקייט. נישט ווייט פון טיש איז געזעסן א צווייטער, מיט עפּאָלעטן אָבער אָן א טשין, א סאָלדאַט און דאָך מער.

— ווי רופט מען דיך? האָט געפרעגט יערעמענקאָ און דער צווייטער האָט אין דער זעלבער צייט איבערגעזעצט אַזוי אַז זייערע שטימען האָבן זיך כמעט צוזאַמענגעגאָסן ווי דאָס קול מיטן ווידערקול.

— מע דאַרף נישט. יאָסיף שמולעוויטש דאַווידאָוו.

— וואָס דאַרף מען נישט, האָט זיך געוווּנדערט יערעמענקאָ.

— איבערזעצן, איך פאַרשטיי.

— פון וואַנען קענסטו רוסיש? דער פאַרדאַכט האָט געשפּאַרט פון יעדער זילב.

— אין דער געגנט פון מיין געבורטס־אָרט לעבן אויך אוקראַינער. זיך אויך דאָ צוגעלערנט. גוט קען איך נישט אָבער פאַרשטיין פאַרשטיי איך.

— אַזאַ באַשאָנקענער ביסטו? דאָס וואָרט האָט ער נישט פאַרשטאַנען און געוווּנדערט דעם בליק צום איבערזעצער, ער זאָל אַרויסהעלפן. יערעמענקאָ האָט א שמייכל געטאָן. געלערנט אין חדר? האָט יערעמענקאָ ווייטער געפרעגט, אַרויסרעדנדיק דאָס וואָרט „חדר" מיט א לייכטער איראָניע. יאָסלען האָט עס

דערמאָנט אז כמעט אַלע נישט געפּערלעכע אנטיסעמיטן — ווייל פאַראַן אויך אַזעלכע — באַנוצן דאָס וואָרט מיט אַ צוריקגעהאַלטענער איראָניע. ס'האָט אים נישט געשטערט. ער האָט געהאַלטן אַז דאָס גיט זיי צו אַ געוויסן חן — ס'איז ווי זאַלץ, סע גיט צו טעם.

— נישט נאָר אין חדר, אויך אין ישיבה. האָט יאָסל געענטפערט אָן פאַר־באַהאַלטענעם שטאָלץ.

— אהא, האָט זיך אָפּגערופן יערעמענקאָ מיט פרייד, גלייך ער וואָלט שוין לאַנג וואַרטן אויף אַזאַ באַנגענעניש. דו וועסט מיר אפשר קלאָר מאַכן אַ פראַגע?

— אויב כ'וועל קאָנען. יאָסלס שרעק איז פאַרשווונדן. אַנטקעגן יערעמענ־קאָ איז געזעסן אַ שטאַלטנער בחור, וועלכן דער לאַנגער האָט נישט גובר געווען. אָפּגעמאָגערט, האָט ער אויסגעזען קראַפטיק, דער בליק אַ קלאָרער און דורכ־דרינגלעכער.

— מע זאָגט אַז יידן זענען אַ קלוג פאָלק.

— יאָ, אַזוי זאָגט מען.

— מע זאָגט אויך אַז די ביבל איז אייער בוך.

— אויף וויפל סע גייט אין אַלטן טעסטאַמענט, אָדער אין אַלטן בונד, ווי אַנדערע זאָגן.

— קלאָר, זאָג זשע מיר וואָס פאַרא קלוגשאַפט איז עס זיך אַליין אַזוי מיאוס פאַרצווישטעלן פאַר דער וועלט?

יאָסלס געדאַנקען זענען מבולבל געוואָרן. וואָס פאַרא מעשיות זאָל מען געווען אָנדערציילן דעם „גוי"? מיגלעך ער זאָל טראַכטן צו די „פּראָטאָקאָלן פון זקני ציון". פאַראַן אַזעלכע וואָס נעמען דאָס אָן פאַר אמת. פאַר זיי איז מסתמא פאַראַן עפּעס אַן אינו־נראהדיק ירושלים אין וועלכן סע זיצט אַ נישט געזעענער סנהדרין און דערמיט אַליין געפערלעכער. מיט אַזעלכע רעדן זאָל מען זיין באַ־היט.

— כ'פאַרשטיי נישט וואָס איר מיינט, האָט ער קוים אַרויסגעשטאַמלט.

יערעמענקאָ האָט זיך הילכיק צעלאַכט.

— דו זאָגסט דאָך אַז האָסט געלערנט אין חדר און אין ישיבה, ווי אַזוי זשע פאַרשטייסטו נישט? כ'רעד פון דער ביבל, פון אייער הייליק בוך. פון אָנ־הייב איז עס פול מיט לשון־הרע, מיט נישט שיינע געשיכטעס. וואָס פאַרא זין האָט דערציילן וועגן דעם אַז אברהם — אין יערעמענקאָס אויסרייד איז אברהם נאָך אַלץ געבליבן אברם — האָט געהייסן שרהן זי זאָל פאַרלייקענען אַז זי איז זיין ווייב, אָדער די געשיכטע מיט הגרן און ישמעלן וואָס איז ווייט פון מענ־טשלעכקייט, נאָך דעם יעקוב מיט עשוון, עפּעס צו פיל ליגן און אָפּנאַרעריי,

און ווען סע קומט שוין איינער וואָס זעט אים צו זיין עפּעס מער, וועלכער ווערט אַן אַנפּירער — דאָס וואָרט איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן מיט א געוויסן ערנסט — פון פאָלק, דאָס מיין איך משהן, הייבט ער אָן זיין קאַריערע מיט שוואַרץ־קינצלעריי ...

יאָסל האָט געשוויגן, ער האָט געוואָלט געפינען אַן ענטפער אויף די פראַגעס, אויף וויפל ס׳איז מיגלעך א נייטראַלן. יערעמענקאָ האָט געוואַרט, געפּרוווט טרעפן וואָס סע געשעט איצט אין יידנס קאָפּ. מיינענדיק אַז ער וואָלט אים געקאָנט אַרויסהעלפן בעסער צו פאַרשטיין זיין פראַגע, האָט ער צוגעגעבן:

— אָט זע, ביי אונדז, א גרויס פאָלק, א מעכטיק פאָלק. מיר האָבן געהאַט א גרויסן פירער וועלכער האָט פאַראייניקט דאָס לאַנד אונטער איין קרוין. פאַרשטענדלעך אַז אַזאַ אונטערנעמונג האָט נישט געקאָנט רעאַליזירט ווערן אָן קרבנות, אָן דעם אַז א טייל מענטשן זאָלן ליידן, איבערהויפּט יענע וועלכע ס׳האָט געלוינט א צעשפּליטערט לאַנד. זיי האָט נישט געאַרט וואָס פרעמדע קאָנען אויף אַזאַ אופן באַוועלטיקן אונדזער פאָלק, ווייל אַזוי איז זיי געגאַנגען בעסער, האָבן זיי אויסגעטראַכט כלערליי ווילדקייטן, אים אָנגעהאָנגען פאַרשיידענע באָבע־מעשיות, אים געגעבן א צונאָמען דער גרויזאַמער. אָבער ווען מיר האָבן אויסגעוויגן זיינע מעשים און געזען אַז ס׳איז א טעות, האָבן מיר אים רעהאַביליטירט, אים אָפּגעגעבן דאָס פּלאַץ וואָס אים קומט אין דער געשיכטע און אַרויסגעוואָרפן אַלע יענע בילבולים וואָס מ׳האָט אויסגעטראַכט אויף זיין חשבון אין מיסט־קעסטל. ביי אייך אָבער זענען אָט די אַלע אומגעלומפּערטקייטן געבליבן פאַרשריבענע אויף אייביק. דאָס ברענגט אייך דאָך נאָר שאָדן ...

יאָסל האָט ווייטער געשוויגן, כאָטש דער ענטפער איז ביי אים שוין געווען א פאַרטיקער. אַזוי אַרום האָט ער געוואָלט באַווייזן דעם „אדון" אַז זיין אָפּשיי איז גרויס און ער קאָן זיך נישט דערלויבן צו געבן א נישט אויסגעוויגענעם ענטפער.

— נו, האָט אים אונטערגעטריבן יערעמענקאָ, נישטאָ קיין ענטפער. ווייזט אויס אַז גאָרנישט אַזוי קלוג. אַבי מע זאָגט.

— הממממ, האָט יאָסל אָנגעהויבן גלייך ווי צוריקהאַלטנדיק דעם ענטפער־אייער פראַגע איז א באַרעכטיקטע. אוודאי וואָלט מען זיך געדאַרפט פאַרטראַכטן דעריבער. פאַרוואָס טאַקע נישט איבערשרייבן די אָנגעוויזענע קאַפּיטלען? כאָטש סע וואָלט געווען א זייער, זייער שווערע אונטערנעמונג. דאָס בוך געהערט היינט נישט נאָר די יידן, סע געהערט א האַלבער וועלט. דערצו האָבן עם אַסך דערקלערט אַלס הייליק ... נאָר כ׳מיין אַז ס׳איז פאַראַן נאָך א סבה, אפשר די

וויכטיקסטע. אויך ביי אייך האָט אָנגעהאַלטן דער אַלטער צוגאַנג צו איוואַן דעם גרויזאַמען כמעט פיר יאָרהונדערטער און קיינער האָט נישט געוואַגט דאָס רע־ווידירן... ווייל נישט געווען די געהעריקע מענטשן וואָס זאָלן האָבן דעם מוט דאָס צו טאָן. נאָר די פּאַרטיי האָט עס געקאָנט טאָן. מיר, די יידן, האָבן ביז איצט נישט קיין לאַנד, נישט קיין פאַראייניקט פאָלק, און דער עיקר נישט קיין איינענע רעוואָלוציאָנערע פּאַרטיי וועלכע זאָל דאָס נעמען אויף זיך. מיגלעך...

אין יערעמענקאָס בליק האָט זיך אריינגעכאַפּט א שטאָל־קלינגעלע. ער האָט געוואָלט דערגיין ווי פיל פון ענטפער איז חוזק און ווי פיל ציניזם. דער בחור׳ץ האָט מוט און א געוויסע דאָזע ביטערקייט. מיגלעך ער זאָל האָבןביידע אי חוזק אי ציניזם, אזעלכע פיינעלעך קאָנען זיין נוציק. ער האָט א לאַך געטאָן.

— ביסט א ביטראַק! אַנו, דערצייל!

— וואָס זאָל איך דערציילן? האָט זיך געוווּנדערט יאָסל. ער איז נאָך גע־ווען ווייט פון דער צייט ווען ער וועט וויסן באַשייד אז אויב מע זיצט אויף דער אנטקעגנדיקער זייט פון שרייב־טיש און מע פאַלט דער באַפעל: דערצייל! דאַרף מען דערציילן וועגן טעם וואָס ס׳האָט געהאַט דער מאַמעס מילך.

— דערצייל וועגן איבערפאַל אויף אייער קאָנוואָי. אָבער מיט אַלע פּרטים, ביז דעם מינדסטן.

יאָסל האָט דערציילט. ווען ס׳איז געקומען צום מאָמענט אין וועלכן דער אדמיראַל האָט גערופן צום קאַמף קעגן די איבערפאַלער האָט יערעמענקאָ א פּאָר מאָל איבערגעפרעגט צי ער דערמאָנט זיך פּינקטלעך ווי אזוי ס׳האָט אויס־געזען דער וואַלד, ווו איז געשטאַנען די באַן, פון וועלכער זייט האָט אָנגעהויבן דאָס שיסעריי, וויפל שפּאַן פון אדמיראַל איז געליגן דער אווטאָמאַט און ווען יאָסל האָט געענדיקט ענטפערן אויף אַלע פראַגעס איז יערעמענקאָ א רגע גע־זעסן פאַרטראַכט, ער האָט זיך צונויפגעשטעלט אין געדאַנק דאָס בילד, די אויסגעמאָגערטע, אויסגעמוטשעטע צוואַנגס־אַרבעטער אין אַלטע אָפּגעריבענע אוניפאָרמעס, די האַלב־פאַרשלאָפענע נישט גענוג מושטרירטע וואַך, פּויערים וואָס טראַכטן נאָר צום טאָג ווען זיי וועלן זיך זען אינדערהיים ציענדיק די קלי־אַטשע ביים עק, און דער „אדמיראַל״...

— אָט א פּאַטריאָט... האָט ער גערעדט צו זיך אליין מיט באַוווּנדערונג צו דעם אומבאַקאַנטן חברה־מאַן וואָס האָט נישט פאַרגעסן אז ער געהער צו א פאָלק און לאַנד אפילו ווען דאָס פאָלק צו וועלכן ער האָט זיך משער געווען אז ער געהערט האָט זיך איבער אים אזוי ווילד איזדיעקעוועט.

יערעמענקאָ האָט באַנוצט אין געדאַנק „איזדיעקעוועט״ ווייל ער האָט גע־ווּסט א סך מער פון יאָסלען, אומגעהויער מער.

„אָט אַ פּאַטריאָט...‟ האָט ער איבערגעחזרט און יאָסלען האָט איבערראַשט דער אונטערשייד ווי אַזוי דאָס וואָרט קלינגט אַרויסגערעדט פֿון יערעמענקאָן און ווי אַזוי ס'האָט געקלונגען בײַם אינסטרוקטאָר. יערעמענקאָ האָט זיך פֿון אים אָפּגעזעגנט כּמעט חבריש. געהייסן בײַ אַ גויט אַרײַנקומען, אָדער ווען סע וועט זײַן עפּעס וויכטיקס צו דערציילן. בײַם אַרויסגאַנג האָט יאָסל איבערגעלייענט דאָס שילדל וואָס אויף דער טיר: „ספּעץ־אָטדעל‟. ס'איז געווען געשריבן מיט קורסיווע בוכשטאַבן. אַנדערע אותיות ווי אויף אַלע איבעריקע שילדלעך און אים האָט זיך געדאַכט אַז דאָס אויסטיילן זיך פֿון קאַזיאָנעם שניט האָט אין זיך עפּעס איראָנישס, אַן איראָניע וואָס נאָר יערעמענקאָ קאָן זיך דערלויבן.

איבערטראַכטנדיק די באַגעגעניש מיט יערעמענקאָן האָט ער זיך געפֿילט, אָן אַ שום פֿאַרוואָס, אַ געווינענער. נישט געווען קיין ממשותדיק געווינס, נישט צום אָנטאַפּן, נישט מער ווי אַן אומבאַשטימט געפֿיל מיט אַ סאַמעטענעם אונטערשלאַק — אַ דעליקאַטע לאַסקע אויף אַ שאָרסטיקער נשמה.

און ס'איז געווען אָנגענעם ביז גאָר...

9. דער זייגער

די טעג האָבן זיך געצויגן וואָכעדיק. נאָך מער האָט יאָסל געפילט די וואָכעדיקייט ווען ער פלעגט פאַרבייגיין דעם באַראַק אין וועלכן ס׳האָט זיך געפונען יערעמענקאָס קאַנטאָר. ער האָט געאַנט אַז דאָרט ווערן געצויגן די פעדים וועלכע באַוועגן אַלע איבעריקע. גענוג אַ ווונק אַז אַלץ זאָל פאַרגליווערט ווערן, אָדער זיך אַ ריר טאָן אין אַ געוויסער ריכטונג. נישט אומזיסט הייסט עס „ספּעץ־אָטדעל‟, נישט צופעליק קאָן ער זיך דערלויבן אַז זיין שילדל זאָל זיין געשריבן מיט אַנדערע בוכשטאַבן ווי ביי אַלע איבעריקע אָפּטיילונגען. דאָס גאַנצע לעבן, די גאַנצע טעטיקייט אין לאַגער הענגט אָפּ פון דעם צימער. דאָרט ווערט אַלץ באַשטימט. יאָסלען האָט זיך געוואָלט אַריינדרינגען נענטער, פאַרשטיין דעם באַהאַלטענעם כוח פון אָט דעם באַשיידענעם צימערל מיט אַ פּשוטן, גראָבלעך אויסגעאַרבעטן שרייב־טיש און אויך אַזעלכע דריי בענקלעך. דאָס פּשטות האָט דערמאָנט אין אָרעמע שילן וווּ דער אָרון איז נישט באַדעקט מיט שווערע סאַמעטענע מיט גאָלד באַצירטע פּרוכתן, נייערט מיט אַ פּשוט געוואַנט און דאָך שפּאַרט פון דאָרט אַ כוח וואָס הערשט איבער טויזנטער געמיטער, הערשט מער און עפעקטיווער ווי דאָס באַגילדעטע. דאָרט אין די אָרעמע שילעכלעך זענען נישטאָ קיין תקיפים וואָס זאָגן דעות אפילו דעם ארון־קודש, דאָרט זענען מענטשן געהאָרכזאַמע, און די געהאָרכזאַמקייט האָט איר היכל אין ארון־קודש, אין די אָרעם באַהעמדלטע ספרים. פון אינעווייניק שטראָמט נישט די מאַכט מיט אימפּעט, זי שפּראָצט ווי אַ גרעזעלע, ציט זיך ווי דאָס רויכל פון אַ קליין לאַנגדויערנדיק פייערל, שוועבט ווי די לבנה אין שטיינבאַרגס משלים — אין אַ טיף שווייגעניש. דאָ אין יערעמענקאָס צימערל איז דער קדשי־קדשים פון אַן אַנדער וועלט, אַ גרעסערער, און זיין כוח אַ ממשותדיקערער. ער האָט דעמלט נישט געטראַכט אַז פאַרבלאָנדזשען אין געשפּין פון אָט דער מאַכט קאָן אַמאָל פירן צו תשובה, ווייל זי איז שרעקלעך פאַרפירעריש. ער האָט דאָס נישט געהאַט פון וואַנען צו וויסן און האָט זיך אַרום דעם נישט פאַרטראַכט.

בידנע האָט אים אצינד אויסגעזען די ארבעט מיטן אינסטרוקטאָר. כאָטש אזוי פלעג ער יעדן טאָג פארבייגיין זען צי ווארט נישט אויף אים אן ארבעט ביי דער וואנט-צייטונג, ביים פארטיילן די פרעסע, ביים אויסשניידן פארביקע בילדער פון וואָכן- אָדער חודש-זשורנאלן און זיי אויסקלעפן אין די באראקן. דאָס האָט געהערט צו די מיטלען אויפצוהאלטן די מאָראל און א לייטישע אויפפירונג ביי די פלעניקעס. פרויען-בילדער האָט מען נישט אויסגעהאנגען ווייל דאָס וואָלט געשאדט דער רו פון אזויפיל און אזא לאנגע צייט פון וועלט אָפּגעזונדערטע מאנצבילן. זיין געדאנק איז אָבער געווען באהערשט פון יערעמענקאָס צימערל, ס'איז געוואָרן א מין אָבסעסיע. אָפט פלעגט זיך אָפּוויקלען דער געפירטער שמועס מיט דעם עפּאָלעטנאָלזן באלעבאָס פון לאגער. נישט איין מאָל האָט ער זיך פארטראכט ארום דעם וואָס פארא יראת-הכבוד ער האָט ארויסגעוויזן פארן אדמיראלס פאטריאָטיזם. א לאנגע צייט האָט ער באטראכט יענעם ארויסטריט אלס אן אומגעלומפּערטן, זינלאָזן, כמעט משוגעת. וואָס האָט ער געהאט געמיינזאמס מיט דער א פערטל יאָרהונדערט נישט מער עקזיסטירנדיקער „קייסערלעכער ארמיי''? זי איז דאָך געווען נישט מער ווי א חלום פון אלטע, פון דער וועלט אָפּגעריסענע לייט. אמת, דאָס איז נישט געווען דער איינציקער פאל. ס'איז געשען אז דאָקטוירים, אינזשינערן, פארמאצעווטן וועלכע האָבן פאר און בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה געהאט העכערע טשינען אין דער דאָזיקער ארמיי זאָלן זיך דערשיסן פאר באליידיקן זייער מיליטערישן האָנער. ער האָט געהערט וועגן א פאל ווען די דייטשן האָבן אויסגעזידלט און חוזק געמאכט פון א יידן וואָס האָט זיך פאָרגעשטעלט אלס „קאָלאָנעל דאָקטער פון דער קייסערלעכער ארמיי'', האָט דאָס אים אזוי בארירט אז ער האָט ארויסגענומען דעם פון דער ערשטער וועלט-מלחמה באהאלטענעם רעוואָלווער און זיך דערשאָסן. אָבער דער אדמיראל וואָס האָט קיין ארמיי נישט געקענט און נישט געזען? וואָס פארא כוח האָט דאָס וואָרט? וויאזוי שטעלט מען זיך פאָר אן אבסטראקטער באגריף א רעאלע ווירקלעכקייט? אין וועלכע באדינגונגען? ווען אלץ רעדט קעגן: דער מאַיאָר, דער אויסוואורף דער סערזשאנט, דאָס איזריעקעווען זיך ביי דער ארבעט און מיט יעדער געלעגנהייט, דאָס שעלטן, זידלען און שלאָגן כמעט די גאנצע צייט. איבער אזא אין יעדן מאָמענט ביטערער, ממשותדיקער ווירקלעכקייט הענגט אן אנדערע, אן אילוזאָרישע וואָס פארלירט נישט איר קראפט! און דאָך איז עס נישט קיין משוגעת. אָט, יערעמענקאָ! אין צייט פון שמועס האָט מען געקאָנט באמערקן אז די לאגע פון די מיט מיליטערישע אוניפאָרמעס באצווונגענע צו עבודת פרך אין באדינגונגען וואָס ווערן נישט פארשעמט אנטקעגן דער שקלאפן-ארבעט פון פרעהס צייטן, איז אים נישט פרעמד, אז ער ווייסט

וועגן דעם אַלעם. וויאַזוי איז צו פאַרשטיין זיין דרך־ארץ פאַרן אדמיראַלס פּאַטריאָטיזם. ער גלייבט מער אין כוח פון אבסטראַקטע באַגריפן ווי אין דערווירקלעכקייט ... דער אינסטרוקטאָר, ער האָט אַן אַנדער צוגאַנג, ער פאַרשטייט דאָס פּשוטער, נענטער צו דעם וואָס עס איז. דערפאַר אויך זיין חוזק־שמייכל. אָדער אפשר פאַרקערט, אפשר איז דער אמת, ביי יערעמענקאָן? אָט, דאָ איז לאַנגער, ווען די סאָלדאַטן דערציילן וועגן שלאַכטן, מאַרשן, אָנגריפן, אָפענסיוועס אָדער צוריקטריט, דערמאָנען זיי זייערע אָפיצירן מיט גאָר גרויס דרך־ארץ, אפילו דעמלט ווען זיי דערציילן וועגן אָפיצירן ליידאַקעס, אויסווורפן, מבזהניקעס, פּאַסקודניאַקעס וואָס האָבן זיי באַהאַנדלט ווי בהמות, פאַרלירן זיי אויך נישט אַ געוויסן אָפּשיי צו זיי, צו זייער טשין ... אַ צווייענדיקע וועלט, אַן איבערגעבויעטע: צוויי ווירקלעכקייטן פאַרבונדן צווישן זיך און די אילוזאָרישע, דער איבערשטער שטאָק וואָס וואָלט דאַכט זיך אָן דעם אונטערשטן נישט געקאָנט האָבן קיין קיום, אָט דער איבערשטער הערשט גאָר איבער דעם אונטערשטן.

„ניין, נישט דעם אינסטרוקטאָרס וועלט איז די אמתע, יערעמענקאָס איז די ריכטיקע“, האָט ער באַשלאָסן און נאָך מיט מער פלייס געזוכט דעם וועג צו איר.

אַריינקומענדיק צום אינסטרוקטאָר איז ער אויפגענומען געוואָרן פריינדלעכער ווי שטענדיק.

— אַ געהויבענע שטימונג ביי מיין באַלעבאָס, האָט ער זיך דערלויבט אַ ווערטל. כאָטש בעלי־בתים זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן זינט אַ לאַנגער צייט איז דאָס וואָרט געבליבן. און נישט נאָר דאָס וואָרט. מ׳האָט דאָס נישט באַנוצט בפרהסיא, איבערהויפּט נישט אין אָפיציעלע באַציאונגען ווען סע זענען אָנוועזנד אויך זייטיקע. אין צווייען האָט מען דאָס געמעגט און ס׳האָט אפילו פאַרשאַפט פאַרגעניגן די העכער שטייענדיקע באַאַמטע. ס׳האָט אויסגעזען אי נענטער אי דרך־ארצדיקער, ס׳איז געווען אַ סאָרט פּאַטריאַרכאַלע באַציונג. דערלויבט האָט מען זיך דעם אויסדרוק ווען מ׳האָט אויסגעפּולט אַן אויפגאַבע וואָס איז נישט אַריינגעגאַנגען אין די אַרבעטס־פליכטן, וואָס האָט אָבער געבראַכט אַ דירעקט פּערזענלעכן נוץ דעם פאָרגעזעצטן. „כאַזיאַין“ האָט אין אַזאַ פאַל געקלונגען ווי „פאָטערל“, ווי „אין־הימל־גאָט און אויף־דער־ערד־דו“:

— אויך דאָס האָסטו דערלערנט?! האָט געזאָגט מיט אַ שמייכל דער אינסטרוקטאָר. ער האָט באמת געהאַט אַ געהויבענע שטימונג, ער איז געווען אויפגעלייגט און האָט קוים געוואַרט זיך מיט עמעצן צו טיילן, מיט איינעם וואָס קאָן נישט שאַטן, וואָס האָט קיין אינטערעס אים אָנצוטאָן שאָדן. אָבער אָנגעהויבן האָט ער נישט מיט זיך, נאָר מיט אים, טאַקע מיט יאָסלען, ווייל דאָס וואָס

ער האָט זיך דערוווסט האָט אים פארשאפט גרוים פארגעניגן און איז געווען לטובת אָט דעם בחור מיט זיין בליץ-מוח. אזוי הייסט עס, האָט דיך געלויבט יע־רעמענקאָ בכבודו ובעצמו.

— יערעמענקאָ, האָט אים יאָסל איבערגעשלאָגן די רייד כאָטש די דיסצי־פלין דערלאָזט דאָס נישט און האָט זיך תיכף באהערשט, ווידער איבערגעצויגן איבערן פנים א ערנסטע גלייכגילטיקייט. ער האָט זיך איבערצייגט אז ס׳איז אים געלונגען, אז דער אינסטרוקטאָר האָט זיך נישט געכאפט ווי שטארק דאָס האָט אים פאראינטערעסירט. פארואָטן זיין אינטערעס פאר יערעמענקאָן און זיין צימערל האָט ער בשום אופן נישט געוואָלט. א זעקסטער חוש האָט אים אונטערגעזאָגט אז דאָס דארף מען נישט, אז דאָס קאָן ארויסרופן, אין בעסטן פאל, א חשד. ער האָט נישט געטראכט צו א חשד וואָס אימפליצירט וואכזאמ־קייט, בירגערלעכע וואכיקייט, ניין, דאָס איז אים נישט איינגעפאלן. נישט דאָס קאָן זיין די סבה פון חשד, נייערט קנאה. מע קאָן אָנהייבן מיט קנאה נאָך איידער עפּעס געשעט און טאָן אלעס אים נישט צוצולאָזן צו יענעם קדשי־קדשים ווייל דאָס הייסט מאכט, דאָס הייסט באקומען אן אסצענדענט איבער אנדערע, דאָס הייסט מע זאָל מוזן אָפּגעבן א פארבאָרגענעם אָבער אויטענטישן כבוד. גאָר־נישט רופט נישט ארוים אזא כבוד און ליבע ווי מאכט. ס׳איז ליבע מחמת יראה, די גרעסטע און העכסטע ליבע — אזויווי די ליבע צו גאָט.

— יאָ, יערעמענקאָ. מיט דיין דערציילן האָסטו געראטעוועט א פארטיזאנען קאָמענדאנט. געשען איז עס אזוי: דער קאָמענדאנט האָט באקומען דעם באפעל צו באפרייען די מענטשן פון קאָנוואָי וואָס בלאָנדזשעט אין דער געגנט. עטלעכע טעג זענען די אויסשפּירער נאָכגעגאנגען אייער קאָנוואָי, פּינקטלעך דערציילט וויאזוי סע זעט אוים אייער לאגע, די אויפפירונג פון אָפיצירן און אונטעראָ־פיצירן; זיי האָבן אפילו אָנגעצייכנט וועלכע מע וועט אָפּמשפּטן און ליקווידירן פאר זייער קרימינעלן באגיין מיט די מכלומרשטע סאָלדאטן וואָס זענען נישט עפּעס אנדערש ווי שקלאפן אין אוניפאָרמעס. לויט דעם וואָס די פאטרולן האָבן ראפּאָרטירט האָט אזא אָנגריף מיט זיך פאָרגעשטעלט אן אומדערוואַרטן איבער־פאל וואָס זאָל אין עטלעכע מינוט דערלעדיקן די גאנצע געשיכטע. די פאָר־טיילן זענען באשטאנען פון פארגרעסערן דעם באשטאנד מיט א צאָל מענטשן וועלכע וועלן זיכער וועלן קעמפן קעגן זייערע בלוט-שונאים, וועלן זיך שלאָגן ווי לייבן. נאָך דעם וואָס זיי האָבן זיך אָנגעליטן קאָן עס אנדערש נישט זיין; באקומען אביסל געווער, א פאָר אווטאָמאטן און ביקסן, נעמען אין פלען די וואך מיט די אָפיצירן, צעשטערן א לאָקאָמאָטיוו און עטלעכע וואגאָנען וועלכע וועלן מער דעם שונא נישט נוצן. דעם פאטריזאנען קאָמענדאנט איז די אויפגא־

בע געפעלן אויך מחמת דער לייכטקייט זי אדורכצופירן. די צוואנגס־ארבעטער זענען זיינע פארבינדעטע און די געגנט אזא וואָס איז גינציק פאר א פּלוצעמדיקן איבערפאל. דאכט זיך אלץ אין בעסטער אָרדענונג. זיין גענייטקייט און מוט אין קאמף זענען געווען באקאנט אזוי אז דער נצחון איז געווען א זיכערער און אָן פארלוסטן. און דאָ פּלוצעם אזא מעשה... ווען ער האָט ראפּאָרטירט וועגן דורכפאל האָט קיינער נישט געקאָנט גלייבן אז אזוי איז עס געשען. אויפן אָרט פון א מעדאל — און א מעדאל האָט ער דערוואַרט — האָט מען אים אָפּגעזעצט. נישט נאָר אָפּגענומען די קאָמאנדע נאָר געשיקט אָפּגעבן חשבון פאר פּחדנות, פאר אנטלויפן פארן שונא און דערצו פאר אָפּשיקן א פאלשן ראַפּאָרט. וויפל ער האָט נישט געטענהט האָט אים גאָרנישט געהאָלפן. און דאָ יאָוועט זיך איינער וואָס דערציילט איבער די גאנצע געשיכטע מיט אלע פּיטשעשעוועקעס און פאָרגעקומען איז עס אין דער זעלבער געגנט און אין דעם זעלבן טאָג...

פארשטייסט דאווידאָוו (ער האָט דאָס מאָל נישט גע‌זאָגט יאָסעלע ווי ער פלעגט אים צו מאָל רופן און דערמיט אים קיין פארגעניגן נישט פארשאפט, כאָטש ער אין זיין פּשטות האָט געמיינט אז יאָ) וואָס פארא גרויסע זאך דו האָסט אויפגעטאָן? האָסט געראטעוועט א מענטשן, און וואָס פארא מענטש! נאָר צי איז דען א חילוק וואָס פארא מענטש מע ראטעוועט, אצינד ווען יעדן טאָג, יעדע מינוט ווערן געהרגעט, קומען אום טויזנטער מענטשן. אצינד איז רעטאווען א מענטשן גלייך מיט ראטעווען א גאנצע וועלט...

„נישט געלערנט גמרא, איז איינגעפאלן יאָסלען, און רעדט וועגן ראטעווען א מענטשלעכע נשמה ווי א תנאי, כמעט ווי א הייליקער“. און ס'איז אים אויסגעקומען אז ער הערט א פארעלטערטע, עבר־זמניקע געשיכטע, אז די התלהבות איז פוסט, לעכערדיק אָן שום ווערט. אויב סע פאלן טויזנטער, וואָס איז זיך אזוי צום דבקען מיט ראטעווען איינעם.

— און דאָס צווייטע... גיב נאָר א קוק! ער האָט ארויסגענומען פון קעשענע און אוועקגעלייגט אויף דער דלאָניע — גלייך ער וואָלט אים געוויזן א יקר־המציאות, א זעלטן צירונג — אַן אלטן זייגער. די אויגן האָבן געשווימען אין א לייכטער פייכטקייט. זעסט אָט דעם זייגער, ס'איז א מתנה, די שענסטע מתנה וואָס כ'האָב אמאָל באקומען.

— א מתנה פון אייער... פאָטער...

יאָסל האָט נישט געענדיקט דאָס וואָרט „פאָטער“ וואָס ער איז גרייט געווען צו זאָגן, אָדער האָט עס צו שטיל ארויסגערעדט און עס איז פארטויבט געוואָרן פון אינסטרוקטאָרס געלעכטער.

— פון מיין וואָס? פון מיין פּאָטער? מיין טאַטע האָט אויף זיין לעבן קיין זייגער נישט געהאַט. צוליב וואָס האָט ער אים געדאַרפט? ער האָט געהאַט די זון און די שטערן, א פּערטל שעה האָט קיין ווערט געהאַט, צום ראַפּאָרט האָט ער זיך נישט געדאַרפט מעלדן. ניין, דאָס איז א פיל, פיל ווערטפולערע מתנה. שטעל דיר פאָר ... אין די באַדינגונגען אין וועלכע זיי לעבן איז א זייגער גלייך מיט גאָלד. צוויי און נאָך מער ראַציעס ברויט קאָן מען באַקומען דערפאַר ... האָט זיך געפונען א גרופּע געפאַנגענע וואָס זאָל מיר אונטערטראָגן אזא מתנה! דאָס הייסט זיי שעצן מיך אַלס מענטש ... און פילן אז איך שאַץ זיי אַלס מענטשן. פאַרשטייסט וואָס פאַרא ווערט דאָס האָט פאַר מיר ... דער אינסטרוקטאָר האָט לאַנג געשוויגן. די פייכטקייט פון זיינע אויגן איז נישט פאַרשוונדן. קאָנסט דיר פאָרשטעלן, האָט ער ווייטער גערעדט, די לאַגע. איך אַלס אינסטרוקטאָר טאָר נישט אָננעמען מתנות פון די געפאַנגענע. ס'איז שטרענג פאַרבאָטן. ס'איז א גרויסע ריזיקע. ריזיקירן צוליב א זייגערל צי אפילו צוליב כ'ווייס נישט וואָס וואָלט איך קיינמאָל נישט. אויב ס'איז א פּרינציפּ וועל איך נישט זיין דער וואָס זאָל אים טרעטן, איבערהויפּט אז כ'בין מיט אים אינגאַנצן איינשטימיק ... און כ'בין איינשטימיק אויף אַלע הונדערט פּראָצענט. מע טאָר עס נישט צולאָזן ווייל ס'איז א געפאַר. מענטשן וואָס גיבן מתנות וואַרטן געוויינטלעך מע זאָל זיי מיט עפּעס אָפּצאָלן, זאָל געוועזן קומען איינער, וואָלט איך דאָס נישט געוועזן גענומען. כ'וואָלט אים געוועזן אויפגעקלערט ווי שעדלעך דאָס קאָן ווערן, און ער וואָלט פאַרשטאַנען. האָט זיך אָבער געמאָלדן א גאַנצע גרופּע. דאָס הייסט אז זיי האָבן אויסגעוויגן אַלע מיגלעכקייטן און באַשטימט אז אזוי וועל איך מוזן נישט אָפּזאָגן, אזוי איז יעדער חשד אויסגעשלאָסן, אָבער נישט דאָס האָט מיך באַוויגן אָנצונעמען זייער מתנה, מער פון אַלעמען זייער אויסזע... זיי זענען געווען גליקלעך, זייערע פּנימער האָבן געהאַט א באַזונדערע שיין, א באַזונדער ליכט. דו מוזט עס ווימן: דעם מענטשנס פּנים קאָן שיינען ווי א זון און דאָ זענען געווען אזויפיל זונען... כ'האָב זיי נישט געקאָנט פאַרכמאַרן; סע וואָלט געווען אויסגעזען ווי א שפּיי אין פּנים. דאָס וואָלט געווען זיין א שפּיי אויף מיין אייגענער נשמה... מיין גרעסטע שוואַכקייט איז וואָס איך האָב זייער ליב מענטשן...

ביי יאָסלען האָט זיך אַרויסגעכאַפּט א געלעכטערל, אַן אומבאַשטימטס אזא וואָס איז אביסעלע חוזק, עטוואָס גרינגשעצונג און אייגצייטיק א מין באַ-יאָונג, א סאָרט פאַרשטענדעניש. דעם אינסטרוקטאָר האָט עס נישט געפעלן אָבער צופיל אכט האָט ער דערויף נישט געלייגט. ער האָט שטענדיק אַרויסגע-הערט פון מענטשן דאָס גוטע. אזא טבע ביי אים און מיט איר וועט ער גיין אין קבר.

אין די לעצטע יאָרן זיינע וועט די טבע האָבן אין זיך עפּעס עובר-בטלדיקס אָבער אלע פריינד זיינע און באקאנטע וועלן אים שענקען פאר אָט דער טבע זיינער ליבשאפט און רעספּעקט — א ליבשאפט און רעספּעקט וואָס שוועבט צווישן ערנסט און איראָניע. דאָס נאָך מער ווייל דעמלט ווען ער וועט באשטימען אוועקצוגיין אין אנדערע וועלטן וועט אזא טבע באמת אויסזען פארעלטערט, דעסועט, און וועט זיך לגמרי נישט איינפּאסן אין די באציאונגען צווישן מענטשן. סתם ליב האָבן א מענטשן וועט מען מער נישט, אזא לוקסוס וועט מען זיך נישט קאָנען דערלויבן. ליב האָבן וועט מען מענטשנס ווערט — א ווערט וואָס קאָן אויסגעביטן ווערן. אויפן מארק פון פּראָטעקציע, אונטער און צושפּארעכצן, צולייגן א גוט וואָרט דאָרט וווּ דער אמת טויג נישט. א ברייטער מארק אין וועלכן אלע אנדערע ווערטן וועלן אָפּבליאקעווען. אָבער דאָס וועט זיין שפּעטער, ווען ראָמאנטיק וועט שמעקן מיט אן אלטן דיאָר וואָס וועקט נישט חוצפּהדיקע מענעריקשייט אָדער פארשייטע פרוילעכקייט, נייערט אן אלטע קוים-קוים אָטעמנדיקע נאָסטאלגיע. ער האָט זיך אָפּגעזעגנט פון יאָסלען.

— נו, אצינד גיי. ביי מיר ווי דו זעסט איז היינט יום-טוב. האָסט מיך געטראָפן אין א געהויבענער שטימונג, און אפשר א פּוסט-בארעדעוודיקע.

גערופן האָט מען יאָסלען צו יערעמענקאָן אין א פארנאכט. אין „ספּעץ אָפּטיל" ארבעט מען שפּעט. דאָס האָט יאָסל געוווּסט. פלעגט געשען ביינאכט ער זאָל מוזן לויפן צום בית-הכסא, האָט ער שטענדיק געזען דאָרט ברענען א לעמפּל און געהאט דאָס געפיל אז דאָרט וואכט מען. דאָס האָט געווירקט אויף אים בארויקנדיק — א רו אין וועלכער ס'האָט זיך געקאָרטשעט א ווערעמל האָפענונג, פון דאָרט קאָן קומען א ישועה.

דער פארנאכט איז געווען א לויטערער, דער בין השמשות א בונט געפארבטער. ביים האָריזאָנט האָט געגאָסן דער טאָג, די זון איז אונטערגעגאנגען... דאָ אין דער ווייטער געגנט האָט מען דאָס געפיל אז די זון ווערט איינגעשלינגען פון חשכות, אז זי גייט אוועק בעל-כרחו, אָן שום פארגעניגן. שווער זיך אראָפּצולאָזן אין דער פארהארטעוועטער ערד. ניין, דאָ פילט זיך נישט דער הויך פון ים אין וועלכן די זון גייט זיך אויסבאָדן. דאָרט זעט עס אויס אז זי געזעגנט זיך גוטמוטיק, פינטלט שעלמיש מיטן אייגל, שעפּטשעט — אויף מאָרגן. יאָסל שטאמט נישט פון א קאנט וואָס גרענעצט מיטן ים, די געגנט איז אָבער נישט אזוי ווייט אז מע זאָל זיך אים נישט פאָרשטעלן, ער געדייעט אין די הייכן ערגעץ איז ער דאָ. אפילו אויב סע דאכט זיך אז זי באהאלט זיך — די זון, — הינטער א בערגל, ווייסט מען, פילט מען מיט אלע אברים אז איינגלטלעך

גייט זי זיך אָפּפּרישן אין אומענדלעכן ים... דאָ איז עס אַנדערש, דאָ איז דער סטעפּ א גרוי־שוואַרצע יבשה, א האַרטע נאָר פון אַקער־אייזנס אויפגעריסענע און אויך דעמלט א בלוטיקע — פאַרגליווערט שוואַרץ בלוט.

יאָסל איז נישט געגאַנגען ווי פאַריקעס מאָל. נישטאָ וואָס מורא צו האָבן. „ווייזט אוים דער שמועס האָט אים יענץ מאָל געפעלן, רופט ער נאָך א מאָל". אין צימער זענען ווידער געווען ביידע. דער איבערזעצער האָט אים נישט גע־שטערט. א גוטער איבערזעצער פאַרשטייט זיך אויף ניואַנסן, אַזעלכן לוינט רופן צו הילף.

— נו, חומשניק, ווי לעבט זיך?

— גוט.

— גוט, זאָגסטו? זינט ווען לעבן עס מענטשן גוט אין לאַגער? צו גוט לוינט נישט, זיי וועלן נישט וועלן אהיים, האָט געלאַכט יערעמענקאָ.

— אהיים וויל מען שטענדיק.

יערעמענקאָ האָט א קוק געטאָן זייטיק — דער טאָן האָט אים אויסגעזען צו אונטערטעניק און ער האָט דאָס נישט ליב געהאַט. מיט אַזא אונטערטעני־קייט דערגייט מען נישט ווייט און דערצו איז עס געפערלעך.

— ווי גייט די אַרבעט? קומסט אוים מיט דעם אינסטרוקטאָר? אויך ער איז א ייד.

— יאָ, א ייד. אן אמתר רעוואָלוציאָנער... ער האָט זייער ליב מענטשן.

— וואָס הייסט ליב מענטשן? ליב האָט מען א מיידל, און יערעמענקאָ האָט ווידער געלאַכט.

— ניין, ביי אים איז עס עפּעס אַנדערש. טאַקע די טעג האָב איך געקאָנט זען וואָס סע הייסן פאַר אים מענטשן.

— ווי אַזוי?

— א גרופּע געפאַנגענע האָט אים אונטערגעטראָגן א געשענק, א שברי־כלי, אָבער ווי דאָס האָט אים געקאָנט רירן... ביז אין די טיפענישן פון דער נשמה...

— וואָס פאַר א מתנה האָבן זיי אים געגעבן?

— זיי האָבן ערגעץ אויסגעשקראָבעט אן אַלטן זייגער, האָט זיך יאָסל דער־לויבט צו ווערטלען.

— אן אַלטן זייגער גאָר! נו איך... האָט ער א וואָרטשע געטאָן און געטראַכט האָט ער אן אַלטער נאַר, נעמט עפּעס אן „אַלטן ראָסקאָפּ" און לויבט זיך דערמיט, פּויקט אוים...

יאָסל האָט זיך געכאַפּט אז ער האָט דאָס נישט געדאַרפט זאָגן און זיך גע־פרעגט פאַרוואָס ער האָט דאָס געטאָן. דער אינסטרוקטאָר האָט אים דאָך געוואָרנט

אז ס'איז פארבאָטן. פארוואָס האָט ער אויסגעפּלוידערט? צי האָט זיך נישט פארגנבעט אזא געדאנק נאָך אויפן וועג אהער? עפּעס זאָל אים געווען אונטערזאָגן: א געלעגנהייט זיך צו באווייזן. ניין! נישט באווייזן זיך האָט ער געוואָלט. זיין געדאנק איז געווען תופס צו זיין כאָטש א טיילעכל פון סוד וואָס הייסט מאכט און דאָס האָט א שטוים געטאָן. ער וואָס איז אזוי ווייט פון איר קאָן זי אויסאיבן מיט נישט מער ווי א פּלוידער טאָן. זייענדיק פּאָרמעל קלענער, קאָן ער אין דערווירקלעכקייט זיין גרעסער ... ער האָט געוואָלט עפּעס צוגעבן, פארגלעטן, צווינגען מיט עפּעס יערעמענקאָן פארגעסן דעם שמועס, איז אָבער גאָרנישט געקומען אויפן געדאנק.

— זאָג נאָר דאווידאָוו, האָט ער געהערט יערעמענקאָן און איינצייטיק זיין ווידערקול, דעם איבערזעצער, איז דיר באקאנט א פּלעניק דאמיאן?

דאמיאן איז א שיינער בחור וועלכן ס'איז געלונגען אויפהאלטן זיין אויסערלעכקייט מיט אן אינערלעכער שטענדיק גוטער שטימונג. שטענדיק פּלעגט ער זינגען, רעציטירן פאָלקס-שאפונגען וואָס זענען געווען דעם עולם צום הארצן און אלע האָבן אים ליב געהאט, פּלעגן ווארטן דאמיאן זאָל זיך באווייזן אין באראק, אריינברענגען אביסעלע היים. זיין דעוויז איז: פּטור געוואָרן פון די טראנשייען הייסט עס אז ס'איז דאָ א שאנס צו בלייבן לעבן. דארף מען זיך דערמיט פרייען. זאָלן זיך זאָרגן יענע וואָס האָבן געפירט אין די טראנשייען און ער האָט זיך געפרייט אויף זיין אופן, אן אופן וואָס האָט מיטגעשלעפּט די איבעריקע. ווי נאָר איינער קלאָגט, וואקסט אוים דאמיאן: שווייגן! דעם שונאס אויער איז אומעטום! דאָס איז געווען די אויפשריפט אויף אן אין אלע וואָקזאלן און עפּנטלעכע ערטער אויסגעהאנגענעם פּלאקאט אין קריגס-רומעניע. אָדער: זאָרג נישט, האלט אוים די שווערע מינוט, סע וועט זיין יום-טוב אויך אויף אונזער גאס! צי גאָר: זיי צופרידן וואָס דיין מאמע וועט נאָך דיר נישט וויינען. סיידן ... סיידן לאָזסט זיך פאלן אין דער בלאָטע און ווערסט פארפרוירן. אפשר איז בילכער פארפרוירן ווערן? וועסט זיך בעסער קאָנסערווירן, וועט מען דיך אָפּשיקן אהיים א ראָזעווען ...

— ווער קען נישט דאמיאנען? א לעבעדיקער בחור. פוסטלעך און פריילעך.

— וואָס טרייבט ער אין באראק?

— ניין, הער ...

— דאָ זאָגט מען חבר, דאַרף מען נישט דעם נאָמען, האָט יערעמענקאָ געשמייכלט.

— דאמיאן זעט אוים צו זיין פּשוט א פריילעכער בחור.

— זעט אוים? ביסט נישט זיכער?

— זיכער קאָן מען זיין העכסטנס מיט זיך, האָט יאָסל געפּרוווט געפֿעלן יערעמענקאָן און ס'איז אים געלונגען.

— המ ... המ ... יערעמענקאָ האָט אויף אים אָנגעשטעלט א דורכדרינגלעכן אייז—קאַלטן בליק און יאָסל האָט געענטפערט מיט א פאַרוווּנדערט נאַיוון. „אזוי ווייזט אויס דאַרף אויסזען די באַציונג צווישן די מיטאַרבעטער פון „ספּעץ-אָפּטייל'', איז אים איינגעפאַלן און ס'איז אים געפעלן. „און וואָס העכער, אַלץ אייז-קעלטער דאַרף זיין דער בליק''.

— אויך די אינסטרוקטאָרשע בעלא קענסטו?

— די חברטע בעלא קענען אַלע, האָט געענטפערט יאָסל און זיין פאַרוווּנדערונג איז געווען אַן אויפריכטיקע. וואָס האָט מען צו פרעגן אים, א געפאַנגענעם, וועגן דער אינסטרוקטאָרשע בעלא? און ער האָט זיך דערמאַנט אז ווען זי באַגעגנט דאַמיאַנען רויטלט זי זיך. נישט איין מאָל איז אים איינגעפאַלן אז ער געפעלט איר און האָט דאָס באַטראַכט אלס א נאָרמאַלע זאַך — א שיינער און לעבעדיקער בחור האָט שטענדיק געפעלן א מיידל. אָבער פאַרוואָס פרעגט יערעמענקאָ וועגן בעלאַן ווען גערעדט האָט מען פון דאַמיאַנען. „זאָל אויך דאָס זיין פאַרבאָטן''? האָט ער זיך געפרעגט. און ווידער האָבן זיך באַוויזן צוויי פאַרשיידענע וועלטן: איינע אין וועלכער דער אינסטרוקטאָרשע בעלא דאַרף נישט און טאָר נישט געפעלן דער בחור דאַמיאַן און א צווייטע אין וועלכער וועגן דאַמיאַנען ווערט גערעדט ווי וועגן בעלאַס גלייכן, מענטשן וועלכע סע קאָן גאָרנישט אָפּטיילן ווייל „אונדזער פרינציפּ איז — אַלע גלייך''.

— יאָ, יאָ! אמת, אַלע קענען זי. אן אקטיווע און האַרציקע, האָט געזאָגט יערעמענקאָ מיט דעם זעלבן אייז-קאַלטן בליק וואָס האָט גאָרנישט געהאַט צו טאָן מיט די ווערטער וואָס זענען אַרויסגעקומען פון זיין מויל. צוויי אומאָפּהענגיקע טועכצן: מיטן מויל רעדן און מיט די אויגן אינסינואירן, אונטערזאָגן, סוגערירן, איינרוימען, כישפן און פאַרכישופן, איבערצייגן אז די אויפגאַבע וועגן וועלכער מע רעדט נישט איז אַן אויסערגעוויינטלעך ערנסטע, אפשר די ערנסטסטע און וויכטיקסטע פון אַלע, אז פון איר הענגט אָפּ דער גורל פון א וועלט. אז מע באַקומט אַזא אויפגאַבע דאַרף מען זיין שטאָלץ און איינציייטיק פילן די גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט וואָס ליגט אויף די פּלייצעס און דריקט ביז צום צעקוועטשן אזוי ווי א מיט אייזן באַרייפט ראָד צעקוועטשט א זשאַבע.

יאָסל האָט דאָס אַלעס געפילט. ס'האָט אים נישט געשראָקן. פאַרקערט. דאָס שפּיל האָט אים געלאָקט. און ער האָט געפונען חן אין יערעמענקאָס אויגן.

ער איז געוואָרן אַן אָפּטער אריינגייער אין צימערל וואָס האָט געטראָגן דאָס שילדל „ספּעץ-אָפּטייל''. זיין צוזאַמענאַרבעט מיטן אינסטרוקטאָר האָט נישט

אויפגעהערט. זי האָט אים געפירט אין די באראקן אויסהענגען פּלאקאטן מיט פילפארביקע בילדער וואָס האָבן געדארפט געפעלן די געפאנגענע און זיי מאכן דאָס לעבן לייכטער.

דעם זייגער האָט ער מער נישט געזען אָבער אויך נישט געפרעגט.

ביים געזעגענען זיך האָט אים יערעמענקאָ צוגעגרייט א סורפּריז. אויפן פון פּשוטן האָלץ אויסגעארבעטן שרייב-טיש איז געלעגן דער זייגער ווי א סימ-באָל פון זיין ערשטן שפּאן צו דער פארפירערישער און אָפּנארערישער מאכט, פון באטרעטן דעם וועג וואָס קאָן צו מאָל פירן צו שפּעטער תשובה...

10. דאָס לעצטע מאָל...

מיטן פּנים צו דער היים איז ער געקומען מיט א קויל אין דער רעכטער לונג מיט עפּאָלעטן פון וועלכע ס'האָבן אַראָפּגעקוקט דריי שטערנדלעך, דאָס וואָס האָט באטייט א פולער לייטנאנט און מיטן נאָמען יאָסיף דאווידאָוו. נאָך א מלחמה אין וועלכער סע זענען אָנגעציילט געוואָרן צענדליקער מיליאָנען טויטע האָט קיין זין זיך אָפּצושטעלן אויף א קויל אין א לונג, אפילו ווען ס'איז די רעכטע. וואָס שייך די שטערנדלעך, מוז מען אָפּגעבן יערעמענקאָן זיינס. דער וועג צו אָנשטערנדיקע עפּאָלעטן פירט איבער באַשטערנטע. די קויל האָט מען נישט געזען, נישט מער ווי א שטראָמערער גאנג אזויווי סע געשעט נאָך א לונגען אָפּעראציע. געזען האָט מען די דריי שטערנדלעך וואָס ער האָט געטראָגן עטוואָס טראָציק. לכבוד דער היים, צי פשוט ווייל ס'איז געווען אין זיין טבע, האָט די אוניפאָרם אויף אים געזונגען. דער לעדערנער מאנטל-שינעל מיט א מאטן גלאנץ, די עפּאָלעטן געוועבטע מיט א זילבערנעם פאָדעם און די שטיוול אין זיי זיך צו שפּיגלען, אזויווי סע פאָדערן די רעגימענטס טאמבורן — טאמבור איז דער טשין פון אונטעראָפיציר וואָס גיט זיך אָפּ מיט לערנען די סאָלדאטן שטיין, גיין און קלאפּן, ווען ס'איז דער פאל, מיט די אָפּצאסן. ער איז געווען זיכער אז אין דער היים ווארט מען אויף אים און מע וועט אים אויפנעמען מיטן כבוד וואָס קומט דער אוניפאָרם. מע רעדט פון אומגליקן, פון א שרעקלעך צערעכענען זיך מיט דער יידישער באפעלקערונג, נאָר אזוי איז אין צייט פון מלחמה — מענטשן טרייבן איבער. אָט וועט ער אָנקלאפּן אין דער טיר און שמואל דוד — אז די זייניקע האָט עס נישט באַרירט קאָן קיין ספק נישט זיין — אביסעלע א געעלטערטער, אביסעלע אָפּגעמאָגערט, וועט עפענען די טיר, צוערשט נישט דערקענען, ווייל א מונדיר ווארפט אָן א שרעק, אָבער דאָס וועט דויערן נישט

מער ווי א טייל פון א רגע, און דערקענענדיק וועט זיך באווייזן דער באקאנטער קלוגער שמייכל. האלדזן און קושן וועט ער נישט וואגן — אלץ צוליב דער אוני־פאָרם — וועט זיין פון וואָס צו לאכן. אלע וועלן זיך זאמלען ארום דעם גאסט. מיט אזעלכע געדאנקען האָט ער זיך געלאָזט פון וואָקזאלעכל אהיים, גלייך צו זייער אלטער שטוב, נישט באמערקנדיק די גאס, זיך נישט כאפנדיק אז זי איז פוסט, אז אלע טירן און פענצטער זענען פארהאקט...

א גאנצן טאָג. אָדער גאָר דריי טעג האָט ער געבלאָנדזשעט איבער דער לאנ־גער גאס, פארקרעוועט אין דער קרומער, פון דאָרט אויף דער שמאָלער, געגאנגען מיט דער אלטער, זיך אומגעקערט אויף דער שטרויענער, געזוכט א צייכן, גע־וואָלט הערן געשרייען, גוואלדן, געוויין, אויב קיינער איז נישטאָ האָבן דאָך געמוזט בלייבן ערגעץ די קולות, זיי מוזן שוועבן ערגעץ דאָ אין דער גאָענט. דאָס ווידערקול פון געשעענעם האָט זיך נישט געקאָנט אינגאנצן אויסלעשן. דער מוטער רחלס קול הערט זיך נאָך דריי טויזנט יאָר און דאָ זאָל זיך אלעס גע־וועז אויסלעשן אין איין טאָג? ער וואָלט געקאָנט שווערן אז ווען ער איז אראָפּ פון וואגאָן און א ווארף געטאָן דעם בליק אהער, צו דער לאנגער גאס, האָט ער געזען מענטשן. אויף וויפל זענען די געבליבענע שולדיק אז זיי זאָלן זיך אזוי אויסבאהאלטן? אָדער אויף וויפל זענען זיי דערשראָקן אז זיי זאָלן אזוי מורא האָבן זיך צו באווייזן, זיי זאָלן אזוי פארקריכן אין די קעלערס ביים זען אן אוני־פאָרם, א נייע אוניפאָרם? ער האָט א פּאָר מאָל אָנגעקלאפּט אין דער טיר פון זיינע עלטערנס וווינונג, פון זיין אייגענער, האָט געענטפערט נישט מער ווי אן אָפּקלאנג פון הוילער פוסטקייט. אויפרייסן די טירן האָט ער נישט געוואגט. אויב אזא טויטקייט אפשר האָט דער שונא ווער ווייסט וואָס אָפּגעטאָן ביים צו־ריקציען זיך, ביים עוואקואירן די באפעלקערונג, אפשר האָט ער איבערגעלאָזט פארמאסקירטע מינעס און ביז איצט איז קיין צייט נישט געווען זיי אָפּצורייניקן. אין אזא פאל וואָלטן ערגעץ געווען שילדלעך וואָס זאָלן וואָרענען. ניין, ס׳איז נישט צו פארשטיין. אים האָט זיך געדאכט אז אויב סע הערן זיך נישט די קולות פון יענע וואָס מ׳האָט אָפּגעפירט ,הערט זיך דאָך א ווידערקול פון אן אין אימה פארזינקענעם שווייגן. איבעראל ארום שווייגט מען. די שטיבער זענען פול מיט מענטשן און קיינער וואגט זיך נישט אויף דער גאס. די הייזער זענען נישט פוסט, זיי שטייען נישט ליידיקע זינט ער איז אוועק. אין זיי זיצן דערשראָקענע אלע איינוווינער פון אָרט, די מורא איז שטארקער פון הונגער און דאָרשט. ער האָט באשטימט עמעצן ארויסשלעפּן מיט געוואלד פון א וווינונג, איבערהויפּט פון

טאטנס שטוב. פון דאָרט פירט דער פאָדעם צו אַלע איבעריקע, צו זיינע שוועס־טער, צו שפּרינצען...

ביי דעם געדאַנק האָט אים אַ שרעקלעכער קלעם געטאָן דאָס האַרץ. אים האָט זיך געדאַכט אַז ער באַקוקט די אַפּאָפּלעקסיע. ער האָט טיף איינגעאָטעמט, און צו זיך אַליין „האַלט זיך אין די הענט, יאָלד!" דאָס האָט אים נישט איין מאָל געהאָלפן אין שליחותן, נישט איין מאָל האָט דאָס לעבן אָפּגעהאַנגען פון אַ בליץ־שנעלער באַוועגונג, נישט איין מאָל איז אים אויסגעקומען צו שפּילן דעם ראָל פון אַן אַנדערן און יעדעס מאָל ווען ס'האָט געהאַלטן שמאָל און ס'האָט זיך געדאַכט פאַרפאַלן, האָט דער אָטעם און דער זאָג געהאָלפן.

ער איז צוגעגאַנגען צו דער טיר, צוערשט לייכט אָנגעקלאַפּט ווי איינער וועמען מ'האָט טאַקע דאָ געעפנט נעכטן און אייערנעכטן. אַ שווערע שטילקייט האָט געענטפערט אויף זיין קלאַפּ, אַזאַ שווערע אַז מ'האָט געהערט איר אָטעם. דעמלט האָט ער צוגעגרייט דעם רעוואָלווער און נישט מער געקלאַפּט מיטן קולאַק נאָר מיטן שטיוול אַזוי גלייך ער וואָלט גרייט זיין איינברעכן די טיר. סוף כל סוף האָט זיך דערהערט אַ כריפּלע שטימע: ווער איז דאָרט?

— עפן וועסטו זען!

די טיר האָט זיך לאַנגזאַם געעפנט. אַרויסגעקוקט האָט אַן אַלטיטשקע. דאָס האָט מען זי אויסגעקליבן זי זאָל עפענען ווייל אַן אַלטע — אפשר וועט דער פיינט נישט וואַגן שטראָפן אַזאַ אַלטן מענטשן.

— וועמען זוכסטו? האָט זי געפרעגט מיט דער זעלבער כריפּלער כמעט אָפּוועזנדער שטימע.

— די איינוווינער זוך איך, די פריערדיקע. יאָסל האָט זיך נישט דערוועגט דערמאָנען אַ נאָמען, ס'האָט אים געשראָקן דער ענטפער.

— קיינער נישטאָ... נאָר ביי משה־לייזערן...

— ביי משה־לייזערן, האָט ער איבערגעפרעגט, נישט פאַרשטייענדיק וואָס דאָ געשעט.

— יאָ, ביי משה־לייזערן. דאָ איז קיינער חוץ מיר נישטאָ... נאָר ביי משה לייזערן...

ער האָט זיך דערמאָנט אַז בשעתן בלאָנדזשען איבער די גאַסן האָט זיך אים געדאַכט, האָט ער געפילט אַז יעדעס מאָל ווען ער איז פאַרבייגעגאַנגען משה־לייזערס שטוב האָט עמעצער נאָכגעשפּירט זיינע טריט. משה־לייזער איז געווען אַ בן־בית ביי שמואל־דודן. ער איז שטענדיק אויפגענומען געוואָרן ווי אַן איינענער. אַ מענטש צו גאָט און צו לייט, אַן אַריינקוקער אין אַ ספר. די שעה וואָס מ'האָט מיט אים פאַרבראַכט איז שטענדיק געווען אַן אָנגענעמע, זי האָט

באַרייכערט. דער שמועס איז געווען אַן אויסערלעכער, אַ רויקער, אַרומגענומען וועלטן און וועלטעלעך מיט פּשוטע ווערטער, מיט פּשוטן פאַרשטאַנד, אָן פּרע־טענציעס, אָן זוכעניש נאָך צייכנס און סמנים. זייער זעלטן האָט מען באַרירט די דערנערדיקע פּרנסה פראַגעס. פון שמועס קומט נישט פּרנסה, וואָסזשע טויג רעדן, וואָס טויג זיך ערגערן, בעסער שמועסן וועגן גאַנצן — פאַרזאָרגן די וועלט איז לייכטער. טראַכטן צו פּרנסה, טראַכט מען גענוג אין דער היים ווען מע זעט דעם אָרעמען צונויפשטעל.

יאָסיף האָט קוים באַרירט די טיר פון משה־לייזערס הויז און זי האָט זיך געעפנט. פון דער טונקל האָבן זיך אויסגעשיילט צוויי קויל־שוואַרצע אויגן מיט גרויסע ווייסלעכער, צו קורצע גרוילעכע און דאָך יונגע האָר. אַ בלייך פּנים מיט גרויסע שוואַרצע רינגען. ער האָט געקוקט אויף דעם געשטאַלט און געטראַכט אַז ס׳איז אַ טעות — דאָ געפינען זיך טיפּוס קראַנקע. ער האָט געוואָלט צוריק־טרעטן האָט זיך אויפן פּנים באַוויזן אַ סאָרט שמייכל און ער האָט געזען אַז ס׳איז אַ מיידלישער וואָס פאַמעוועט מיט משה־לייזערס בעת צרה.

— קום אריין, , זי האָט געעפנט די טיר ברייטער.

— משה־לייזערס?

— די קלענסטע, אסתר־גוטע.

יאָסל האָט אריבערגעטרעטן די שוועל. גוטע האָט לאַנגזאַם נאָך אים פאַר־מאַכט די טיר. אין צימער איז געוואָרן טונקעלער, זיך צוגעוווינענדיק צום האַלב־טונקל האָט ער באַמערקט אַז אין צימער שטייט נישט מער ווי אַ בעטל, לעבן איינעם פון די מיט ברעטער פאַרהאַקטע פענצטער אַ טיש און צוויי קיך־בענקלעך.

— צונויפגעשלעפט, האָט געזאָגט גוטע. געזאָגט כ׳דערקען האָט מען אָפּ־געגעבן אָן טענות.

יאָסל האָט זיך אַוועקגעזעצט אויף איינעם פון די בענקלעך.

— דו ביסט יאָסעלע?

— געווען אַמאָל, האָט ער געזאָגט אָן אַ פאַרוואָס.

— אויך דו?

— פאַרוואָס נישט אויך איך?

— אפשר ...

— אפשר וואָס?

— אַן אוניפאָרם, עפּאָלעטן, אַ באַלעבאָס אין מארק. זי האָט גערעדט טראָ־ציק, יאָסיפן האָט דאָס געשטערט און דענערווירט.

— זאָג וואָס ס'איז געשען! דערציייל! גוטע האָט געשוויגן, יאָסל איז ארוים פון די כלים. ער האָט אָנגעהויבן שרייען: דערציייל, וואָס שווייגסטו, דערציייל, זאָג איך דיר! גוטע האָט אויף אים געקוקט א דערשראָקענע, זי האָט נישט פאַרשטאַנען וואָס ער וויל. „א מלחמה דורכגעמאכט, אפשר איז ער משוגע'', איז איר איינגעפאלן. זיך אָפּגעבנדיק חשבון אז ער ווייסט נישט האָט זי זיך צעוויינט אויף א קול.

— וואָס וויינסטו?! דערציייל! רעד! האָט ער געשריגן. זיך געוואָלט אויפהייבן פון בענקל און זיך צוריקגעהאלטן. ער האָט באמערקט אז מע מוז זי לאָזן זיך אויסוויינען, זי זאָלן קומען צו זיך.

און גוטע האָט דערציילט. צוויי שעה האָט זי דערציילט; צוויי טעג און צוויינעכט האָט זי דערציילט, צי אפשר גאָר נישט מער ווי צוויי מינוט, ווייל וויפל דאַרף מען אינגאנצן איבערצולייענען די תוכחה? זיי זענען געזעסן און געשוויגן. די נאכט איז צוגעפאלן, יאָסל האָט נישט געקאָנט שלום מאכן מיטן געדאנק אז אלץ וואָס זי האָט דערציילט איז באמת געשען. זיין בליק האָט געבלאָנדזשעט איבערן צימערל, צומאָל האָט ער געזוכט אירע שטריכן געוואָלט זיך איבערצייגן אז דאָס קומט פון א באשעפעניש מיט א מענטשלעכן אויסזע, פון א לעבעדיקן עדות. קוקנדיק אויף איר איז אים געקומען אויפן געדאנק משה-לייזער. ווי אזוי זאָל געווען אויסזען משה-לייזער אין דעם נישט פאַרשטעלעכן; ער איז געווען אלץ אזוי רויק, דער זעלבער שטילער משה-לייזער וואָס טראָגט אלץ איבער מיט פאַרלאָזן זיך אויף דער השגחה, מיט דער איבערצייגונג אז אויב ס'איז אזוי פאַרשריבן... זיי זענען געגאנגען צוזאמען, משה-לייזערס מיט די מייניקע... ווען ס'איז געקומען צו די זייניקע האָט ער געפילט אז סע פעלט אים לופט... און די שכנים, האָט ער זיך געפרעגט, די שכנים וואָס האָבן זיי געזאָגט ווען מ'האָט געטריבן. אויך די פעלדער זענען געווען בשכנות זיי האָבן נישט איין מאָל געהאָלפן איינער דעם אנדערן אונטערשטופּן דאָס וועגעלע, אויספּאָלען ווילד גראָז; ניט איין מאָל האָט מען געקוקט אינאיינעם צום הימל געוואָלט וויסן צי וועט ער זיך מרחם זיין מיטן רעגן אָדער אים גאָר אָפּלייגן מיט א פּאָר טעג און יעדער האָט געבעטן זיין גאָט ער זאָל אים העלפן די ברכה זאָל פאלן אויף ביידנס פעלדער; נישט איין מאָל האָט דאָך דער שכן, טיף און זיינע אינגעווייד געטראכט, אז אפשר איז בעסער וואָס א משה-לייזער האָט דאָס פעלד בשכנות מיט זיינעם, ווייל זיין, משה-לייזערס גאָט איז אפשר שטאַרקער — ער קוקט קיינמאָל נישט אומבאהאָלפן פון קרייץ.

— אויב דו ווילסט לעג זיך צו דאָ אויפן בעטל, האָט גוטע איבערגעריסן דאָס לאנגע שווייגעניש. יאָסיף האָט א קוק געטאָן אויפן זייגער. ביז מאָרגן אינדערפרי איז קיין באַן נישטאָ. סע וועט אויסקומען איבערזיצן דאָ.

— ניין, האָט ער געענטפערט האַרט, אויב דו ווילסט לייג דיך, איך וועל שוין אָפּזיצן.

— און וואָס איז געוואָרן מיט וועלוועלן?

ביי דער פראַגע, ביים טאָן מיט וועלכן זי איז אַרויסגערעדט געוואָרן, האָט יאָסיף אויפגעציטערט. „זי ווייסט?" האָט ער זיך געפרעגט. זיי זענען געווען זייער נאָענט. דעמלט האָט עס אויסגעזען אַ מעלאָדראַמע: גוטע האָט ליב וועלוועלן און וועלוועל שפּרינצען. כאָטש פון שפּרינצען האָט ער נישט געקאָנט גאָרנישט דערוואַרטן האָט ער זי ווייטער ליב געהאַט און משה־לייזערס קלענסטער טאָכטער נישט אָפּגעגעבן קיין שום אויפמערקזאַמקייט. ווער האָט איר געקאָנט דערציילן, האָט ער זיך געפרעגט און ס'האָט אים אויסגעזען אַז עמעצער באַשולדיקט אים. ער איז געשטאַנען אין פּירעק, מיט קיין אויג נישט געפּינטלט. וועלוועל האָט געוואָלט מע זאָל זיין אינאיינעם, ער האָט געמיינט אַז אַזוי וועט ער, דער קורצזיכטיקער, דער זיך שווער רירנדיקער האָבן באַשיצער, אין דרייען וועט מען נישט לאָזן פאַלן. ער האָט אים קיין מאָל די וווּנדן נישט געוויקלט. „די שולד האָט קיינעם נישט אויסגעמיטן" און ער האָט געפילט אַז זיין בליק זיין לאַנג שווייגן סאַמעווען מיט דער אַלטיטשקערס וואָס האָט געעפנט די טיר פון זיין טאַטנס וווינונג.

— דאָס זעלבע וואָס מיט אַלע.

— האָסט מורא דערמאָנען מיין נאָמען, האָט זי געזאָגט נאָך אַ לאַנגער פּויזע.

— פאַרוואָס מיינסטו?

— זעסטעך. דערוועגסט זיך נישט אים אַרויסברענגען איבער די ליפּן, דעם נאָמען מיינעם... אוים מלכה.

— וואָס פאַרא מלכה?

— אסתר. אסתר־גוטע איז דאָך מיין נאָמען. אַצינד אוים.

— ביי וועמען?

— ביי אַלע. נישט ביי מיין טאַטן... נאָך ווייניקער ביי מיין מאַמען... אויב דו ווילסט ביי 83.617 און נאָך מער ביי 83.618.

— פאַרגעדענקט?

— נישט שווער. מיינעם טראָג איך מיט מיר און איך בין געווען די לעצטע. זי האָט אַ רוק געטאָן דעם אַרבל און געלייענט A-83.621. זעסט מע דאַרף נישט קיין איבעריקן זכרון. אסתר־גוטע האָט זיך צוגעלייגט אויפן בעטל. אין צימער איז די טונקלקייט געוואָרן געדיכטער. יאָסיפן האָט זיך געוואָלט גיין אָבער אויפהייבן זיך פון בענקל האָט ער נישט געקאָנט. ס'האָט זיך אים געדאַכט אַז

ער האָט דאָ צו באַצאָלן אַ חוב. אַז דאָ מוז עפּעס אויפגעקלערט ווערן, אַז פּשוט אוועקגיין וואָלט זיין ווי דאָס שטיין אין פירעק דעמלט ווען מיט וועלוועלען. ער האָט זיך ארומגעקוקט עפּעס זוכנדיק. וואָס האָט ער נישט געוווסט.

— דאָס קאַניצל איז אויפן פענצטער, האָט געזאָגט אסתר־גוטע זיך נישט רירנדיק פון פּלאַץ. יאָסיף האָט ערשט איצט באַמערקט אַז קיין לאָמפּ איז נישטאָ. ער האָט גענומען פון פענצטער אַ גלאָז מיט וואסער אויף וועלכן ס'האָט געשווי־מען אן אייל־רינגעלע. ער האָט געפונען אין קעשענע אַ שוועבעלע, אָנגעצונדן דאָס קאַניצל. אויף די ווענט האָבן זיך באוויזן מאָדנע שאָטנס — דאָס גלאָז איז געווען שמוציק.

— אין ווינקל איז אַ פלעשל, גיס אונטער אביסל בוימל. יאָסיף האָט גע־פאָלגט, שאָטנס זענען געוואָרן ווייניקער. זיי זענען לאַנג געזעסן שווייגנדיקע. צו מאָל געקוקט איינער צום צווייטן יעדער מיט זיינע געדאַנקען. געדאכט האָט זיך אַז מ'איז ערגעץ אויף אַן אנדער וועלט, מע שוועבט ערגעץ אין חלל, מע־זוכט ערגעץ אַן אָנשפּאַר. אָן אַ פאַרוואָס, ווייל וואָס דאַרף מען אים איצט, דעם אָנשפּאַר? צוליב וועמען? פון יענער זייט ווענט האָט זיך געפילט די נאכט — אַ שווארצע נאכט. פון ווייט האָט זיך געהערט האַוקען פון הינט. די פון דאָרף האָבן אָפּגעענטפערט. גוטע איז אויפגעשפּרונגען זיך אָנגעהויבן דרייען איבערן צימערל מיט קעצענע טריט, מיט ברייט צעעפנטע אויגן און מער צישנדיק ווי רעדנדיק:

— וואָס ביסטו געקומען? ווער האָט דיך אהער געטריבן? אנטלויף, אנטלויף וויפל ס'איז צייט! באהאלט זיך! דו הערסט נישט? זיי קומען! זיי קומען שוין ווידער! באהאלט דיך! זי האָט אָנגעהויבן זוכן אַ באהעלטעניש און פלוצעם זיך באטראכט. ניין! נישט ביי מיר! זיי וועלן רייסן שטיקער! וואָס זיצסטו ווי אַ גולם? לויף, לויף! וויפל ס'איז נאָך צייט. שטיקער וועלן זיי רייסן! זי האָט אים אָנגעכאַפּט ביי די לאַצן, אים געטרייסלט מיט אלע אירע כוחות. יאָסיף האָט נישט געענטפערט אויף איר קריזע. ער האָט געוואַרט מיט געדולד זי זאָל זיך באַרואיקן. זי האָט אים אָפּגעלאָזט און זיך קוים געשלעפּט צום בעטל.

— פאַרוואָס בלייבסטו דאָ? האָט ער געפרעגט נאָך אַ צייט.

— כ'וואַרט.

— אויף וועמען וואַרטסטו?

— וואָס הייסט אויף וועמען? אויף וועלוועלען. ער מוז קומען. דו ווייסט דאָך אַז ער מוז קומען. זי האָט אַ שמייכל געטאָן — אַ ביטערע גרימאַסע אַזאַ. דער בליק אַ גלאַנציקער אַ האַלב משוגענער. געדאַכט האָט זיך אַז זי וויל זאָגן: אצינד איז נישטאָ מער קיין קאָנקורענץ, אצינד מוז ער קומען צו מיר. פאַרוואָס

שווייגסטו, יאָסעלע? די רויקייט פון איר פראַגע האָט אים געוווּנדערט. אַזוי האָט געקאָנט פרעגן משה-לייזער און געראָטן איז זי אין איר מאַמען. „גע-ווען אַ שיינע איר מאַמע. אַלע זענען זיי געווען שיינע“, איז אים איינגעפאַלן.

— ער איז פאַרפאַלן געוואָרן...

— דאָס האָב איך שוין געהערט... פאַרפאַלן איז נישטאָ.. אָדער מע גייט אַוועק מיטן רויך, אָדער מע לאָזט איבער אַ שטיין...

— נישטאָ שטיינער וועגן אַלע וואָס גייען אין מלחמה.

— איר האָט זיך אָפּגערעדט.

— ווער מיט וועמען?

— אַלע האָט איר זיך אָפּגערעדט, האָט זי געזאָגט נערוועז.

— ווער זענען אַלע?

— דו ביסט נישט דער ערשטער וואָס קומט. שוין געווען אַנדערע. האָבן זיי געזאָגט דאָס זעלבע.

— ווער איז געווען, האָט ער געפּרוּווט זי באַרויקן מיט אַ פראַגע.

— פאַרשיידענע. היגע. פון אַנדערע ערטער... זיי זענען נישט געקומען ווי דו. אָן אוניפאָרמען, אָן עפּאָלעטן, נישט געוואַרט אויף אַ יום-טוב... געקומען געבליבן אַ שעה און אַוועקגעשפּאַנט. פוסגייער קיין ארץ-ישראל, האָבן זיי גע-זאָגט. אייניקע קיין אַמעריקע, זוכן גליקן...

יאָסיפן איז איינגעפאַלן אַז מע וואָלט זי געדאַרפט צורעדן פאַרלאָזן דאָס פּלאַץ, דאָ בלייבט דער קאַשמאַר אַ שטענדיקער. מע וואָלט זי געדאַרפט אַרויס-רייסן פון דאַנען. וווהין זי מיטנעמען האָט ער נישט געהאַט. דערצו איז זי נישט אַליין זי איז מיט וועלוועלען. נעמען אויף זיך אַזאַ משא איז געווען כמעט אוממעג-לעך.

... יאָסיף דאַווידאָוו איז געווען געניגנ פאַרהאַרטעוועט צו קענען טראַכטן ניכטער אין אַלע באַדינגונגען און אומשטאַנדן. אצינד איז אים נאָך קלאָרער געוואָרן אַז דער וועג איז אַן אויסגעקליבענער, אַז דאָס איז דער איינציקער — דער „ספּעץ-אָטדעל“, דאָס איז די אָפּטיילונג וואָס פאַרמאָגט אַלץ וואָס מע דאַרף, וואָס גיט די מיגלעכקייט צו אָטעמען ווי אַ מענטש, ווי איינער וואָס איז באַשטימט צו געווועלטיקן. אים האָט זיך דערמאָנט אַ שמועס מיט אַ פריץ. גע-שען איז עס אויפן פעלד. געווען די צייט פון שניט. אין יענעם יאָר האָט שמואל-דוד געפּרוּווט זיין מזל מיט תבואה און ער האָט זיך געלאָזט צו דעם פריץ — אַ מיטעלער — ער זאָל מיט אים שליסן אַן אָפּמאַך וועגן אָפּקויפן דאָס גערעטעניש. דער פריץ איז נישט געווען אין דער היים, איז מען געגאַנגען אויפן פעלד. דאָרט

האָבן זיי אים געפונען אין איין העמד, מיט דער קאָסע אין די הענט, פאַרשוויצט. ער האָט געשניטן די תבואה זיך פאַרמעסטנדיק מיט זיינע אַרבעטער. געווען אַ באַקאַנטער דער פריץ. ווען ער האָט זיי דערזען האָט ער נאָך אַ פּאָר שניט געטאָן מיט דער קאָסע, זי אָוועקגעלייגט, געווישט דעם שוויים.

— ביסט געקומען מיטן זון, שמואל דוד? אים באַקענען מיטן פעלד? האָט ער געפרעגט באַוויינזנדיק אַ פול מויל געזונטע ציין.

— צעפירסט די ביינער? שמואל-דוד האָט געשמייכלט באַשיידן.

— כ'האָב ליב דעם שניט. מיט דער קאָסע פאַרשטענדלעך. ס'איז אַ מלכות-דיקע אַרבעט. קומט ,קומט, לאָמיך אייך ווייזן. זאָל זען אויך דיין זון. ער איז יונג און געזונט, אַ שיינער בחור ביי דיר, שמואל-דוד, זאָל ער זען וואָס ס'הייסט שניידן תבואה. ער האָט אַ נעם געטאָן די קאָסע זי אָנגעהויבן פירן פון רעכטס אויף לינקס. דער ווייץ האָט זיך געלייגט אין גלייכע שורות. ער האָט געאָטעמט ריטמיש. אָט, זע! מלכותדיקע אַרבעט, מיט אַ געהויבענעם קאָפּ, מע פילט זיך שטאַרק, מע פילט אַז מע קאָן באַלעבאַטעווען.

דאָס זעלבע געפיל קאָן פאַרשאַפן די „ספּעציעלע אָפּטיילונג“.

קאַיאָר האָט ער פאַרלאָזט משה-לייזערס שטיבל, זיך אָפּגעזעגנט פון אסתר-גוטען מיט גלאַט אַ פּאָר ווערטער און אַוועק צום וואָקזאַל...

דאָ הייבט אָן אַ נייער וועג, אָבער צו וועןפּאַסיאָן אָדער טיטוס וועט ער נישט פירן, ווייל ווי געזאָגט: דאָס צווייטע מאָל איז עס אַ פאַרס...

דריטער טייל

ביידע

* * *

אקדמות... איידער אונדזערע צוויי ביזאיצטיקע העלדן וועלן זיך באגעגענען, ווייל דאָס איז זייער גורל, איז אפשר א יושר צו דערמאנען דאָס פאָלגנדיקע:

— נישט איינער פון די ביזאיצטיקע און פון די ווייטערדיקע נעמען שטאמט נישט פון א באשטימטער ווירקלעכקייט. אויב עמעצן וועט זיך דאכטן אז ס׳איז נוגע אים, מוז ער און דארף וויסן אז קיין שום מחבר קאָן נישט זיין פאראנטוואָרטלעך פאר די שפּיצלעך וואָס דאָס לעבן טוט אָפּ, דער איינציקער שולדיקער איז דאָס לעבן.

— אלץ וואָס איז געשריבן געוואָרן ביז אהער און אויך דאָס ווייטערדיקע איז אויפגעבויט אויפן סמך פון געפונענע פארצייכענונגען און פערזענלעכע ארכיוון. די גרעסטע טייל קאָן פאררעכנט ווערן צו געהירן פארצייכענונגען, דאָס הייסט אזעלכע וואָס קאָנען נאָר איין מאָל אראָפּגעלייענט ווערן, ווייל דאָס צווייטע מאָל זעען זיי נישט אויס ווי דאָס ערשטע — זיי ווערן איבערגעטראכטע. אזעלכע זענען די באשעפענישן און אזעלכע די געהירן. דערביי מוז געזאָגט ווערן אז איינער האָט דווקא יאָ געלאָזט א גרויסע צאָל פארצייכענונגען אויף פאפּירן און פארמעטן ווייל אים האָט זיך געדאכט אז די מיט זיינע מעשים ארויסגערופענע רעאקציעס זענען ווערט זיי זאָלן בלייבן און העלפן דערגרונטעווען דעם מענטשנס נשמה. פאראן אזעלכע וואָס האלטן אז צומאָל איז ער געגאנגען צו ווייט, אזוי ווייט אז די „פאציענטן" האָבן נישט אויסגעהאלטן.

— עפּאָלעטן — מיט אָדער אָן שטערנדלעך — מוז מען נישט אָננעמען. פאראן פאלן ווען מענטשן האָבן זיך פון זיי אָפּגעזאָגט אָנווייזנדיק דערויף אז שפּילן קאָן מען און אפשר מעג מען מיטן איינענעם לעבן, אָבער מיט דעם

לעבן פון אנדערע, איז עס זייער אָפּט — צי מע וויל יאָ, צי מע וויל נישט — א פארברעכן.

— קיינער ווערט דאָ נישט געמשפּט. כאָטש... כאָטש דער זאמלער פון די פארצייכענונגען איז איבערצייגט אז אל תדין האָט דאָס רעכט צו זאָגן נאָר דער וואָס האָט זיך נישט אוועקגעזעצט ביים בית-דין טיש מיט אלע רעכט צו משפּטן אָדער צו שלעפּן מענטשן פארן משפּט. ווען אזא איינער זאָגט אל תדין איז א סימן אז ער טאָר נישט זאָגן ידי לא שפכו...

— ספּעצאָפּטיילונגען האָבן קיינמאָל נישט עקזיסטירט. דאָס איז אן אויס-טראַכטעניש צוליב דעם שפּיל. אָן שפּיל איז נישט צו לעבן אין די שווערסטע מאָמענטן, אין די שווארצסטע תקופות האָט שפּיל געהאָלפן איבערלעבן. אפשר שטאמט פון דאָ האַלב-שווארצער און שווארצער הומאָר.

— אומעטום ווו סע ווערט דערמאָנט אז דאָס ביז אהער און דאָס ווייטער געשריבענע איז אויפן יסוד פון פארצייכענונגען אויף פּאַפּיר, פּארמעט, צי גאָר געקריצט אויף שטיינער אָדער אויף געהירן קנייטשן, איז שווא-ושקר אָדער אין בעסטן פאל נישט מער ווי א סטילפּאַרעם. אויב סע געפינען זיך ביי עמעצן פארצייכענונגען וואָס קאָנען זיין א רמז, א ווונק, אָדער אן אָנצוהערעניש וועגן די געשעענישן וואָס ווערן דאָ איבערדערציילט איז עס נישט מער ווי א צופעליקער צונויפטרעף פאר וועלכן קיינער קאָן אויף זיך נישט נעמען די אחריות. נישט ווייל עמעצער וויל זיך אָפּטרייסלען נייערט ווייל מע קאָן נישט אויסמיידן קרייצוועגן ביי פיר מיליארד מענטשן.

— דאָס ביזאַיצטיקע און דאָס ווייטערע איז נישט מער ווי א פּרווו צו פאר-שטיין. אויך דערפאר איז נישט אָנגעהויבן געוואָרן מיט ביידע אויפמאָל. נאָר מיט יעדן באזונדער.

אפשר וועט א לייענער העלפן פארשטיין.

1. דאָך א סאנקציע

דערמאנט זיך ארקע די ווירקונג וואָס די שטראָף האָט געהאט אויף יאָנעלן קאָן ער נישט באהערשן א ביטערן שמייכל. סע קומט אוים מאָדנע ביז גאָר ווי־אזוי ווערטן קאָנען איבערגעשאצט ווערן כמעט ביז צום פארלירן יעדן זין. ביי פארטיי־וועטעראנען איז א סאנקציע געווען ווי אָפּגעהאקט א האלבן קאָפּ, געבליבן אויפן גאנצן לעבן א נישטגאנצקייט אזא וואָס האָט גענאָגט און גע־קרענקט. ס'האָט געטראָפן אויך מיט אים אין דער צייט ווען ער האָט זיך געפו־נען — ווי דער שטייגער פאר זיי אין יענעם פעריאָד — צוזאַמען מיט יאָנעלן אין א לאגער ערגעץ אויף א ווערסאנט פון די אטלאס־בערג.

אויסטערליש ווי ער האָט קיינמאָל נישט געהאט די נייגעריקייט אויסצוגע־פונען ווו דער ווערסאנט ליגט. אפשר איז ער גערעכט. אזא אונטערנעמונג פאָדערט צייט און געדולד, צווינגט צום אריבערבייגן זיך איבער ביכער, קארטעס, דאָקומענטן, קאָן פארנארן אין שפינגעוועב פון געשיכטע, געאָגראפיע, פאָלק־לאָר גאָט אליין ווייסט אויף וויפל געביטן. ניין, דאָס איז נישט פארא א נאשער. פון די אולעד־נאיל בערג און אולעד־נאיל שבטים וואָס געפינען זיך אין דרום אלזשיר ערגעץ ביי דער סאמע גרענעץ מיט דער סאהארא־מדבר טראָגט ער אסך איינדרוקן און זכרונות און סע ארט אים נישט וואָס ער ווייסט נישט אז יענע בערג הייסן אולעד־נאיל און די מענטשן וואָס בלאָנדזשען אויף זייערע הייכן און אין זייערע טיפענישן טראָגן דעם זעלבן נאָמען. אים איז ליבערשט צו זיצן, אזוי ווי אצינד, און לאָזן די בילדער זאָלן זיך אָפּוויקלען בפסיעה קטנה, פאמעלעך אז מע זאָל קאָנען אָנקוועלן פון יעדן פרט. און אלע זענען אָנגע־נעם ווייל שוין לאנג קאָנסומירטע, ווער ווייסט צי אין דער ווירקלעכקייט וואָלטן זיי נאָך געהאט דעם זעלבן טעם, דעם זעלבן געשמאק ווי יענע אָפּגעריסענע פייג אונטערשפרינגענדיק צו גרייכן די צווייג אויף וועלכער זי האָט געהאנגען א באהאלטענע צווישן בלעטער און א געשיצטע פון קאיאָר האלב־טונקל. ווי קיל

און זים ס׳האָט געקאָנט זיין יענע עטוואָס בלוילעכע נאָך נישט איינגאנצן צייטיקע פרי נאָך א פארבראכטער נאכט אין שאקאלן-געביל גלייך סע וואָלטן וויינען הונדערטער קינדער, ליגנדיק אין דער ציגס שטאלעכל ביי וועלכער דער בעל-הבית האָט צוגענומען א העלפט כדי צו באזעצן אים, ארקען, מיט זיין חבר סאנטיסימאָ פערנאנדאָ, א יונגער אנאדלוז, אויף דער צייט וואָס זיי בויען פאר זיינעטוועגן, פאר דעם וואלד-וועכטער וואָס איז אויך דער בעל-הבית פון שטאלעכל און פון דער ציג, א בריקל איבער א שמאָלער פון שלאקס-רעגנס געגראָבענער טיפקייט, דאָס פערד — אן עכט אראביש-ראסיקעם — זאָל חלילה נישט ברעכן א פוס. דאָס שאקאלן-געביל טראָגט זיך אין א ברייטן האלב-קרייז איבער אומענדלעכע שטחים, פארטראָגט מיט זיך דאָס שטאלעכל מיט דער ציג, מיט דעם לייכט כראָפענדיקן סאנטיסימאָ, רייסט זיך אָפּ פון דער מאמע ערד און שוועבט מיט זיי צוזאמען ווי אין כישוף צו דעם דורך א שפארינגע פינטלענדיקן שטערנדל וואָס וויל נישט שלום מאכן מיטן געדאנק אז די נאכט איז געשענקט געוואָרן צום שלאָפן. ניין, דאָס שטערנדל וויל דווקא פארברענגען און דעם איינציקן וואָכעדיקן האָט עס געפונען נאָר אים, ארקען פון וועלכן סע וויל קיין אויג נישט אראָפּנעמען. שוועבט ער ביז די שאקאלן קומען צום טייכל וואָס פליסט ערגעץ דאָ נישט ווייט, טרינקען, לעשן דעם דאָרטש נאָך א טאָג וואנדערן אין דער וויסטע און זייער געוויין טראָגט זיך ווידער אין א ברייטן האלב-קרייז נאָר אין דער פארקערטער ריכטונג ביז סע הייבט אָן טאָגן און ער מוז וועקן פון שלאָף סאנטיסימאָ פערנאנדאָן מע זאָל אויסנוצן די קילקייט פון די פאָר פרימאָרגן שעהען אויף צו לייגן א פאָר שטיינער דאָס בריקל זאָל א קאפּעלע וואקסן, דער בעל-הבית, דער וואלד-וועכטער, זאָל חלילה נישט זאָגן אז זיי פוילענצן און זיי צוריק אָפּשיקן אין לאגער. דעמלט האָט ער אָפּגעריסן די נישט צייטיקע פייג, זיך געקוויקט מיט איר פרישקייט און זיסקייט און א מינוט געמיינט אז ער איז אין סאמע גן-עדן און נערט זיך אזוי ווי רבי צדוק ווען ער האָט נאָך פארבראכט אויף די בערג ארום ירושלים...

אן ענלעכן טעם האָט געהאט די ציגענע מילך וואָס ס׳האָט אים אונטערגעטראָגן אן אראבער מיט א רויטער באָרד און געשען איז עס אזוי אומגעריכט אז ס׳האָט זיך אים געדאכט אז די מעשה מיטן מן איז נישט נאָר אמת, נייערט אָט באלד וועט זי זיך איבערחזרן. געשען איז עס אזוי: אינדערפרי, ער קנייט די ליים, פערנאנדאָ דרייט זיך ווי א מאלפּע אין שטייג, שרייט פון צייט צו צייט גיכער, גיכער אָט באלד וועט אונדז די זון פריטשמעליען, דאָס מאכט ער אזוי חוזק פון ארקעס נישטרירעוודיקייט — אין פארגלייך מיט פערנאנדאָן זענען אלע נישט רירעוודיקע ווייל ער, דער אנדאלוז, איז קוועקזילבער — באוווייזט

זיך פון ווייטנס דער אראבער מיט דער רויטער באָרד. ער גייט פּאַמעלעך און דאָס איז אויפפאלנד ווייל געוויינטלעך שפּאַנט ער אזוי גיך אז מע קאָן זאָגן שטענדיק לויפט ער, אָבער דאָס מאָל איז עס נישט אזוי, ער שפּאַנט פּאַמעלעך, מלכותדיק, מיט א באזונדערער ווערדע גלייך ער וואָלט זיך גרייטן צו דער תפילה של שחרית, צום דינען זיין איינציקן און אלמעכטיקן אין די ערשטע שעהען פון טאָג. פערנאנדאָ קוקט מיט חוזק — אויף אלעס קוקט ער מיט אביסעלע חוזק און צווייפל, אפשר ווייל ער איז א סאנטיסימאָ — און גיט א וואָרף: דיינער א חסיד. דער אראבער קומט נענטער, קוקט נישט צו פערנאנדאָן — דער ערנסט איז א צו פייערלעכער אים צו לאָזן פארשוועכן פון א חוזק-שמייכל, ער מיידט אים אויס, פערנאנדאָ טאָר נישט טיילנעמען אין דעם וואָס וועט געשען, דאָס איז אן ענין וואָס גייט אָן נאָר זיי ביידע. ווען ער קומט צו גאָר נאָענט פון ארקען בויגט ער זיך צו אים גלייך ער וואָלט וועלן נעמען דאָס רידל פון זיין האנט און פרעגט: אכמעד איז נאָך נישט געקומען, כאָטש ער זעט אז אכמער — פערנאנדאָס צווייטער געהילף — איז נישטאָ און ווייסט אז קיינמאָל קומט ער נישט אזוי פרי. און ווען ארקע ענטפערט: ליא, דאָס וואָס דארף הייסן ,ניין, ער איז נישטאָ, נעמט ער ארויס פון א קעשענע וואָס געפינט זיך ערגעץ אונטער זיין לאנג העמד א קליין פלעשעלע ציגן-מילך און זאָגט: טרינק, ס'איז געזונט, און שוין איז ער אוועק דאָס מאָל מיט גיכע טריט ווייל ער ווייסט נישט צי ארקע קאָן אָפּדאנקען אויף זיין לשון, אָדער ער ווייסט באשייד אז ער קען דאָס נישט און פארשעמען אים וויל ער נישט. פערנאנדאָ סאנטיסימאָ בלייבט א רגע געפּלעפט, ער קומט תיכף צו זיך און מיט א געלעכטער וואָס הילכט אָפּ אין די בערג און נאָך ווייטער ביז דעם גרויסן מידבר, א געלעכטער וואָס שרעקט ארקען ביז גאָר ווייל אויב דער אראבער מיט דער רויטער באָרד וועט דאָס הערן און וועט מיינען אז דאָס געלעכטער איז גאָר אויף זיין חשבון קאָן ווערן גאָרנישט פריילעך, ער איז ביי זיך א בכבודיקער, האָט און היט זיין ווערדע, טראָגט נישט איבער קיין באליידיקונג און אויב ער וועט זיך פילן באליידיקט איז פערנאנדאָן נישט מקנא צו זיין — מעסערס ווארפט דער אראבער מיט דער רויטער באָרד אין פינטל אריין זיכערער אייגער פערנאנדאָ. דערצו איז עס נישט געקומען, אָבער פערנאנדאָ האָט נישט מוותר געווען ביז ער האָט נישט געזאָגט: דאָס מוז זיין איינער פון דיינע קוואל-חסידים.

דער קוואל איז ארקעס א באזונדער פארברענגעניש. אין די מיטאָג שעהען, ווען די זון לאָזט אפילו קיין שלאנג אָדער יאשטשערקע נישט פארלאָזן דעם שאָטן ווייל ס'איז געגוג פרוון אריבערגיין דעם וועג אז די געבליטן זאָלן אויפקאָכן און די הויט זאָל פּלאצן, ליגט פערנאנדאָ אין שטאלעכל דאָרט זעט אים

אוים קילער און ארקע זיצט ביים קוואל אין שאָטן פון א בוים און ארום אים א טשאטע אראבער. די אייזלען מיט די לאָגלען רוען אביסל ווייטער צווישן די ביימלעך. זיי ווארטן דער קוואל זאָל געעפנט ווערן — פון דעם זעלבן וואלד-וועכטער פאר וועלכן פערנאנדאָ מיט אים בויען דאָס בריקל, ווייל דער קוואל איז אין זיין רשות — זיי זאָלן אָנפילן די לאָגלען און זיך לאָזן אהיים ווען די זון וועט נייגן צו מערב. ביז דעמלט הערן זיי אוים נייעסן פון ארקען: ער דערציילט מיט דער הילף פון צוויי און א האלב ווערטער אז אויף דער וועלט גייט א שרעקלעכע מלחמה, ווי שרעקלעך און מערדעריש זי איז וועט ער זיך דערוויסן שפּעטער, אָבער אים איז קלאָר אז ווי באלד מלחמה קאָן זי אנדערש נישט זיין ווי שרעקלעך און מערדעריש און זיי, די טשאטע אראבער גאפן פון נייעס כאָטש די מלחמה גייט שוין אויפן דריטן אָדער פערטן יאָר. צווישן זיינע צוהערער געפינט זיך אויך דער אראבער מיט דער רויטער באָרד און ער איז דער איינציקער וועלכער פארשטייט אלץ וואָס ארקע זאָגט אָדער וויל זאָגן. אז ס'איז אזוי קאָן ארקע שווערן ווייל די גאנצע צייט וואָס ער פּרוווט רעדן שאָקלט דער אראבער צו מיטן קאָפּ ווי איינער רעדט: יאָ, אזוי איז עס, אזוי איז עס...

נאָך צוויי וואָכן ארבעט ביים וואלד-וועכטער האָבן זיי זיך אומגעקערט אין לאגער. ביים טויער האָט אויף ארקען געווארט יאָנעל און דאָס ערשטע וואָס ער האָט געזאָגט איז געווען: „סע ווארט אויף דיר א סורפּריז“.

עמעצער זאָל געווען זאָגן אז ווען פערנאנדאָ איז געשיקט געוואָרן ארבעטן ביים וואלד-וועכטער, זאָל ארקע געוועזן בעטן אז אלס געהילף זאָל ער נעמען דווקא אים. און אזויווי וויכטיק איז נישט דאָס וואָס געשעט נאָר דאָס וואָס מע זאָגט האָט מען דערווייל ארקען סוספּענדירט אָדער פארהאנגען — א סאנקציע אזא וואָס איז געווען גילטיק אין יענע צייטן. דאָס האָט איינגטלעך געדארפט זיין ווייניקער ווי א סאנקציע ווייל דער פּסק-דין איז נאָך נישט באשטימט געוואָרן, ער איז אָפּגעלייגט ביז מע וועט זיך פאנאנדערקלויבן, די אימפּליקאציעס זענען אָבער געווען ערגערע. מיט א פארטיק סאנקציאָנירטן ווייסט מען אין וואָס סע גייט און מע באשטימט אזוי און אזוי — א פאָרוווּרף צי גאָר אן אזהרה, א וואָרנונג הייסט עס. ביידע שווערפאליקע ווייל מע פילט זיך מיט א פלעק, עלעהיי מיט א געלן שטערן איינער צווישן הונדערטער אָן. פארהאנגען קומט מען זיך גופא אוים ווי אין א באלון. זיך אויפגעהויבן ביז א געוויסער הייך, אראָפּגעווארפן אלע געוויכטן די לופט רעגולאטאָרן האָבן זיך פארהאקט און — נישט ארויף און נישט אראָפּ. די אטמאָספער איז אומבאוועגלעך כאָטש העגג אייביק אויף דעם זעלבן פּלאַץ. א וועלט קוקט מיט רחמנות אָבער פון ווייטנס. אזוי איז עס אויך אין פאל פון סוספּענדירן מע קוקט מער פון ווייטנס איידער ביי א

קלאָרער סאנקציע — מע קאָן דאָך נישט וויסן וואָס סע וועט זיין. אָנגעהאַלטן האָט עס נישט מער ווי א חודש נאָך וועלכן מ'האָט אים געמאָלדן אז די זאַך איז אויפגעקלערט געוואָרן און איינציייטיק צוויסן געגעבן אז ער, ארקע, דאַרף נישט דערמאנען וועגן דעם אין די אויטאָביאָגראפיעס. פארוואָס אויטאָביאָגראפיעס און נישט אויטאָביטגראפיע, האָט ער נישט געוווסט און נישט געפרעגט, ער האָט געהאַלטן אז דאָס איז דער געוויינטלעכער גרייז פון פארפּלאָנטערן דעם מערצאָל מיטן איינצאָל, האָט זיך ארויסגעוויזן אז גערעכט איז געווען דער וואָס האָט אים איבערגעגעבן דעם באשלוס ווייל א מער עקספּערימענטירטער אין פּאָליטיק און פּאָליטישע אָרגאניזאציעס. ארקע האָט דאָס דווקא יאָ דערמאנט (ער האָט זיך אָנגעהויבן רעכענען צווישן די עקספּערימענטירטע). ווען מ'האָט געפרעגט פארוואָס ער שרייבט וועגן זאכן וועלכע מ'האָט באשלאָסן נישט צו דערמאָנען, האָט עס אים דאָס ערשטע מאָל געוווּנדערט און ער האָט געענטפערט אז ער איז נישט דער איינציקער וואָס ווייסט דערפון, אזוי מיידט מען אוים אָנקעטן און נאָכפרעגענישן. דאָס צווייטע מאָל איז דער ענטפער געווען א מער פשוטער: אויב איין מאָל געשריבן, קומט שוין אוים צו שרייבן. דער אמת איז אז געשריבן האָט ער ווייל ער האָט דאָס געהאַלטן אלס א שווערע סאנקציע וואָס האָט אים געקאָסט א סך נערוון און קלעמענישן. אצינד איז עס אנדערש. דאָס הייסט נישט ביי אלע. ביי די וועטעראנען איז עס געבליבן ווי געווען — מיט נאָנעניש און קרענק, נישט אזוי ביים ייִנגערן דור. זיין לאָגיק איז א רעאליסטישע — אויב סע זענען פאראן סטאטוטן מוזן זיי פאַרזען אויך סאנקציעס און ווײַבאלד זיי זענען פאָרגעזען הייסט עס אז מע מוז זיי אויך באקומען...

יאָנעל האָט געהערט צו די וועטעראנען אזוי אז די סאנקציע האָט אים זייער געטראָפן און האָט געלייגט איר שטעמפּל אויף זיין ווייטערדיקער עקסיסטענץ. דער הויפּט רעזולטאט איז אפשר געווען וואָס ער האָט פארלוירן פון זיין זיכערקייט, האָט אָנגעהויבן צווייפלען אין זיין שטענדיקער גערעכטיקייט. גערופן האָבן אים די זעלבע וואָס דאָס ערשטע מאָל, יענע וועלכע האָבן באקומען דעם אויפטראָג צו דערליידיקן די מעשה מיט מאריאם בריוו. פאר דער צייט האָט ער חתונה געהאט און געפירט, ווי ס'האָט אויסגעזען, א שיין פאמיליע לעבן ווי סע פּאסט פאר מענטשן מיט א פאראנטוואָרטלעכקייט וואָס שטעלט זיי אוים דער עפנטלעכקייט. אזוי אז וועגן דעם איז נישט געווען וואָס צו רעדן. זייער אויפגאבע איז גיכער באשטאנען פון מעלדן יאָנעלן די סאנקציע אויף אזא אופן אז ער זאָל בלייבן איבערצייגט נישט נאָר אין איר ריכטיקייט נאָר אין דעם אז מ'איז אנטקעגנגעקומען זיין אייגענעם ווילן און ער זאָל פון דעם גאנצן געשעעניש ארוים א געשטארקטער. געמאָלדן האָבן אים צוויי, איינער אן עלטערער, א ווע-

טעראַן ווי ער, און איינער אַ יונגער וועלכער וועט דאַרפן איבערנעמען אין אַ טאָג דעם שטאַפּעט און פירן ווייטער די אַרבעט וואָס באַשטייט הויפּטזאַכלעך פון היטן די פּרינציפּן און די זויבערקייט אין די אייגענע רייען. גערעדט האָט דער וועטעראַן, נאָענט, חבריש, פריינדלעך כמעט פּאָטערלעך און אייניצייטיק קלאָר, מיט געקליבענע ווערטער. מיט פּרינציפּיעלער קפּדנות נישט לאָזנדיק זיך פאַרבלאָנדזשען אין סענטימענטאַליזמען, אין לאַקריץ־זיסלעכקייט וואָס קאָן דערפירן צו אָפּאָרטוניזם.

— חבר יאָנעל, האָט ער אָנגעהויבן און זיין בליק איז געווען אַי שאַרף אַי נאָסלעך־טריי, חבר יאָנעל, אוודאי ביסטו באַגאַנגען אַ פעלער און פאַר יעדן פאַלשן טריט מוז מען צאָלן. ווער ווייסט דאָס בעסער פון אונדז פּאָליטאַרבעטער און נישט נאָר די אַלטע גוואַרדיע, ווייל טריי זיין דער באַוועגונג קאָן נישט זיין און בלייבן אונדזער מאָנאָפּאָל, דאָס מוז איבערגעגעבן ווערן און סע ווערט איבערגעגעבן מיט גרויס דערפאָלג די קומענדיקע דורות. צו אונדזער פאַרגעניגן קאָנען מיר זען אַז דער צוווקס איז אַי קאָמבאַטיוו אַי אַזעלכער וועלכן ס'איז צום האַרצן די ביז איצט געזאַמלטע פּראַקטיק. מיר וועלן טאָן אַלץ אַז אַזוי זאָל עס זיין אויך ווייטער. אָבער וועגן דעם האָבן מיר נישט וואָס צו רעדן דו ווייסט עס פּונקט אַזוי ווי מיר און מיר קלייבן זיך נישט פאַרקויפן דעם גערטנער ציבעלעס, האָט ער זיך געוויצלט כדי דער שמועס זאָל באמת זיין אַ פריינדלעכער. וואָס באַלאַנגט דעם פון דיר באַגאַנגענעם פעלער האָסטו אָנגענומען די געהעריקע מיטלען, ווי סע פּאַסט פאַר אַ וועטעראַן, כדי צו פאַרריכטן דיין גרייז און מיר ווייסן אַז האָסט עס געטאָן מיט דער גאַנצער איבערגעגעבנקייט אַזויווי האָסט נישט איין מאָל באַוויזן אַז ביסט אימשטאַנד. קיין סאַנקציע וועלן מיר דיר נישט געבן, דאָס הייסט איינע פון די וועלכע זענען פאָרגעזען אין די סטאַטוטן. ס'איז נישט מער דער פאַל אַז אין דיינע פּערזענלעכע דאָקומענטן זאָל פיגורירן אַ פאַרשריבענע סאַנקציע. אָבער בכדי סע זאָל פאַר דיר זיין אַ לעקציע אָדער בעסער געזאָגט כדי דו זאָלסט זיך נאָכאַמאָל איבערצייגן אַז די פאָדערונגען וואָס ווערן געשטעלט פאַר יעדן מיטגליד זענען אומבייטעוודיקע, וועט לויט אונדזער מיינונג און מיר זענען אייבערצייגט אַז אויך לויט דיין מיינונג — דאָ האָט ער זיך אַ רגע אָפּגעשטעלט, געוואָרפן אַ בליק צום צווייטן, צום יונגערן וועלכער האָט באַוווּנדערט נישט אַזוי די לאָגיק ווי דעם אויפבוי פון דער אַרגומענטאַציע — אויך לויט דיין מיינונג זיין יושרדיק זאָלסט בייטן דאָס אַרבעטס־פּלאַץ. דיר דאַרפן מיר נישט אויפקלערן אַז יעדע אַרבעט איז צום אַלעם ערשטן אַ פּאָליטישע און דערמיט אַליין באַזונדערס וויכטיק. יעדע אַרבעט באַקומט דאָך איר אמתן תיקון ערשט דאַן ווען איר פּאָליטישע ווערט

באווייזט זיך מיטן גאנצן פארנעם. ער האָט א לייכטן הוסט געטאָן דאָס וואָס האָט אָנגעזאָגט אז די פאָררעדע איז צו ענדע, אז די קאָנקרעטע זייט פון שמועס קומט ערשט איצט און יאָנעל איז געוואָרן אויפמערקזאמער. אזויווי סע ווערט געשאפן א נייע וויכטיקע אָפּטיילונג צום באקעמפן די דם־שונאים פון ארבעטער־קלאס און פון אונדזערע שטרעבונגען צו גיסן א פעסטן יסוד פאר א געזעלשאפט אזויווי די מענטשהייט חלומט שוין זינט יאָרהונדערטער איז באשטימט געוואָרן זאָלסט זיין איינער פון די אָרגאניזאטאָרן פון דער אָפּטיילונג.

אלע דריי זענען געווען איבערציינגט אז יאָנעל האָט געענטפערט אזויווי סע דארף ענטפערן א דיסציפּלינירטער קעמפער, קיין רגע נישט געצווייפלט אין דער אָביעקטיווקייט פון די אויסגעלייגטע ארגומענטן און געזאָגט קורץ: יאָ, אזוי איז עס. יאָנעל וועט זיין דער איינציקער וואָס וועט שפּעטער אָנהייבן צווייפלען צי ער האָט באמת ארויסגערעדט די ווערטער, צי איז עס נישט אמאָל געווען דער עכאָ פון ענטפער אויף וועלכן מ׳האָט געוואַרט אָבער ארויסגערעדט בקול־רם האָט אים קיינער נישט. אין זיין פאָרשטעלונג האָט יענע באגעגעניש וואָס האָט געשפּילט א גרויסע ראָלע אין דער אָפּוויקלונג פון זיינע וויטערדיקע טעטיקייטן אָנגעהויבן אויסזען א שאָטנדיקע, א פאנטאָמאטישע. אָבער דאָס וועט זיין א סך שפּעטער. דערווייל האָט ער זיך געיאָוועט אהין וווהין מ׳האָט אים געהייסן.

געווען איז עס פרילינג. די הויפּטשטאָט האָט זיך געבאָרן אין זון און אין גרינס. אן אויסגעשפּרייטע אין משך פון פינעף יאָרהונדערטער אין סאמע צענטער פון א רייכן, פרוכטבארן, שווארצערדיקן סטעפּ האָט זי נאָך געטראָגן די שפּורן פון פריצישע הייף און די ארום זיי אָנגעהויפטע דערפער אין וועלכע ס׳האָבן געלעבט לייבאייגענע. פון איין שלאָס צום צווייטן פירן שמאָלע געסלעך מיט איינשטאָקיקע שטיבלעך אויפגעגעסענע פון צייט. יאָנעל איז געגאנגען איבער גאסן און געסלעך מיטן געפיל פון א גאסט. לאנגע יאָרן האָט ער געפעלט פון שטאָט און זינט ער איז צוריקגעקומען נישט געפונען קיין צייט וועגן א שפּאציר לשם שפּאציר — הנאה האָבן פון די גאסן אויף וועלכע ער איז געוואקסן און האָט געלעבט אלס ציין־טעכניקער. „ס׳איז געווען שיין” האָט ער זיך דערמאנט. לעבן אים האָט אויף א רגע אויסגעוואקסן ריטא. ער האָט געטראַכט אז סע וואָלט געווען כדאי זי אויפזוכן און תיכף מוותר געווען. ניין, אצינד וועט ער זי נישט זוכן. פאר דער צייט וואָס ער האָט געפעלט פון שטאָט האָט ער אָנגעזאמלט א נייע עקספּעריענץ און ווייסט אז זיך באגעגענען מיט ריטאן קאָן פארשאפן נאָר קאָפּווייטיק, קאָן קאָמפּליצירן זיין לאגע סיי אין דער פאמיליע סיי אין דער אָרגא־

ניזאציע. ער איז אָנגעקומען צום זיצאָרט פון דער נייער אָפּטיילונג וועגן וועלכער מ׳האָט אים געזאָגט אז זי ווערט איצט געשאפן. איבערראַשט האָט אים דאָס הויז. אין א זייט פון די הויפּט גאסן מיט גראָבע אייזנס באגראטעטע פענצטער, א שווערע דעמבענע טיר מיט א גרויסער קליאמקע. קיין שומר זעט מען נישט. אין מאָמענט ווען ער האָט געוואָלט בארירן די קליאמקע איז אויסגעוואקסן א געזונטער בחור. ער האָט געזאָגט אז מע ווארט אויף אים. דער שומר איז פארשוווּנדן אויף דער אנדערער זייט טיר און ס׳האָט נישט געדויערט מער ווי עטלעכע סעקונדן האָט ער געעפנט די טיר ברייטער ווי ווען ער איז אריין, עטוואָס אונטערטעניק געמאכט פּלאַץ דעם גאכט. אינעווייניק איז אַלץ געווען קאזיאָנע-גרוי. אהער איז דער פרילינג נישט אריין. אָפּגענוצטע טישן און בענק, א קאכל-הרובע, א צווייפארביקע מיט פיגורן האָט אויסגעזען עלנט. געבליבן פון די ערשטע בעלי-בתים וועלכע האָבן געבויט דאָס הויז מיטן געדאנק צו וווינען אין דעם ביז העט און דער העט איז געקומען גיכער ווי זיי האָבן דערווארט, און אנדערש.

יאָנעל האָט געעפנט די אָנגעוויזענע טיר. א ליכטיק גערוימער קאנטאָר, הינטער א דעמבענעם ברייטן שרייב-טיש און צוויי לעדערנע שטולן איז געזעסן א באקאנט פּנים. זיי זענען ביידע געבליבן א רגע אין פארלעגנהייט. דער שעף — אביסעלע העכער ווי מיטלוווּקסיק, מיט שיטערע בלאָנדע האָר, גרוילעכע עטוואָס מוטנע אויגן, א לאנגע פארשפּיצטע נאָז, נארעוויכטע אויערן וואָס פרוון זיך אָפּרייסן פון שארבן — האָט זיך אויפגעהויבן און איז אים אנטקעגנגעקומען געגעבן א קאלטע האנט און געבעטן זיצן. ער האָט זיך אוועקגעזעצט אויפן צווייטן שטול — דער שמועס דארף זיין א נאָענטער, אן אויפריכטיקער. זיי האָבן זיך א פּאָר מאָל איבערגעקוקט שווייגנדיק, באטראכט דאָס צימער. אויך דער שעף האָט געפירט דעם בליק איבער דער רייך דעקאָרירטער כטעליע, איבער די הויכע ווענט און ברייטע מאסיווע פענצטער. אים איז ביז איצט נישט אויסגעקומען זיך צו באגעגענען אין זיין גערוימער קאָנטאָרע מיט וועטעראנען. מיט אזעלכע האָט דער שמועס געמוזט אָנהייבן מיט: „וואָס זאָגסטו? סוף כל סוף!“ ער האָט אָבער נישט דערווארט אז דאָס וועט זיין דער וועטעראן וואָס ווערט געשיקט אהער. זיין נאָמען איז אים נישט געווען באקאנט. אצינד האָט ער אים דערקענט און זייער באקאנטשאפט האָט דערמאנט אין אן אינגאנצן נישט אָנגענעמען מאָמענט.

אין די סאמע לעצטע וואָכן איידער דאָס לאנד האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דער מיט פיר יאָר פריער אָנגעהאנגענער קאָאליציע מיט היטלער-דייטשלאנד, האָט זיך יאָנעל געפונען אין א פארטיזאנען גרופּע אין די בערג. די פארטיזאנען

האָבן געוואָלט פאַרשטאַרקן זייער טעטיקייט, האָבן אָבער געפעלט מיטלען. זיי האָבן גערעכנט אז מיט אביסל מער געווער און נאָך עטלעכע מענטשן וועלן זיי קאָנען אויפטאָן פיל מער, אדורכפירן אונטערנעמונגען וועלכע זאָלן האָבן אַן אָפּקלאַנג אין דער באַפעלקערונג. לויט זייער מיינונג וואָלטן אזעלכע אונטערנעמונגען געבראַכט א גרויסן צושטייער צום צעשטערן פיינטלעכע עשאַלאָנען און איינציייטיק שאַפן מער פּאָפּולאַריטעט זייער פּאַרטיי. יאָנעל איז דעלעגירט געוואָרן איבערצושמועסן דער פּאַרטיזאַנען-גרופּעס פּלענער מיט די העכערע אינסטאַנצן און שמועסן איז אים אויסגעקומען מיט דעם זעלבן וואָס זיצט אַצינד אַנטקעגן אים אלס שעף פון דער ספּעציעלער אָפּטיילונג. דעמלט איז דער שמועס געוואָרן א פּיינלעכער. מיגלעך אז שאַני — דאָס איז צו יענער צייט געווען זיין נאָמען — זאָל געווען האָבן אַרגומענטן וועלכע ער האָט נישט געקאָנט אויסלייגן אָדער נישט געפילט די נויטיקייט זיי „אויסצופּלוידערן‟ פאַר יעדן איינעם. ער האָט אָפּגעשטויסן דעם פּלאַן און ווען יאָנעל איז צוגעשטאַנען האָט שאַני, אויף פּטור צו ווערן, א זאָג געטאָן: „נישט אויף אייער הייפּעלע היץ-קעפּ שטייט די וועלט‟. באַצייכענען זיינע חברים אלס היץ-קעפּ האָט יאָנעלן ארויסגעבראַכט פון די כלים, ער האָט נישט קיין סך געטראַכט און א וואָרף געטאָן: „אָפּאָרטוניכט!‟ יאָנעל האָט תיכף חרטה געקריגן, אָפּאָרטוניכט איז צו יענע צייטן געווען כמעט דאָס זעלבע ווי פאַררעטער. דאָס וואָרט איז אָבער געפאַלן און צווישן זיי האָט זיך אויפגעהויבן א וואַנט. יאָנעל האָט נישט געהאַט פון וואַנען צו וויסן אז אויב פאַר יעדן רעוואָלוציאָנער איז אזא כאַראַקטעריכטיק גלייך מיט א מעסער אין האַרץ איז עס פאַר שאַנין נאָך ערגער ווי מע וואָלט זאָגן „א מעסער אין האַרץ נאָך הינטערום‟.

ווען ער האָט זיך באַגעגנט מיט דער „באַוועגונג‟ איז שאַני געווען א שניידער-יינגל אין וואַרשטאַט ווו ס'האָבן געאַרבעט א צענדליק אַרבעטער אָדער געזעלן ווי מע פלעג זאָגן אין יענער געגנט. אזא וואַרשטאַט איז פאַר א מיטעלער פּראָווינץ-שטאָט געווען כמעט דאָס זעלבע ווי א פאַבריק וואָס מוז פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן אַרבעטער-פעסטונג. די פּראָפּ-פּאַראַיינען איז געלונגען צו אָרגאַניזירן די פּאָר אַרבעטער און שאַני האָט אָנגעהויבן באַזוכן דעם אַרבעטער-קלוב. כאָטש אָדער ווייל א שוויגער און א זייטיקער האָט ער זיך געוואָרפן אין די אויגן. אפשר טאַקע צוליב זיין שווייגן. באַמערקט האָט אים איינער פון די סאַמע לינקע וועלכער האָט געפירט זיין פּאַראַלעלע טעטיקייט אינערהאַלב די סינדיקאַטן. שאַנין איז דער מענטש געפעלן און ער האָט אָנגעהויבן אויספּולן אייניקע אויפגאַבעס. נאָך א צייט איז באַשטימט געוואָרן מע זאָל אים שיקן

אין א שול ווו ער זאָל זיך אָנאייגענען די עלעמענטאַרע באַגריפן וועגן ארבעטער-קלאַס און ארבעטער-באַוועגונג. דאָ איז אָבער געשען דאָס פּאַרקערטע ווי דאָס וואָס מ'האָט פון אים דערוואַרט. צוריקגעקומען איז אַן אַנדער שאָני. ער איז ביי זיך געוואָרן א פּאַרשוין, א מענטש מיט אן אנדער ווערט וואָס קאָן נישט און טאָר זיך נישט גלייכן מיט אַלע אַנדערע. זיין גורל איז אַזא וואָס פאָדערט פון אים ער זאָל זיך שאַנעווען, ווייל ער געהערט צו די קאַדרן, צו די אויסגעקליבענע וואָס דאַרפן זיך אַליין און אויך די געזעלשאַפט דאַרף זיי האַלטן אין כבוד, זיי היטן ווי א טייערן אוצר. ער האָט געעפנט א קליין וואַרשטאַטל, געאַרבעט שניידעריי און געמיטן די אַמאָליקע חברים. אַזוי ביז דער וואָס איז פאַר אים געווען ערב ווען מ'האָט אים געשיקט אויף די קורסן — און דערצו אין אויסלאַנד — האָט זיך באַוויזן אויף דער טיר פון זיין בידנעם וואַרשטאַטל. שאָני איז געבליבן פאַרליגן ביז גאָר. ער האָט געוווּסט אַז דאָס מאָל וועט ער נישט קאָנען אָפּקומען מיט פאַרענטפערן זיך אַזויווי ער האָט געטאָן מיט אַנדערע ביז איצט. דער גאַראַנט האָט נישט געוואַרט ער זאָל אים בעטן און האָט זיך צוגעזעצט — עלעהיי א מידער — אויף איינעם פון די צוויי בענקלעך וואָס זענען געווען באַשטימט פאַר קליענטן. שאָני האָט געשוויגן. דאָס מאָל נישט ווייל א שוויגער נאָר ווייל אים האָט זיך געדאַכט אַז דאָס שווייגן קאָן אים שיצן פון אָנגריף, אַז מיט שווייגן וועט ער זיך אפשר אַרויסדרייען, אָפּליגן.

— אַזוי גאָר, האָט זיך גלייך ווי באַגייכטערט זיין ערב, זע נאָר, אַן אַטעליע, א בעל-הבית פאַר זיך! געלייזט אַלע סאָציאַלע פּראָגעם. אַזוי יאָ! זיך פאַרבאַלעבייסלט און פאַרגעסן פון וואַנען מע שטאַמט. פאַרדינט מען עפּעס?

שאָני האָט געשוויגן.

— פאַר דער משפּחה איז גענוג? צי ס'איז נאָך אַלץ ווי די יאָרן? ווער איז צופרידן און ווער איז אומצופרידן? מסתמא איז די מאַמע יאָ צופרידן. דו טשעפּעסט קיינעם נישט וועט דיך קיינער נישט טשעפּען. כ'צווייפל צי זי איז צופרידן. מיר דאַכט אַז ניכער נישט.

שאָני האָט געשוויגן.

— מיינסט דאָך אוודאי אַז כ'וועל מיר אויסשפּייען מיט דיר די לונגען? האָסט א טעות, כ'האָב נישט בדעה. הער דיך איין מיט קאָפּ, די פּאָר ווערטער וואָס דו האָסט דאָרט אויסגעלערנט אויף אויסנווייניק טויגן צו גאָרנישט ווען מע בלייבט זיצן ביים ניי-מאַשין און מע וואַרט די צייט זאָל קומען. דיר איז איינגעפאַלן אַז ביסט געוואָרן א וואַזשנער פּאַרשוין, ס'איז מיר א ווונדער וואָס האָסט נאָך ביז איצט נישט געפרעגט צי איז מיר עמעצער נישט נאָכגעגאַנגען ווייל כ'וואָלט דיך געקאָנט קאָמפּראָמיטירן. (שאָני האָט דווקא יאָ געטראַכט אָבער געפרעגט האָט ער נישט ווייל געהאָפּט דאָס שווייגן זאָל אים ראַטעווען). זאָלסטו

וויסן אז קאָמפּראָמיטירן א בידנע שניידערל וואָס באהאלט זיך אין א נאָך בידנערן מישטיינס געזאָגטן אטעליע, ווארט סע זאל קומען די צייט ווען מע וועט אים נעמען, אוועקזעצן אויף א שטול און דערצו א לעדערנעם און זיך צו אים ביקן, אזא איינעם קאָן מען נישט קאָמפּראָמיטירן אפילו ווען מע וויל. קיינער דארף אים נישט. איינס וווּנדערט מיך יאָ, וויאזוי האָב איך מיר נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון אָנהויב אז הינטער דיין שווייגן און זיך רייבן ביי די ווענט באהאלט זיך א מיאוסער אָפּאָרטוניסט. אָפּגעזאָגט, האָט זיך דער שניידער-ערב — א מענטש איבער די מיטעלע יאָרן מיט א קוים פּראָמינענט בייכל, מיט שווארצע קוים גרוילעכע וואָנצעס, פון זשילעט-קעשענע הענגט שטענדיק אן אייזערנער ברעלאָק פון אן אלטן „ראָסקאָפּ“, א מתנה פון אן אייזנבאנער וואָס איז ארוים אויף פּענסיע — האָט ער זיך אויפגעהויבן און זיך געלאָזט צו דער טיר. די פּאָר טריט האָבן געדויערט אביסעלע מער ווי ס'איז נויטיק צום פארלאָזן דעם ווארשטאט. ער האָט אויף אזא אופן געגעבן צייט זיין האָפענונג אז ער האָט זיך דאָך נישט אינגאנצן אָפּגענארט.

שאָני ווידער, וועלכער האָט אין דעם יאָר וואָס ער האָט פארבראכט אין שול זיך דערוווּסט אויך אייניקע זאכן וועגן און פון דער געשיכטע האָט געוווּסט אז דאָס לעצטע וואָרט הייסט כמעט ווי פארמשפּט צו טויט. זיין אלטער פריינד האָט געטראָפן אין סאמע פּינטעלע. אזעלכע זענען באמת געווען זיינע געדאנקען. אויב נישט דער מיטן שטול, אָבער איבערווארטן ביז סע וועט נישט סטראשען קיין שום סכנה, האָט ער יאָ געטראכט. אז די וואָס ווארטן ריזיקירן צו בלייבן אין גאנצן אויסער דעם וואָגן האָט ער אויך געוווּסט, אָבער נישט דאָס האָט אים באוויגן צו פארלאָזן דאָס שווייגן ווי דאָס לעצטע וואָרט. גענוג מע זאָל עס א לאָז טאָן אויף זיין חשבון צווישן די ארבעטער און ער בלייבט באמת א בידנע באלעבייסל און ווער ווייסט צי אפילו דאָס. סע וואָלט נישט מער אויסגעזען אז זיין אָפּזונדערן זיך איז אויף א צייט נאָר א צוגאנג, אן אָנשויאונג, א פארברעכן. אזוי ווייט האָט ער נישט געגרייכט, דאָס בשום אופן נישט, דאָס טאָר מען נישט צולאָזן. איידער דער גאראנט האָט באַרירט די קליאמקע — אפשר ווען ער זאָל געווען בארירן וואָלט געוואָרן צו שפּעט, אפשר וואָלט עס זיך געווען געענדיקט מיט א שפּיי, און שאָנים קאריערע אין דער באוועגונג וואָלט געווען גענומען אן ענדע — האָט שאָני כמעט אויסגעשריגן:

— שטיי א רגע, מעשטערע!

אן אמתער בעל-מלאכה האָט שטענדיק א שוואכקייט פארן וואָרט „מעשטערע“. יעדעם מאָל ווען ער הערט עס קומט אים אוים גלייך ער באקומט ווידער א דיפּלאָם און נישט נאָר פון א גוטן בעל-מלאכה נאָר אויך פון איינעם וועמענס וואָרט האָט א גרויסע וואָג סיי אין פאך זאכן סיי אין

אַלע אַנדערע פּראָבלעמען מיט וועלכע מע קומט צו אים זיך האַלטן אין עצה. וואָס איז דאָס איילעניש, האָט אים נאָכגעשריגן שאַני, און מיך דאַרפסטו נישט אויסהערן?

אויף אַזויפיל פראַגעס האָט זיך דער ערבֿ נישט געריכט און ער האָט שוין געוווסט מיט וואָס דאָס וועט זיך ענדיקן. שאַני האָט געהאַלטן דעם וואָרשטאַט נאָך אַ פּאָר יאָר אָבער אויך צו אַנדערע צוועקן ווי נאָר צו האָדעווען די פאַמיליע אַזוי לאַנג ביז דאָס „קלייטל" איז באמת קאָמפּראָמיטירט געוואָרן און מ'האָט עס געמוזט פאַרלאָזן. אָבער דער ערבֿ האָט אים נישט אינגאַנצן מוחל געווען. ער האָט געהאַלטן אַז ס'איז נישט ריכטיק און נישט דערציעריש סע זאָל זיך ענדיקן נאָר מיט אַ שמועס צווישן זייביידע. ער איז געווען דער גאַראַנט נישט מער ווי איין מאָל, אָבער יענץ מאָל איז געווען דאָס וויכטיקסטע, אַזאַ וואָס גייט נאָך דאָס גאַנצע לעבן: ער האָט אים רעקאָמענדירט, ער האָט אויף אים געצויגן די אויפמערקזאַמקייט, טראָגט ער פאַר אים דאָס אחריות כּל־זמן ער לעבט. ער וואָלט נישט געקאָנט זאָגן וועד ס'האָט איינגעפירט דעם פּרינציפּ אָבער איינשטימיק מיט אים איז ער אויף אַלע הונדערט פּראָצענט. ווי ווייט ער איז איינשטימיק האָט מען געקאָנט זען לויט די געדיכטע וואָלקנס רויך וואָס ער האָט געבלאָזן דורך די וואָנצעס ווען מ'האָט געמשפּט שאַנין. געמשפּט האָט מען אים ווייל דער ערבֿ איז דערויף באַשטאַנען. „אמת, ער האָט זיך באַטראַכט, ער איז ווידער אַוועק אויף דעם אים אָנגעצייכנטן וועג אָבער אָנלערנען פאַר זוכן אַ וואָרעם ווינקעלע מוז מען". האָט מען אים אָנגעלערנט. דער שמועס איז געווען אַ תּוכיקער און די כאַראַקטעריסטיק אין איינשטימיקע אַז שאַנים פאַרבלאָנדזשען אָדער אפשר נאָך ערגער אָפּווייכונג איז אַן אָפּאָרטוניסטישע. אַזוי אַז ווען יאַנעל האָט אַ וואָרף געטאָן „אָפּאָרטוניסט" איז צווישן זיי אויסגעוואַקסן אַ מויער וועלכע אפילו די קלאַנגען פון טײַזנט שופרות קאָנען נישט אומוואַרפן.

אַצינד זיצן זיי איינער אַנטקעגן צווייטן און אַרבעטן וועט ווייזט אויס אויסקומען צוזאַמען. שאַני האָט אָנגעקלונגען, אויף דער טיר האָט זיך באַוויזן אַ הויכער חברה־מאַן. דער עטוואָס צו ענגער קאָסטיום האָט געמאַכט דעם איינדרוק אַז ער איז אַן אַטלעט אָבער דאָס פּנים איז ביי אים געווען אַ קרענקלעכס, אַן אָנ־פאַרביק־ווייס אָבער נישט ווי סע זאָל זיין די נאַטירלעכע פאַרב נאָר ווייל ער האָט זיך דערשראָקן.

— דאָס איז דער חבֿר טעקע, אָדער ווי אַלע רופן אים פּשוט טעקע, האָט אים שאַני פאָרגעשטעלט און אָנהייבנדיק מיט אים געלאָזט יאַנעלן מיינען אַז ס'איז די רעדע פון אַ צווייטראַנגיקן פונקציאָנאַר, אַ גוטער ספּעציאַליסט מיט אַ רייכער דערפאַרונג. ער איז מיין ערשטער שטעלפאַרטרעטער, די שווערסטע פּראָבלע־

מען פאלן אויף אים, אָבער ער טראָגט און קאָן טראָגן. און דאָס איז דער חבר יאָנעל וואָס איז אונדז געשיקט געוואָרן פון צענטער. ווייטער איז דער שמועס געווען א קורצער. ס'איז באשלאָסן געוואָרן יאָנעל זאָל זיך יאווען צו דער ארבעט דעם אנדערן אינדערפרי.

אוועקגייענדיק האָט יאָנעל געטראכט: „קיין סאנקציע האָט מען מיר נישט געגעבן און ס'איז דאָך איינע. ארבעטן נאָך דעם וואָס ס'איז געשען מיט שאָגין איז ערגער ווי א סאנקציע".

ער האָט זיך ווייניק אָפּגענארט.

2. רייטנדיק אויף דער געשיכטע

דעם צווייטן טאָג האָט שאָני מער יאָנעלן נישט אויפגענומען. ער איז געגאנגען ווי ס'איז אָפּגערעדט געוואָרן, צו טעקען ער זאָל אים באַקענען מיט דעם פון וואָס זיין ארבעט וועט באשטיין.

יאָנעל איז טעקען פון אָנהייב נישט געפעלן. ער האָט נישט ליב געהאט מענטשן וואָס זענען אויסגעפאָרן א וועלט. פאָרן, זען לענדער, זיך באַקענען מיטן לעבנס־שטייגער פון פארשידענע פעלקער איז צומאָל א נויטיקע זאך, איבערהויפּט ווען מע דארף א מענטשן וואָס זאָל קאָנען א פּאָר טאָן, א קוק טאָן, אָבער וועגן ארבעט אין לאנד טויג עס נישט. סע צעשטרייט. זיי האָבן צו פיל מיגלעכקייטן צו מאכן פארגלייכן און פארגלייכן זענען איבעריק. מע ווייסט וואָס מע זעט און דאָס דארף זיין גענוג.

— דיר, חבר, האָט טעקע אָנגעהויבן זיין פאָרטראג, איז ווייניקער באַקאנט די לאגע אין לאנד. געפעלט א לאנגע צייט, אמת מיט אויפטראגן, מיט וויכטיקע אויפטראגן, האָט ער צוגעגעבן און יאָנעל האָט באמערקט אז נישט נאָר זיין פּנים איז א דערשראָקנס נאָר אויך זיין אופן רעדן. ער רעדט ארויס די ווערטער מיט א צוריקגעהאלטנקייט, מיט א ציטער, גלייך פאר יעדעס וואָרט וואָלט מען אים געקאָנט דן זיין אויב נישט צום טויט איז לכל הפּחות צו לעבנסלענגלעכער תּפיסה.

—מיר, דער חבר שאָני און איך, האָבן געטראכט אז דאָס בעסטע וואָלט זיין זאָלסט דיך דאָך פארנעמען מיט אן אינערלעכער פראגע, מיט אונדזערע ערגסטע שונאים, מיט די געוועזענע פאשיסטן. ווי דיר איז זיכער באַקאנט, און אויב נישט וועסטו דאָס לייכט פעסטשטעלן, איז די פאשיסטישע באוועגונג נישט נאָר א נאציאָנאלע אזוי ווי היטלער האָט געוואָלט איינרעדן דער וועלט א נאָמען געבנדיק זיין פארטיי נאציאָנאל־סאָציאליסטישע, נאָר א צווישנפעל־

קערלעכע. אזויווי דו ביסט געווען אין פארשידענע לענדער האָסטו געווים איי־ניקע שפּראַך־קענטעניש וואָס קאָנען צונוץ קומען.

טעקע האָט נישט ליב געהאַט מענטשן מיט מערב־שפּראַכיקע קענטעניש. ער האָט גערעדט צוויי שפּראַכן, ביידע מזרח־אייראָפּעיִשע, און ווי מאָדנע סע זאָל נישט אויסזען האָט ער די מוטער־שפּראַך גערעדט מיט א פרעמדן אַקצענט בעת די אנדערע גלייך יענע וואָלט זיין זיין מוטער־שפּראַך. סע געשעט, א סימן **טעקע.** נישט ליב געהאַט האָט ער די מערב־שפּראַכן ווייל דאָרט ווערן געוועבט אַלע פּלענער ווי אזוי איבערצוקערן, אָדער מיט וואָס צו שטערן, לייגן שטיינער אויפן וועג פון די נאַר וואָס באַפרייטע לענדער אָנצונעמען דעם קורס פון אמתער דעמאָקראַטיע.

— דאָס הייסט נישט אז די שפּראַך־קענטעניש זענען די הויפּט סבה פון דיר אָנפּאַרטרויען דעם סעקטאָר. טעקע האָט א שמייכל געטאָן. דער שמייכל האָט דאָס מאָל געדאַרפט זיין אַן אויפריכטיקער, אָבער צי ווייל ער איז פון אים אָפּ־געוווינט געוואָרן, צי אזוי האָט אויסגעזען זיין שמייכל שטענדיק אויך דעמלט ווען ער האָט זיך געשפּילט מיט זיין טעכטערל, יאַנעלן האָט דער שמייכל כמעט דערשרקאָן. אזא גרימאַסע האָט ער נאָך נישט געזען. די קאַלך־ווייסע הויט מיט ווייסע ציין און די קוים רויטלעכע ליפּן פאַרצויגענע אויף צוריק האָבן געגעבן זיין פּנים אַן אוממענטשלעכן אויסדרוק.

— די הויפּט סבה איז פאַרשטענדלעך, האָט ווייטער גערעדט טעקע און אין זיינע טיפעניש האָט א פּלים געטאָן א שלעכטע פרייד, ס׳איז אים געפעלן וואָס דעם נייגעקומענעם „העלד״ האָט אזוי דערשראָקן זיין אויסדרוק, די הויפּט סבה איז דיין איבערגעגעבנקייט און דיין טיפע שנאה צו די אַלע פאַרברעכערס. אָבער מיר דאַכט אז מיר פאַרלירן די צייט מיט נאַרישקייטן. וואָס פאַרא זין האָט דיך כאַראַקטעריזירן. ווער ס׳האָט דיך אהער געשיקט ווייסט, און דאָס איז דער עיקר. אזוי אז בעסער וועט זיין צו רעדן וועגן דיין אַרבעט קאָנקרעט. אין לאַנד זענען געבליבן א סך פאַשיסטן, צעשפּרייט אין אַלע שטעט און דערפער. דאָס איז נאָרמאַל. זיי זענען געווען ביי דער מאַכט ביז דאָ נישט לאַנג. כאָטש מ׳האָט זיי צעשלאָגן האָבן זיי נישט אויפגעגעבן. זיי פירן ווייטער זייער אַרבעט. די פירערס זענען אַנטלאָפן מיט די דייטשן, אָבער נישט אַלע, א טייל זענען געבליבן אין לאַנד, א טייל גייען און קומען. סע זאָל דיך נישט וווּנדערן. זייער כוח באַשטייט אין זייערע פאַרבינדונגען, פאַרצווייגטע פאַמיליען פאַרבינדונגען פאַרמערטע דורך די פאַרשאָלטענע קוואַטערשאַפטן און קוואַטער־קוואַטער־שאַטן. א פאַרשאָלטן געשפּין.

אין טעקעס אויגן האָט א בליץ געטאָן ביטול און שנאה און יאָנעל האָט געפילט ווי עפעס אין אים שרומפט צוזאמען. אזא שנאה איז אים נישט אויסגעקומען צו זען דאָס שנאה-געפיל איז אים נישט געווען פרעמד, אָבער א שנאה אין וועלכער סע באטייליקן זיך אלע איברים אָן א פארוואָס, א שנאה לשם שנאה האָט ער נאָך נישט באגעגנט. טעקע האָט אים אויסגעזען ווי אן אויסערערדיש באשעפעניש, ווי עפעס א שד. ער האָט נישט ווילנדיק א זוך געטאָן טעקעס פיס — זיי מוזן זיין ציגענע מיט קאָפּעטקעלעך. זיך כאפנדיק אז ס'האָט אים א וואָרף געטאָן אזש ביז די קינדער יאָרן, ביז די מעשיות און לעגענדעס וועגן שדים וואָס פארשטעלן זיך אין מענטשן וועלכע קאָנען בייטן זייער געשטאלט וויאזוי זיי ווילן אויסער די ציגענע פיס האָט זיך אים געוואָלט לאכן. טעקעס לעצטע ווערטער האָבן אָבער נאָך געקלונגען אין די אויערן און אויפן אָרט פון לאכן איז אים באפאלן א שרעקלעכער ערנסט: „וואָס א מענטש קאָן פלאפלען! שנאה קעגן דער קוואטערשאפט!“ פאר יאָנעלן איז אָט די באציונג געווען כמעט א הייליקע. „און אזא איינער, איז אים איינגעפאלן דערקלערט מיר די פארבינדונגען“. ער האָט געהאלטן אָט די באציונגען אלס די שענסטע ביי די קריסטלעכע פאמיליעס. דאָס נעמען א קינד אויף די הענט זאָל זיך פארוואנדלען אין א בונד, אין א געשווירענער פריינדשאפט, אין א לעבנסלענגלעכער פאראנטוואָרטלעכקייט האָט אים אויסגעזען צו זיין איינע פון די שענסטע מדות. אין דעם פאל אָבער איז זיין אופן דענקען געווען איבערפלעכלעך. סע וועט לאנג נישט דויערן און ער וועט אנטדעקן ווי ווייט אזעלכע באציונגען קאָנען שטערן אין געפינען און כאפן א קריגס-פארברעכער, אָדער א פארברעכער בכלל. דעמלט פארוואנדלט זיך אָט די פריינדשאפט און פאראנטוואָרטלעכקייט אין שטומקייט. ס'איז נישט נאָר מורא וואָס צווינגט צום שווייגן, אָדער ס'איז איבערהויפט נישט מורא. עלטער פון רעליגיע האָט די באציונג עפעס אנדערוועלטיקס, זי וואָרצלט ביים אָנהויב פון אָנהויב ווען דאָס איינציקע מלבוש איז געווען נישט מער ווי א בענדל אויף די לענדן געפלאָכטן פון קאמיש. איר שורש איז אפשר ביים ערשטן מענטשלעכן שמייכל פון א מוטער ווען זי האָט געזען איר קינד א נאָרוואָס געבוירנס און איז שוין געווען באשאָנקען מיט וויסן אז ס'איז א קינד וואָס וועט טראָגן איר זיין אין אלע אייביקייטן. אזוי איז אפשר צו פארשטיין דעם מוט וועלכן ס'האָבן באוויזן יענע קוואטערס וואָס האָבן אויסבאהאלטן דעם פון זיי געקוואטערטן נישט קאָנענדיק פאָרשטעלן זיך אז ער האָט געקאָנט דערגיין צו פארברעכנס. אויב ער האָט שוין יאָ געהרגעט איז ער געווען געצוווּנגען דאָס צו טאָן און נישט אנדערש ווי צוליב גערעכטיקייט, און פאר אזא געקוואטערטן איז ווערט זיך מקריב צו זיין.

— מיר, דער חבר שאָני און איך, מיינען אז דו וועסט זיך ספּראַווען, זענען צו יאָנעלס אויערן דערגאַנגען טעקעס ווערטער. דעם סעקטאָר „געוועזענע פּאַשיסטן" האַלטן מיר פון היינט אַלס א געשאַפענעם און דיך אַלס זיין פאַראַנטוואָרטלעכן. וועסט דיר צוזוכן מענטשן און צו דער אַרבעט.

טעקע האָט ווידער א שמייכל געטאָן און יאָנעל איז געבליבן געפּלעפט. „ער קאָן שמייכלען ווי אַלע", האָט ער פעסטגעשטעלט און זיין איבערראַשונג האָט נישט געהאַט קיין גרענעץ...

יאָנעלן האָט מען צוגעטיילט א צימערל אין דער זעלבער געביידע. דאָ האָבן זיך געפונען נאָר די קאָנטאָרן פון דער ספּעצאָפּטיילונגס צענטראַלע. אהער פלעג מען צומאָל רופן, אָבער נאָר אין פאַלן ווען מ'איז נאָך נישט געווען זיכער צי דער גערופענער קאָן ווערן א באַשולדיקטער. אַנדערע געביידעס, וועגן אַנקעטעס, פאַרהערן, אָדער אויף א צייט איזאָלירן זענען געווען צעוואָרפן איבער דער גאַנצער שטאָט. ס'האָט לאַנג נישט געדויערט און יאָנעל איז געווען פאַרטאָן אין דער אַרבעט ביז איבערן קאָפּ. די טעטיקייט פון די פאַשיסטישע און פּראָפאַשיסטישע אָרגאַניזאַציעס האָט געהאַט איר אייגענע קאָמפּליצירטע געשיכטע. זי איז נישט געבוירן געוואָרן ווי א קעלבל אויף אמאָל. א קו קעלבט און דאָס וואָס קומט אַרויס איז א קעלבל; דאָס זעלבע מיט א צווייג — זי לייזט זיך פון זיך אויס פאַרטיקע הינטלעך. אַנדערש איז עס ווי באַוווסט מיט א זשאַבע, איר אויסשיטעכץ מאַכט דורך א געוויסע מעטאַמאָרפאָזע. דאָס זעלבע איז געשען דאָ אין לאַנד מיט די פאַשיסטישע אָרגאַניזאַציעס. מיט די איבעראַנדערשונגען וואָס זענען פאָרגעקומען זענען אסך אָפּגעפאַלן און אסך זענען אפילו געוואָרן קעגנער. די הויפּטגרופּירונג וואָס האָט געפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט אין די פאַרמלחמה יאָרן, ווי אויך אין דער צייט פון דער מלחמה, איז געווען אַן אָפּן פילאָגערמאַנישע, האָט זיך געפונען אונטער דער נאַציסטישער השפעה און נאָך דער מלחמה געפּרווט ווידער אויפשטעלן די אָרגאַניזאַציע פירנדיק אַן אונטערערדישע אַרבעט. דאָס זענען געווען אַזעלכע וועלכע פאַרלירנדיק יעדע האָפענונג האָבן זיי זיך געלאָזט אויפן וועג פון אוואַנטורע און פּראָוואָקאַציע. דורכהאַלטן האָבן זיי געקאָנט נאָר אדאַנק די באַציונגען וואָס זיי האָבן נאָך געהאַט אין דער באַפעלקערונג, מיט יענע וואָס זיי האָבן געקאָנט שרעקן מיט זייער פאַרגאַנגענהייט, דאָס הייסט מיט יענע וואָס זענען אמאָל געווען טעטיק אין איינער פון די פאָרגייערישע אָרגאַניזאַציעס אָדער טאַקע אין זייער אייגענער ווען זי איז געווען ביי דער מאַכט. אַזוי בערך האָבן אויסגעזען יאָנעלס מסקנות נאָך דעם וואָס ער האָט זיך א צייט דאָקומענטירט. דאָס איז נישט געווען שווער

פעסטצושטעלן אפילו נאָך א בקיצורדיקן אנאליז. אנדערש האָט עס אויסגע־זען אין דער פראקטיק. זוכנדיק זיך אויסצופלאָנטערן אין ים פון געוועזענע און פארגעוועזענע האָט עס אים געפירט צום אויסשפרעטן דעם שטח פון זיינע אנקעטעס און מיט דער צייט געביטן זיין אָפּטיק. ס׳איז געווען א סאָרט קאָשמאר, ער האָט אָנגעהויבן חושד זיין אלע אין פיינדלעכער טעטיקייט. ער האָט זיך אָבער באצייטנס געכאפּט און איז געוואָרן פאָרזיכטיקער.

דאָ מוז צוגעגעבן ווערן אז אין א געוויסער מאָס האָט אין זיין בלאָנדזשען געהאט זיין חלק — און נישט קיין קליינעם — שאָני. ער האָט יאָנעלן נישט קרי־טיקירט, נישט בלאמירט, נישט מער ווי צוגעאיילט מיט אומשולדיקע פראגעס: שווערער ווי אין די בערג, הא? געפונען עפּעס אָדער מע בלאָנדזשעט נאָך? ווו האלטן זיי זיך אויף? דיר איז מסתמא לייכטער ווי אנדערע? דאָ קאָן העלפן די אייגענע דערפארונג. אומשולדיקע פראגעס אויף וועלכע געבן אן ענטפער איז נישט געווען מיגלעך ווייל יאָנעל און זיינע מענטשן האָבן געוווסט וועגן די פּאָר באנדעס וואָס האָבן געוויוועט פונקט אזויפיל וויפל שאָני. זיך נישט דערשלאָגנדיק צו קיין קאָנקרעטע רעזולטאטן זיצנדיק אין דער צענטראלע, האָט יאָנעל באשטימט אז סע וואָלט געווען בעסער ער זאָל זיך מטריח זיין אויפן „טערען“, דאָס הייסט דאָרט ווו די געשעענישן — אויב געשעענישן זענען בא־מת פאראן — וויקלען זיך אָפּ. די געלעגנהייט האָט נישט פארשפּעטיקט זיך צו באווייזן. אין די צפון-מזרח וועלדער האָט מען גערעדט זאָל „ארבעטן“ א גאָר געפערלעכע באנדע אונטער דער אָנפירונג פון א באקאנטן פאשיסט, פּעטרע. דאָס זיצאָרט פון דער באנדע זאָל זיך געפינען נישט ווייט פון דאָרף טשינאסבא באקאנט אלס א דאָרף פון אנשי בליעל, שלעכטע מענטשן וואָס לאָזן קיין מענ־טשן אריבערטרעטן די שוועל, אָפּגערעדט פון עפּעס געבן צום אונטערלייגן דאָס הארץ אָדער איבערנעכטיקן א נאכט. אזויווי אמאָל די מענטשן פון גבעה. יאָנעל האָט זיך אוועקגעלאָזט אין יענער געגנט מיטן געדאנק אז פון דאָרט מוזן ציען פעדים צו די איבעריקע באנדעס ווייל אויב זיי האָבן פּאָליטישע צוועקן איז נישט מיגלעך סע זאָל נישט זיין א פארבינדונג צווישן זיי.

זיינע מענטשן וועלכע ער האָט מיטגענומען האָבן אָנגעהויבן אויספירן אין די דערפער זיך נאָכפרעגן וועגן איבערפאלן, הריגות און ער האָט איינגעאָר־דענט זיין שטאב אין א מיט טשינאסבא שכנישן דאָרף. די מיינונג פון זיינע אונ־טערגעאָרדענטע אז אפשר איז כדאי אביסל ווייטער פון סאמע נעסט, האָט ער אָפּגעוואָרפן מיט ביטול. דאָ האָט ער ווידער דערפילט אז ער מאכט היסטאָריע, אז כאפּן דעם בארימטן באנדיט-פאשיסט, פּעטרע, שטעלט מיט זיך פאָר אן אומגעהייערן זיג איבער אלע פינצטערע כוחות פון גאָר דער וועלט. ביים אוועק־

פאַרן האָט ער מיטגענומען דאָס נייטיקע געצייג: געווער, קאַרטעס, בינאָקלען, מעסערס, ווייסע, רויטע און בלויע ראַקעטעס צו סיגנאַליזירן. אין הויז וואָס ער האָט פאַרנומען ביי א פויער האָט ער אויסגעשפּרייט די קאַרטעס אויף וועלכע ס'האָבן זיך באַוויזן פאַרשידנפאַרביקע פענדלעך וואָס האָבן געדאַרפט אָנטייטן די אַרומיקע דערפער, די בערג און וועלדער, די מענטשן וואָס זענען אהין אַרויס־געשיקט געוואָרן און אויך די לאַגע: רויק, אויפּפעליק, סטראַטעגיש אָדער טאַק־טיש וויכטיק, מיט איין וואָרט יאָנעל האָט זיך געפילט ווי נאַפּאָלעאָן פאַר אויס־טערליץ.

אויב ס'איז געווען לייכט אויסצושטעלן די פענדלעך וועלכע האָבן באַצייכנט דערפער און מענטשן איז די לאַגע פון די איבעריקע געווען א גאָר אַנדערע. זיי האָבן זיך אַרויסגעוויזן נישט זייער ניצלעכע. אויף שוויַיגעניש איז נישט גע־ווען פאַרגעזען קיין שום פאַרב און דאָ האָט מען געשווינגן. אַזאַ נישט באַטייליקן זיך פון דער באַפעלקערונג האָט ער זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן. דאָס וואָס האָט געדאַרפט זיין א פרידלעכע עקספּעדיציע האָט זיך אָנגעהויבן פאַרוואַנדלען אין א שטראָף־עקספּעדיציע — יאָנעלס מענטשן האָבן געוואָלט אַרויסרייסן מיט יעדן פּרייז די פויערים פון אייגעשפּאַרטן שווייגן, פון זייער הינערפּלעט. האָבן זיי געריסן און זיך צו גאָרנישט דעררישן. דאָס איינציקע וואָס זיי האָבן אַרויס־באַקומען זענען געווען „מעזאָגטן" — מע זאָגט אַז אייערנעכטן איז ער געווען אין יענעם דאָרף; מע זאָגט אַז פון די בערג האָבן זיך געהערט שיסערייען; פּעטרע? פאַראַן א סך פּעטרעס אין אונדזער געגנט, וועלכן איר זוכט ווייסן מיר נישט; ווען זיי זענען געוואָרן באַרעדעוודיקער האָבן זיי אָנגעגעבן גאָר נעפּלדיקע אָנווייַזונגען: נעכטן אין דער נאַכט האָט מען ביי יענעם צוגעגנבעט די ציג, דאָס מוז זיין פּעטרע; ביי וואַסילען זענען פאַרשוווּנדן די וואָריקעס מיט קעז, דאָס קאָן נישט זיין קיין אַנדערער ווי נאָר פּעטרע; פון א שטייג האָט מען אַרויס־געגנבעט דריי הינער, ס'איז געוואָרן א גוואַלד אָבער קיינער האָט זיך נישט גע־וואַגט אַרויסצוגיין אין הויף, מ'האָט מורא געהאַט טאָמער פּעטרע. די פענדלעך האָבן זיך געמערט אַרום טשינאַסבאַ אָבער אַריין אין דאָרף האָט זיך קיינער נישט געוואַגט, מ'האָט עס אויסגעמיטן. אָנהייבן מיט טשינאַסבאַ האָט געקאָנט פירן צו א מיליטערישער אינטערווענץ און יאָנעל האָט פאַרשטאַנען אַז דאָס טאָר מען נישט, סע מאַכט א רעש, סע קאָן פירן צו א גערילדער און דערצו אַן אומזיס־טיקס ווייל צו קיין רעזולטאַטן וועט עס נישט פירן.

יאָנעל האָט באַשטימט פאַרלאָזן דעם שטאַב און גיין אַליין א טאָפּ טאָן, דער־גיין דעם סוד פאַרוואָס סע שפּרייט זיך אַזאַ שוויַיגעניש אַרום דעם פּעטרע. ער איז נעגאַנגען אין איין דאָרף אין א צווייטן, געשמועסט מיט פאַרשידענע פויערים,

צו קיין פאָדעם האָט דאָס נישט געפירט. אים איז אויפגעפאַלן וואָס דעמלט ווען ער באַגעגנט א פויער וואָס זעט אויס צו זיין באַהאַוונטער ענדיקט זיך דער שמועס מיט א פּילטייטיקן שמייכל, אָן עטוואָס איראָנישער. ניין, עפּעס ממשות־דיקס האָט ער זיך נישט געקאָנט דערוויסן. געווירקט האָט אויף אים א שמועס מיט איינעם וועלכער האָט פון אָנהויב אויסגעזען צו זיין אָפענער, מוטיקער און איינצייטיק אויך גלייכגילטיקער — איינער וואָס האָט נישט מורא און האָט נישט פאַרוואָס. דאָס וואָס ער האָט זיך פון אים דערוווסט איז נישט געווען מסוגל אים צו פאַרשאַפן פאַרגעניגן.

— דיינע מענטשן, האָט אים דערציילט דער פויער, ווילן האָבן א פעטרע און מיר וויסן נישט פון קיין פעטרע.

— וואָס הייסט איר ווייסט נישט, האָט זיך יאַנעל קוים איינגעהאַלטן ער זאָל אים נישט אַריינפאָרן, אָט האָט ער דאָך מיט זעקס־טעג צוריק ביי אייך גע־גנבעט א ציג. ס'איז אמת?

— אוודאי אמת, אָבער צי ער האָט געגנבעט ווייסט קיינער נישט. זינט דאָס דאָרף איז א דאָרף גנבעט מען ציגן. ציגן האָט מען געגנבעט מיט א סך יאָרן איי־דער מיר האָבן געהערט פון דעם פעטרע.

— זינט ווען הערט מען פון פעטרען, האָט אים יאַנעל געוואָלט כאַפּן ביים וואָרט.

דער פויער האָט געצווייפלט צי זאָל ער ענטפערן צי שווייגן. דער, האָט ער געטראַכט קוקנדיק זייטיק אויף יאַנעלן, זעט אויס א גרעסערער פון די וואָס זענען געקומען ביז איצט און איינער וואָס לאָזט זיך רעדן. כל־זמן ער שרייט נישט, סטראַשעט נישט איז אפשר בעסער אים אויסזאָגן דעם אמת.

— זינט דיינע מענטשן פרעגן אויף אים. דער ענטפער האָט יאַנעלן פּריטש־מעליעט. ער איז געבליבן אַזוי איבערראַשט אז דער פויער האָט זיך דערשראָקן, געמיינט אז ער האָט געזאָגט אַזעלכעס פאַר וועלכן ער וועט יאָרן לאַנג נישט זען די ליכטיקע שיין. געגנוג פויערים האָט מען געוועקט שפּעט אין דער נאַכט, אָפּ־געפירט און מער נישט געזען. צום ערשטן זענען אים געקומען אויפן רעיון זיינע שכנים האַנס, געאָרג און היינריך. פאַרנומען האָבן זיי נישט די לאָקאַלע אָרגאַנען נאָר די פון נייעם פאַרבינדעטן וועלכער האָט געהאַלטן אז דייטש־אָפּ־שטאַמיקע געהערן נישט אַהער כאָטש זיי וווינען דאָ שוין זינט א פאָר הונדערט יאָר, אָדער אפילו ווען זיי געהערן יאָ אַהער זענען זיי סיווי שולדיק אין דעם וואָס די דייטשע אַרמייען האָבן אָפּגעטאָן. געווען שכנים געאַרבעט די ערד צוזאַ־מען און אין א נאַכט זענען זיי פאַרשוווּנדן מיט זייערע פאַמיליעס און מע ווייסט נישט וווּהין זיי זענען אַהינגעקומען. דערנאָך זענען געקומען אויפן געדאַנק

נישט קיין דייטש-אָפּשטאַמיקע. יענע זענען פאַרשוווּנדן שפּעטער, אַן דער פאַמיליע, די פאַמיליע איז געבליבן. יענע האָבן אוועקגעפירט די לאָקאַלע אָר-אַנען. ער האָט זיך דערמאַנט און זיך דערשראָקן.

— און פריער? האָט קוים אויסגעשטאַמלט יאַנעל.

— פריער האָבן מיר פון קיין פּעטרע נישט געהערט. דאָס הייסט, יאָ. אין וועלכן דאָרף געפינט זיך נישט א פּעטרע? אָבער זיי זוכן א פּעטרע וועגן וועל-כן מיר ווייסן נישט און האָבן נישט געהערט.

— און די שרפה אין בויעשטי האָבן אויך אויסגעטראַכט מיינע מענטשן?

— מיט שטרויענע דעכער און לייםענע קוימענעס זענען ביי אונדז שרפות נישט קיין נאָווענע. דעם פּויער האָט אויסגעזען אז ער געווינט ביי דעם שטאָט מענטשן פאַרשטענדעניש און האָט זיך דערלויבט צו רעדן ווייטער, אין בויעשטי איז דער קוימען דווקא נישט געווען קיין לעמענער און דער דאַך נישט געדעקט מיט שטרוי. פאַראַן מענטשן וואָס צינדן אונטער די אייגענע שטוב ווען זיי קריגן זיך מיטן ווייב.

יאַנעל האָט א רגע געמיינט אז דער פּויער מאַכט פון אים חוזק. דער פּויער האָט פאַרשטאַנען אז דער שטאָט-מענטש איז נישט תופס, אז נאָר אויפריכטי-קייט איז נישט געגוג, אז ער דאַרף פּרווון, ווייל אויב ער האָט נישט געשוויגן, אויב ער האָט שוין יאָ געערעדט טאָ זאָל ער זאָגן ווייטער.

— אין שטאָט ווען איינער קריגט זיך מיטן ווייב, געשעט ער זאָל זי שיסן און דאָס איז פאַר די שטאָט-לייט קיין גרויס וווּנדער. ביי אונדז אויפן דאָרף האקט ער איר אונטער די זייטן, צעגעריקט זי, אָדער ער צינדט אונטער דאָס הויז. דאָס איז זיין זאַך...

— הער מיך אויס, האָט יאַנעל געזאָגט מיט א גאַנץ אַנדערן טאָן, זיין פאַרטנער זאָל וויסן אז דער שמועס איז צווישן גלייכע, הער מיך אויס, מיך אינ-טערעסירט דיין מיינונג וועגן דער מעשה מיט אָט דעם פּעטרע.

— מיין מיינונג האָט קיין שום ווערט. אין דעם האָבן מיך איבערצייגט דיינע מענטשן. זיי ווילן נישט וויסן וואָס מע מיינט און אויך נישט, האָב איך מורא, דאָס וואָס געשעט. זיי ווילן מע זאָל זיי זאָגן דאָס וואָס זיי האָבן פון פריער צו-געטראַכט, דאָס מיט וואָס זיי זענען געקומען.

— זיי אפשר ווילן נישט וויסן, איך וויל יאָ. וואָס מיינסטו וועגן דעם, איז צוגעשטאַנען יאַנעל.

דער פּויער האָט אָנגעהויבן פון ווייטנס, יאַנעל האָט אים געלאָזט רעדן.

— די מלחמה האָט זיך געענדיקט נישט לאַנג. פאַראַן דעזערטירן וועלכע האָבן מורא אהיימצוקומען. זיי ווייסן נישט צי מע וועט זיי באַשטראָפן אָדער

מוחל זיין. דער אמנעסטיע גלייבן זיי נישט. פאראן אויך אזעלכע וואָס האָבן זיך אָפּגעוווינט פון ארבעט. געפּלונדערט אין דער מלחמה, פּלונדערן זיי ווייטער. פאראן אויך אזעלכע וואָס האָבן זיך נישט וווהין אומצוקערן. ערד האָבן זיי נישט, א מלאכה האָבן זיי נישט געהאט ווען צו לערנען, טוען זיי וואָס זיי קאָנען, אָדער וואָס זיי געפעלט. דערפאר זענען מער איבערפאלן, מער גניבות.

— און פּעטרע?

— פּעטרע עקזיסטירט נישט. די היגע אָרגאנען האָבן זיך נישט געקאָנט ספּראווען מיט די וואָס בלאָנדזשען אין די בערג און וועלדער האָבן זיי אויסגעטראכט א פּעטרע און אים דיר אָנגעהאנגען.

יאָנעל האָט געקוקט אויפן פויער, זיך געפרעגט פון ווו נעמט זיך אהער אזא בר-דעת. זיין אויסלייג איז ביז גאָר ראציאָנעל. זאָל קיינער פון אים נישט וויסן?

— האָסט געענדיקט די פאָלקס-שול? יאָנעלס פראגע איז געווען א דיווערסיע. נישט די שול האָט אים אינטערעסירט נאָר דער פויער, זיין שכל-הישר.

— כ'האָב געענדיקט די גימנאזיע, האָט זיך דער פויער צעלאכט, אָבער מיט געלעכערטע לונגען מוז איך בלייבן א פויער... כאָטש מיטן נאָמען.

יאָנעלן האָט זיך געוואָלט גלויבן דאָס וואָס דער פויער האָט אים געפּרוווט אויפקלערן, אין מאָמענט אבער ווען ער האָט געזאָגט „גימנאזיע'' האָט אָפּגעענטפערט דער רעוואָלוציאָנערער רעפלעקס און אים איינגערוימט אויפן אויער: „זיי וואכזאם, אפשר אן אונטערגעשטעלטער!'' ער האָט זיך געלאָזט גיין אָן א זיי געזונט. דער פויער האָט אים אונטערגעפירט אין הויף און נאָענט פון אויסגאנג געזאָגט מיט פאָרוואורף:

— פארוואָס א פויער כאָטש מיטן נאָמען, ווייסטו מסתמא אויך נישט. די וועלכע האָבן זיך געשלאָגן אויף דער אנדערער זייט גיט מען נישט קיין פּענסיע... זיי זענען ווייזט אוים אליין געגאנגען ווערן אינוואלידן. יאָנעל איז שטיין געבליבן, א קוק געטאָן צום בעל-הבית פון הויז און ערשט איצט באמערקט דעם גלאנץ אין זיינע אויגן. נישט האָבנדיק וואָס צו ענטפערן האָט ער א צי געטאָן מיט די אקסל און איז אוועק מיט לאנגזאמע טריט.

דאָס איז נישט געווען דער איינציקער צווייפל-דאָרן וואָס האָט אים פארשטאָכן אין זיינע שמועסן איבער די דערפער. ער האָט באשטימט זיך ווענדן צו די לאָקאלע אָרגאנען און דאָ האָט זיך ארויסגעשטעלט אז קאָנקרעט ווייסן זיי וויניקער פון די דאָרפס איינוווינער, אז מ'האָט זיך געיאָגט נאָך עפּעס א פאנטאָם. ער האָט געמוזט נידערן פון בוטשעפאל, צוגויפנעמען די קארטעס מיט די פּענדלעך און זיך אומערקן א באזיגטער אין דער הויפּט-שטאָט. זיין קאמפּאניע האָט

זיך אויסגעלאָזט מיט א גענצלעכן דורכפאַל. די מענטשן מיט וועלכע ער האָט זיך געלאָזט אין שלאַכט האָבן אין אייניקע פאַלן ארויסגעוויזן אַן אכזריות וואָס האָט אָנגעוואָרפן א מורא אין דער באַפעלקערונג און איינצייטיק אַן אומחן לגבי דעם רעזשים וואָס האָט געהאַלטן ביי איינשטעלן זיך. אויב ער זאָל אפילו געווען טראַכטן צו א מיגלעכן דורכפאַל איז די מפּלה וואָס ער האָט געליטן געווען א פיל גרעסערע. שפּעטער וועט אים איינפאַלן אַז פּעטרען האָט געקאָנט אויסטראַכטן טעקע אָדער שאָני בכבודו ובעצמו. אָבער דאָס וועט זיין אַסך שפּע־טער, אפשר נאָך דעם וואָס ער וועט האָבן פאַרבראַכט א פּאָר טעג אין שפּיטאָל מיט איינעם אַנגעל, אָדער פריער ווען ער גופא וועט זיין אונטער אַן אַנקעטע.

... — און אצינד, האָט געזאָגט שאָני, ווען מיר באהאַנדלען דעם לעצטן פּונקט וואָס אויף אונדזער טאָג־אָרדענונג. דאָס איז געשען ביי דער פאַרזאַמ־לונג פון די העכערע פונקציאָנאַרן פון דער ספּעצאָפּטיילונג. ס'איז געווען איינ־געפירט יעדע צוויי וואָכן דורכצופירן אזא פאַרזאַמלונג אין וועלכע מ'האָט גע־רעדט נאָר וועגן אַלגעמיינע פראַגעס, די ספּעציפישע פלעג מען אַנאַליזירן אין די פאַרשידענע סעקטאָרן אין אָנוועזנהייט פון שעף אָדער פון זיינעם א פאַר־טרעטער. דאָס האָט געהערט צו קאָנספּיראַציע, ווייל אין א ספּעצאָפּטיילונג איז שעדלעך אַלע זאָלן וויסן וועגן אַלעם. דאָס מאָל האָט שאָני באַשטימט צו מאַכן אַן אויסנאַם, ער האָט געהאַלטן אַז סע קאָן נוצן אַלעמען אַלס לערע און אפשר איז דאָס נישט געווען די איינציקע סבה.

— מיר וועלן זיך נישט אריינלאָזן אין פּרטים, ווייל ס'איז נישט דער פאַל. מיר קאָנען אָבער נישט, נישט אויסניצן די געלעגנהייט צו וואָרענען אַלע אויפן יסוד פון א קאָנקרעטער, צום באַדויערן זייער נעגאַטיווער עקספּעריענץ. סע גייט אין דעם וואָס דער חבר יאָנעל האָט אָפּגעטאָן אין די לעצטע וואָכן אין א געגנט ווו דער שונא ווענדט אָן אַלע מיטלען אונדז צו קאָמפּראָמיטירן. שיקן אין אזא פאַל אומדערפאַרענע מענטשן, זיי נישט קאָנטראָלירן אויף יעדן טריט קאָן נאָר א היץ־קאָפּ. ער האָט געוואָרפן א בליק אויף יאָנעלן, א צי געטאָן די הויזן, אזא טבע ביי אים, ווען ער רעדט ציט ער פון צייט צו צייט די הויזן, א שמייכל געטאָן און איבערגעחזרט, יאָ, יאָ, א היץ־קאָפּ. זיך נישט דאָקומענ־טירט ווי סע באַדאַרף צו זיין האָט דער חבר יאָנעל גענומען א גרופּע מענטשן און זיך מיט זיי געלאָזט זוכן א פאַנטאָם, אַן אויסטראַכטעניש. זאָל מען געווען רעדן מיט די מענטשן ווי סע באַדאַרף צו זיין וואָלט די געשיכטע זיך גע־ווען אויפגעקלערט אין איין טאָג. היץ־קעפּ האָבן א טבע צו מאַכן פון יעדער נאַריש־קייט א פראַגע פון וועלכער סע הענגט אָפּ דער גאַנג פון דער געשיכטע. זיי האָבן

ליב זיך צו געפונען אין צענטער פון די געשעענישן און גייען ביז צו פארוואנדלען יעדע נארישקייט אין א צענטראלער פראגע. ער האָט געמאכט א לאנגע פויזע, די פארזאמלטע האָבן געווארט סע זאָל פאלן א שווערע שטראָף. קיין דיסקוסיעס וועלן מיר דעריבער נישט פירן, האָט ער ווייטער גערעדט, מיר זענען זיכער אז דער חבר יאָנעל מיט זיין דערפארונג און מיט זיין סטאזש קאָן אליין איבער־טראכטן און אנאליזירן אויטאָקריטיש דעם באגאנגענעם פעלער, געפינען די סבות וואָס האָבן געפירט דערצו, סיי די וואָס ליגן אין זיין נאטור, אין דעם זיך נישט אָפּטרייסלען פון פארשידענע איבערבלייבעכצן אין זיין אויפן דענקען. מיר האלטן אז דאָס מאָל זאָלן מיר אים ווידער גיבן די מיגלעכקייט צו פאררירכטן דעם באגאנגענעם פעלער און אים לאָזן ווייטער ארבעטן אויף זיין פּאָסטן. מיר זענען איבערצייגט אז ער וועט זיך ספּראוועו.

יאָנעלן איז נישט געווען קלאָר צי איז דער „ווידער" א „לאפּסוס לינגווע" אָדער א וואָרנונג אז דער פעלער איז נישט דער ערשטער און אויב עפּעס וועט מען דערמאָנען אויך פריערדיקע נישט גענוג דורכגעטראכטע שריט.

3. די באָרשט-פאַבריק

געקומען פון טשינאַסבאַ האָט יאָנעל באַמערקט אַ פּנים-חדשות, אַ נייעם מיטאַרבעטער. אין דער צייט וואָס ער איז געווען אין צפון-מזרח איז געקומען פון צפון-מערב, יאָסיף דאַווידאָוו.

... נישטאָ אַ שטעטל וואָס זאָל נישט האָבן אין דער נאָענט אַ באַרג און נישטאָ, דאַכט זיך, אַ שטעטל וווּ קינדער זאָלן נישט געווען זיינגען: אויף אַ הויכן באַרג, שטייען צוויי דייטשן, מיט די לאַנגע בייטשן, קורצע הויזן טראָגן זיי, רויטע היטלעך האָבן זיי... כאָטש די בערג זענען נישט שטענדיק הויכע, פאַר קינדער אָבער איז יעדער באַרג אַ הויכער, פאַר אַ קינד איז אפילו אַ טאַטע אַ קאַרליק, הויך.

הינטער לאָבאַרד איז דאָ אַ באַרג, וואָס זעט אויס ווי אַ גרויסע נאָר וואָס אויפן ברעטל איבערגעקערטע מאַמעליגע, נאָך קיין צייט נישט געווען עמעצער זאָל נעמען אַ שפּאַגאַט אָפּשניידן אַ שטיק, דאָס קנייטן אין זיין ריזן דלאָניע און טינקען אין אַ מילטער מיט צעדרויבלטן געזאַלצענעם שאָף-קעז. קווער דעם באַרג לויפן אַ פּאָר סטעזשקעלעך, זומער געלע ווינטער אַש-גרויע. אויך הינטער יאָסלס שטאָט-אָרט זענען פאַראַן בערג. דאָרט זענען זיי גאָר אַנדערע — שפּיצעדיקע ווי קוטשמעס, רייטן זיי איינער אויפן צווייטן ביז העט ווייט, ווייט, ביז דעם פּלאַץ וווּ זיי שפּאַרן אונטער דעם הימל. וואָלט יעקב אבינו זיך צוגעלייגט אויפן באַרג, וואָס ביים האַריאַנט וואָלטן די מלאכים נישט געווען גע- דאַרפט קיין לייטער אַרויפצוקלעטערן און אַראָפּצונידערן. דער הימל איז דאָרט און זיי וואָלטן געפּלאַטערט מיט די פליגל און געוואָרקעט ווי טויבן אַרום דעם טויבנשלאַק. אויך אויף די בערג און בערגלעך שלענגלען און קרייצן זיך סטע- זשקעלעך, אַסך מער ווי אויפן לאָבאַרדער באַרג. פאַר יאָסלען — ער איז נאָך דעמלט געווען יאָסעלע — האָט דאָס געוועב פון די סטעזשקעלעך שטענדיק געטראָגן אין זיך עפּעס סודותדיקס. מיט זייער כוואַליען, פאַרשווינדן און ווי-

דער באוווייזן זיך אָן אָנהייב און אָן סוף פאַרמאָגן אָט די סטעזשקעלעך אַלע אַט-ריבוטן פון נישט צו דערגרייכן, נישט תופס צו זיין, נישט צום פאַרשטיין. זיי שטימען צו חלום, צו שוועבן אין די פאַרבאַהאַלטנסטע וועלבענישן פון הימל און ערד. גאַנצע טעג האָט יאָסעלע געקאָנט זיצן און קוקן צו די סטעזשקעלעך — דער חלום איז געווען איז דער זעלבער צייט אי פאַרכאַפּנדיק, אי אויס-טערליש, ווארעם און קיל אז מ׳האָט זיך נישט געקאָנט אָפּרייסן. נישט אַזוי יאָנעל, ער האָט די סטעזשקעלעך וואָס אויפן בארג הינטער לאַבאַרד כמעט נישט באַמערקט, און ווען יאָ האָט ער געוווּסט באַשייד ווו ס׳איז זייער אָנהייב און ווו זייער סוף, פון וועלכן דאָרף זיי לויפן ארוים און צו וועלכן זיי איילן. אפשר איז עס אַ שאָד פאַר אים, פאַר יאָנעלן, אפשר ווען ער זאָל זיך געווען צוקוקן צו זייער קרומקייטלעכדיקן שלענגלען זיך וואָלט ער זיך געווען צו מאָל דערמאָנט אין זיי און פאַרשטאַנען אַז נישט געניג איין לעבן אויף דורכצומאַכן דעם קאָמפּלי-צירטן וועג וואָס זיי ווייזן אָן. און אפשר איז בעסער אַזוי — מוזן דאָך עקזיס-טירן אויך מענטשן וועלכע כאַפּן זיך ביים סאַמע סוף אַז געווען איז עס נישט מער ווי אַן אײַן זיגזאַג זיך ברעכנדיק סטעזשקעלע...

אויף אַזעלבע זיגזאַגן האָט זיך אָפּגעוויקלט אויך יאָסל שמואל-דודס וועג ביז ער איז אַריבערגעטרעטן די שוועל פון יערעמענקאָס קאָנטאָרע און אפשר נאָך מער נאָך דעם וואָס ער איז פון דאָרט ארויסגעקומען אַלס יאָסיף דאַווידאָוו, מיט ספּעץ-שליחותן און אין אים האָט געטליעט דער באַגער צו באַקומען דאָס גרויסע שליחות און אפשר נאָך מער אַצינד ווען ער וויל אָנצייכענען מיט דער אייגענער האַנט די טראַיעקטאָריע פון זיין סטעזשקע ווייל נאָר אַזוי איז מען בעל-הבית איבער זיך און איבער דער וועלט. די באַגעגעניש מיט אסתר גוטען האָט אים אַזוי צערודערט אַז מיטן וועג אין דער הויפּט-שטאָט ווו ער האָט זיך געדאַרפט מעלדן אין אַ באַרשט-פאַבריק האָט ער פאַרלוירן עטלעכע טעג. נישט אַזוי ווייל אין יענע נאָכמלחמה טעג זענען די באַנען געגאַנגען וויאַזוי ס׳האָט זיך געלאָזט און געקראָכן ווי פּוילע-רוילעס. ניין, ער האָר פּשוט פאַרלוירן דעם קאָמפּאַס, זיך געטרייסלט אין די וואַגאָנען אָן אָפּוועזנדער אַ ליידיקער מוח, נעפּלדיקע געדאַנקען, אָן אַ ציל — ער האָט אים פאַרגעסן. ער האָט עטלעכע מאָל געמוזט אַראָפּ פון וואַגאָן, וואַרטן אויף אַן אַנדער צוג ווייל ער איז פאַרבייגעפאָרן די סטאַנציע ווו ער האָט געדאַרפט בייטן די ריכטונג, זיך איבערזעצן אויף אַן אַנ-דערן. ער האָט אַלץ געטאָן ווי אַן אווטאָמאַט וואָס איז אָנגעדרייט אויף אַן אומ-זיניקן מאַרשרוט און ער פירט אים אויס פונקט נאָך פּונקט. ער האָט נישט געקאָנט שלום מאַכן מיט געדאַנק אַז ס׳האָט אים אַזוי געקאָנט טרעפן. אַז דאָס וואָס קאָן נישט באַצייכנט ווערן מיטן וואָרט אומגליק האָט זיך אין אים

אזוי ווילד נוקם געווען אָן א פארוואָס, אז אלע זיינע אייגענע און נאָענטע זענען אוועקגעריסן געוואָרן אויף אלע אייביקייטן, אז קיינער, קיינער איז נישט געבליבן אז פון דער גאנצער פאמיליע האָט געקאָנט בלייבן נאָר ער איינער. איז ער געפאָרן מיט א פארלוירענעם ציל ביז ער איז ווידער אָנגעקומען אויף דעם קליינעם וואָקזאלעכל פון וועלכן ער איז אָפּגעפאָרן מיט א פּאָר טעג פריער. דערזען דאָס שילדל האָט ער זיך אויפגעכאפּט ווי פון א קאָשמאר און זיך דערשראָקן: וואָס קאָן דאָס באטייטן, האָט ער זיך געפרעגט. ווי קום איך אהער? ער איז אראָפּ פון וואגאָן, געווארט ביז די באן איז אָפּגעגאנגען און אוועק בלאָנדזשען איבער די גאסן נישט זוכנדיק קיינעם און גאָרנישט. אויב ס'האָט אים געבראכט אהער מיט א צוועק מוז זיך דאָס וואָס איז צו זען אליין באווייזן. ער האָט געזוכט אָפענע טירן אָדער פענצטער, ער האָט געקוקט אויף ווענט און טארנאצן, פון צייט צו צייט שטיין געבליבן, געשארט מיטן שפּיץ שטיוול דעם פּאָרעך וואָס אויף דער גאס גלייך ווי אונטערן שטויב וואָלט זיך געפינען עפּעס אזוינס וואָס קאָן אויפקלערן דעם זין פון זיין קומען אהער. נישט אָפּגעבנדיק זיך קיין חשבון האָט ער אויסגעמיטן משה-לייזערס שטוב, די איינציקע אין וועלכער ס'ע אָטעמט נאָך עמעצער פון יענע פאר וועלכע דער אמאָל איז א פליייש-און-בלוטיקער און נישט נאָר אן אבסטראקטער באגריף. דער עמעצער איז אים איבעריק, ער דארף נישט עמעצן, אים פעלן אלע אָדער גאָרנישט. ער האָט זיך אומגעקערט צום וואָקזאלעכל ווארטן אויף א באן וואָס קאָן אים דערפירן אין דער הויפּט-שטאָט אויפן פּעראָן איז געשטאנען איציקל. זיי האָבן זיך איבערגעקוקט און יעדער פון זיי האָט געוווסט אז ס'איז נישט וואָר אז ס'איז נאָר א חלום, אז דאָס זענען צוויי געשפּענסטער, צוויי מתים אין מאָדנע תכריכים, איינער בצורת מיליטער-מאן און איינער בצורת ציוויליסט, אז אין דער ווירקלעכקייט זענען עס אנדערע ווייל נישט איציקל און נישט יאָסעלע זענען נישט מער אזעלכע ווי געווען, זיך שפּילנדיקע אויף דער ראָגאטקע, זיך קנאפּנדיקע אונטערן טיש אין חדר, אָדער זוכנדיקע וועגן וועלכע זאָלן זיי ארויספירן פון שטעטלישער-קליינשטעטלדיקייט ווייל אזעלכע וועגן זענען נישטאָ, דער איינציקער וועג איז צו ברענענדיקע אויוונס און זיי זענען אין איינעם פון זיי פארברענט געוואָרן צוזאמען מיט אלע אנדערע. ס'האָט זיך דערהערט דער פייף פון א לאָקאָמאָטיוו אָבער זיי האָבן זיך נישט גערירט פון פלאץ, נישט ווען ער האָט זיך צוגעשלעפּט צום וואָקזאל און אויך נישט ווען ער איז אָפּגעפאָרן. ס'האָט ביי זיי אָפּגענומען די מיגלעכקייט זיך צו באוועגן. זיי האָבן ביידע נישט געפאָלגט דאָס געבאָט נישט צו קוקן אויף צוריק און זענען געבליבן פארשטיינערטע און האָבן ביידע געטראכט צו דעם וואָס איז געשריבן „אל תביט אחריך" און האָבן געזען א מאסע מענטשן מיט אויסגעדינענע אָדער באבולמעטע אויגן ווייל וואָס ס'איז אזוינס סנורים האָבן

זיי קיינמאָל נישט געוווּסט, אַז אַסך פֿון זייערע אייגענע און נאָענטע זענען געשלאָגן געוואָרן מיט דער זעלבער בלינקדייט וואָס קומט פֿון סדום האָבן זיי אויך נישט געוווּסט און די ערשטע ווערטער וואָס זיי האָבן צוזאַמען אַרויסגערעדט זענען געווען: „נישט געפֿאָלגט דעם מלאך און געקוקט אויף צוריק" און זענען ווידער געשטאַנען פֿאַרשטיינערטע אַ שעה אָדער צוויי. ס'איז צוגעפֿאַלן די נאַכט אין שטעטל האָבן אויפֿגעלעבט פֿענצטער, אַצינד האָט מען געקאָנט גיין אָנקלאַפּן אין אַ טיר און פֿרעגן: „איה האנשים", ווו זענען די וואָס זענען געווען מענטשן ווי איר, אָבער געגאַנגען זענען זיי נישט אפֿשר ווייל זיי האָבן געוווּסט אַז ס'איז נישטאָ אויף דער וועלט אַזויפֿיל פּעך און שוועבל וויפֿל מע וואָלט געדאַרפֿט אויף צו באַשטראָפֿן יענע וואָס האָבן געטאָן און יענע וואָס האָבן געוווּסט, געלאָזט טאָן און נישט אויסגעהויכט די נשמה צוזאַמען מיט אַ ווייגעשריי. אויפֿן הימל האָט זיך באַוויזן אַ לבנה-שנירעלע און איציקל האָט געזאָגט גלאַט אַזוי ווייל ס'האָט אים דערמאָנט אַן עדה יידן: כשם שאני רוקד כנגדך...

— ביסט מחדש די לבנה? האָט געפֿרעגט יאָסל און פֿאַרגעסנדיק אַז זיין איך איז אָנגעטאָן מיט אַן אוניפֿאָרמע, ווייל לעבן איציקלען אין אָנהויב נאַכט האָט ער זיך פּלוצעם דערפֿילט אַ צעניאָריק ייִנגעלע און געוואָלט אַ צי טאָן די הייזלעך.

— ניין, כ'וויל זי מחדש זיין אָדער זען ווי מ'איז זי מחדש... אַגב, דו ווייסט, מיר דאַכט אַז דאָס איז נישט קיין יידישער מינהג, מיר האָבן אים ווייזט אוים מיטגעבראַכט פֿון מצרים.

— וואָס פֿאַלט דיר פּלוצעם איין?

— לעבן מוז מען. נישט יידישע מינהגים דערלויבט מען אומעטום, זיי הייסן נישט געצנדינערייַ נאָר פֿאָלקלאָר און אונטער דעם דעקל מעג מען טאָן אַלץ. לעבן וויל איך נאָך דאָרט ווו סע זענען פֿאַראַן יידן און מע דערקענט זיי לויט געצנדינערישע מינהגים.

ס'האָט זיך ווידער געהערט אַ פֿייף פֿון אַ לאָקאָמאָטיוו — אַן עשעלאָן רוסישע זעלנער אויפֿן וועג אהיים. דער באַן איז געשטאַנען מער ווי אַנדערע, די אָפֿיצירן זענען געלאָפֿן לענגאויס די וואַגאָנען אָפּגעגעבן אָרדערס.

„כ'וואָלט זיך געקאָנט אַרויפֿכאַפּן", האָט אַ טראַכט געטאָן יאָסיף דאַווידאָוו און אינסטינקטיוו אַ צי געטאָן דעם רימען.

— פּאָר, האָט געזאָגט איציקל. מיין ריכטונג איז אַן אַנדערע.

— וווהין?

— כ'ווייס נאָך נישט פּינקטלעך. ער האָט יאָ געוווּסט. בי אים איז די ריכטונג שוין געווען אַ באַשטימטע זינט עטלעכע טעג, אָבער זעענדיק יאָסלען זיך אַראַנזשירנדיק ווי אַ אמתער אָפֿיציר איז אים איינגעפֿאַלן אַז אפֿשר איז בעסער

נישט צו זאָגן סע קאָן שאַפֿן פּראָבלעמען אפשר גאָר געוויסנס פּראָבלעמען. כאָטש אזוי האָט ער צוגעגעבן: אַלנפאַלס נישט אייראָפּע, סדום האָט צוגעגעסן.

אָנגעקומען אין דער הויפּט-שטאָט איז יאָסיף דאווידאָוו פּארנאכט. ער האָט געפונען אין א האָטעל א באקוועם צימערל מיט א באַד. אינדערפרי האָט ער אָנגעטאָן ציווילע קליידער — ווי ס'איז געווען אָפּגערעדט — און זיך גע-לאָזט זוכן אויפן אָנגעוויזענעם אדרעס די באַרשט-פאבריק. ער האָט א צייט געבלאָנדזשעט, נישט געוואָלט צו פיל פרעגן, ביז ער האָט זיך ענדלעך אָפּגעשטעלט ביי דעם זעלבן הויז אין וועלכן ס'האָט זיך געיאָוועט מיט א פּאָר חדשים פריער יאָנעל. פאר דער צייט האָט מען די געביידע צופאררוכט, אויסגעפּוצט, אזוי אז זי האָט געמאכט דעם איינדרוק פון א פּריצישן אָסאָבניאַק, אָדער א פאבריקאַנטס א ווילע.

„א מאָדנע באַרשט-פאבריק", איז איינגעפאַלן יאָסיפן. געוווינט געווען צו זוכן שטיבער וואָס זאָלן כאָטש פון דרויסן אויסזען וואָכעדיק, זיך נישט אויס-טיילן פון די איבעריקע, אָן באזונדערקייטן און אָן סימנים. נאָך מער האָט אים געוווּנדערט דער אויסזע פון דער געביידע ווייל געוויינטלעך האָבן די אָנגעגעבענע אדרעסן געדארפט כאָטש פון ווייטנס סאַמעווען מיט דעם וואָס מע זאָגט, אויב סע וועט אויסקומען צו פרעגן זאָל דער אונטערשיד פון דעם וואָס מע זאָגט און פון דעם וואָס ס'איז זיך נישט אזוי ווארפן אין די אויגן. עפּעס אנדערש „יאַוו-קעס" אָבער אויך אין פאַל פון יאַווקעס האָט מען שטענדיק אין זינען געהאַט סע זאָל בלייבן אָן אויסוועג. „ווייזט אויס אנדערע צייטן, מע קאָן זיך דערלויבן א וויץ". ער האָט אָנגעקלונגען, געעפנט האָט דער זעלבער שומר און ווען יאָסיף האָט געזאָגט דעם נאָמען, אים תיכף אריינגעלאָזט. לעבן שומר איז געשטאַנען א צווייטער געקוקט אין ליסטעס און ווען ער האָט געפונען דעם נאָמען, אויפ-געהויבן די אויגן פארוווּנדערט.

— איר האָט פּערשפּעטיקט!?

— ניין, כ'האָב נישט פּערשפּעטיקט. יאָסיף דאווידאָוו האָט נישט געקאָנט צוגעבן פאר איינעם וואָס שטייט ביים איינגאַנג אז ער איז באַגאַנגען א פעלער אפילו ווען ער איז אים באַגאַנגען. אזעלכע טאָרן זיך נישט דערלויבן מיט אים טרייבן פּאניע-בראַטסטווע און דאָס דארפן זיי וויסן פון סאַמע אָנהויב. דער שומר האָט זיך אוועקגעדרייט און דער פון לעבן אים האָט געמאכט א גרי-מאַסע ווי איינער רעדט: „ווילסט נישט דאַרף מען נישט", ווייטער געקוקט א רגע אין די ליסטעס און ווען ער האָט ווידער אויפגעהויבן דעם בליק איז ער גלייך

ווי געווען אַן אַנדערער. יאָסיפֿן איז אויפֿגעפֿאַלן די ווייסקייט פֿון זיין הויט, עפּעס אַ נישט נאַטירלעכע.

— לאָמיר זאָגן אַז איר האָט יאָ פֿאַרשפּעטיקט און איר האָט געהאַט גרונטלעכע סבות דערצו חבר דאַווידאָוו. זייט מוחל קומט מיט מיר.

טעקע האָט אָפּגעפֿירט דאַווידאָוון צו זיך אין ביוראָ, אים אָנגעוויזן אַ בענקל און פֿאָרגעשלאָגן זיצן. שוין איבער אַ וואָך זינט מ'האָט אָנגעזאָגט אַז יאָסיף דאַרף זיך מעלדן און ביז איצט קיין סימן. מ'האָט שוין אָנגעהויבן איבערטראַכטן אַז מיט אים איז עפּעס געשען. ראַפּאָרטירן אַז ער האָט זיך נישט געמאָלדן האָט טעקע נישט געוואָלט — סע קאָן מיגלעך זיין אַז יענע האָבן נאָך מיט אים אַן אַרבעט. אַליין אים אַ זוך טאָן, מיט זיינע מענטשן, האָט ער נישט געקאָנט ווייל ער האָט נישט געהאַט קיין שום סימנים און אויך נישט אַ בילד. נאָך צוויי טעג האָט ער דאָך עפּעס אונטערגענומען. ער האָט צווישן געגעבן זיין מענטשן אין דער געגנט ווו יאָסיף איז געבוירן און זיך דערוווּסט וועגן זיין וויזיט אין שטעטל. וואָס דאָרט איז געשען איז אים געווען באַקאַנט אָבער ס'איז נישט אין זיין טבע זיך צו לאָזן באַהערשן פֿון סענטימענטאַליזמען. ווען דאַווידאָוו זאָל געווען קומען דעם צווייטן טאָג נאָך דעם וואָס טעקע האָט זיך דערוווּסט ווו ער איז אַהינגעקומען וואָלט ער געווען אָפּגעשניטן. אַזוי־ווי סע זענען אַדורך נאָך דריי טעג האָט טעקע געהאַט צייט זיך צו באַטראַכטן. ער האָט שוין געוווּסט אַז פֿון יאָסיפֿס פֿאַמיליע איז קיינער נישט געבליבן און ס'האָט אים געשמייכלט אין זיין פֿאַל אַרויסצווייזן פֿאַרשטענדעניש פֿאַר מענטשלעכע ליידן. געשיקט איז יאָסיף פֿון אַזעלכע אָרגאַנען וועלכע אויך ער טעקע איז אונטערוואָרפֿן און מיט זיי איז בעסער נישט איינצורייסן. פֿאַרקערט, דאָס קאָן ווערן אַ געלעגנהייט אַרויסצווייזן זיין אויפֿמערקזאַמקייט און גוטמוטיקייט ווען ס'איז די רעדע פֿון מענטשן וועלכן זיי האָבן באַוויליקט צו שיקן.

— פֿאַרוואָס האָט איר אַזוי פֿאַרשפּעטיקט?

יאָסיף האָט געמיינט אַז דאָס איז דער בעל־הבית. דער באַשיידענער ביוראָ שפּילט דאָ קיין ראָלע. דאָס האָט ער געלערנט נאָך ביי יערעמענקאָן.

— אין דער היים, האָט ער געענטפֿערט גלייך ער וואָלט זיך אַנטשולדיקן.

— און קיינעם נישט געפֿונען, האָט געזאָגט טעקע מיט אַזאַ מיטגעפֿיל אַז יאָסיף האָט זיך געמוזט נענטער איינקוקן אין זיין ווייס אומאויסדריקלעך פּנים. ניין, ער האָט אַ טעות געהאַט. דאָס פּנים קאָן אויסדריקן אַ טיף מענטשלעכע סענסיטיווקייט, אַ האַרץ וואָס קאָן ליידן פֿאַר אַן אַנדערן. ס'איז פֿאַרשטענדלעך, האָט ווייטער גערעדט טעקע, נאָך אַזאַ קלאַפּ קאָן מען שווער קומען צו זיך. דאָ גייט דאָך נישט נאָר אין דער אייגענער פּערזאָן. ווען ס'איז די רעדע פֿון

דיר גופא איז עס גאָר אנדערש, אָבער פארלירן אלע אייגענע און אויף אזא אופן איז באמת שווער איבערצוטראָגן. דאָס מאָל האָט טעקע גערעדט אויפריכטיק ווייל ווען ער האָט געזאָגט אייגענע האָט ער געטראכט צו זיין טעכטערל, זיין איינציקע שוואכקייט, וועלכע ער האָט זיך נישט געקאָנט פאָרשטעלן אז זי וואָלט אמאָל געקאָנט אויסגעשטעלט ווערן מענטשלעכער אכזריות. אכזריות ווען סע באלאנגט זיין טעכטערל, אנדערש...

— כ'האָב געוווסט אז איר וועט מיט מיר ארויסווייזן פארשטענדעניש. יאָסיף האָט נאָך געוואָלט עפּעס זאָגן אָבער זיך באצייטנס באטראכט ווייל דאָס וואָלט געווען געהייסן אז דאָס איז ער וועלכער פארלאָזט דעם סוביעקט און פאר-לאָזן סוביעקטן איז אין רשות פון בעל-הבית.

— אפשר דארפט איר נאָך א פּאָר טעג אויף צו קומען צו זיך?

— ניין, האָט זיך געאיילט מיטן ענטפער יאָסיף ,צו זיך קומט מען לייכטער אין דער ארבעט, אין קאמף נעמט מען נקמה.

טעקע האָט געוואָרפן א בליק פון יענע וואָס פארקילן די געבליטן, אָבער נאָר א טיילעכל פון א רגע ווייל ער האָט זיך בליץ-שנעל באטראכט: „מע דארף נישט". דער בליק האָט אויפגעפלאַמט ווייל ס'האָט אים נישט געפעלן מע זאָל אים לער-נען וויאזוי ס'איז אין קאמף און פאר וואָס מע נעמט נקמה. זיין קאמף איז גע-ווען אן אבסטראקטער ער האָט געהאט זיינע אייגענע פאָרשטעלונגען וועגן דעם צוליב וואָס מע קעמפט. ער האָט זיך באטראכט ווייל ער האָט גע־דארפט אָפּליגן, זיך צוערשט באקענען מיטן פארשוין.

— אין אלגעמיין גענומען, האָט ער געזאָגט צייכנדיק יעדעס וואָרט, איז עס אזוי, אָבער נאָר אין אלגעמיין, פּראקטיש זעט עס אויס אנדערש. איבער-הויפּט אצינד ווען די מלחמה איז געבליבן ארונטער, ווען די שלאכטן ווערן נישט מער געפירט מיט ביקסן און הארמאטן. נישט מער קיין צייט פאר „פּאר-טיזאנשטשינע". אָבער לאָמיר גיין צום שעף. און ער האָט זיך אויפגעהויבן.

אויך יאָסיף האָט זיך אויפגעהויבן אָבער אנדערש. ער האָט דערפילט א שוואכקייט אין די ביינער. זיי האָבן אים פּלוצעם אָנגעהויבן ברעכן. ער האָט זיך אָפּגענארט, ער האָט זיך אנטשולדיקט, געוואָלט פארשטענדעניש נישט פון דעם וואָס מע דארף. דער שעף איז גאָר אן אנדערער, דער דאָ איז אפשר נישט מער ווי דאָס פינפטע ראָד צום וואָגן. שפּעטער וועט ער זיך דערוויסן אז ער האָט זיך דווקא נישט אָפּגענארט. דער שעף איז טאקע שאָני אָבער דער וואָס פירט אָן מיט דער אָפּטיילונג איז נישט שאָני נאָר טעקע און פירן פירט ער ווי איינער וואָס האָט א גרויסע דערפארונג אין אזעלכע אָפּטיילונגען און כאָטש אים דירעקט וועט עס נישט טרעפן וועט ער זיך דערוויסן ווי ווייט זיין האנט גרייכט און ווי

שווער זי קאָן א קלאַפּ טאָן. אָבער דאָס וועט זיין אסך שפּעטער ווען ער, דאַווי־דאָוו, וועט אָנהייבן צווייפלען אין טעקעס שליחותן.

ביי דער טיר פון שאָנים ביוראָ האָט טעקע אָפּגעטרעטן דעם איינגאנג יאָ־סיפן, און יאָסיף האָט ווידער נישט פארשטאנען — ער האָט געפסקנט אז טעקע איז טאקע א פינפט ראָד, טעקע אָבער האָט דאָס געטאָן וויל ער איז נאָך נישט געווען זיכער צי יאָסיף וועט באשטעטיקט ווערן אויף דער ארבעט צו וועלכער ער האָט געטראכט; ס'איז מיגלעך שאָני זאָל זיך נאָכפרעגן ביי די וואָס האָבן אים געשיקט צי זיי האַלטן אז די פונקציע פּאסט פאר דעם פארשוין. דאָ האָט מען וועגן זיין פארשפּעטיקונג נישט גערעדט, טעקע האָט זי פארענטפערט מיט קורצע געשעפטס—מעסיקע ווערטער — דער חבר האָט געהאט צו דערליידיקן א פּראָבלעמע. ער האָט געוואָרט שאָני זאָל זיך מיט אים באקענען, פרעגן ווי זיין שטייגער איז וועגן סאָציאַלער אָפּשטאמונג, נאציאָנאַליטעט און געזונט צושטאנד. שאָני האָט געפרעגט און ווי זיין שטייגער נישט געוואָרט אויף אויס־פירלעכע ענטפערס און זיך ווענדנדיק צו טעקען:

— וועגן וואָס האָסטו געטראכט?

— שוין א לאנגע צייט אז מיר האָבן צרות מיטן יידישן סעקטאָר. דאָרט ביי זיי טוט זיך א גאנץ איבערקערעניש מיט לייענער, לאָקשן און הינדלעך. זיי האָבןביידע געלאכט פון דעם מאָדנעם לשון, יאָסיף האָט זיך געפילט אינגאנ־צן אויסער דעם שמועס, ער האָט נישט פארשטאנען וועגן וואָס מע רעדט. נישט לענגאל האנדלען, האָט טעקע ווידער גערעדט זייער ערנסט, מיט וואַלוטע און מיט גאָלד איז א געפערלעך געשעפט, סע פירט צו דוביאָזע באציונגען, סע שאפט א גינציקן באָדן פאר אונדזערע קאָנקורענטן, האָט ער דערקלערט יאָסיפן.

— א זייער גוטער איינפאל און דער חבר זעט אויס ווי אָנגעמאָסטן דערצו, האָט געזאָגט שאָני און ווי טעקע האָט פאָרגעזען האָט ער גענומען דאָס טרייבל. ער האָט אויסגעלייגט דעם ענין מיט א באזונדערן ערנסט. אין דער צייט וואָס ער האָט אָפּגעלייגט דאָס טרייבל האָט ער זיך אויפגעהויבן פון שטול, דאָס וואָס ס'האָבן אויך געטאָן טעקע און יאָסיף. נו, יאָסיף דאַווידאָוו, צו דער ארבעט און דערפאָלג.

שאָני האָט נישט געשאצט דעם סעקטאָר. ער איז געווען ווייניקער באהאוונט ווי טעקע אין דער ארבעט פון דער אָפּטיילונג. ער האָט נישט תופס געווען וואָס פאר אן ארבעטס-פעלד דער יידישער סעקטאָר שטעלט מיט זיך פאָר, וואָס מע קאָן מיט אים אויפטאָן און אָפּטאָן, וואָס פארא אומדערשעפּלעכע פּערספּעק־טיוון סע ליגן אין אים. נישט אזוי טעקע.

— א צייט וועט אויסקומען זיך דרייען אין שילן, בתי מדרשים און אפילו אין מקוואות, האָט טעקע אָנגעהויבן מיט א שמייכל ווען זיי זענען ווידער געווען ביי אים אין ביוראָ. ער האָט אינפאָרמירט יאָסיפן וועגן דעם וואָס מע דארף וויסן, אָנגעוויזן אייניקע ערטער און אויך מענטשן וועלכע שטעלן מיט זיך פאָר א באזונדערן אינטערעס און נאָך דעם אָפּגעפירט אין א צימערל מיט א קליין טישל און א בענקל. דאָס וועט דערווייל זיין אייער ביוראָ. מיט די פּראָבלעמען וועט איר זיך פאמיליאריזירן אין גאנג, האָט ער געזאָגט און פארלאָזט דאָס צימער.

געבליבן אליין האָט דאווידאָוו געפּרווט פארשטיין וואָס ס'איז געשען, ווי קומט ער צו און וואָס האָט ער מיט דעם יידישן סעקטאָר. ווער איז דער טעקע וועלכער צעשטעלט מענטשן ווי אים פאלט איין; וואָס דארף היינט א יידישער סעקטאָר; זאָלן דאָ זיין סעקטאָרן פאר נאציאָנאליטעטן, פּראָפעסיעס און דער רוח ווייסט וואָס נאָך פארא קריטעריעס סע ווערן גענומען אין באטראכט ביים פארטיילן די ארבעט. ס'האָט אויסגעזען מאָדנע. וועמען פרעגן איז דערווייל נישטאָ. ער האָט פארשטאנען אז מיט שאָנים טעלעפאָן-שמועס איז ער אינגאנצן ארויס פון יענעם רשות. אז ער איז ענדגילטיק איבערגעגעבן געוואָרן אין א נייעם און זיך מאכן א פּלאץ מוז ער דאָ און אויך זיך אָריענטירן מוז ער דאָ און די ערשטע צייט אליין.

אויף מאָרגן איז יאָסיף דאווידאָוו געקומען אויסגעפּוצט אין זיין מיליטערישער אוניפאָרמע. געזאָגט האָט מען אים אז אין דער „באָרשט-פאבריק" איז בעסער זיך צו מעלדן אין ציוויל. קיינער האָט נישט געגעבן אָנצוהערן אז די אוניפאָרמע איז אין דער אינסטיטוציע פארבאָטן און אויך נישט אז די וואָס ארבעטן דאָ זענען ציווילע. דערווייל איז ער נאָך אָפיציר און אלס אזעלכער מעג ער טראָגן די אוניפאָרמע. ער האָט געוואָלט ציען די אויפמערקזאמקייט אויף דעם אז זיין מונדיר און די הויזן זענען פון אנדער געוואנט ווי דאָס וואָס ווערט גענוצט אין לאנד. כאָטש אויף די עפּאָלעטן האָבן זיך געזילבערט נישט מער ווי קליינעקע שטערנדלעך איז אים געווען באוווסט פון דער אייגענער פּראקטיק אז אין אזא אָפּטיילונג האָט דאָס נישט קיין באזונדערן ווערט. צו מאָל איז עס פארקערט — קליינע שטערנדלעך גרייכן ווייטער און העכער ווי גרויסע. געזען די אוניפאָרמע, האָט דעם שומר וואָס ביים איינגאנג געגרוסט מיליטעריש. זיך דרייענדיק איבער די קאָרידאָרן האָט דאווידאָוו פעסטגעשטעלט אז קיינער ווערט נישט זייער איבעראשט פון זיין אוניפאָרמע. אייניקע קוקן אויף איר מיט א קאלטן רעספּעקט, אנדערע מיט עטוואָס דרך-ארץ אָבער די גרעסטע טייל באמערקט זי קוים, מאכט זיך דערפון א גאָר קליינעם צימעס, גייען פארביי און שענקען אפילו קיין בליק.

אנדערש טעקע. ער האָט געשמייכלט נישט באהאַלטנדיק זיין איראָניע: דאָס גרייט איר זיך אזוי אין שיל צי אין מקווה?

דער שמייכל האָט געהערט א גאָר אנדער טעקע — א סענסיטיווער מענטש, מיט געשמאַק און הומאָר-געפיל, מע קאָן זאָגן ליבהאַרציק. „דער מענטש מיט טויזנט געזיכטער", איז איינגעפאַלן יאָסיף דאַווידאָוון דער טיטל פון א פילם וועלכן ער האָט געזען מיט אסך יאָרן צוריק און האָט זיך נישט געקאָנט דערמאָנען דעם אינהאַלט. שפּעטן לאַנג האָט אים געמוטשעט זיצנדיק אין זיין קליין קאָנטאָרעלע דער פילם. ער האָט זיך בשום אופן נישט געקאָנט דערמאָנען דעם סוביעקט און די אקטיאָרן וועלכע האָבן אין אים געשפּילט, קיין איין בילד איז אים נישט געלונגען ארויסצושלעפּן פון זיכרון און דער טיטל האָט זיך די גאַנצע צייט געבאָמבלט אין קאָפּ, האָט זיך אָנגעטשעפּעט ווי א פליג, נישט געוואָלט אָפּטרייטן.

יאָסיף איז א פּאָר מאָל ארוים אויף די קאָרידאָרן, געגאַנגען צום בופעט אָבער א שמועס איז נישט אויסגעקומען צו פארבינדן מיט קיינעם. אלע האָבן אויסגעזען זייער פארנומען. „מע מוז זיך אן עצה געבן", האָט ער געטראַכט צוריקגייענדיק אין ביורא און האָט געפּרווט זיך ערנסט פארטראַכטן ארום דער אויפגאַבע וואָס שטייט אים פאָר וויאַזוי זי דורכפירן און אפשר נאָך מער וויאַזוי פון איר פּטור ווערן. דאָס איינציקע מיטל איז אפשר דורכצופירן אן אקציע מיט אן אָפּקלאַנג אזא וואָס זאָל ציען אויף אים די אויפמערקזאַמקייט, מע זאָל זיך איבערצייגן אז זיין פלאַץ איז נישט אין שילכלעך, אויף יידישע געסלעך און אין מקוואות, אז אים קאָן מען אָנפארטרויען אויפגאַבעס מיט א גרעסערן פארנעם.

אין יאָסיפן האָט אָנגעהויבן טליען קנאה צו טעקען.

4. דאווידאָווס מאכט-קאָנצעפּט

א כלל אזא אין אָפּטיילונג — די אָנגעשטעלטע רעדן ווייניק צווישן זיך-
א חוק — וועגן ארבעטס ענינים מעג מען רעדן נאָר מיט א פאָרגעזעצטן.

יאָסיף דאווידאָוו האָט זיך געוואָלט באקענען מיטן עולם פון דער אָפּטיילונג. ער איז אָפּט ארוים א שפּאציר טאָן איבער די קאָרידאָרן, געגאנגען אין בופעט אפשר דאָרט געפינען א געלעגנהייט מיט עמעצן צו בייטן א וואָרט, ס'האָט זיך אָבער נישט געקלעפּט. געבליבן נאָך פון די גאָר ערשטע יאָרן די געוווינהייט זיך א בארים טאָן א ווארף טאָן א וואָרט וואָס זאָל האָבן אן עכאָ, א שמייכל טאָן ווען מע דארף, באגלייטן יענעמס א וואָרט מיט א סמיכה-געלעכטערל. דאָ גאָרנישט און גאָרנישט. דאָס ערשטע מאָל ווען ער האָט זיך באגעגנט מיט א גרעסערער צאָל אָנגעשטעלטע איז געווען די פארזאמלונג ווען דער לעצטער פּונקט אויפן סדר-היום איז געווען יאָנעל מיט זיין אקציע אין דער צפון-מזרח געגנט וואָס האָט זיך אויסגעלאָזט מיט דעם וואָס זי האָט זיך אויסגעלאָזט און פון וועלכער ער איז ארוים מיט א ריין פּנים אָבער א געשלאָגענער אָדער פארקערט. דאווידאָוון האָט זיך זייער געוואָלט פארפירן א שמועס דווקא מיט אים. די סבה איז געווען א פּשוטע — געשלאָגענע האָבן געוויינטלעך תערומות. סע קאָן נישט זיין עמעצער זאָל נעמען אלץ אויף זיך, דאָס הייסט נישט אז ער מוז אלץ אָפּווארפן, זיך אינגאנצן אָפּזאָגן פון דער שולד, פון פעלער פון פאלשן טריט, אָבער נעמען אויף זיך די גאנצע שולד, ריינוואשן לגמרי די איבעריקע, דאָס קאָן קיינער נישט. אין אן אקציע איז מען נישט אליין און אויך ער האָט זיכער געהאט א צאָל אונטערגעאָרדנטע, ער האָט זיכער פון צייט צו צייט ראַ-
פּאָרטירט וועגן דעם גאנג פון דער אונטערנעמונג, געמאָנט אינסטרוקציעס; סע קאָן נישט זיין ער זאָל נישט געווען בלייבן מיט א דערנערל אין הארצן, וואָס קראצט און נאָגט און ווארט קוים א געלעגנהייט א ווארף טאָן כאָטש א וואָרט. איז אים אָבער נישט אויסגעקומען צו באגעגענען צווישן פיר אויגן. א פּאָר

מאָל האָט מען זיך באַגעגנט ביים בופעט אָבער ווי אויף להכעיס ווען איינער איז געקומען איז דער צווייטער געגאַנגען אָדער פאַרקערט. דאָס מאָל איז יאַנעל געשטאַנען אַליין ביי אַ טישל. דאַווידאָוו האָט גענומען זיין טעלערל און זיך צוגעשטעלט צו יאַנעלס טישל. אַ שאָקל געטאָן מיטן קאָפּ אָבער קיין ענטפער נישט באַקומען. יאַנעל איז געווען פאַרטאָן אין זיינע ענינים. דאַווידאָוו האָט גע־וואַרפן אַ בליק צום פענצטער, ס׳איז געווען אַ שיינער טאָג. ער האָט אויסגע־ניצט די געלעגנהייט זיך מיט עמעצן צו טיילן.

— אַ שיינער טאָג היינט.

— האַ? ביטע?

— אַ שיינער טאָג האָב איך געזאָגט.

יאַנעל האָט באַטראַכט דעם פאַרשוין, ער האָט אים געזען צום ערשטן מאָל. ס׳איז אים אויפגעפאַלן די פאָרעם פון די וואָנצעס, גלייך דאָרט ווו זיי צעטיילן זיך וואָלט פעלן דאָס געוויינטלעכע שפּאַלטיקל, אויפגעפאַלן זענען אים די עטוואָס צו לאַנגע אָרעמס, מער פון אַלעמען דער שמייכל.

— מיט דעם ווערט דער טאָג שענער? האָט ער געפרעגט.

— מיט וואָס? האָט זיך געוווּנדערט דאַווידאָוו. ער האָט נישט פאַרשטאַ־נען די פראַגע.

— מיט דעם וואָס דו שטערסט מיר.

— אַנטשולדיקט. כ׳האָב געזאָגט גלאַט אַזוי, מיין כוונה איז נישט געווען אייך צו שטערן.

— שאַט נישט, שאַט נישט, אפשר איז בעסער אַזוי. אַביסל אויפגע־וועקט פון געדאַנקען. יאַנעל האָט זיך געפונען אין אַ קאָמפּליצירטער לאַגע. די אַרבעט האָט זיך נישט אַנטוויקלט לויט זיין פּלאַן. מע פאַרלירט זיך אין אַ יאָרהונדערטער נישט באַטרעטענעם וואַלד. יאָרן לאַנג געלעבט מיט צוויי פאַרבן — ווייס און שוואַרץ. די זאַכן האָבן אויסגעזען זייער איינפאַך — אָדער מיט אונדז אָדער קעגן אונדז. אויך די מיטלען זענען געווען איינפאַכע — צוויי קלאָרע פראָנטן, אויף איין זייט מיר אויף דער אַנדערער זיי. זינט דער געשיכטע אין צפון-מזרח איז ער געוואָרן פאָרזיכטיקער, ער האָט פאַרלוירן פון זיין גע־וויינטלעכער זיכערקייט, ער האָט אַנטדעקט אַז דער באַגריף סימפּליצירן האָט אַן אינהאַלט, האָט אַ זין. ער האָט זיך אָפּגעגעבן חשבון אַז די געזעלשאַפט איז אַ זייער פאַרפּלאָנטערטער קנויל מיט אַזעלכע צענטריפוגע שטרעמונגען און שטרעבונגען אַז ס׳איז אַ וווּנדער וויאַזוי דאָס אַלעם האַלט צוזאַמען, וויאַזוי סע פּלאַצט נישט. אויף פּאָליטישע קורסן האָט מען געלערנט אַז סע פּלאַצט יאָ און אַז דאָס הייסט רעוואָלוציע, אָבער ער איז קיינמאָל נישט געשיקט גע־

וואָרן אויף אזעלכע קורסן. ער האָט אָנגעהויבן באטראכטן מיט קנאה יענע וואָס קאָנען זיך אויספּלאָנטערן אין דעם פּארוויקלעניש. אים פלעג אָפט קומען אויפן געדאנק דער שמועס מיט דעם טובערקולאָזן פויער וועלכער האָט מיט זיינע פּשוטע ארגומענטן איבערגעקערט זיין גאנצן בוי. דאָס שווייגן איז נישט מחמת טעמפּקייט, אָפּגעשטאנענקייט, פארקערט, ס'איז זיין מיטל מיט וועלכן ער פּארטיידיקט זיך קעגן דעם שטאָט-מענטש, קעגן זיין ברוטאלן שטייגער. קומסט צו מיר אין הויף, כ'גיב דיר פון דעם וואָס כ'האָב, אָבער ווער נישט דו דער בעל-הבית, באטראכט מיך נישט אלס בהמה. ווילסטו דווקא אזוי, האָב איך מיר מיין שטייגער: שווייגן.

ער האָט א פּאר מאָל טיילגענומען ביי אויספאָרשונגען. ווילדקייט האָט אים געעקלט. ער האָט נישט געקאָנט פארשטיין צוליב וואָס מוז מען באניצן אזעלכע ברוטאלע מיטלען. א טייל פון די אויספאָרשער האָט ער גוט געקענט. ער האָט באמערקט וויאזוי זיי מעטאמאָרפאָזירן זיך אין פארלויף פון די אנקעטעס. דער שמועס איז פון אָנהויב גלייך ווי א צווישנמענטשלעכער — איינער אינטערעסירט זיך וועגן עפּעס און דער אנדערער וואָלט, דאכט זיך, געקאָנט אויפקלערן אָדער העלפן אויפצוקלערן. ער דערפילט אָבער אז דער וואָס אנקעטירט פירט דעם שמועס אין א פאר אים געפערלעכער ריכטונג און ווערט וואכזאמער, ווייל דעם באָדן נישט באטרעטן. זיין איינציק געווער איז שווייגן, דער אנדערער אָבער האָט חוץ פראגעס אויך דאָס רעכט צו צווינגען. ער איז געאיילט, ביי אים פאָדערט מען רעזולטאטן, פון אים וויל מען ער זאָל ברענגען קלאָרע באווייזן אז דאָס וואָס מע שטעלט זיך פאָר אז ס'האָט געדארפט געשען איז באמת געשען. ער שטייט אָבער פאר א געשלאָסענער מויער, פארלירט דעם קאָנטראָל איבער זיך, און... און סע באקומט זיך א שולדיקער אָדער אומשולדיקער וואָס פארלירט דאָס אויזען פון א מענטשן ווייל מע צענהרגט אים, מע מאכט פון אים א קנויל פלייש און בלוט און איבער אים א צווייטער וואָס פארלירט די צורה פון מענטש ווייל ער איז נישט מער ווי א צעווילדעוועטע חיה.

ער האָט אנטדעקט אז מענטשן זענען נישט דאָס וואָס זיי זעען אויס צו זיין פון אויבנאויף. ס'איז א סטראטיפיקאציע פון דורות. מער פון אלע האָט אים צעמישט א יונגער בחור. פון אים האָט מען זיך געוואָלט דערוויסן וועגן איינעם וואָס איז געווען אין פארבינדונג מיט געוויזענע פאשיסטן. געוווסט האָט ער ווייניק אָבער דאָס ווייניקע וואָס ער האָט געוווסט האָט ער נישט געוואָלט דערציילן. זיין איינגעשפּארטקייט צום שווייגן איז געווען פון אן אנדער סאָרט — ער וויל נישט רעדן וועגן אנדערע ווייל אזא איז זיין פּרינציפּ, וועגן אנדערע רעדט מען נישט. דערצו האָט ער געהאלטן אז זיין פּרינציפּ מוז רעספּעקטירט

ווערן אויך פון אויספֿאָרשער אָדער אין דער ערשטער ריי פֿון אים. פֿון וואנען קומען צו אים אזעלכע פּרינציפּן, האָט זיך געפֿרעגט יאָנעל. גערופֿן האָט מען אים אלס עדות, ווייל א זון פֿון א קאָוואל און אזא איינער קאָן מיט זיי נישט האָבן גאָרניש געמיינזאמס, איז געווען דער פּשוטער צוגאַנג. ער מוז זיין מיט אונדז. מיט זיי האָט ער נישט געהאט און מיט אונדז וועט ער שוין קיינמאָל נישט האָבן, האָט זיך איבערצייגט יאָנעל און האָט זיך נישט אָפּגענארט. פֿון אַן עדות איז ער געוואָרן א באשולדיקטער נאָר צוליב זיין שווייגן, נאָר דערפֿאר ווייל ערגעץ אין אים איז געווען עפּעס ריטערלעכס געירשנט פֿון מיטלעלטערלעכן עלטער — עלטער ציידן.

זיין אייגענע לאגע אין אָפּטייל האָט אים באאומרויקט ווייל ער האָט דערפֿילט אז שאָני און טעקע גרייטן אים עפּעס צו. אים האָט נישט באאומרויקט דער געדאנק אז מע קאָן אים אָפּזאָגן, משלח זיין פֿון אָפּטייל נייערט דער אופֿן. ער וועט מער נישט באשולדיקט ווערן אז ער איז א היץ-קאָפּ, נאָר פֿארקערט, אז ער לאָזט זיך באאיינפֿלוסן פֿון קליינבירגערלעכער אומקאָנסעקווענץ, אז ער איז נישט געשטאָלט אזויווי מע האָט פֿון אים דערוואַרט, ער איז צו מילד מיט די שונאים און ווו, אין סאמע צענטער פֿון קאמף מיטן שונא. און דאָ נישט לאנג איז פֿארלוירן געגאנגען פֿון אונטער דער האנט א גרויסע שישקע, איינער פֿון די געוועזענע אָנפֿירער פֿון די פֿאשיסטישע אָרגאניזאציעס וועלכער איז אנטלאָפֿן מיט דער היטלעריסטישער ארמיי און האָט געוואגט זיך אומצוקערן אין לאנד. די ידיעות וועגן זיין שמוגלען די גרענעץ זענען געווען זיכערע, מ׳האָט אָבער נישט געוווּסט ווו ער באהאלט זיך אוים און אויף וויפֿל צייט ער איז געקומען. איינער פֿון די וואָס האָבן געמוזט וויסן איז אויסגעשטאנען אלע מדורי גיהינום, געשוויגן און ווען ער האָט שוין יאָ געזאָגט איז געווען צו שפּעט — דער אָנפֿירער איז אויסגעווען די צייט אויף דער אנדערער זייט גרענעץ. אזא דורכפֿאל איז מען נישט מוחל און טעקע מיט שאָנין שווייגן... זייער שווייגן איז נישט ווי דעם פּויערס, זייער שווייגן איז א שפּיל מיטן קרבן, און דער קרבן וועט זיין ער, יאָנעל...

דאווידאָוו האָט זיך באקאנט מיט די יידישע געסלעך. דאָס זענען די זעלבע ווו יאָנעל האָט געלעבט און איז אויפֿגעוואקסן, וווהין ער האָט אראָפּגעבראכט ריטאַן, וווהין ריטא פֿלעג קומען פֿארברענגען, זיך אמוזירן א פֿרימאָרגן מיט מארגאַן. דאווידאָוו זוכט נישט די געסלעך אים אינטערעסירן די איינוווינער. אויך זיי זענען געבליבן כמעט די זעלבע, אָבער נאָר כמעט, ווייל פֿאר דער צייט

איז דאָ פאָרגעקומען אן איבעראַנדערשונג, די שטרעמונגען זענען געוואָרן קלאָרער און קאָנקרעטער.

אין רומעניע האָבן די יידן איבערגעלעבט די מלחמה אנדערש, אין אנדערע באַדינגונגען ווי אין פון די דייטשן באַזעצטן אייראָפּע. רומעניע — דאָ מוז צוגעגעבן ווערן אַ פּריערדיקער געאָגראַפישער באַגריף — אַלט רומעניע, איז געווען אַ סאָרט אינדזל. אנדערש האָט אויסגעזען די לאַגע אין באַסאַראַביע ווו די רומענישע אָרגאַנען האָבן זיך צערעכנט מיט די יידישע יישובים מיט גאָר־נישט ארונטערבלייבנדיק פון זייערע שותפים. אָבער אין לאַנד גופא האָט עס אויסגעזען אנדערש. מיט אַ פּאָר חדשים פאַר דעם אריינטריט אין דער מלחמה און אויך אין די ערשטע טעג פון קריג זענען פאָרגעקומען ווילדע פּאָגראָמען, אָבער נאָך דעם האָבן די רדיפות קעגן יידן אָנגענומען אַ מער וויניקער „דער־טרעגלעכן" כאַראַקטער. אויב אויף דער פּראָווינץ האָט מען געמוזט טראָגן געלע לאַטעס מיט אַ מגן־דוד אלס צייכן אַז מ'איז אַ ייד און אין גרעסטן טייל שטעט און שטעטלעך איז עס דערגאַנגען ביז שאַפן געטאָס, איז עס נישט אַזוי געווען אין דער הויפּט־שטאָט. דאָס הייסט נישט אַז מ'האָט נישט געלעבט אין מורא און אנגסטן, אָבער אַלעס וואָס מ'האָט דאָ איבערגעלעבט האָט באַקומען גן־עדן פאַרבן ווען מ'האָט זיך דערוווּסט וועגן גרויסן אומגליק, וועגן דריטן חורבן, וועגן דעם וויאַזוי ס'איז אומגעקומען די גרעסטע טייל פון יידישן פאָלק.

דאָס האָט געפירט צו איבערראַשנדיקע ענדערונגען אין דער יידישער באַפעלקערונג וועלכע האָט צו יענער צייט געציילט הונדערטער טויזנטער נפשות. אַ גרויסער טייל האָט זיך געפילט באַפרייט פון קאָשמאַר, געהאַלטן אַז דאָס וואָס געשען איז געווען אַ צופאַל, אַז אַ צווייט מאָל קאָן דאָס נישט געשען און אַז דער הויפּט ציל באַשטייט און דאַרף באַשטיין פאַר אַלעמען אין זיך צופּאַסן צו די נייע באַדינ־גונגען, שטיצן דעם נייעם קורס, אָנטיילנעמען מיט לייב און לעבן אין געפּעכט פאַר אַ נייעם רעזשים אויף גאַנץ נייע יסודות.

אין אנדער טייל — אַ נישט קלענערער — האָט גאָר אנדערש אויפגענומען די ידיעות וועגן דער שואה און דער איינציקער ציל איז געוואָרן פאַרלאָזן דאָס לאַנד און פאָרן קיין ארץ־ישראל. איינצייטיק האָט זיך פאַר דער יידישער באַפעל־קערונג געשאַפן אַ נייע סיטואַציע ווייל ביז איצט איז די מערהייט געווען באַשעפ־טיקט אין האַנדל און האַנטאַרבעט — בעל־מלאכות. די פּערספּעקטיוון זענען געווען נישט זייער קלאָרע און אַ טייל האָבן אָנגעהויבן האַנדלען מיט געלט. באַ־קעמפן אָט דעם האַנדל איז צו יענער צייט געווען נישט נאָר אַן עקאָנאָמישע פראַגע, אַ פּענאַלע, דאָס הייסט אַזעלכע וואָס ווערט באַהאַנדלט ווי יעדער פאַר־ברעכן, נייערט אויך אַ פּאָליטישע. די מאַכט אָרגאַנען האָבן געהאַלטן אַז דער

אומלעגאלער האנדל מיט דעוויזן דערפירט צו פארבינדונגען מיט אויסלענדישע אויסשפיר־אָרגאניזאציעס. דער צוגאנג זעט אוים א לאָגשיער אזוי אז באקעמפן דעם האנדל איז געוואָרן איינע פון די הויפט אויפגאבעס. אויף דעם געביט האָט זיך געדארפט אָפּוויקלען דאווידאָווס טעטיקייט. און זי האָט זיך אָפּגעוויקלט.

דאווידאָוו האָט איצט געקוקט אויפן יידישן לעבן פון דרויסן, נישט נאָר ווי א זייטיקער נאָר ווי איינער וואָס זוכט צו אנטדעקן. דער שטייגער א באקאנטער, די העוויות באקאנטע, דער האנדל באקאנט, דאָס לשון אן אייגנס. נישט איינגאנצן דאָס זעלבע ווי אין דער שטאָט־געגנט אָבער אויך נישט ווייט דערפון, איבערהויפט נאָך דעם וואָס סע זענען זיך אהער אָנגעלאָפן יידן פון אלע עקן לאנד ווי אויך אזעלכע וואָס זענען דאָ געבליבן א קורצע צייט אלס דורכפאָרער. ער האָט נישט באדארפט קיין סך אויף זיך צו באקענען מיט דעם האנלדם־זשארגאָן וועגן ליילעכער, לאָקשן און הינדלעך. אהער איז ער קיינמאָל נישט געקומען אין דער אוניפאָרמע. דאָ האָט ער געפונען א געלעגנהייט וועגן א קדיש, א שחרית צי א מנחה־מעריב, א שלוש־סעודות, א ברית אָדער א חתונה. מ׳האָט אים באמערקט ווייל ער האָט געוואָלט באמערקט ווערן, מ׳האָט געביטן א פּאָר איינדריקן ווייל ער האָט געוואָלט בייטן, מ׳האָט זיך געקלאָגט איבער דעם געשעענעם און איבער דעם אז מ׳איז נישט זיכער צי עס קאָן זיך נישט איבערחזרן און ער האָט פאר דעם געהאט פארשטענדעניש. מ׳האָט אפילו גערעדט וועגן דעם אז זיין אליין איז נישט גוט געפרוווט זיך דערוויסן צי איז ער נישט א קאנדידאט צו געפינען א באגלייטערן. מ׳איז געוואָרן היימיש און צו מאָל ארויסגעזאָגט א סוד. ער האָט נישט געדארפט קיין מענטשן, ער האָט געקאָנט זיין שטעטל אליין באשטיין דאָס וואָס האָט אויסגענומען ביי טעקען און אויך ביי שאָנין.

אפשר אביסעלע צו געאיילט — ווי סע וועט זיך שפעטער ארויסווייזן זייער, זייער געאיילט — האָט ער אנטדעקט פעדים, א קנויל, איז אין אים אריינגעדרונגען אין דער סאמע מיט. אזוי איז געשען אז אין איינעם פון די זייטיקע זייטערטער פון אָפּטייל זאָל מען אראָפּברענגען א יידן מיט באָרד און פאות, א שטיק צדיק, א ייד וואָס האָט געהאלטן א שילעכל, געזאמלט געלט, אויסגעהאלטן אָרעמע לייט, געהאָלפן יתומים. אויף צו זאמלען געלט און אנדערע מיטלען מוז מען פראווען שלש־סעודותן, מוז מען רעדן צום עולם, מוז מען בעטן רחמים נישט נאָר ביי גאָט נאָר ביי יעדן פשוטן בשר־ודם וועלכער האָט מער פון אנדערע. האָבן זיך אין זיין שילעכל שטענדיק געפונען פארשידענע מענטשן, ער האָט קיינמאָל נישט געפרעגט ווער זיי זענען און מיט וואָס זיי גיבן זיך אָפּ, ווייל קריכן יענעם אין דער נשמה דארף מען נישט. האָבן דאָרט געפונען א סאָרט צודעק אויך אזעלכע וואָס גיבן צדקה, זאָגן א קדיש, קומען דאווענען נישט לשמה נאָר כדי זיך צו באגעגענען מיט אנדערע ווי זיי. אזוי איז דער וואָס וועט ווערן א גוטער־ייד לאחר — המעשה, נאָך דעם וואָס מע וועט אים אָפּהאלטן א פּאָר וואָכן,

צי א פּאָר חדשים און אפשר מער, ארייגעפאלן אין „גוישע הענט“ און נאָר דער ויצעקו וועלכן מע וועט אויפהייבן וועט אים ראטעווען. דאָס וועט זיין שפּעטער. דערווייל איז ער אין רשות פון אָפּטייל און דאווידאָוו האָט באקומען באצאָלט פון טעקען א שמייכל און פון שאָנין א דאנק.

זונטאָג בלייבט שטענדיק עמעצער אין דער אָפּטיילונג אויף נישט צו באַדארפן. דאָס מאָל איז עס אויסגעפאלן אויף דאווידאָוון מיט יאָנעלן, דאווידאָוו איז געווען אין א געהויבענער שטימונג ווייל געשען איז עס א קורצע צייט נאָך דעם ווי ס'איז אים געלונגען אויפצודעקן די פעדים וואָס האָבן געפירט ביז צו יענעם שילעכל און נאָך מער צו דעם וואָס האָט דאָרט אָנגעפירט מיט א שעדלעכער נעץ. שווער אים צו באשולדיקן אין איבערפלעכלעכקייט אָדער בייזוויליקייט. ער איז געווינט געווען מיט יידן וועלכע האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט נישט זייער כשרן האנדל, ער האָט געוווסט וועגן פאלשע משיחן, האָבן אים נישט געקאָנט ווונדערן פאלשע רבנים און גוטע-יידן. אזוי אז זיין געוויסן איז געווען קרישטאָל און זיין שטימונג א געהויבענע.

זיך געפינענדיק צוזאמען מיט יאָנעלן, מיט איינעם וואָס מוז האָבן תרעומות, האָט ער נישט געהאט פארוואָס זיך צו פירן צוריקגעהאלטן, פאָרזיכטיק. אים האָט זיך געוואָלט א שמועס טאָן אָפן. שוין לאנג נישט געהאט קיין מיינונגסאויסטויש. יאָנעל האָט אויף זיינע פראגעס געענטפערט איינזילביק, ער איז נישט געווען אימשטאנד אויסצוהערן אלץ וואָס דאווידאָוו האָט געפּלאפּלט. ס'האָט אים אויסגעזען א פליג דרייט זיך אין צימער און דאָס בעסטע וואָלט זיין עפענען א פענצטער און ארויסטרייבן. פּלוצעם איז ער געוואָרן אויפמערקזאם. ער האָט דערהערט ווערטער וועלכע האָבן גלייך ווי פארמאָגט אן ענטפער אויף פראגעס וואָס מוטשען אים זינט א לענגערער צייט. נאָך דער מעשה פון טשינאסבאָ און נאָך פארשידענע פארהערן וועלכע האָבן נישט געפירט אינערגעץ האָט אים אָנגעהויבן אויסזען דער אָפּטייל ווי אן איבעריקע, אויב נישט שעדלעכע זאך, ווי א וועלט וואָס לעבט פאר זיך און טוט אלץ אז מע זאָל מיינען אז ס'איז דאָס וויכטיקסטע אין דער געזעלשאפט, אז אָן דעם קערט זיך איבער די וועלט, אז דאָס איז דער ווינקלשטיין וועלכער שטיצט דעם גאנצן בנין. די אָפּטיילונג, האָט זיך אים געדאכט, פונקציאָנירט צוליב אזעלכע ווי טעקע, א פארפאָלגטער פון א פיקסער אידעע און דערצו א האלבער סאדיסט. אים האָט געמוטשעט דער געדאנק אז א גרויסע טייל פון די מענטשן וואָס מ'האָט אהער אָנגעבראכט זענען נישט אינגאנצן נאָרמאל, מיאוסע קאריעריסטן, אָנסקרופּלדיקע וואָס פירן צווישן זיך אן אונטערערדישע מלחמה, א קאמף ווער סע זאָל זיין העכער פון אנדערן אויפן היעראַרכיע-לייטערל וואָס האָט זיך דאָ געשאפן. דערבּאר איז ער אפשר געוואָרן אויפמערקזאמער צו דאווידאָווס רייד.

— קאַריערִיסטן, איז צו אים דערגאַנגען דאַווידאָווס פליגן־זשום, זענען נישט פאַראַן. נישטאָ אַזעלכע. עם־הארצים באַצייכענען מיט דעם באַגריף מענטשן מיט אַ טיפערן פאַרשטאַנד. וואָס דאַרף לויט זייער מיינונג הייסן אַ קאַריערִיסט? איינער וואָס וויל זיין העכער, איינער וואָס וויל אויסאיבן די מאַכט. זיי פאַרשטייען נישט אַז דער באַגריף מאַכט, דער זין פון מאַכט שליסט אויס אַלע אַנדערע וואָס קאָנען זי אויף אַ געווויסן אופן באַגרענעצן. גרענעץ קומט נישט אויס, איז נישט קאָמפּאַטיבל, נישט פאַראייינבאַר מיט מאַכט. דאָס זענען צוויי קעגנזעצלעכע באַגריפן ווי פייער מיט וואַסער. די שטרעבונג העכער איז נישט מער ווי אַן אויסדריק פון דער שטרעבונג צו זיין פּערפעקט, צו פאָלקאָמענקייט. דאָס איז די איינציקע טענדענץ וועלכע האָט אַן אָביעקטיווע באַרעכטיקונג. דער וואָס פאַרשטייט דאָס באַקומט אַן אַנדער בליק אויפן לעבן אין אַלגעמיין, אַן אַנדער באַנעם, אַ גרעסערן פאַרנעם, אַ טייל פון דער השגה וואָס פירט צו דער ציפער איינס, די הויפּט ציפער וואָס דריקט אויס דעם באַשאַף און נאָר זי קאָן אויסדריקן דעם תוכן פון מאַכט. אויך גאָט — אין דער אָנשויאונג פון די רעליגיעזע, האָט ער זיך געאיילט צוצוגעבן — אויך גאָט איז איינער און פאַרטראָגט נישט לעבן זיך קיין אַנדערן.

אַזאַ אויסלייג האָט יאָנעלן פריטשמעליעט, פאַרטומלט. כאָטש אַזוי איז אים געלונגען צו פרעגן:

— אפשר איז נול די הויפּט ציפער?

דאַווידאָוון האָט געוווּנדערט ביז גאָר וויאַזוי דאָס איז אים ביז איצט נישט איינגעפאַלן. ס'האָט אויסגעזען זייער אינטערעסאַנט. ער האָט געדרינגען אַז ער האָט געפונען אין יאָנעלן אַ שותף.

— ס'איז ווערט אַ טראַכט טאָן, האָט ער געזאָגט. סטימולירט פון יאָנעלס באַטייליקונג האָט ער ווייטער אויסגעלייגט. די אמתע מאַכט ליגט דאָ. פון דאַנעט קאָן מען זיך צו איר דערהייבן. אומזיסט מיינען איינִיקע אַז די מאַכט ליגט אין פּאָליטיק. יענץ איז פּוסטע רייד, נאַרישע פּלאַפּלעריי. די אמתע הערשונג אויך פון גאָט — זאָגט די רעליגיע — איז נישט איבער מענטשן נאָר איבער זיינע מלאכים — חילות.

יאָנעל האָט נישט געקאָנט באַוועלטיקן אַ געלעכטער. דער געדאַנקען־גאַנג איז אים געפעלן ער האָט געגעבן שליסלען צו אַ טייל פון די פראַגעס וואָס האָבן אים געמוטשעט. אים געהאָלפן פאַרשטיין פאַרוואָס איינִיקע לייגן אַריין אַזויפיל נשמה נישט אין אַכטנעמענדיק גאָרנישט, ווען זיי פירן דורך זייערע אויפגאַבעס פון וועלכע זיי גלייבן נישט אַן אות. אים איז אין אַ געוויסער מאָס קלאָר געוואָרן די צעווילדעוודיקייט פון איינִיקע מיטאַרבעטער און דאָס האָט אים גע־

שרעקן. סע וועט לאנג נישט דויערן און ער וועט האָבן גענוג צייט צו טראכטן צו דאווידאָווס קאָנצעפּט און זיך פרעגן אויף וואָס פארא באָדן אזא קאָנצעפּט קאָן געבוירן ווערן.

ס'איז ווידער געקומען צו א פארזאמלונג. דאָס מאָל איז זי געווען א ברייטערע און האָט געהאַט נישט מער ווי איין פּונקט אויפן סדר-היום: דעם חבר יאָנעלס אָפּווייכונג. פּרעזידירט האָט שאָני, א פּאָר ווערטער צו באַקענען די אָנוועזנדע מיט די פאקטן האָט געזאָגט טעקע. זיי האָבן ביידע געוווּסט אז מער דארף מען נישט, רעדנער וועלן זיין. און סע זענען געווען. צווישן זיי אויך דאָווידאָוו. ער האָט גערעדט וועגן יאָנעלס אָפּווייכונג זוכנדיק דעם שורש, געפּרוווט אים געפינען נאָך אין זיין היים אויף וועלכער ס'האָט געהאַט א שעדלעכע ווירקונג די מעשה מיט זיין ברודער וועלכער איז געווען אין דער פאמיליע א סאָרט גאָט און זיין אקציע — ווי ס'האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן — איז געווען פרעמד דעם ארבעטער-קלאַס און זיינע קאַמפּס-מעטאָדן. אים — יאָנעלן — איז נישט געלונגען זיך אָפּטרייסלען פון אָט דער שעדלעכער ירושה, פארקערט ער האָט זי געפּרוווט באניצן אלס טראַמפּאָלין אין קאריעריסטישע צוועקן. וואָס קאריערזם שטעלט מיט זיך פאָר און וווהין דאָס קאָן דערפירן דארף מען נישט זאָגן. דאָס איינציקע וואָס מע מוז אונטערשטרייכן איז אז ער ליגט אין נאָענטער שכנות מיט קרימינעלע טענדענצן ווייל ער מאכט בלינד. זיין מיינונג איז געווען אז אזא אָפּווייכונג מוז פירן נישט נאָר צו באזייטיקן פון דער ארבעט, נאָר ווידער אנאליזירן די גאנצע טעטיקייט אין משך פון די יאָרן און זען צי איז נישט דער פאל אָנצונעמען נאָר שטרענגע מיטלען.

טעקע האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ.

יאָנעלן האָט מען אָפּגעפירט אין א צימערל אין איינעם פון די זייט-ערטער פון דעם אָפּטייל. אין דעם זעלבן ווו ס'האָט זיך געפונען דער ייד מיט באָרד און פאות און מיטן נאָמען פון א צדיק.

רייד וועגן די אומזיסטיקע ליידן וואָס ווערן אָנגעטאָן אָן אומשולדיקן פּראָמען יידן האָבן זיך צעצויגן ווי א קרעץ, ווי א מגיפה. מ'האָט אים געמוזט באַפרייען און די אָפּטיילונג האָט געקריגן א פאָרוואורף פאר אייבערפלעכלעכער ארבעט. דאווידאָוו איז באשטראָפט געוואָרן מיט בייטן דאָס ארבעטס-פּלאַץ. ביים פארלאָזן די אָפּטיילונג האָט אים געשעקנט כמעט א גאנצע שעה טעקע. ער האָט געהאלטן אז פארלירן אזא מיטארבעטער איז א גרויסער פארלוסט פאר דער אלגעמיינער זאך און אלס זיין חוב אים צו שטארקן און געפינען פאר זייענטוועגן א פאסיק פּלאַץ.

5. דאָס לעצטע באַגעגעניש

דאווידאָוו האָט קיין שטראָף נישט באקומען. אים האָט מען נישט סאנקציאָנירט, נישט מער ווי איבערגעפירט אויף אן אנדער ארבעט וועלכע איז אין איר מהות געווען זייער ענלעך צו דער וואָס ער האָט געהאט אין אָפּטייל אָבער אין אן אנדער סביבה. דאָרט וועט ער זיך קאָנען באווייזן מיט דער אוניפאָרמע.

סע וועט דויערן נישט מער ווי א פּאָר יאָר, די מלחמה וועט מען אָנהייבן פארגעסן — אויף וויפל מע קאָן פארגעסן מלחמות — אויך דאָס פּנים פון די ערשטע נאָך מלחמה יאָרן וועט פארלירן די בולטקייט, די קלאָרע קאָנטורן. אייניקע וועלן זיך דערמאָנען וועגן געשעענישן ווי וועגן א שלעכטן חלום, אנדערע וועלן קאָמענטירן און אינטערפּרעטירן ווי זיי וועט זיך לוינען און אזוי ווי דער זיכרון פירט צומאָל אונטער וועט עס אויסזען אז אלע זענען גערעכט. דאָס דויערהאפטיקסטע, דאָס וואָס איז עלטער פון אָט די אלע געשעענישן און וועגן וועלכן מע וועט נישט רעדן וועט זיין, ווייזט אויס, דאווידאָווס טעאָריע וואָס ער האָט אויסגעלייגט אין אלגעמיינע שטריכן פאר יאָנעלן ווען זיי האָבן צוזאמען דערזשורעט און ער, דאווידאָוו, האָט שוין געפילט מיט זיין באזונדערן חוש אז יאָנעלס אויער איז נישט מער קיין סכנה. די וואָס וועלן זי פּרווון באניצן אין דער פּראקטיק — נישט מיט דעם זעלבן אינהאלט און פארנעם, נישט דערפירט ביז די לעצטע קאָנסעקווענצן ווי אין דאווידאָווס אויסלייג — וועלן זיין איבער טויזנטער וועלכע וועלן נישט ארויסווייזן קיין שום אינטערעס פאר פילאָסאָפיע. פאר זיי וועט עס זיין נישט מער ווי דאָס טאָגטעגלעכע, דאָס אייביקע געיעג נאָך אביסעלע מער וואָס באקומט ביי פּראָפּאנען די פאָרם פון וועלן מיט יעדן פּרייז פארנעמען דאָס פּלאַץ פון דעם וואָס שטייט אויף א סטאָלביקל העכער אויף דער היעראכיע-לייטער ביים זאמלען מיסט אָדער ביים אָנפירן מיט א פאבריק.

דאווידאָוו געהערט נישט צו די לעצטע. זיין אָבסעסיע וועט באַקומען נייע אַספּעקטן. אויף צו פילן דעם טעם פון מאַכט מוז מען נישט דווקא פאַרנעמען אַ געוויס פּלאַץ אין דער היעראַרכיע. דעם אמתן טעם קאָן מען פילן ווען מע פאַרנעמט נישט דאָס העכסטע פּלאַץ. פון דאָרט איז עס אַ סאָרט זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט. פון דאָרט איז געגנוג אַ קוים אַרויסגערעדט וואָרט אַז סע זאָל הילכן ווי אַ דונער און איבערקערן אַלע לייטערס און לייטערלעך. אַנדערש איז ווען מע געפינט זיך אויף אַ זייטיקן געשטעל פון וואַנען מע שטרעקט די האַנט און מע נעמט אַראָפּ פון לייטער אָט איינעם, אָט אַן אַנדערן און דער אַראָפּגעפאַלענער ווייסט נישט פון ווו און פאַרוואָס סע קומט. סע וועט געשען ער זאָל אַ שטרעק טאָן די האַנט זיך אַ שפּיל טאָן מיט אַ שפּיל-פויגל. נישט פון יענע וואָס זענען אויף אַזוי וויט פאַרטאָן אין געזאַנג אַז זיי זאָלן נישט באַמערקן וואָס סע טוט זיך אַרום. דער שפּיל-פויגל וועט זיך באַצייטנס כאַפּן, שפּיצן די נעגעלעך און ווען די האַנט וועט זיך דערנענטערן וועט ער מיט זיי אַריינקריכן טיף אונטער דער הויט, אַ דראַפּע טאָן, אַרויסרייסן אַ שטיק פלייש אַזוי אַז סע זאָל בלייבן אַ שטענדיקער צייכן וואָס זאָל וואָרענען אויך אַנדערע פאַר דער סכנה וואָס אַזאַ האַנט שטעלט מיט זיך פאָר. ער וועט זיך מיט דעם נישט באַגניגן נאָר אָנגעמען געהעריקע מיטלען איבערצוקערן דאַווידאָווס געשטעל ער זאָל נישט האָבן מער פון וואַנען צו שטרעקן די מיט קינס צייכן אָפּגעשטעמפּלטע האַנט.

נאָך זעקס חדשים אַנקעטע פון וועלכע אַ חודש איז געבליבן אויף איבערצוטראַכטן אַלץ וואָס אים האָט זיך געדאַכט אַז ס׳איז ווערט איבערגעטראַכט צו ווערן, האָט יאָנעל באַקומען אַ פּאָסטן אַלס אַ מיטעלער אָנגעשטעלטער. פון דער אַנקעטע איז ער געבליבן מיט קאָשמאַרן אין וועלכע טעקע האָט פאַרנומען דאָס פּלאַץ פון שדים, שלענג, ים-פּאָליפּן, שטשורעס, זעלטן פון אָנגערייצטע הינט. פון דעם חודש איבערטראַכטונגען איז ער געקומען צו דער פּשוטסטער פון אַלע פּשוטע מסקנות: נישט אַלץ וואָס פליט קאָן מען אויך עסן; די וועלט האָט אירע אייזערנע געזעצן, דער וועג צום גן-עדן איז נישט קיין געפלאַסטערטער. געצווייפלט האָט ער צי מוז מען צוערשט אַרורכגיין אַ לאַנג שטיק פון גיהינום. געבליבן איז ער ביי דער איבערצייגונג אַז זיין וועג איז געווען און געבליבן אַ ריכטיקער אפשר מיט ווייניקער זינד. פאַרשעמט האָט ער קיינעם נישט. כאָטש ... דער כאָטש איז געווען ריטאַ און דער זון. פון פּאָסטן אַלס מיטעלער אָנגעשטעלטער האָט ער געגנוג אויף חיונה און דערצו כבוד. מע רופט אים צו פאַרשידענע

אַפּיציעלע פאַרזאַמלונגען. געטראַכט האָט ער אַז פון דעם וואָס ער שפּאַרט אָפּ וועט ער קאָנען נאָך דעם וואָס ער וועט גיין אויף פּענסיע, אַרומפאָרן מיטן מאַשין זען אַ וועלט, בלייבן איבערגעכטיקן אין מיטן דער נאַטור. צו דעם צוועק האָט ער אַפילו געקויפט אַ געצעלט. אָפט פלעג ער קומען צו אַרקען וועלכער האָט אין זיינע פּלענער צו וואַנדערן איבערן לאַנד פאַרנומען דאָס ערשטע פּלאַץ. ער האָט זיך נישט אָפּגעזאָגט פון זיין שטענדיקער שוואַכקייט צום שוואַכן מין און זיין דערפאָלג האָט אים צומאָל געוווּנדערט. קיין שטאַלטנער איז ער נישט, מיט געלט וואַרפט ער נישט אין וואָסזשע זאָל באַשטיין זיין צוציאונגס-קראַפט? נאָר אויב ס'איז שוין יאָ דאָ אַזאַ צוציאונג, אַרט עס אים נישט. פאַרקערט. אַזוי ביז ס'האָט זיך געיאַוועט די האַרץ-קראַנקייט.

אצינד ווען ער האָט פאַרלאָזט דעם שפּיטאָל ווייל ער האָט נישט געקאָנט איבערטראָגן אַנגעלס דערציילונגען און דער דאָקטער האָט אים געוואָרנט אַז ער מוז זיין זייער, זייער פּאָרזיכטיק, אויסמיידן יעדע אָנשטרענגונג, זיך נישט הייבן צו פּוס אויף טרעפּ, בשום אופן נישט באַניצן דעם מאַשין, ליגן וואָס מער אין בעט האָט ער געפילט אַן אומגעהייערע ליידיקייט. געווען ריטאַ, פאַרבראַכט מיט אַרקען אָבער צו קיין שלמות קומט עס נישט.

זיך אומגעקערט פון פּאַרק האָט ער גענומען אַ דוש, זיך ראַזירט, אויפן גערדאַנק איז געקומען טאַנצי און ס'האָט אים געוווּנדערט וואָס זי האָט זיך אין די לעצטע טעג נישט באַוויזן. שוין פיר יאָר אַז זי קומט צו אים זייער אָפט. באַקענט האָט מען זיך צופעליק, ער דערמאָנט זיך נישט ווו. אַ יונגע אינזשי-נערן. זיך „אָנבינדן אַ מאַן". ווי זי זאָגט, וויל נישט זי, זי האָט נישט ליב קאָכן און וואַשן פאַר צוויי, זי איז זיך אַליין גענוג. יאָ, ער דערמאַנט זיך. באַקענט האָט מען זיך אויף אַן אָפּיציעלער פאַרזאַמלונג. זייערע פּלעצער זענען געווען בשכנות האָט מען גערעדט. ווען די פאַרזאַמלונג האָט זיך געענדיקט און ער האָט זיך געוואָלט אָפּגעזעגענען, האָט זי געפרעגט מיט גרויס וווּנדער:

— וואָס איילט איר זיך אַזוי? איך וויל אייך אונטערפירן.

ער האָט דאָס צוגעשריבן זיין עלטער, זיך געפילט כמעט באַליידיקט אָבער אָפּגעקומען איז ער מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל. ווען זיי זענען געווען נאָענט פון זיין וווינונג האָט זי זיך פאַראינטערעסירט מיט דעם וויאַזוי ער לעבט און זיך איינגעלאַדן צו אים. אַזוי האָט אָנגעהויבן זייער פריינדשאַפט וואָס האַלט שוין פיר יאָר אָן התחייבותן. ער האָט זי האָלט באַקומען. זי ברענגט מיט זיך פרישקייט און רו. קומען קומט זי ווי צו זיך אַהיים. ווען סע גלוסט זיך איר באַלע-באַטעוועט זי אין קיך. דאָס פאַרענדיקט זיך שטענדיק מיט געלעכטער ווייל סע רייסט זי אַרויס פון איר טאָגטעגלעכקייט. די קיך קאָן צומאָל פאַרשאַפן פאַר-

געניגן, אָבער נאָר ווען ס׳איז נישט קיין מוז. דאָס איז איר מיינונג און זי באַרימט זיך מיט איר. ער דערמאָנט זיך ווי פאַרוונדערט ער איז געבליבן דעם ערשטן אינדערפרי ווען ער האָט געבראַכט קאַווע פאַרביידע און זי האָט געפרעגט:

— אַזוי נעמסטו אויף אַלע? געוווּנדערט האָט אים איר דוצן. ס׳האָט אים געשטערט, ס׳איז אויסגעקומען לייכטזיניק, חוצפּהדיק און ס׳האָט אים פאַרדראָסן ווייל דאָס מיידל איז אים געפעלן. זי האָט נישט אויסגעזען פון יענע וואָס גיבן זיך נישט איבערקלייבנדיק. אפשר האָט ער געוואָלט זי זאָל אַזוי נישט אויסזען. דוצן זיך בעת מע באַגעגנט זיך נאַקעטע האָט ער פאַרשטאַנען אָבער נאָר דערפאַר דוצן אַ באַקליידעטן עלטערן מאַן איז אים געווען פּריקרע.

— ווי אַלט ביסטו?

— דרייסיק, האָט זי געענטפערט מיט אַ קלינגנדיק געלעכטער, וואָסזשע, וואָלסט וועלן כ׳זאָל דיך אירצן?

— ניין, ניין, האָט ער זיך געאיילט מיטן ענטפער און זיך פאַררויטלט ווי אַ יינגעלע.

— אוי, ביסט גאָר אַ שעמעוודיקער!

— וואָס, וואָס, נאָר דאָס איז שווער צו זאָגן. ער האָט לאַנג געלאַכט פון זיין אומגעלומפּערטקייט.

ער האָט אָנגעקלונגען.

— דאָס ביסטו? האָט ער דערהערט אין טרייבל און ס׳האָט אים הנאה געטאָן. פון שפּיטאָל קלינגסטו?

— ניין, פון דער היים. כ׳האָב פאַרלאָזט דעם שפּיטאָל.

— און גאָרנישט געזאָגט, האָט זי אים פאַרגעוואָרפן. הער אויס, סע טוט מיר באַנג וואָס כ׳האָב נישט געוווּסט. היינט בין איך זייער פאַרנומען, אָבער כ׳וויל דיך זען. קום אַראָפּ אין קאַפע-הויז וואָס אין פּאַרק וועלן מיר זיצן כאָטש אַ פּאָר מינוט.

יאַנעל האָט זי געפונען זיצן ביי אַ טישל אין קאַפע-הויז.

— פאַרוואָס ביסטו נישט אַרויפגעקומען?

— ביי דיר בין איך נישט באַלעבאָס איבער מיר, האָט זי געענטפערט מיט אַ שעלמיש געלעכטערל און געטראַכט האָט זי: „ער זעט נישט אויס גוט, ער זעט אויס זייער מיד", און דאָס האָט זי פאַרזאָרגט. פאַרוואָס האָסטו זיך געאיילט פאַרלאָזן דעם שפּיטאָל?

— כ'האָב זיך נישט געאײַלט. לאָז אָפּ דעם שפּיטאָל. וואָס טוסטו?

— אַרבעט ביז איבערן קאָפּ. שוין זינט אַ פּאָר טעג האַלט עס אָן אַזוי. כ'האָף אַז מאָרגן וועט עס נעמען אַן ענדע. וואָס טוט דאָרו?

— ער סטודענטלט, גיט זיך אָפּ מיט זײַנע פּערזן.

— נאָך אַלץ פילאָסאָפישע?

— ס'איז אפשר די עלטער.

דאָס באַשטעלטע געפרוירנס האָט זיך ענדלעך באַוויזן אויפן טישל. טאַנצי האָט זיך געאײַלט אויפעסן און זיך אָפּגעזעגנט צוזאָגנדיק אַז שפּעטסטנס איבערמאָרגן וועט זי אַרײַנקומען. יאַנעל איז נאָך אַ לאַנגע צײַט געזעסן בײַם טישל מיט צוויי פון קאַקאָ שמוציקע טעלערלעך.

... דעם אַנדערן אינדערפרי איז געקומען דאָרו. יאַנעל האָט זיך דערפרייט צו זען דעם זון. אים האָט זיך געוואָלט פאַרפירן אַ שמועס, זיך דערוויסן ווי סע גייט אים מיט די קורסן, צי האָט ער נאָך עפּעס געשריבן. פון דער צוקונפט אין מאַטעריעלן זין האָבן זיי קיינמאָל נישט גערעדט — דאָרו, ווײַל צו יונג, יאַנעל, ווײַל נישטאָ וואָס צו רעדן, אַ מלאכה וועט ער האָבן, אַרבעט וועט ער געפינען, קיין גוט דאַרף ער נישט, גוטבאַזיצער זענען מער נישטאָ, פאַבריקן געהערן דעם שטאַט, נישטאָ וואָס צו זאָרגן. ער האָט אָבער דערפילט אַ שטאָך אין האַרץ און דער שמועס איז אַוועק אויף אַ פּון בײַדע נישט דערוואַרטן וועג.

— ווילסט אַזוי גוט זײַן אויפקאָכן אַ טעפּעלע קאַווע פאַר בײַדע.

דאָרון איז אויפגעפאַלן דער טאָן. ס'איז געווען אוממעגלעך אָפּצוזאָגן. אים האָט זיך קיין קאַווע נישט געוואָלט, אַרויפגעקומען איז ער אויף נישט מער ווי אַ פּאָר מינוט אָבער דער טאָן מיט וועלכן יאַנעל האָט אים געבעטן האָט אַזוי געווירקט אַז ער האָט געאײַלט אין קיך אַרײַן און אין אַ פּאָר מינוט געקומען מיט אַ שעלעכל קאַווע.

— פאַרוואָס נאָר איינע?

— מיר גלוסט זיך נישט.

— ס'איז זייער מיגלעך סע זאָל זיך דיר גלוסטן. נעם אויך צוויי קעלשיקלעך קאָניאַק.

דאָרו האָט זיך געפרעגט וואָס ס'האָט געקאָנט געשען. ס'איז נישט געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס יאַנעל האָט אים אײַנגעלאַדן פאַרברענגען אַ פערטל שעה. דאָס מאָל האָט עס אָבער געקלונגען אַנדערש. ס'האָט באַהאַלטן אַ סוד, אַ מאָדנע סורפּריז.

— דו ווייסט אַז אייביק לעבט מען נישט?

— ווער ווייסט דאָס נישט? כ׳פאַרשטיי נישט וואָס פּלוצעם אַזעלכע צוגריי־טעכצן אויף צו שטעלן אַ נאַרישע פראַגע.

— פון שפּיטאָל בין איך אַרוים נישט וויל ס׳איז געווען צייט צו פאַרלאָזן. ניין, ס׳האָט מיר פּשוט צוגעגעסן. אַזויווי ס׳איז מיגלעך זאָלסט געפינען אַ טוי־טן...

— לאָז אָפּ מאַקאַברע חכמות, יאַנעל. ער האָט שטענדיק גערופן זיין טאַטן ביים נאָמען.

— ניין, דער שמועס איז נישט אויף דיר אָנצוויאָגן עפּעס אַ גרויל. פאַר־קערט. דו ביסט געלערנטער פון מיר אפשר גיסטו אַן עצה.

— וואָס פאַר אַן עצה דאַרף אַ מענטש וועלכן סע שטייען נאָך פאָר הונדערט יאָר, האָט ווידער דאָרו געפּרוווט אויסמיידן דעם שמועס.

— איך האָב נישט געזאָגט אַז געפינסט מיך אַ טויטן מאָרגן. נאָר וואָס זענען הונדערט יאָר? אַ בלאָז און פאַרטיק. מיך וואָלט אינטערעסירט סע זאָל דיר באַקאַנט זיין מיינער אַ באַשלום. מע לייגט אין דער ערד, פרעסן דאָס פלייש די ווערים, די ביינער בלייבן לאַנג, צומאָל מיליאָנען יאָרן. אָט האָט מען אַנט־דעקט אַזעלכע וואָס זאָלן אַלט זיין פופצן מיליאָן יאָרן. נו איז וואָס, ווייסט מען מער וועגן דעם וואָס ס׳האָט געמוטשעט און געפרייט יענץ באַשעפעניש? לאָזן דעם שאַרבן בירושה אַ טעאַטער סע זאָל מיט אים קאָנען פילאָסאָפירן אַ האַמ־לעט? דאָס וואָלט אפשר יאָ געווען כדאי אָבער ער קאָן אַריינפאַלן אין די הענט פון עפּעס אַ טאַלאַנטלאָזן עיפּוש... דאָס קאָן באמת גרוילן. ניין בעסער איז פאַרברענען. מיטן אַש ווערסטו טאָן וואָס ווערסט וועלן. די מעשה מיט וואַרפן אין ים, אויסשיטן אויפן ווינט זענען פונקט ווי דאָס פרעפּלען פון גלח אָדער פון חזן.

— אינטערעסאַנט איז עס, אָבער וואָס פּלוצעם?

— גלאַט אַזוי, מיט וועמען זאָל מען רעדן אַז נישט מיטן אייניציקן זון...

דאָרו האָט נישט געוווסט וואָס צו ענטפערן, ווייטער נעמען אַלעם לייכט צי זיך אַריינלאָזן אין אַן ערנסטן שמועס, דאָס דערפאַר וויל יאַנעל האָט געזאָגט „מיטן אייניציקן זון". די פראַגע מוטשעט אים שוין לאַנג. ער האָט אָבער געזען אַז יאַנעל פילט זיך נישט גוט און אָפּגעלייגט. „האָסט אויפגעמישט אַ בלעטל, וועלן מיר לייענען, האָט ער געסטראַשעט אין געדאַנק, צייט איז דאָ, נישט די וואָך איז די אַנדערע".

דער טאָג האָט זיך געוויזן אַ קילבלעכער, אַזעלכער וואָס שפּאַצירן איבער די גאַסן איז אַ פאַרגעניגן. יאַנעל האָט געטראַכט אַז ס׳איז גוט אויסניצן אַזאַ

טאָג אויף זיך אדורכגיין צו ארקען. דאָרט וועט ער שוין עסן מיטאָג און מיט
ארקען איז לייכטער — איין דור, איינע געדאנקען. נישט אינגאנצן, אינגאנצן
וואָלט געגודיעט. דער שפּאציר איבער די גאסן האָט אים אויפגעמונטערט. דאָס
קאפע־הויז קאפּשא איז פון אויסן אזויווי געווען, אינעווייניק איז נישט מער
דער אמאָליקער רעש, דאָרט געפינט מען היינט נישט די אמאָליקע שארפזי־
ניקע און סאטירישע רעפּליקעס, „אפשר ווייל אויך די רעפּליקעס זענען מער נישט
קיין פּריוואט־אייגנטום“, איז אים איינגעפאלן. „אזא געדאנק וואָלט געפעלן
ארקען“, ער האָט זיך דערמיט איבערגענומען ביי זיך גופא. ‘נאָר נישט פאר־
געסן“ ער וועט יאָ פארגעסן. נישט ווייט פון דאָרט, אינגאנצן עטלעכע טריט
באגעגנט זיך קאלעא וויקטאָריעי מיטן בולוואר. דאָ איז אמאָל געשטאנען א
שטומער מיליציאָנער און גערעגלט דעם פארקער. דאָס האָט געהערט צו דער
הויפּט־שטאָטס בילדערישקייט אזויווי דער באבערדיקטער אויף די גרויסע בול־
ווארן אין פאריז. די דערמאָנעכצן האָבן ארויסגערופן א נאָסטאלגיע נאָך...
יאָרן. „ווייזט אויס אז טאקע אלט געוואָרן“, האָט ער געשמייכלט צו זיך,ווייל
אלט איז ער נאָך נישט געווען — כמעט א יונגערמאן“, האָט
ער זיך געוויצלט מיט זיך. פארגעסן דעם שמועס מיט דאָרון. די שטימונג איז
געוואָרן אן אויפגעלייגטע. נישט ווייט פון דאָרט זענען אמאָל געווען די לאַ־
פאיעט־גאלעריעס, אנטקעגן א קלויסטערל. ער האָט אריינגעקוקט, אסך ליכט.
„מענטשן דערמאָנען מענטשן“, האָט ער געטראכט. „ווער ווייסט וואָס און ווער
סע מוטשעט די וועלכע האָבן זיי געצונדן?“ ער האָט זיך דערמאנט אז אָפט
פלעג ער זיך דאָ באגעגענען מיט ריטאן. כאָטש איר טאטע, דער פאָלקאָווניק,
האָט איר קיינמאָל גאָרנישט אויפגעצוואונגען אָבער פעלן א זונטאָג פון דער
„סלוזשבע“, האָט זי זיך נישט דערלויבט. א רגע האָט זיך אים געוואָלט אריינ־
גיין אָבער ער האָט מוותר געווען און געגאנגען ווייטער, ער האָט פארקערעוועט
אויף דער שטענדיק איבערבאפעלקערטער ליפּסקאנער גאס, סאמע קלייטן, פול
מיט מענטשן, א געשטופעניש אז ס'איז קוים אדורכצוגיין. אז מ'איז נישט גע־
איילט אמוזירט דער המון וואָס לויפט, קויפט, ראַשט, עסט כריינווירשטלעך
— ווען מע געפינט אָדער סאנדווישן מיט אלטן קאָלבאס; מייזליש לויפן די
בליקן איבער די וויטרינעס, אלץ געפעלט, אלץ דארף מען און אומעטום וויל
מען זיין דער ערשטער. פון דאָ איז צו ארקען נישט ווייט, נאָך צייט אביסל שפּא־
צירן, זיך ליובעווען מיט אלטע געביידעס. אזוי איז ער אָנגעקומען צום טעמפּל.
„א שיינע געביידע, אָבער א שווערע. פרוווט זיך רייסן אויף ארויף און בלייבט
צוגעפּלעטשט“, איז אים איינגעפאלן נישט וויסנדיק וויפל דאָס פרוווּן ארויס־
קריכן האָט געקאָסט דאָס פאָלק פון וועלכן ער שטאמט, זאָגט זיך דערפון נישט

אָפּ, נאָר וויסן וועגן דעם ווייסט ער כמעט גאָרנישט אפשר איז אין דעם נישט־וויסן שולדיק אין א גרויסער מאָס דאָס זעלבע טעמפּעל, אָבער אזעלכע געדאַנקען האָבן אים נישט געקאָנט קומען אויפן רעיון, אויף אזוי ווייט האָט מיט אים ארקע נישט געקנעלט.

יאָנעל האָט געעפנט די טיר און איז געבליבן פארשטיינערט. איבערן ציִמער האָט זיך געדרייט מיט עטוואָס צו לאנגע אָרעמס, וואָנצעס וואָס פאררויטלט א גלאטע אייבערשטע ליפּ — יאָסיף דאווידאָוו. כמעט פינפאונצוואנציק יאָר זיך נישט באגעגנט. דאָס לעצטע מאָל געהערט וועגן אים צופעליק צוריק מיט א יאָר פופצן. דאווידאָוו האָט אויסגעזען כמעט ווי דעמלט ווען זיי האָבן זיך צעטיילט, די זעלבע רירעוודיקייט, דער זעלבער שמייכל און אונטערשמייכל. געעלטערעט זענען געווען אביסעלע די אויגן — אָן אָנהייב פון טאָרבעלעך, און דער גלאַנץ נישט מער דער פון אמאָל.

דאָס באגעגעניש האָט ער נישט געדאַרפט. ס'האָט אים נישט געפעלט. איינס איז הערן עפּעס אנדערש זען. ער האָט דערזען אנגעלן אויפן שפּיטאָל־בעט, מיט האלב פארמאכטע אויגן, איינער וואָס וואכט אין שלאָף, מוז שטענדיק זיין וואך מע זאָל אים נישט באפאלן אומגעריכט, און האָט געהערט זיין דערציילן...

דאווידאָוו האָט זיך אויף גיך אָפּגעזעגנט.

— איר קענט אייך? האָט געפרעגט ארקע נישט פארשטייענדיק וואָס סע געשעט.

— כ'ווייס נישט. כ'ווייס נישט צי וועל איך אמאָל וויסן.

— וואָס איז עס פאר אן ענטפער?

יאָנעלן איז געלונגען זיך נעמען אין די הענט, זיך באהערשן.

— וועלכער איז דער גוטער ענטפער, סקעפּטיקער איינער?

— נאָר אַן עטיקעטן!

— ס'איז דאכט מיר דער אמווייניקסטן געפערלעכער. הייגט איז דאָך די סאמע מאָדע צו אפשרן, סע־קאָן־געמאָלט־זיינען, משמעותן, סבראן, טאָמערן און אלע אזעלכע ווערטער וואָס זאָגן גאָרנישט נאָר דארפן לאָזן דעם איינדרוק אז דאָרט אין מוח באָמבלען זיך געניאלע געדאנקען.

— פון וואנען קומסטו?

— פון דער היים. פארבייגעגאנגען קאפשאן שוועבן דאָרט רעפּליקעס פאר דריי רעגימענטן.

ארקע איז מער נישט צוגעשטאנען. דערפאר אָבער האָט יאָנעל נישט גע־קאָנט אוועקגיין נישטוויסנדיק פון ווו קומט דאווידאָוו צו ארקען.

— פון וואנען קענסטו אים? דעם נאָמען האָט ער נישט געזאָגט.

— שוין א פּאָר טעג אז ער קומט אריין. וואָסזשע ער...

— ניין! כ׳ווייס נישט... קיין סכנה, ביסט א געפּאָקטער...

ניין, דאָס באַגעגעניש האָט ער נישט באדארפט. ס׳האָט אים נישט געפעלט.

יאָנעל איז אהיימגעקומען שפּעט אין אָוונט. דער ליפּט איז נאָך אַלץ נישט געווען פאררּאַכטן. ער האָט געפילט א שרעקלעכע מידקייט. „איבערגעטריבן מיט די היינטיקע שפּאַצירן", האָט ער געטראַכט בעת ער האָט זיך געלייגט אין בעט איינדעקנדיק די פּיס מיט דער אלטער אָפּגעריבענער דעק וואָס מע וואָלט געדארפט ארויסוואַרפן אויפן מיסט, נאָר עמעצער לאָזט נישט. אים האָט זיך געוואָלט צווינגען די געדאנקען זיי זאָלן בלייבן וואָס מער דאָרט אין די בערג ווו ער האָט מיט אָט דער דעק פארבראַכט א צייט אָן פּיסלעך און הינטערפּיסלעך, אָן טרעפּ און הינטערטרעפּ, נאָר פּשוט אנטקעגנגעגאנגען א פארכישופטער א נישט ווירקלעכן האָריזאָנט מיט א נאָך ווייניקער ווירקלעכער זון. ער האָט געהאַפּט איינצושלאָפן מיט ליכטיקע געדאנקען, האָט זיך ווי אויף להכעיס אוועקגעשטעלט דאווידאָוו פּאָפּערעק, זיך אָנגעטשעפּעט ווי אין יענעם זונ־טאָג ווען ער האָט אויסגעלייגט זיין „מאכט־קאָנצעפּט" און פארוואנדלט דעם שלאָף אין א קאָשמאר — הונדערטער דאווידאָווס האָבן געמוטשעט איינעם וואָס האָט מיט די לעצטע כוחות קוים געשעפּטשעט: אנגעל פון אנגעל, יאָנעל פון וואָס... אנגעל פון אנגעל, יאָנעל פון וואָס...

ווייזט אויס אז אין חלום האָט ער געזען עפּעס אזעלכעס פון וועלכן דאָס הארץ בלייבט א רגע שטיין...

אין קרעמאטאָריום, בשעת דער קערפּער האָט געגידערט צום ברען־צימער, האָט זיך דאָרו געכאַפּט אז דאָס אויפגעמישטע בלעטל וועגן „איינציקן זון" וועט מען מער צוזאמען נישט לייענען און נישט געוווסט צי סע דאַרף אים באַנג טאָן. לעבן אים זענען געשטאנען פון איין זייט ריטא, פון דער צווייטער טאנצי־מאריא, דאָרום מוטער, איז נישט געקומען.

אין א ווינקל בליפּענדיק — ארקע...

דאווידאָוו?

די טענדענץ צו מאכט האָט זיך אויסגעלאָשן, אָבער נישט אינגאנצן. ער בלאָנדזשעט אין א משונה מאָדנער וועלט, א וועלט פון שולד און אומשולד,

פון זינד און תשובה, סע וואַרפט אים פון איינער צו דער צווייטער גלייך אָן זיין ווילן אָדער גאָר קעגן זיין ווילן. אָט דאָ נישט לאַנג האָט זיך אים געדאַכט אַז די ערשטע, יענע אין וועלכער ער איז אויפגעוואַקסן איז גאָר אַ פּראָסטיטו־אירטע, אַזאַ איינע פון וועלכער מע מוז אַנטלויפן ווייל איר יסוד איז שקר און פאַלשקייט ... און כאָטש אַזוי וואַרפט ער זיך אין איר מיט אַ ווילדן אימפּעט, ווייל ... ווייל דאָרט האָט אַ שימער געטאָן אַ שאָטן פון אַ שטראַל, אָן אָפּטישע אילוזיע, אַ פאָרשטעלעכץ ... ניין, ס'איז אים נישט געלונגען, מ'האָט פאַרקלאַפּט די טיר ...

ער פאַלט נישט ביי זיך. פאַרקערט. אַנדערע וועלטן וואַרטן מיט אָפענע טירן ... אַזוי וואַרפט ער זיך פון איין טויער צום צווייטן און פון געוווינהייט פאַלט פון צייט צו צייט אַ בילבול, אַן אומשולדיקער (נישטאָ מער יענע כוחות), נישט איינער וואָס טויט. ניין! אַזאַ איינער וואָס גיט אַ ביס ...

בייסט אַ פלוי, בלייבט אויך אַ פלעק.

אינהאלט

ערשטער טייל: אליין פריקרע...

1. א מאָדנע באגעגעניש 5
2. א דאָקטער אויף קעסט 15
3. געטריי 24
4. א מאָדנע פּאַרטנער 36
5. קאָמפּליצירט... שרעקלעך קאָמפּליצירט 44
6. און וואָס פריער? 55
7. א בליק — אן אייביקער באגלייטער 66
8. אליין פריקרע 76

צווייטער טייל: פון יאָסל צו יאָסיף דאווידאָוו

1. דער מולד 89
2. ביי שמואל-דודן וואקסט אן עילוי 98
3. א מאָדערנע ויברח 106
4. א שפּאַן צוריק 113
5. דער לעצטער שמועס 124
9. וועלוול דעם גרויסנס קורצע געשיכטע 131
7. די ערשטע טרעף 139
8. דאָס הייליקסטע — איבערלעבן 148
9. דער זייגער 162
10. דאָס לעצטע מאָל 173

דריטער טייל:ביידע

1. ס'איז דאָך א סאנקציע 184
2. רייטנדיק אויף דער געשיכטע 197
3. די באָרשט-פאבריק 208
4. דאווידאָווס מאכט-קאָנצעפּט 218
5. דאָס לעצטע באגעגעניש 227

פונעם זעלביקן מחבר:

זומערדיקע נעכט

דערציילונגען אין רומעניש) בוקארעשט 1970

צו פיל אין איין וואָך

דערציילונגען) בוקארעשט 1974

צווייַ נאָוועלעס מיט א שמייכל

(דערציילונגען) בוקארעשט 1977

דאָס שווייגנדיקע יאָרהונדערט

(א ראָמאַנען ראָמאַן) בוקארעשט 1979

רעגנבויגנס

(דערציילונגען) בוקארעשט 1981

לעקטאָר: משה העלד
טעכנישער רעדאקטאָר: שט. לעפּאָיעוו
דערשינען 1984, פאָרמאט 16/54×84
פארלאג-בויגן 12,078, דרוק-בויגן 15

פּאָליגראפישע אונטערנעמונג
„דער 13טער דעצעמבער 1918“, בוקארעשט.
סאָציאליסטישע רעפּובליק רומעניע.

Haim Goldenștein

ÎNTÎLNIRI...

EDITURA KRITERION
BUCUREȘTI — 1984